Late Dr. A. D. Shinde

Late D. K. Shinde

About the Institute

Chhatrapati Shahu Institute of Business Education and Research Kolhapur, popularly known as CSIBER, was established in 1976. CSIBER is one of the few institutes in Maharashtra catering to the needs of Quality Higher Education in Southern Maharashtra and part of North Karnataka by providing professional education, training and skill development to the youths of country.

In order to further improve the academic standards, the Institute opted for Autonomy in 1995. "To be an Institute of First Choice of Students" is the mission being realized by the stakeholders of this institute

About the College

D. K. Shinde College of Education Gadhinglaj, Dist Kolhapur was established in 1990. Dr. A. D. Shinde Founder, Former director and managing trustee established this college in memory of his father Late Dinkarrao Keshavrao Shinde who devoted his entire life for educating the masses in Gadhinglaj Taluka.

Our College is well known teacher education Institute; recognized by NCTE and reaccredited by NAAC. Our college organizes seminars, conferences and workshops on Education at state and national level. Student teachers participate in various activities such as Cultural programme, Blood Donation, Rally on Social awareness, Plantation etc. Thus our college works as a center for overall development of our trainee teachers.

Published by

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

ISSN 2349-638x | Impact Factor 5.707

Chief Editor- Pramod Tandale

Website:www.aiirjournal.com Email: aiirjpramod@gmail.com

ISSN 2349-638x

Impact Factor 5.707

Special Issue No. 50

Indian Council of Social Science Research Sponsored

NATIONAL SEMINAR

ON

THE ACCOMPLISHMENT OF INDIA VISION 2020

Friday

22nd February 2019

Organized by

Chh.Shahu Institute of Business, Education and Research Trust (CSIBER), Kolhapur

D. K. SHINDE COLLEGE OF EDUCATION, GADHINGLAJ

Maruti Mal, Kadgaon Road, Gadhinglaj Dist - Kolhapur, State - Maharashtra. PIN 416502

Phone 02327 278063

Website : www.dksg.co.in *Email : principal@dksg.co.in*

Edited by

Seminar Director	Convener	Member	
Dr. S. M. Raykar	Dr. T. Y. Patel	Mrs. S. E. Powar	Mr. B. D. Patil
		Mr. B. S. Khochage	Mrs. S. J. Ghatage

Chh. Shahu Institute of Business, Education and Research (CSIBER), Kolhapur

D.K.SHINDE COLLEGE OF EDUCATION

GADHINGLAJ

ORGANIZES

ICSSR SPONSERED

NATIONAL SEMINAR

ON

THE ACCOMPLISHMENT OF INDIA VISION 2020

Date : 22nd February 2019

CHIEF PATRON
Adv.S.D.Shinde
President CSIBER

PATRON
Dr.R.A.Shinde
Secretary & Managing Trustee
CSIBER

KEYNOTE SPEAKER
Dr.C.S.Vazalwar
Head
Department of Education,
Guru Ghasidas Vishwavidyalaya,
(A Central University)
Bilaspur,Chhattisgarh.495009

ACKNOWLEDGEMENT

It is a matter of immense pleasure and privilege for me to publish research papers presented in ICSSR sponsored national seminar on 'The Accomplishment of India Vision 2020'. This is the second seminar hosted by our college. Previously we organized one national seminar on Woman Entrepreneurship. The first seminar was sponsored by ICSSR and this is also sponsored by ICSSR. I would like to express my deepest gratitude to the Prof. Dolly Sunny, Honorary Director,Western Regional Centre of ICSSR for providing financial assistance.

I am deeply obliged the president of CSIBER Adv. S. D. Shinde and Secretary and managing Trustee of CSIBER Dr. R. A. Shinde for providing necessary facilities and continuous encouragement to make this seminar successful. I am also thankful to all the members of LMC for their kind support and guidance.

The seminar was inaugurated with auspicious presence of the honorable President Adv. S. D. Shinde, Principal Dr. S. M. Raykar, Management committee and eminent professionals in the field of Education.

The plenary sessions were successfully addressed by eminent experts. The First session on Accomplishment of India Vision 2020 was addressed by Dr. Chandrashekhar Vazalwar, Associate professor and Head, Department of Education Guru Ghasidas Vishwavidyalaya, Bilaspur Chattisgarh. The second session was addressed by Dr. M. M. Ali and chaired by Adv. S. D. Shinde.

In the third session research papers were presented by eminent professionals and Research students in the field of education. The sessions were chaired by well known practioners and experts in the field of teaching. Prompt and scholarly concluding remarks by the chair persons channelized the significance of present status in The Accomplishment of India Vision 2020.

I would like to remain in debt of Resource Persons and chair persons for accepting our invitation and their scholarly presentations on the themes of seminar. I record my sincere gratitude to the principal and director of the seminar Dr. S. M. Raykar for providing essential guidance and support for preparing the proposal to plan and organize the seminar. I extend my thanks to the teaching and non teaching staff of our college, without their contribution it wouldn't have possible for me to make this event successful.

About the Seminar

India, for its overall development has envisioned it's future in year 2001 called India vision 2020. It is predicated on the belief that human resources are most important determinants. Such resources require successful educational policy. India vision 2020 presents strategies for such policy. Along with these challenges before India such as new employment opportunities, enhancing primary and secondary education, jobs for all, public health and contribution to peace are discussed.

The present seminar will be helpful to overview and discuss the accomplishment of India towards vision 2020.

Objectives of the seminar

1. To discuss Contributions of India Vision 2020 in Social Sciences, Sciences & Languages Research and Primary to Higher Education.
2. To overview the India Vision 2020 in India's development as Knowledge Society.
3. To overview the Role of India Vision 2020 in achieving jobs for all.
4. To discuss Contributions of India Vision 2020 to Peace, Security & National Unity.
5. To discuss Contributions of India Vision 2020 to promote Work values & develop Good governance.

Areas of subthemes

- The accomplishment of India Vision 2020 in context to Primary to Higher Education
- The accomplishment of India Vision 2020 in Reference to Social Sciences, Sciences & Languages Research.
- The accomplishment of India Vision 2020 as Knowledge Society
- The accomplishment of India Vision 2020 & jobs for all
- The accomplishment of India Vision 2020 in Reference to Peace, Security & National Unity
- The accomplishment of India Vision 2020 & promote Work values
- The accomplishment of India Vision 2020 to develop Good governance

Any other sub theme related to main theme of Seminar

ORAGANIZING COMMITTEE

Prin. Dr.S.M.Raykar

Mrs.S.E.Powar

Mr. B.S.Khochage

Dr.T.Y.Patel

Mr.B.D.Patil

Mrs.S. J.Ghatage

Mrs.M.D.Kapase

Mr.S.B.Naik

Mr.S.N.Chougule

Mr.C.B.Patil

Mr.B.T.Chalak

Mr.S.L.Powar

CHIEF PATRON MESSAGE

I am indeed happy that a seminar on 'The Accomplishment of India Vision 2020' is being conducted by D. K. Shinde College of Education, Gadhinglaj. I congratulate Principal Dr.S.M.Raykar and his colleagues for the decision. For the betterment and growth of any nation, it needs vision which can motivate all the segments of society to a greater effort. The roles and responsibilities of different agents in the economy, such as Central, State and local government, the private corporate sector, the small and tiny sector, people's organizations are in direction towards Vision 2020. The responsibility of such agents are to identify the potential risks and their possible solutions in order to mobilize efforts in a focussed manner. The Committee examines many important issues related to population growth, food production, health, vulnerable sections of the population, transport, communication, energy self-sufficiency, water conservation and air quality, trade investment, peace, security and governance. It gives projections of India in 2020 in business as usual and in the best case scenario in various important sectors and also identifies nodal points of Indian prosperity. The present seminar focuses on accomplishment of those issues mentioned in India vision 2020. I wish the seminar a grand success.

Adv. S. D. Shinde

President CSIBER

PATRON MESSAGE

It is a matter of pride that D. K. Shinde College of Education, Gadhinglaj is organizing one day Seminar on ‘ The Accomplishment of India Vision 2020’ to be held on 22nd February 2019. Under the chairmanship of Dr. S.P. Gupta, Member, Planning Commission the committee was constituted. 30 experts from different fields their deliberations provided their views on critical issues for government and private bodies for future action.

India faces the challenge of new employment opportunities over the next two decades. Education is the second main thrust area of this document. India faces the challenge of Greater coverage and better quality education at all levels from basic literacy to hi-tech science and technology , challenge of raising agricultural productivity and industrial quality, challenge of spurring growth of India’s budding IT and biotechnology sectors, stimulating growth of manufactured and service exports, improving health and nutrition, domestic stability and quality of governance. Such crucial issues prove barriers in the development of a nation. The report on vision 2020 calls for concerted efforts to end all the above challenges. I am sure that these challenges will be discussed in this seminar. I wish the seminar a grand success.

Dr. R.A. Shinde

Secretary and Managing trustee, CSIBER

FROM THE PRINCIPAL DESK

FROM THE PRINCIPAL'S DESK

Our national vision must express the Nation's Hope, Decision, Dedication and Potential among the Citizen. A Vision is a statement of aspirations and intentions, and therefore, it is essential that we fully recognise the need for determined effort to transform all these potentials into realities. Prior to that we must understand the Major Challenges for India those are Massive investment in power generation, telecommunications and other physical and social infrastructure. Accelerated acquisition of technology capabilities to raise productivity in agriculture, industry and services. A concerted effort to raise primary and secondary enrolment rates and minimize dropouts.

The effective policy should focus on fully practical and effective use of the material, human, technological and social resources that we gather in the most rapid and efficient manner. A realisable vision must identify the stimulant forces that can be equipped to extent the nation's development, as well as the obstacles that must be overcome.

This vision 2020 also contributes to the issues related to population growth, food production, health, transport, communication, energy self-sufficiency, water conservation and air quality, trade investment, peace, security and governance. It gives projections of India in 2020 in business as usual and in the best case scenario in various important sectors and also identifies nodal points of Indian prosperity. India has the opportunity to emerge as one of the world's leading economies. Her citizens have the self-confidence, the self reliance, the will and the determination to potentials among them.

We are reaching towards the end of this vision we have to see how much we have fulfilled it. How much we have accomplished the goals set in the vision. This seminar highlights on the accomplishment of different issues discussed in the vision.

Dr. S. M. Raykar
Seminar Director & Principal

FROM CONVENER'S DESK

It gives me immense pleasure to welcome you for National Seminar on 'The Accomplishment of India Vision 2020' at our college. The Committee on Vision 2020 had been constituted by the Planning Commission in June,2000, for crystallizing the country's vision for the future in the year 2020.The vision reflected people's aspirations, the full potentials of growth and development, and layout the efforts needed to fulfill this vision. The Committee gained from the vision of Dr. A. P. J. Abdul Kalam's book, India 2020: A Vision for the New Millennium.

As mentioned in the vision 2020 the Uncommon Opportunities in Knowledge and Information Technology and the Knowledge Resources The shift from material to knowledge-based resources opens up vast opportunities for the India's rate of economic growth. There are a host of non-material, knowledge-based human resources that we possess in abundance and can apply to achieve far greater results.

Other issues like Human Development, Infrastructure, Energy and the Environment, Globalization, Peace and Security, Governance and Work Values are discussed in the report. Human development depends on food security employment it's education, health and vulnerability. Infrastructure is as important in rural as in urban which impacts on the transportation of physical and human components. Power, Fuel Demand, Renewable Energy, Air Quality are the important factors to live life peacefully and healthy. The seminar will highlight on accomplishment of all these factors. I hope that it will serve you as a good forum for enriching theme and enlighten the delegates.

Dr. T. Y. Patel

Seminar Convener

KEYNOTE ADDRESS

INDIA VISION 2020 IN TERMS OF EDUCATION

DR. C.S. VAZALWAR

Head
Department of Education
Guru Ghasidas Vishwavidyalaya,
(A Central University)
Bilaspur, Chhattisgarh. 495009

Introduction

Vision 2020, as the topic itself makes us imagine our Country's growth by 2020. This vision in our country encompasses a wide range of sectors from technology to infrastructure, health care to education, environmental issues to entertainment, proves how even the most sizeable problems can be solved by exercising bold, ambitious measures. If these measures are taken into seriously, then undoubtedly we can transform our motherland a harmonious place to live in. This is in fact every true Indian's dream.

India Vision 2020

- India Vision 2020 was initially a document prepared by the Technology Information, Forecasting and Assessment Council (TIFAC) of India's Department of Science and Technology under the chairmanship of A. P. J. Abdul Kalam and a team of 500 experts.
- The plan was further detailed in the book India 2020: A Vision for the New Millennium, which Kalam co- authored with Y. S. Rajan.
- Kalam described the plan as "Transforming the nation into a developed country"
- Now there is a group or private organization called "Visionaries Organisation In Service to Society (VOISS)" and their page named as "Let's complete his vision 2020" to promote the vision after the death of Dr. A. P. J. Abdul Kalam on 27 July 2015.

Challenges for Indian Education System

- 26% - Illiterate. (74.04% literacy in census 2011)
- 15% - of the eligible population manage to get into higher education. (economictimes.indiatimes.com)
- The percentage needs to be much higher for India to be considered and to become a developed country. It also needs to be representative of entire population, including females, those from the weaker sections, and rural areas.

Students Enrolled in International Institutions

COUNTRY	CHINA	USA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL
STUDENTS	26.7%	18.3%	16.9%	9.5%	6%

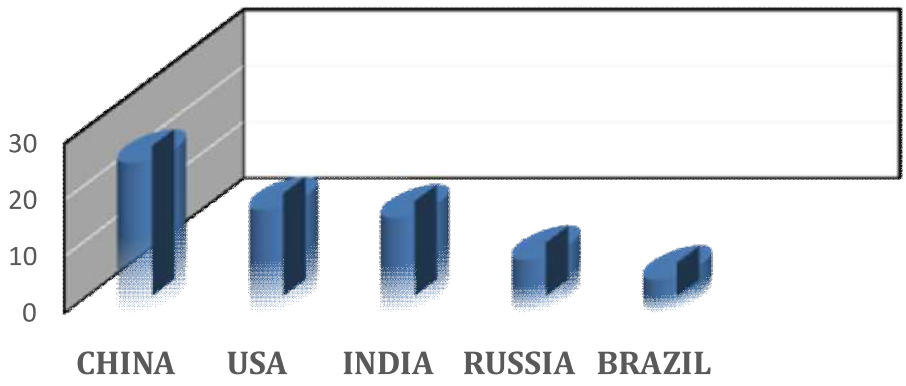

Why the Education is Less Important in India?

- 80% of schools are managed by the government. Private schools are expensive and out of the reach for poor.
- More hands to earn remains the mentality amongst many families and therefore little kids are set out to fend for the family over going to school to garner an adequate education.
- Infrastructure facilities at schools across rural areas and in slums dispense very poor quality of education.
- The teachers are not well qualified and well paid, therefore they are not willing to work hard enough.

Indian Education Market : A Snapshot

Segment	Market Size (Rs Cr)	Regulation	Key features	Growth Drivers	Business Potential
Pre + play school	6000-7000	No	• Urban driven • Unorganized • Franchise based	•Peer pressure • Free pricing • Low penetration	• Capital intensive • Scalability is an issue •Lucrative investment
School Education	20000-25000	High	• Largest market •Low Quality • Structuring issue	• Pref to Pvt. Schools • Aspiration of parents • High stickiness	• Newer business models •Large scope for PPP • Structure: A dampener
Higher education	15000-20000	Very High	•Variety of courses •Regional disparity • Well organized	•Growing Economy •Government Policy •High Population	•Large scope for pvt. technical institutes •Scope in semi urban areas •Scope for Distance edu.
Vocational Education	5000-6000	No	• Unregulated pvt mkt. • Number of streams • Franchise Based	• Job/placement • Newer sectors • Affordable fees	•Scope for PPP •Capital intensive •Lucrative Investment
Test Prep	600-800	No	• No regulations • High fees • Trends/Cycles	• Growing enrolments • Use of technology • Free pricing	•Niche focused market • Low stickiness •Scope for new areas like e-learning
Coaching Classes	7500-7800	No	• No regulations • Highly unorganized • Urban driven	• Quality Education • Free pricing •Peer pressure	• Scalability Issue • Capital Intensive

Source: Fortress Team Research

Overall Performance

Aspects	Better Performing States	Slow Performing States
Gross enrolment ratio (GER)	Rajasthan, Delhi , Maharashtra, Uttarakhand	Bihar, Punjab, Haryana, Nagaland
Drop out rates	Kerala , Goa, Haryana, Himachal,	Assam, Bihar, Mizoram, Meghalaya
Teacher appointments	Andhra Pradesh, J&K, Orissa, UP	W.Bengal, MP
Teacher training	Chhattisgarh, Gujarat, Assam, Tamil Nadu	Bihar, Maharashtra, Arunachal Pradesh
Construction of school buildings	Tamil Nadu, Rajasthan	W. Bengal, Bihar, Jharkhand
Construction of additional classrooms	Gujarat, Karnataka, Assam, AP	Chattisgarh, UP, Manipur
% of Expenditure on Education & Training of total Budget	Assam, Maharashtra, Bihar Delhi	J&K, Sikkim, Arunachal Pradesh

Indian Education System : SWOT Analysis

A SWOT analysis contains:

- ❑ Strength,
- ❑ Weaknesses,
- ❑ Opportunities and,
- ❑ Threats.

Hence all of the above in terms of our education system are presented here:

STRENGTH	WEAKNESS
Few globally renowned educational institutions	48% drop outs at elementary level mainly because of socio-economic reasons.
Social disparity which was very high till 90's has been reduced significantly.	Low PTR and absenteeism.
348 uniiversities, 17625 colleges, 10.5 millions.	Pratham's ASER survey: 60% of children aged 7 to 12 find it difficult in reading a Para.
Professional education in English Medium.	The position of Indian universities is consistently falling. According to recent report India is no where ranked among 10 best universities in the world.
Huge demand for Indian students in overseas market.	Above all education is up for sale now a days.

OPPORTUNITIES	THREATS
Unsaturated demand for quality education.	The global effects challenge the traditional ideas of the Indian academic institutions as well as to the national and even institutional control of education.
To meet the global challenges with greater accountability to main stakeholders –students-in the field of higher education, the University Grants Commission (UGC) came forward and set up National Assessment and Accreditation council (NAAC) with an object to cater quality education at affordable cost.	Deterioration in quality of education specially in government sector due to lack of availability of trained faculty.
The UGC has decided to invite proposals from institutions that are keen on exporting Indian education to foreign learners under a 'Study India programs' (SIP).	Over regulation – control over course curriculum , entrance tests, fees etc.
The Indian Govt. belatedly started the process of constituting a Committee for the Promotion of Indian Education Abroad(COPIE) under the ministry of human resources department of education.	According to a recent report Indians are spending nearly $1 billion on higher education abroad. Many universities do not attract competent and committed faculty due to poor salaries and working conditions.
Huge demand for Indian students in overseas market.	Above all education is up for sale now adays.

Steps towards Vision 2020

- An educated and enlightened generation will be the greatest asset of any nation. It is with this vision that the Government of India is giving much importance to the policies related to educational sector.
- The Right to Education Act which has been implemented and basic education has been included under the fundamental rights are the results of these reforms.
- Latest among them is the plans for setting up schools under the Public-Private Partnership (PPP) model.

Features: Public vs. Private

FEATURES	PUBLIC	PRIVATE
QUALITY	−	+
GOVERNANCE	−	+
EXPERTISE	−	+
EFFICIENCY	−	+
FEES CHARGED	+	−

PPP: A Model for Education

- PPP is often described as a ***private investment*** where two parties comprising Government as well as a private sector undertaking to form a partnership.
- Many of the features which cannot be possessed by the government schools can be maintained by a private school. But, the fees charged by the private schools may not be ***affordable to all classes of people***.
- Public Private Partnership is formed with the objective of ***blending*** these two features to a common end and thereby attains the vision of educational inclusion, expenditure and the functional efficiency, organizational hierarchy and accountability of a private set up make it different from other school categories. Though there can be drawbacks and difficulties for this model, in our Indian set up it is much suitable and adaptable.
- PPP model help to set up more number of schools by ***partnering in capital tools*** and then welcome the new model schools for our kids.

Role of PPP in Improving Quality in Education

PPPs can increase access and improve quality in education in a number of ways:

- By allowing school choice.
- By putting competitive pressure on private schools to remain in the market.
- By making school operations more flexible.
- By setting quality-driven output specifications.
- By ensuring an optimal level of risk sharing between the public and private sector.

Apart from PPP…

Apart from PPP the following needs to be done at earliest for becoming a developed nation in terms of education:

- TAX BREAK – CORPORATE / PVT SECTOR.
- CORPORATE SECTOR – EARMARK INVESTMENT.
- IMPROVE OUTLAY OF EDUCATION.
- VOCATIONAL EDUCATION NEEDS to be aligned with industry requirements.

What Needs to be Done…

Policy Level Initiatives

- Public classroom and school construction, especially in rural areas where private suppliers are unlikely to venture;
- Training and hiring of more teachers, and rationalizing their deployment, so that supply better matches demand;
- Investments in curriculum revision, progressive pedagogy, technology and examination reforms, to make schooling more relevant.
- Provide financial and in-kind assistance for poor and disadvantaged students, to offset direct and indirect costs of schooling, and overcome household reluctance to send their children(especially girls) to school;
- Public information campaigns to change attitudes about the benefits of schooling and delayed marriages

Government Initiatives

- Programs to improve the internal efficiency and quality of Secondary education, so as to increase the number and quality of graduates; example programs like SSA.
- Promoting ICTs, so that students can take greater control of their learning and skills acquisition from sources other than the teacher and textbook.

Scenario of Education 2020...

Things That Will Become Obsolete in Education by 2020 are as follows:

1. Desks
2. Language Labs
3. Computers
4. Homework
5. The Role of Standardized Tests in College Admission
6. Differentiated instruction as the sign of a distinguished Teacher
7. Fear of Wikipedia
8. Paperbacks
9. Attendance Offices
10. Lockers
11. IT Departments
12. Centralized Institutions
13. Organization of Educational services by Grade
14. Education School Classes that Fail to Integrate Social Technology
15. Paid/Outsourced Professional Development
16. Current curricular norms
17. Typical Cafeteria Food
18. Outsourced Graphic Design and Webmastering
19. Parent-Teacher Conference Night
20. High School Algebra
21. Paper

Conclusion

We can achieve the goal of Vision 2020 in our Country only when we make youth to contribute their efforts in all fields. We have to make them overcome the Threats that are put before our Country. We have to really follow the advises of great people like Dr. A. P. J. Abdul Kalam, our former president. Hence our Vision 2020 has to be on the belief that human resources are the most important determinant of overall development.

Index

Sr.No.	Author Name	Title of Article / Research Paper	Page No.
1.	Mr. Vishwanath M Ainapur Mr. Nagappa L H	An Overview on Indian Vision 2020 An Context To Primary Education To Higher Education	1
2.	Ajagekar R. H.	India Vision 2020 Primary to Higher Education	4
3.	Amate Sushant Shirgave Panditrao Koshti Omkar	Role of 'Education of Women' for Accomplishment of India Vision 2020	7
4.	Belvekar Priyanka	Continuous And Comprehensive Evaluation: Holistic Approach Of Evaluation	10
5.	Dr. Dhanwade Nandkumar Dhondiram	Implementing Right to Education: Challenges and Suggestions	14
6.	Smt. Dhanwade Surekha Nandkumar	Pitfalls and Issues in Implementing Right to Education: Some Recommendations	17
7.	Dr. Dhondge Vinay D.	The Accomlishment of India Vision 2020 and Jobs for All	20
8.	Dr. Gagare Amitkumar Shankarrao	The Accomplishment of Quality in Higher Education Through NAAC – A Study	24
9.	Ghatage Sujata J.	Good Governance in Secondary School	27
10.	Gorule B.B.	A Study on Employees Absenteeism in Indian Industry	30
11.	Dr. Mrs. Gulavani Megha Vishram	The Accomplishment of India Mission 2020 With Reference to Education	31
12.	Shri. Hegade Navnath Dharmaji	The Role of Education in Knowledge Based Society in 21st Century	34
13.	Prof. Jadhav Sangita Shankar Prof.Magdum Shankar Bhima	Identify The Work Values And Ways To Show Your Work Value	37
14.	Khanna Shruti Dayanand	The Accomplishment of India Vision 2020 as Knowledge Society	40
15.	Kurane Sujata A.	Opportunities In Mutual Fund Investment	44
16.	Manjare Megha Sambhaji	Problems of Primary Education in Rural India	46
17.	Dr. Mane V.M.	A Transforming Vision for Higher Education in India	49
18.	Dr. Mate Mahadeo Vishnu	Role Of ICT For Pedagogic Skill Development	51
19.	Mr. Mishrikoti Shrishail Mallikarjun	Mission Sarva Shiksha Abhiyan (SSA) & Right to Education (RTE)	53
20.	Mr. Naik Basuraj Ningappa	Accomplishment Of India Vision 2020 In Context To Primary & Higher Education	57
21.	Dr.Naik Tarsing B.	Professional Development Opportunities That Promote Teacher Collaboration	60

Index

22.	Dr. Patel Tabassum Yakub	Peace :Today's Need	63
23.	Prof. Mrs. Patil Asmita T.	Education for Peace In Higher Education	66
24.	Dr. Patil Lata	The Accomplishment of India Vision 2020	69
25.	Pinjari Sumayya Nadaf	Mathematics Key to Success	72
26.	Savekar Rajendra Sakharam	Importance of Digital Libraries in The Development of India	75
27.	Dr. Vishnu P. Shikhare	Development Of English Communication Skill Oriented Programme For B.Ed. Pupil Teachers	81
28.	Prof. Vanjare Megha Madhukar Prof. Navale Amit Mohan	Life Skills For Knowledge Society	84
29.	Mr. Vichare Dattatray.T .	Knowledge Society in Library & Information Science	88
30.	प्रा. डॉ. बंडगर विलास भानुदास	भूगोल विषयातील आशय समृध्दीसाठी डिजीटल तंत्रस्नेही उपक्रम राबविणे व परिणामकारकता अभ्यासणे	91
31.	प्रा. बरगे एस्. बी.	२०२० भारत एक विकसित देश ?	95
32.	दडपे बीजली श्रीपाल	२०२० मधील भारतासमोरील ध्येये आणि भारताची सद्यस्थिती	98
33.	कु.देसाई एस्.ए.	भारतातील बेरोजगारी एक समस्या	101
34.	प्रा.गडकरी रामकृष्ण सुर्यकांत	नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (NDLI)	106
35.	श्री गवारी विलास हरिभाऊ	माध्यमिक शिक्षकांच्यासाठी नवसंजीवनी : अविरत	109
36.	श्री कलकुटकी अनिल लक्ष्मण	भारतीय शिक्षणाची दिशा – व्हीजन २०२०	112
37.	श्री कांबळे प्रकाश पुंडलिक	राष्ट्रीय एकात्मता आणि इंडीया व्हिजन २०२०	117
38.	श्रीमती कापसे एम.डी.	भारत महासत्ता होण्यामध्ये ग्रंथालयांची भूमिका	122
39.	कु. करडे दिव्यश्री दिनकर	राष्ट्रीय एकात्मता	126
40.	डॉ.खाडे सोपान गोविंदराव	भारतीय समाजातील शैक्षणिक बदल आणि २०२० ची स्वप्नपूर्ती	130
41.	प्रा.श्री.खोचगे बाळासाहेब सत्याप्पा	बी.एड.प्रशिक्षणार्थीमध्ये कार्यमूल्य विकसित करण्यासाठी कार्यनिती	132
42.	कोकाटे उज्ज्वला दिलीप	महासत्ता होऊ पाहणाऱ्या भारतातील रोजगाराचे वास्तव	136

Index

43.	कु.नाईक प्रतिका तानाजी	सेंद्रिय शेती व पर्यावरण	141
44.	डॉ. पाटील अनिल डी.	गडहिंग्लज शहरातील आठवडी बाजार आणि वाहतुकीची कोंडी : समस्या आणि उपाय	144
45.	प्रा.पाटील बाळगोंड दत्तात्रय	कुमारवयातील विद्यार्थ्यांमध्ये सुसंवाद निर्मितीसाठी कृती आराखडा	146
46.	पाटील मनिषा रामगोंडा	डिजीटल इंडियाचा क्रीडी क्षेत्रातील विकासात सहभाग	151
47.	पाटील निलम	महासत्ताक भारतातील बदलांचे संमिश्र पडसाद	153
48.	प्रा. पोवार संजीवनी एकनाथ	राष्ट्रीय एकात्मता काळाची गरज	156
49.	डॉ. रायकर शि. मा.	भारतातील उच्च शिक्षण : वास्तव आणि आव्हाने	160
50.	प्रा. रेडेकर लोहिता दिनकर	महासत्तेच्या स्वप्नपूर्तीसाठी शैक्षणिक क्रांती महत्त्वाची	164
51.	श्री.सुशील शिवलकर डॉ. व्हनबटटे आर.बी.	**अध्यापक महाविद्यालयातील छात्र शिक्षकांमध्ये शांततेसाठी शिक्षण विषयक जाणीवजागृतीसाठी विकसित उपक्रमांच्या परीणामकारकतेचा अभ्यास**	167
52.	भरत वेदपाठक	शांती, सुरक्षा व राष्ट्रीय ऐक्य – नजर 2020 – एक चर्चा	169
53.	प्रा. कोळी विमल अंकुश	**प्रधान मंत्री मुद्रा योजना सर्वांसाठी रोजगार**	174
54.	डॉ.सौ. नलवडे वंदना शिवाजीराव प्रा.डॉ. मोरे केशव रामभाऊ	**२०२० साली भारत महासत्ता बनविण्यामध्ये युवकांची भूमिका**	177
55.	डॉ. श्री. पाटील डी. एम्.	**भारतातील शिक्षण : मानवाधिकार आणि दृष्टीकोन २०२०**	179
56.	प्रा. साळवे शर्मिला शहाजी प्रा.तेरदाळे सुलोचना हरिबा	**विकसित, प्रगल्भ, संपन्न भारत-एक चिंतन : उपाय**	185
57.	डॉ. शेळके रावसाहेब केराप्पा	**उच्च शिक्षणातील ई - गव्हर्नन्स**	189

An Overview on Indian Vision 2020 An Context To Primary Education To Higher Education

Mr. Vishwanath M Ainapur
Asst. Teacher Govt. Kannada Boy's School Raibag

Mr. Nagappa L H
Dept. of women's studies (Guest Lecture)
Karnatak University, Dharwad

Abstract

Education is the process of facilitatating learning or the acquisition of knowledge, skill, values, beliefs, and habits. Dr. Abdul kalam's view of his book India 2020 to show the youth a vision of developed India by 2020 Dr. kalam writes that education is the most important element for growth and prosperity of a nation . India is in this process of transforming itself into a developed nation by 2020.Indian's education system today is in the midst of a shift from focusing on access of children to schools to delivery of quality education in schools. Vision building is a challenging exercise as it aims to construct future scenarios and link the present with the future. It is true that without vision, cultures, communities and civilizations perish. The exercise of vision building can neither be done by only restructuring the present realities nor by sheer dreaming. Vision, dreams and future expectations must merge into contemporary realities. The term 'Knowledge society', 'Information Society' and 'Learning Society' have now become familiar expressions in the educational parlance communicating emerging global trends with far-reaching implications for growth and development of any society. Developments of education in India after Independence government decided provide free and compulsory education. In first five year plan 7.9% total plan outlay was allocated. For education in the year of 1951 the percentage of literacy was 19.33% now as per 2011 census of literacy is 74.04.

Key words: Education, Vision 2020, Primary and higher education, language, jobs.

Introduction:

The education sector strategy realizing the vision 2020 is an articulation of the goals and processes for archiving Indian's aspiration in the education sector as part of the wider development initiatives toward becoming a progressive sovereign nation enunciated in vision 2020. India Vision 2020 was initially a document prepared by the Technology Information, Forecasting and Assessment Council (TIFAC) of India's Department of Science and Technologyunder the chairmanship of A. P. J. Abdul Kalam and a team of 500 experts. The plan is further detailed in the book India 2020: A Vision for the New Millennium, which Kalam coauthored with Y. S. Rajan. Kalam described the plan as follows Transforming the nation into a developed country, five areas in combination have been identified based on India's core competence, natural resources and talented manpower for integrated action to double the growth rate of GDP and realize the Vision of Developed India.

India has managed to bring its education system at par with the global standard. The number of schools witnessed a dramatic increase during the post-independence era. The Parliament made elementary education a fundamental right for children in the age group of 6-14 years by passing the 86th amendment to the Constitution in 2002. At independence, India's literacy rate was a paltry 12.2 % which increased to 74.04% in 2011.The Government launched the Sarva Siksha Abhiyan in 2001 to ensure education for the children from 6 to 14 years. Prior to that, it had launched an effective initiative – Sponsored District Education Programme, which increased the number of schools across the country. In a bid to attract children to schools, especially in the rural areas, the government also started implementing the mid-day meals programme in 1995. Two of the finest statements of educational vision in India must be recalled while attempting to perceive Vision 2020 for education in the country. The first of these was made by Gandhiji in 1931 in London in the context of universalising education in India.

To streamline the education, the Govt. implemented the recommendations of Kothari Commission under 'National Policy on Education' in 1968. The main recommendations were universal primary education. Introduction of new pattern of education, three language formula, introduction of regional language in higher education, development of agricultural and industrial education and adult education. To combat the changing socio-economic needs of the country, Govt. of India announced a new National Policy on Education in 1986. Universalisation of primary education, vocationalisation of secondary education and specialisation of higher education were the main features of this policy. National Council of Educational Research and Training (NCERT) at National level and State Council of Educational Research and Training (SCERT) at State level were established to maintain the standard of education. University Grants Commission (UGC) was instituted to determine the standard of higher education.

Achieving Primary Education: Table 1

	1980 Actual	2000 Estimated	2020 Business as usual	2020 Best case scenario
Primary enrolment (1-5)	80%	89%	100%	100%
Elementary enrolment (1-8)	77%	79%	88%	100%
Secondary enrolment (9-12)	30%	58%	75%	100%

Drop-out rate (1-5)	54%	40%	20%	0%
Drop-out rate (1-8)	73%	54%	35%	0%

Achieving 100 per cent enrolment of all children in the 6 to 14 year age group is an ambitious but achievable goal for 2020. This must be coupled with efforts to increase the quality and relevance of school curriculum to equip students not only with academic knowledge but also with the values and practical knowledge needed for success in life. Table 1 depicts a business-as usual scenario for primary and secondary education in 2020, based on recent trends as well as an alternative scenario designed to radically enhance the quantity and quality of school education in the country. A tremendous expansion of schools and classrooms will be required to support a quantitative and qualitative improvement in the country's school system. In order to achieve the best-case scenario depicted in Table 4, total school enrolment would have to increase by 75 million or 44 per cent. That will require a proportionate expansion in the number of classrooms.

Table 2: Growth of Higher Educational Institutions

Year	Colleges for General Education	Colleges for Professional Education	University
1951	370	208	27
1998	7199	2075	229
2017	37204	10396	789

New methods of delivery will be particularly necessary to augment access and improve delivery at higher levels of education. Although India's college and university network has expanded dramatically as shown in Table 2, it is able to accommodate only a tiny fraction of the college-age population. In addition, the quality of facilities, teaching and course materials leaves much to be desired. Recruitment and promotion are highly politicised; seniority rule precludes merit advancement; and the cost of delivery is beyond the means of the vast majority of young Indian's. Our vision of India in 2020 is predicated on the belief that human resources are the most important determinants of overall development. As India's IT revolution has been fuelled by the availability of a very large reservoir of well-trained engineers, its future development in many different spheres will depend on commensurate development of sufficient and surplus capabilities.

Improving The Quality Of Graduates: India intends to have top-class higher education institutes which are devoted to enriching society by producing a long line of highly educated graduates. The universities must have understanding of the needs of the global industry to inculcate the job winning skills in their graduates. Currently, the country is working on a mission of upgrading 7 out of its 15 universities into world class universities. We also aim to come up with educational policies to ensure that 100 percent of the graduates are employable. The most important skills and capabilities required while recruiting new graduates are communication skills, team work, integrity, intellectual ability and confidence. While the students are being taught in the college, it is also important to incorporate these skills in them. A programme of leadership skill development has been introduced at certain universities, under which the students are given three weeks of training to mould their mindsets and inculcate in them leadership skills. To improve IT and communication skills, English and IT training is given to all students before they enter the university. A professional graduate programme has been introduced wherein students doing their graduation can obtain professional qualifications like accounting, smart chartered, marketing or human resource management, etc. while they are completing their graduation in the university itself. To develop globally accepted graduates, we have introduced a KSAM model. KSAM stands for Knowledge, Skills, Attitude and Mindset.

Ways to Improve the Indian Education System

India has shown significant improvement in education since 1947 until today. However, we believe that there is always some room for improvement in every field. So let us discuss 10 ways that can help us improve our education system.

1. Skill Based Learning – Schools should be allowed to provide skill based training. It can be done best by recognizing the areas of interest on any student. If someone is interested in repairing mobiles, there should be provision for mobile engineering course. If someone loves trying hands in handicraft items, the training should be provided for the same and so on. *Skill based training will ensure one thing – Self-employment!*

2. Focus on Rural Education – *Mahatma Gandhi said, "The future of India lies in its villages. If the villages perish, India will perish too."* This alone explains the significance of focus on rural education. We should have schemes and schools that provide good education to children living in villages. Also, it should be assured that good and experienced teachers are there to impart education to children.

3. Free Basic Computer Skills Classes – The reason that we suggest this point is very straightforward. It is the era of Information Technology and hence, education is nearly incomplete without having basic computer training in it. *Be it accounts, engineering, teaching or just the simple back office jobs, computers are everywhere and so, our pupil should have the basic knowledge about them.*

4. Teachers Training – Our country has already got many training programs for teachers. The need of the hour is to design a curriculum for teachers in such a way that uniformity arises in teaching standards all over India. Moreover, teachers should be trained in such a way that they know their rights as well as duties.

5. Subsidies and Grants for Professional Courses – We are lucky to have different scholarships existing in various schemes for the underprivileged as well as for the meritorious students. We can further improve in this area by having subsidies and grants in various professional courses. This way, aspiring students will not have to leave their studies in between due to their personal financial limitations.

6. Educate Parents – Educating parents is equally important so that they do not force their children for career which do not actually interest them. Also, necessary steps should be taken to augment and improve the communication between teachers and parents.

7. Health education – Another area that needs improvement and attention is the health education. We should try to include Yoga or various other workouts in our education system so that children get to learn the value of good health and maintain the same.

8. Smart Classes – Though many of the Indian schools and institutes are already following this concept, but we should take a step where all educational institutes can be connected with the concept of smart classes. With the help of different audio-video devices, multimedia concepts and other necessary IT elements, we can make our students learn and understand in a much better and modern way.

9. E-libraries – Introducing this concept in our education system will be of great help as anyone will be able to access the books and required study material from anywhere with ease. Moreover, the E-libraries can be updated quickly with new material and books.

10. Making Sports Compulsory – Last, but not the least, we should try to make sports compulsory in our education system. This wills not only help students to embrace a bright career, but will also help our country in the long run *moreover, this option will also generate employment for so many talented sports persons who, due to some reason, could not further pursue their career in sports.*

India after 1947 has most assuredly marched ahead as a free, democratic, secular republic. During these years education has always been considered as the engine of personal, social and economic growth. Keeping in view the achievements and gaps of education and keeping in view the present mood of the country and the economic and technological upswing we would like to construct a vision statement based on the faith that India will become a developed country by 2020 and all activities be taken up in a mission mode. Education will empower learners for self growth and higher quality of living. Distance and open learning will become an integral part of instruction at all levels. Virtual classroom and self learning (using networks and websites) will get strengthened. Education will protect and promote ancient wisdom and will be indigenous in nature. School and university education will have an open window to international achievements. Educational management systems will become more sensitive, open, transparent and learner friendly and will focus on to provide academic support to students. The overall vision of Education – 2020 is to create a learning and knowledge society.

Conclusion:

Education is the most important in our life. 'India lives in its villages. It is there that our producers live, voters live, the poor and illiterate live. It is the villages that hold the key to the country's problems. So vision of future India can be greater than to rebuild its half a million villages. The irony is that in terms of the teaming millions inhabiting these villages our developments, our democracy, and our education have all become irrelevant. But once we decide to approach them in the right spirit they are bound to respond, and rise to end their suffering. It may be that in the first phase selected homogenous SC/ST and other backward villages may have to be taken up. In case whole villages do not come forward in the beginning, then mutual-aid teams may have to be formed. Naturally in the whole process of rebuilding villages education will have the most vital part to play, because it alone can prepare people's mind to receive new ideas, and accept new tools, new relationships, and new forms of organization'. Finally I conclude that India as emerging in Education filed and also achieving various places, and India ruled by British before 1947 but after independence India improving various parts and also number of committees recommended formula education and nonformula education.

Work Cited:

1) Kalam . A P J (1998) India 2020: A Vision for the New Millennium, Penguin.
2) Garry Jacobs, Vision 2020: Towards a Knowledge Society", paper prepared for Planning Commission.
3) Hutchins, R. M. (1970) The Learning Society, Penguine Books.
4) Singh, Karan (1996) "Education for the Global Society" the UNESCO (1996) Learning: The Treasure Within, Paris.
5) Kurup, A. et.al. (2011) Executive Summary and Recommendations. Emerging Directions in Global Education (EDGE) forum.
6) Kurup, A.& Jagdish, A. (2007). Trends in Higher Education: Creation and Analysis of Database of PhDs in India. NIAS publications: Bangalore.
7) UGC (2017).Higher Education in India at a glance. University Grants Commission: New Delhi.

India Vision 2020 Primary to Higher Education

Ajagekar R. H.,
Librarian, Ajara, Mahavidyalaya, Ajara, Dist-Kolhapur,
Pin-416505, Maharashtra-India,

Abstract:

India in 2020 is of a nation bustling with energy, entrepreneurship and innovation. The country's people will be better fed, dressed and housed, taller and healthier, more educated and longer living than any generation in the country's long history. India will be much more integrated with the global economy and will be a major player in terms of trade, technology and investment. Rising levels of education, employment and incomes will help stabilize India's internal security and social environment. A united and prosperous India will be far less vulnerary able to external security threats. A more prosperous India in 2020 will be characterized by a better educate people and more transparent, accountable, efficient and decentralized government.

Keywords : Vision, education, employment, transportation

1. Introduction

Every one whether in the individual capacity or in collective capacity or a country itself, every entity needs a vision statement, which motivates to get into a greater effort to put the things into one direction? In the context of individual, a vision statement helps in putting various endeavours in one direction to achieve goal or accomplish vision. In the context of a country, it helps in encompassing the role and responsibility of different agents in the economy, such as Central, State and local government, the private corporate sector, the small and tiny sector, people's organizations etc. One has to identify the potential areas of strength building and identify bottlenecks to take corrective measures in a focused manner.

India Vision 2020 was initially a document prepared by the Technology Information, Forecasting and Assessment Council (TIFAC) of India's Department of Science and Technology under the chairmanship of A. P. J. Abdul Kalam and a team of 500 experts. The plan is further detailed in the book *India 2020: A Vision for the New Millennium*, which Kalam co-authored with Y. S. Rajan.

Kalam described the plan as follows. "Transforming the nation into a developed country, five areas in combination have been identified based on India's core competence, natural resources and talented manpower for integrated action to double the growth rate of GDP and realize the Vision of Developed India".

2. Vision of APJ Abdul Kalam

- Agriculture and food processing: Aimed at doubling the present production of agricultural and food processing.
- Infrastructure with reliable electric power: Providing urban amenities to rural areas, and increasing solar power operations.
- Education and Healthcare: Directed towards literacy, social security, and overall health for the population.
- Information and Communication Technology: For increased e-governance to promote education in remote areas, telecommunication, and telemedicine.
- Critical technologies and strategic industries: The growth of nuclear technology, space technology and defense technology.
- Decrease the rate of poverty and illiteracy, make people educated through media, communities, social networking sites and increase the Indian market rate CURRENCY by purchasing Indian manufactured goods

3.The benefits of the plan

1. A nation where the rural-urban divide has been reduced to a thin line. All parts of India will become developed.
2. A nation where there is an equitable distribution of, and adequate access to, energy and quality water.
3. A nation where agriculture, industry and the service sector work together with symphony.
4. A nation where education with a good value system is not denied to any meritorious candidates because of societal or economic discrimination.
5. A nation which is the best destination for the most talented scholars, scientists, and investors from around the world.
6. A nation where the best of healthcare is available to all citizens of India
7. A nation where governance is responsive, transparent and corruption-free.
8. A nation where poverty has been totally eradicated, illiteracy removed, crime against women and children is absent, and no one in the society feels alienated.

9. A nation that is prosperous, healthy, secure, devoid of terrorism, peaceful and happy, and continues on a sustainable growth path.
10. A nation that is one of the best places to live in and is proud of its leadership.
11. A nation should develop places like an visit pilgrims in India and capable leadership

4. Primary to Higher Education

4.1 School Education:

The government has the policy of opening a school in every village, even hamlet, on the principle that no child should be far away from a primary school. That may be good quantitatively but not qualitatively. It is more important that every child has access to good education rather than physical proximity to a school. Single teacher schools that predominate in the rural areas do not offer, cannot offer, quality teaching, not even regular teaching.

In this era of globalization, command over the English language is a precious asset. So, is computer literacy. Unfortunately, most state governments are lukewarm towards the teaching of English and indifferent to computer literacy. Some are actually hostile. So, only rich children who can afford private schools get the advantage depriving poor children the capability to compete on an equal footing.

It is now recognized that intelligence has many dimensions of which eight are prominent: factual, numerate, analytic, linguistic, spatial, intuitive, athletic and emotional. Most Indian schools concentrate on rote learning that stimulates factual intelligence and little else. It would be useful if students are given individual attention and encouraged to develop whichever type of intelligence they excel most. Strictly speaking, school education is not a preparation for the job market. It takes 10-12 years of schooling for the economic benefits of education to be realized. Few poor families have the economic strength to educate their children for that many years. So, dropouts are common, particularly in poor families. Therefore, before school education to play its due role in national development, the following issues must be addressed:

a. Providing universal access to good quality schools and at affordable cost by even the poorest families.
b. All children must have the entitlement to acquire proficiency in English and in computer skills.
c. School education should address the individual strength of each student – and the society should respect and honor all skills equitably so that every kind of talent is encouraged.
d. Suitable employment opportunities should be created for those children who have no ability or inclination to study for long years.

4.2. Vocational Education:

On the whole, unlike in Germany, vocational education has not succeeded in India. That is because it does not address several basic features of this system of education – which would be better described as training rather than education. Some critical features of vocational training are:

a. Innumerable variety
b. Needs years of practice
c. Requires costly materials to practice on
d. Skills required can change rapidly

No school system can address these issues. A school can, at the most, have instructors in two or three specialisations where as the variety required in the market is enormous. Schools cannot afford to provide long years of practice and even if they try to, they will never afford the amount of materials that may be needed – except may be in computer skills. Nor can instructors in schools keep pace with rapid changes in technology. For all these reasons, vocational training is best given in the work place and under the supervision of master technicians. Bookish learning in a school need not be excluded entirely. Conceptual aspects can still be taught there. It is like a musician learning the theory of music in a school, but practising music under a guru.

4.3. University Education:

Sir C. V. Raman, India's only Nobel Laureate in science was strongly opposed to the concept of dedicated research laboratories like the CSIR. His argument was that the money should have gone to universities. It is no accident that virtually all Nobel Prizes have gone to universities and few to far better endowed non-academic research laboratories. The reason is simple: good research needs young research students. Hence, diverting talented researchers from academic institutions to full time research hurts both ways: Full-time researchers lose the stimulation that only young research students can give. Students too lose because the best minds are drawn away from teaching. In particular, applied research is liable to be siphoned away completely from universities. At the same time, without the discipline of teaching, researchers are liable to lose touch with basic principles and the quality of their research is liable to suffer. So, isolation of teaching from research will hurt both research and teaching.

Some of these fears have borne fruit. Universities are starved of funds and research laboratories too are starved of talented youth. There are over 800 engineering colleges in the country and another ten thousand arts

and science colleges. Yet, there are not enough well educated students to man the laboratories. Some pertinent issues to be considered are:

a. Education provided does not match job requirements in most cases.
b. Almost invariably, graduates are under-employed.
c. Education does not keep pace with rapid advances in knowledge.
d. Most teachers are of poor intellectual calibre and are yet paid very highly compared to the ability of the economy to bear.
e. The most talented migrate abroad or opt for non-technical occupations.
f. Financial and infrastructure support is meagre.

4.4 The issues to be borne in mind relating to higher education are:

a. Making Indian universities globally competitive
b. Matching education to the economic needs of the country
c. Attracting talented students to S&T occupations
d. Financing elite institutions at international levels.
e. Making it socially acceptable to give preference to talented students and faculty.

Conclusion

The continuous advancement of science and the application of improved technology form the middle rung. Social ideals and values form the apex. Technical education, both vocational and professional, constitutes the foundation for development of science and technology. A large number of the country's engineering colleges need to be upgraded to quality standards nearer to those of India's world-class IITs. India's expenditure on R&D.

Reference

1. Dr. S. P. Gupta (December 2002). *Report of the Committee on India Vision 2020 (PDF)*. Planning Commission, Government of India. *Retrieved 05/02/2019*.
2. https://www.scribd.com/document/172676684/Research-Paper-on-India-Vision-2020
3. https://ideas.repec.org/p/iim/iimawp/wp01989.html
4. https://www.academia.edu/193025/India_Vision_2020_Perspective_on_Rural_Development
5. https://www.motherservice.org/content/india-vision-2020

Role of 'Education of Women' for Accomplishment of India Vision 2020

Amate Sushant [1*], Shiragave Panditrao[1] Koshti Omkar[1]
[1] Assistant Professor, Devchanad College, Arjunnagar
*corresponding author: sushant.amate@gmail.com

Abstract

Ancient Indian education system was unique and some of its components and underlying principles are still found in different parts of the country. However, the majority of the contemporary education system is fashioned on the western education models. The education system also represents a huge diversity represented in the content that further has different elements like traditions, culture, language, dialect, etc.In the post Independence period, the government, renowned educationists, social scientists and many leaders stressed on making the education India-centric, with focus once again on the popular culture and traditions. A holistic education is the need of the hour where women think beyond just earning degrees or continue working but are not encouraged to think about money. We need to strive continuously to pursue those matters which are considered only as man's work to achieve comprehensive women education in India. Assured provision of safe drinking water, improved health care and education for all women are necessary elements of a comprehensive strategy to eliminate malnutrition and achieve the goal of Food for All before 2020.

Keywords: Indian Education System, India Vision 2020, Women Education.

"you educate a man; you educate a man. You educate a woman; you educate a generation." **Brigham Young [4].**

Introduction

India's population is still rapidly expanding. Living standards are rising and slated to rise faster than in the past. As they rise, both calorific intake and diversification of diet will increase significantly. Although a portion of this increase can and will be obtained from abroad, a fulfilling vision of India 2020 depicts this nation—with its conducive and varied climate, the largest irrigated area in the world and a vast farming population—as a major food exporter. Both as a challenge and as an opportunity, India can and must do much more to modernise and diversify its agriculture to meet the increased domestic and international demand for a wide variety of food products [1]. To meet the special needs of urbanization and social transition, private initiatives to establish childcare centres and nurseries, either on a for-profit or non-profit basis, will be encouraged. This will be particularly important to ensure equal access and participation of women in modern sector employment. The Education Ministry will, however develop strict regulations as a control on quality and standards. IT is also a stimulant to the growth of home-based employment opportunities, especially suitable for women. The trend towards tele-working, which is growing rapidly in USA and some other countries, is just beginning in India. A major focus 54 of vision 2020 must be on improving access to health services to meet the health care needs of women and children [2].

With 65.46% female literacy rate as per the 2011 census, women's education in India is still a point in question. It is still below the world average of 79.7%. What makes the numbers so low even today when we talk about women education in India? We assume that schooling has become a norm now and imagine that every child by the age of 3 starts some form of schooling. But in many rural areas, if the child is a girl then there are many hindrances to her access to education in India. Women's education in India is still perceived as an unnecessary indulgence in many parts. While Kerala tops the charts with 92.07% female literacy (and 94.00% overall literacy), Bihar scores much lesser with 51.50% of female literacy (and 61.80% overall literacy) [3].

Women can rise to an occasion. The women's groups negotiated with the land owners, took the land on lease and started working on them with guidance from senior farmers, extension agencies etc. This has been a great boost to agriculture in this part of the country, where women shied away from drudgery us agricultural labour. Their earnings have multiplied, debts paid off and their bank balances have increased. With this empowerment their status in society and quality of life has improved. The women see a lot of dignity in the work they are doing [5]. Since 1947 the Indian government has tried to provide incentives for girls' school attendance through programmes for midday meals, free books, and uniforms. This welfare thrust raised primary enrollment between 1951 and 1981. In 1986 the National Policy on Education decided to restructure education in tune with the social framework of each state, and with larger national goals. It emphasised that education was necessary for democracy, and central to the improvement of women's condition. The new policy aimed at social change through revised texts, curricula, increased funding for schools, expansion in the numbers of schools, and policy improvements. Emphasis was placed on expanding girls' occupational centres and primary education;

secondary and higher education; and rural and urban institutions. The report tried to connect problems like low school attendance with poverty, and the dependence on girls for housework and sibling day care. The National Literacy Mission also worked through female tutors in villages. Although the minimum marriage age is now eighteen for girls, many continue to be married much earlier. Therefore, at the secondary level, female drop-out rates are high [7]

Women's education in India is hampered at different stages-

When the parents cannot afford education for their kids, the son is always given preference over the daughter, if at all they try and send them to school. The daughter stays at home and cooks, cleans, and helps her parents in doing the chores, or she might even be employed as a helper somewhere, which is child labour and illegal as per law.

If both the kids are sent to school, and if there is a personal or financial issue where they cannot afford the education of both the kids, it is mostly the daughter who would be first pulled out of the school. The school dropout rate amongst adolescent girls stands high at 63.5%.

We live in a society where the upbringing of children still depends largely on the mother. What good are we going to pass on to the next generation if that mother is illiterate? The chances are that her own daughter might become an illiterate mother one day, thus continuing the vicious cycle.

The common perception is that the girls of the family will get married one day and would not contribute to the financial needs of the family. But what we are not able to understand is that the upbringing and empowerment of future generations is left to illiterate mothers. This is like a chain reaction wherein the next generation of daughters, mostly from the rural areas, are treated the same. In a poverty stricken family, every hard earned rupee would be spent on the needs and education of the son without any questions. Though the daughter shows better prospects of shining well in studies, it is unfortunate that who goes to school is decided based on sex rather than their capability.

The list goes on but rather than the availability of education or the financial status, it has more to do with the thinking, attitude and mindset of people towards women education in India. There are many well-to-do families where women are confined to houses, not because they cannot do any better but because we take away their opportunity in letting them make their own place in the society.

What should the government do?

There are many reforms and strategies by the government towards the betterment of women education in India. But it is time to think about the simple measures we can take in our daily routine to contribute for women's education in India. It starts from every home; women education in India can be improved when:

- We do not consider a girl child to be a burden but a person holding great opportunities.
- We provide similar opportunities to all of our kids.
- We stop thinking that cooking, laundry and other household chores are only women's job.
- We treat women with the same respect as a fellow human being and don't categorise them as inferior.
- We stop thinking that women need not have a career and are ready to accept that theydeserve equal prospects.
- We talk to your domestic helpers/drivers and encourage them to continue sending their kids to school without any discrimination.
- We encourage our friends/neighbours/relatives to not stop the education of a girl just because she got a great match and needs to get married.
- We try to retain the women workforce of this country.

The main types of answers appear to be:

1) Half the country does not even have access to proper education, and only a small fraction can go to university.
   - Lack of quality primary education for the poor.
   - Limited seats in Universities.
2) Everything is about rote memorization, leading to behaviour which encourages cramming and for getting rather than life long learning.
3) Standardized testing determines everything, and aptitude of students is not recognized outside this format.
4) Lack of diversity in the subjects you can take in college (e.g. can't double major in Math and German like you can in the USA)
5) Extreme pressure from parents / society to use education for financial security = CSE degrees for programming jobs or medicine. Societal pressure to get into the "right schools", not only for the education aspect but to ensure good job/

marriage prospects, in general success in life. Little incentive to take risks and follow own interests or encourage creativity. Generally conformist culture, which makes educational achievement the only thing that matters to social standing.

6) Additional extreme pressure due to limited seats resulting in very intense competition between students.
7) Management quota system.
8) Government control of education / Government Monopoly in education.
9) Right to Education Act.
10) Education sector is closed to for-profit organizations.
11) Few opportunities and flexibility to cross over into different streams of education [6].

"you educate a man; you educate a man. You educate a women; you educate a generation." said by Brigham Young [4].

Conclusion

IT sector, self Business are the individual sectors are improvising the self independent nature of women to fulfil their needs and slightly its donates an accomplish the vision of India. Education of women in India is improvising no doubt but still much more needs to be done at the primary and secondary levels. Many social issues become a hindrance here.

References

1. Planipolis.iiep.unesco.org/sites/planipolis/files/ressources/bhutan_education_sector_strategy_vision_2020.pdf
2. Planning commission.nic.in/reports/genrep/pl_vsn2020.pdf
3. Women literacy rate/2011 census/Wikipedia.
4. G. M. Young (ed.) 1935. Speeches by Lord Macaulay with his Minute on Indian Education. Oxford University Press, London.
5. fao.org/fileadmin/user_upload/iyff/docs/Gopalan_CFS_2.pdf
6. www.womensweb.in/2015/10/women-education-in-india
7. wikipedia.org/wiki/Education_in_India#cite_note-Raman238-127

Continuous And Comprehensive Evaluation: Holistic Approach Of Evaluation

Belvekar Priyanka
Asst.Teacher,
Dada Desai Highschool Inchanal

Introduction

"Education as a planned endeavour, at a personal level on a small scale or institutional level on a large scale, aims at making children capable of becoming active, responsible, productive, and caring member of the society. They are made familiar with the various practices of the community by imparting the relevant skills and ideas. Ideally education is supposed to encourage the students to analyze and evaluate their experiences, to doubt, to question, to investigate- in other words, to be inquisitive and to think independently."(Position Paper on Aims of Education, NCF 2005 NCERT)

Need Of CCE

Education is considered as a process for all-round development of a child in all dimensions i.e. intellectual, physical, social, moral, ethical, emotional, etc. The major objective of elementary school curriculum is to foster the all-round or holistic development of child A holistic approach to education facilitates the total development of a child by providing him/her the right kind of learning environment where the child builds up self-concept, self image, sense of enterprise, sportsmanship and so on apart from enhancing his/her academic achievement.

Holistic development includes children's development of cognitive, affective and psychomotor abilities. Continuous comprehensive evaluation emphasized to achieve the objective of holistic development of learners at school level.

Concept Of Continuous And Comprehensive Evaluation

CCE refers to a school based evaluation, which covers all aspects of school activities related to child's development. It emphasizes two fold objectives such as continuity of evaluation and assessment of learning outcomes in a comprehensive manner. It covers all the domains of learning i.e. cognitive, affective and psychomotor domains. It treats evaluation as a developmental process. Evaluation in the cognitive domain is associated with the evaluation of cognitive abilities such as knowledge, understanding, application, etc. Evaluation in the affective domain means evaluation of attributes such as attitudes, motives and other personality traits. Evaluation in the psychomotor domain involves assessing learners' skills to use their hands in handwriting, construction and projects. In CCE, student's performance in both scholastic and co-scholastic activities is assessed. CCE aims to reduce the curricular workload on students and to improve the overall abilities and skill of students by means of evaluation of students' performance in both types of activities

Meaning Of Continuous

- The term 'continuous' refers to regularity in assessment. The development of a child is a continuous process
- The term 'continuous' includes '**Continual**' and '**Periodicity**' aspects of evaluation.

Characteristics Of Continuous Evaluation

- Continuous evaluation is formative in nature and is school based. It is to be carried out by teachers teaching a particular class.
- The purpose of continuous evaluation is mainly improvement in learning. For this the learning gaps and weaknesses are diagnosed so that feedback can be provided.
- Continuous evaluation is informally carried out in the classroom; there is no need of making lengthy arrangements required for a formal examination like preparation and administration of question papers, seating arrangement, etc.

Meaning Of Comprehensive

- The term comprehensive' implies that evaluation of learners' performance is carried out in both scholastic and co-scholastic areas.
- First, it takes care of achievement of learners in various school subjects as well as the assessment of co-scholastic abilities like attitude, values, life skills, interests, habits, etc.
- Second, it includes various tools
- Third, it is used for assessing various learning outcomes in all the three domains i.e. cognitive, affective and psycho-motor, whereas the conventional evaluation system was limited to cognitive domain only.

Purposes Of Continuous And Comprehensive Evaluation

- It reduces stress and anxiety, among the young students during and after the examination.
- It reduces the dropout rate as there will be less fear and anxiety among learners related to their school performance.
- In CCE, greater focus is given on learning rather than on conducting tests and examinations.
- It contributes to the holistic development of learners.

- CCE is used as an instrument of preparing learners for future life by making them physically fit, mentally alert, emotionally balanced and socially adjusted.
- Learners get more time to develop their interests, hobbies and personalities through CCE.
- It promotes a learner friendly environment, thereby optimizes student learning.

Scholastic And Co-Scholastic
Assessment

- The abilities are generally classified into abilities in scholastic and co-scholastic areas. Scholastic areas cover activities in curricular or subject specific areas.
- Co-scholastic areas include life skills, abilities in co-curricular areas, attitudes and values.

Assessment In Scholastic Areas

Scholastic areas include all those academic activities which are associated with various subjects. The term 'Scholastic' refers to those activities, which are related to intellect or the brain. It is related to the assessment of learners in curricular subjects. It includes assignments, projects, practicals, etc. Sometimes, these activities are associated with objectives of cognitive domain i.e. it is expected that students have to achieve objectives of cognitive domain in specific subject areas

The following objectives in the cognitive domain have been identified by Bloom and his colleagues (1956).

1) Knowledge
2) Comprehension
3) Application
4) Analysis
5) Synthesis
6) Evaluation:

Assessment In Co-Scholastic Areas
Life Skills

To prepare children for the social life, **life skills should be** developed in them. These enable them to create their inner potential with confidence and competence and face the challenges of life.

Types Of Life Skills

UNICEF, UNESCO and WHO list ten core life skills which are as follows-

- **Self-awareness** is a unique human capacity and includes our recognition of'self', of our character, of our strengths and weaknesses, desires and dislikes, values, outlook, needs, aspirations and feelings. Developing self-awareness can help us to recognize ourselves when we are stressed or feel under pressure.
- **Empathy** - To have a successful relationship with our loved ones and society at large, we need to understand and care about other peoples' needs, desires and feelings. Empathy can help us to accept others, who may be very different from ourselves.
- **Critical Thinking** is the ability to analyze information and experiences in an objective manner. It helps adolescents to recognize and to assess the factors influencing attitude and behavior - values, pressures from peer, media and family.
- **Creative Thinking** is a novel/innovative way of seeing or doing things that is characteristic of four components – generating new ideas, shifting perspective easily conceiving of something new, building on other ideas. **5) Decision Making** is ability to assess available options and to foresee the consequences of different decisions (actions/non-actions). This ability helps us to deal constructively with decisions about our lives.
- **Problem solving** helps us to deal constructively with problems in our lives. Significant problems that are left unresolved can cause mental stress and give rise to accompanying physical strain.
- **Interpersonal relationship skills** help us to relate in positive ways with the people we interact with. This may mean being able to make and keep friendly relationships, which can be of great importance to our mental and social well-being and also mean keeping good relationship with family members, which are an important source of social support.
- **Effective communication** means that we are able to express ourselves, both verbally and non-verbally, in ways that are appropriate to our cultures and situations.
- **Coping with stress** means recognizing the sources of stress in our lives, recognizing how this affects us, and acting in ways that help us control our levels of stress, by changing our environment or lifestyle and learning how to relax.
- **Coping with emotions** means recognizing emotions within us and others, being aware of how emotions influence behaviour and being able to respond to emotions appropriately.

Assessment For Life Skills:

- Individual assessment
- Group assessment
- Self-assessment
- Peer-assessment

Attitude

Students' attitudes and behavior plays an important role in improving their academic achievement as well as shaping their outlook towards the rest of the world. In school settings.

Assessment Of Attitude

There are various techniques, which can be used to assess the attitude among students. Some of them are self-report inventories or attitude scales, survey ,interview, the biographical and essay methods, projective tests, error-choice techniques, indirect observation, etc.

Human Values

A value is a belief which guides a person's actions and behaviors. Human values refer to spiritual, ethical and moral values. These values form bases for our thoughts, action, skills and behavior. They ultimately contribute to formation of a good character and make us a good human being.

- understands the need for rules and follows them
- be honest and ethical
- has self –respect
- is polite, and courteous to everyone,
- exhibits leadership and respects diversity
- respects the opposite sex
- shows a kind, helpful and responsible behavior/attitude
- displays commitment and an open mind
- works efficiently
- respects time

Co-Curricular Activities

Today's school is giving attention to a child's health, hygiene, sanitation and safety. In addition, recreational games and activities are being increasingly and intelligently designed and promoted for the purpose of wholesome physical development, good citizenship, character education, manners and courtesy. The development of worthy emotions and feelings, heightened inspirations and wholesome aspirations are also provided in schools. Co-curricular activities can generally be classified into five categories.

- Literary Activities
- Physical Development Activities
- Civic Development Activities
- Social Welfare Activities
- Excursion Activities

Aesthetic Activities, Performing And Visual Arts

Co-curricular activities also include aesthetic activities, performing and visual arts. A number of activities like Music, Vocal, Instrumental, Dance, Drama, Craft, Sculpture, Puppetry, Folk Art forms can be organized to develop aesthetic sense among students.

In order to achieve this objective, a teacher has to ensure that every student participates actively in activities that involve arts at school/ inter school/ state/ national /international levels. He/she should encourage his/her students so that they become capable of taking the initiative to plan and organize various creative events like plays, art competitions, mural painting ,dances, music festivals, etc.

Tools For Assessing Student Performance In Scholastic Area

Formative Assessment		**Summative Assessment (Written, End of Term)**
Tools	**Techniques**	
Questions Observation Interview schedule Checklist Rating scale Anecdotal records Document analysis Tests and inventories Portfolio analysis	Examination Assignments Quizzes Collections Projects Debates Elocution Group Discussions Club activities Demonstrations	Objective type Short answer Long answer

Tools For Assessing Co-Scholastic Aspects

- Observation Schedule
- Rating scale
- Inventories
- Anecdotal Records
- Interview
- Portfolio
- E -Portfolio

Recording The Results Of Students

General information about the student: It includes student's name, class, section, number, father's and mother's name, residential, date of birth, etc.

Attendance: Term wise student's attendance in percentage as well as working days.

Part 1 consists of the academic performance of students' in scholastic areas.

Part 1: **Scholastic Areas**

- There will be two terms.
- Each term will have two Formative and one Summative Assessment.
- Assessment will be indicated in Grades.
- Overall grade of Formative Assessments over the two terms

Part-2: **Co-Scholastic Areas**

Assessment of Co-Scholastic Areas is being done in four parts on a Five Point Grading Scale once in a session. It includes 10 life Skills, Work Education, Visual and Performing Arts

Part 3: **Co-Curricular Activities**

Thus one can say that if the strategies from this approach are most useful in the overall development of a child.

References :

1. Lewis, A.C. (1997), Changing assessment, changing curriculum. EducationDigest. p.p. 12-17.
2. Linn, R. and Norman E. G. (2000). Measurement and assessment in teaching.8th Edition, by Prentice Hall, Inc. Pearson Education, Printed in USA.
3. Ministry of Human Resource Development.(1986).National Policy on Education 1986.New Delhi:Govt.of India.
4. NCERT (1998). National Curriculum Framework for Elementary andSecondary Education – 1998, New Delhi: National Council of EducationalResearch and Training.
5. NCERT (2000). National Curriculum Framework for School Education –2000, New Delhi: National Council of Educational Research and Training.
6. NCERT (2009). Comprehensive Evaluation of Centrally Sponsored Schemeon Restructuring and Reorganization of Teacher Education A Report, NewDelhi: National Council of Educational Research and Training.
7. NCERT. (2008) Source Book on Assessment. New Delhi: NCERT
8. SCERT. Continuous and comprehensive education for co-scholastic skills: life skills, YUVA Cell, SCERT Delhi retrieved from http://scertdelhi.info/cce%5Clifeskills%5CCoScholasticSkills.pdf

Implementing Right to Education: Challenges and Suggestions

Dr. Dhanwade Nandkumar Dhondiram
Associate Professor, Azad College of Education, Satara (M.S)

Introduction:

The present paper deals with the Right to Education Act-2009, its Salient Features and Main Challenges of Implementation. The Right to Education is a universal entitlement to education, a right that is recognized as a human right. The right to education is enshrined in Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights and Article 13 and 14 of the International Covenant on economic, social and cultural rights. The present act has its history in the drafting of the Indian Constitution at the time of Independence but as more specifically to the Constitutional Amendment (86th) that include the Article 21A in the Indian Constitution making education a fundamental right. This amendment, however, specified the need for a legislation to describe the mode of implementation of the same which necessitated the drafting of a separate Education Bill. The rough draft of the bill was composed in the year 2005. It received much opposition due to its mandatory provision to provide 25% reservation for disadvantaged children in private school. The Sub-Committee of the Central Advisory Board of Education which prepared the draft bill held this provision as a significant prerequisite for creating a democratic and equalitarian society. The Bill was approved by the Cabinet on 2nd of July 2009. Rajya Sabha passed it on 20th July and Lok Sabha on 4th August, 2009. It received Presidential assent and was notified as law on 3rd September, 2009 as the Children's Right to Free and Compulsory Education Act. The law came into effect in the whole of India except the Jammu and Kashmir State from 1st April, 2010. The first time in the history of India a law was brought into force by a speech by the Prime Minister. This Act ensures that all children between 6-14 years have access to free and quality elementary education.

Main features of Right to Education Act 2009

1. Free and Compulsory education to all the children of India in the 6-14 age group
2. No child shall be held back, expelled, or required to pass a board examination until completion of elementary education.
3. A child above 6 years of age, who has not been admitted in any school or though admitted, could not complete his or her elementary education, then, he /she shall be admitted in a class appropriate to his or her age. Further a child so admitted to elementary education shall be entitled to free education till completion of elementary education even after 14 years.
4. Proof of age for admission ; for the purpose of admission to elementary education, the age of a child shall be determined on the basis of the birth certificate issued in accordance with the provision of the Births, Deaths and Marriages Registration Act, 1856 or on the basis of such other document, as may be prescribed. No child shall be denied admission in a school for lack of age proof.
5. A child who completes elementary education shall be awarded a certificate.
6. It calls for a fined student-teacher ratio.
7. This act will apply to all of India except J&K.
8. Provides for 25%reservation for economically disadvantaged communities in admission to class one in all private schools.
9. Mandates improvement in quality of education.
10. School teachers will need adequate professional degree within five years or else will lose job.
11. School infrastructure (where there is problem) to be improved in three years, else recognition cancelled.
12. Financial burden will be shared between Central and State government. The Centre shall contribute 65%and the balance 35% shall be borne by the States.

Thus, through the RTE Act, the government has made a promise to millions of children to provide educational facilities. It ensures that every child is equal before law and all of them should have access to the same quality of education.

Problems in implementation of RTE:

The RTE have far reaching consequences for implementing the mission of free and compulsory elementary education. This task, however, is not much easy as it appears. The existing harsh socio-cultural and economic ground realties are in front of daunting challenges for executing RTE. Though RTE was implemented on April 1, 2010, some states have expressed their reservations to some provisions of the Act. There are controversies between the Central and State Governments issues related to the implementation of RTE Act. The MHRD Report (RTE the Second Year) reveals that certain provisions of RTE have not been fully implemented in some of the State and Union Territories.

A. **Funding :** The issues related to funding are also acting as a hurdle in the implementation of the Act. There are certain provisions such as construction of new schools and toilets, has to match up with the requirement of the RTE. And these targets have to be realized by every State. Due to financial constraints some states expressed their inability to adhere to the RTE norms and standards.

B. **Physical Infrastructure:** In second year on RTE (MHRD, 2012), some infrastructural issues are addressed, which will help us to understand the linkage between the existing and expecting infrastructure facilities in schools. The report undoubtedly indicates that 16% of schools still don't have toilets. This is an alarming number. On one side, provisions are made to bring children to schools and provide them opportunity to stay in the schools, whereas on other hand, they are not able to get the basic facilities like toilets, drinking water, etc. This is an overall situation, if counting will go deeper up to separate toilets for girl children, situation will be more horrible. The teachers have to retain children in school for hours to gather without having the facilities of toilets. Physical and Human resources are needed safe drinking water toilets and nutritious meals.

C. **School Management Committee:** There are problems in the in the constitution and functioning of school management committees. Some elementary school teachers desired to improve the selection process of school management committees in the rural area. They want that there should be provision of an observer appointed by the government to conduct the election of school management committees in schools. The school management committee has to play its constructive role in functioning of the school to impart quality and equitable education to children.

D. **Professionally Qualified Teachers:** Teacher development needs to include training in order to adapt to the evolution of teaching and learning processes and methodology. There is a need to shift 'training' to professional preparedness of the teachers. The question about knowledge, attitude and skills an effective teacher should possess is a subject to debate. The fact remains that the quality of education is dependent on the preparation of high quality teachers.

Pupil teacher ratio is one of the maintaining the required PTR because for this country as whole has to recruit more than 13 lakh teachers within a time frame.

E. **Pupil Teacher Ratio(PTR):** To maintain PTR (Pupil Teacher Ratio) as per the RTE norms, a large number of teachers are to be recruited, trained and deployed in the schools .But there is no provision to check if a State is unsuccessful in maintaining the PTR at the elementary school as per the RTE Act. This tendency among elementary school teachers seems to be on increase these days. They are not responsible whether the children learn or not. Many of them come to school, do trivial administrative work and go away. Some teachers are engaged in activities such as mid-day meal management, societal activities, etc. Lack of commitment on their part led to practice of absence in them. Many teachers take turn in coming to school. The government schools are worst affected by this conduct of teachers and headmasters. It is a serious concern for all stakeholders whether non-committed teachers can contribute to classroom teaching seriously.

F. **Single Teacher School:** As per the latest data 9% of the elementary schools are still being managed by a single teacher. There are schools in the remote area without any teacher. In some schools the teachers do not come regularly. There is no monitoring of such teachers by bodies such as the government or school management committees. In such a circumstance how right to education can be ensured right to education.

G. **Enrolment of Children of Economically Weaker Sections:** As per the RTE provisions, the unaided private schools are required to reserve 25% seats for children from economically weaker sections of society. No method, however, is prescribed for selection of 25% poor children for admission in unaided private schools. They can choose the children in the way that would benefit them. In spite of this, the private schools have been expressing one or the other excuse for not admitting such children. Their general impression is that due to underprivileged children in their schools they have to compromise discipline and quality of education. The fact is that private schools are elitist and are trying to resist government control over admission. They feel that the rights they are enjoying for years would be taken and the basic character of the private schools would also be demolished. As a result of this resistance in private schools many states are facing problems in implementing relevant provisions of the RTE Act.

H. **Dropouts:** The national dropout rate is about 7%. Kasturi (2012) pointed out that major reasons of dropout in India are poverty and child labour, lack of toilet for girls in schools, lack of drinking water facility, lack of playgrounds, lack of teachers, discrimination of caste and gender, lack of pre-schooling and inadequate learning tools. The high dropout rate pushes us to think about inadequate infrastructure, social biases and gender difference as main causes for it.

I. **Children with Special Needs:** RTE has a provision for providing children friendly environment in schools. On analysis of data it was found that more than 50% schools didn't have disabled friendly in the country. This may lead to dropout of disabled children in schools. This problem is more serious in the schools located in the rural and remote areas of the country.

J. **Quality Concerns:** Quality in elementary education is one of the vital issues. Children are entitled not only for education but also for quality education. After implementation of RTE Act, every stakeholder is concerned about quality education. The major challenge is to ensure the availability of professionally qualified and committed teachers in sufficient number to impart child-centered education, Absenteeism of teachers, single teacher school, proxy teachers, etc., is some challenges which need to be addressed seriously to ensure high quality elementary education in the country.

According to the Annual Status of Education Report (ASER-2012), a survey conducted by an NGO Pratham, reported a sharp drop in learning level in the elementary schools in the country where less number of children can read. They survey found that more than half of the children in the Class V were not able to read a Class II level text book in year 2010. This number has dropped to 4% in 2012.

The report further revealed that with regard to the basic Arithmetic, if seven Out of ten children enrolled in class V were able to solve a simple two digit subtraction problem with borrowing in 2010,the number has come down to five out of ten children in 2012. RTE's provisions could not become part of total school environment. As a result the initiative failed to improve classroom processes as envisaged under RTE Act. What happens in a class room plays an important role in over all development of children. Generally teachers feel that since Continuous and Comprehensive Evaluation (CCE) was introduced, their written work has increased. Maximum time is spent on keeping records. It however does not mean that there is something wrong with CCE. It is rather the way CCE is understood and practiced by the teacher in schools. This is a challenge for the government to attain minimum level of learning in such a situation.

Suggestions/ Conclusion:

Due to social political, economical and geographical constraints, it is challenge before the country to implement the RTE ACT in true sense. Still there is a lot of spadework to be done, in terms of creating the frameworks, action plans as well as creating the infrastructures and enabling environment both at centre and states, for implementing the RTE across all schools.

1. The noble objective of the right of every child to education can be achieved by collective efforts of all the stakeholders.
2. There is a need for coordination, with strong political will and commitment, between the central and state government agencies.
3. The stakeholders such as , teachers, head of the institutions, village panchyat, school management committee, parents, non-government organizations, and key persons of society can collectively make quality education accessible to every child under the overall umbrella of the central and state governments.
4. For practical shape, the ground level functionaries should be taken into confidence and constructively involved in preparing strategies in this regard. The ground level realities must find place in the preparation and implementation of plan for quality elementary education.
5. The point of emphasis here is that coordinated efforts of all the stakeholders are precondition for the success of any initiative, including right to education.
6. Every literate person should also come forward and spread the usefulness of education to illiterate parents who are unable to appreciate the relevance of education in curbing the social evils.
7. In order to meet the goals set by us, India must prioritize and invest in making the Act a reality through dialogue and consultation with key stakeholders within and outside the government. For this all the key stakeholders should work tremendously to remove all psychological and social barriers in the implementation of the Act.
8. If our government is really serious about effective implementation of RTE, then the poverty has to be accepted as a biggest challenge.

References:

1. Bhargava, pushpa m. (2010). RTE Act: Some Rights and Wrongs, the Hindu, Daily Newspaper.
2. Behera. Chitta Ranjan (2011). Challenges before Right to Education Act.2009. Evening Times, Bangalore, June 2
3. Dr. Mohd. Zubair Kales (2014) Challenges Confronting Right to Education Act-2009 and Implementation, Excellence International Journal Of Education And Research Volume 2 Issue 1 ISSN 2322-0147
4. India Gazette of 2009. The Right of Children to Free and compulsory Education Act. 2009. Government Report, New Delhi; Government of India Press.
5. Krishna , B.M.(2011). Right to Education in India: Pratham Survey Reveals no Impact yet, Jan 17, 2011 retrieved from http://asiancorrespondanct.com/46337/right-to-education-paratham-revealsno- impact-yet/#disqus_thread
6. MHRD (2010). The Right of Children to Free and compulsory Education Act, 2009, Department of School Education and Literacy, New Delhi
7. Nair, Uma, (2008). Right to Education Bill puts great responsibility on schools, ww.smachaar.rn
8. Pratham (2012).ASER2011-Annual Status of Education Report, Pratham, New Delhi, March.
9. Renu Singh (2009).The Wrongs in the Right to Education Bill. The Times of India,6 July 2009
10. The Editorial, (2009). Economic and Political Weekly, August 15.

Pitfalls and Issues in Implementing Right to Education: Some Recommendations

Smt. Dhanwade Surekha Nandkumar
Associate professor, Adarsh College, Vita Dist.- Sangli (M.S.)

Introduction:

The Right to Education Act, which came into force on 1st April, 2010 after 62 years of independence, has made free and compulsory education a fundamental right of every child in the 6 to 14 age group. Now India has joined the group of those countries who provide for a constitutional guarantee to free and compulsory education. The enforcement of this Right has made it a joint responsibility of Central and State Governments to provide free and compulsory education to all children by all means. The present paper begins with a historical perspective, outlines salient features of the Act, throws light on the challenges ahead and suggests ways to overcome them.

Historical perspectives:

At the time of Independence, India inherited an educational system which was not only quantitatively small but was also characterized by striking gender and regional disparities. Only one child out of three had been enrolled in primary school. Thus challenge was to provide elementary education to all its children within a stipulated period of time. Accordingly, universal education for all children in the 6-14 age groups became a constitutional provision by Article 45 of the Constitution. Special care of the economic and educational interests of the under privileged sections of the population also became a constitutional obligation. But these constitutional provisions still remain unfulfilled. Government's commitment to ensure elementary education for all children aged 6-14 years was later seen in its ambitious programme named *'Sarva Shiksha Abhiyan'*.

Free and compulsory elementary education was made a fundamental right under Article 21A of the Constitution in December 2002 by the 86th Amendment. In bringing this into action, the 'Right of Children to Free and Compulsory Education Bill' was drafted in 2005. This was revised and became an Act in August 2009, but was enforced on 1st April 2010.

The Right to Education Act will benefit about one crore out-of- school children and a large number of drop-out children. As per an estimate, out of 22 crore children in the 6-14 years age group in the country, 4.6 % children have no enrolment in any school.

The Salient Features of the Right to Education Act:

The Right to Education Act is a detailed and comprehensive piece of legislation which includes provisions related to schools, teachers, curriculum, evaluation, access and specific division of duties and responsibilities of all concerned. Main features of the Act are as under:

1. Every child from 6 to 14 years of age shall have the right to free and compulsory education in a neighborhood school till completion of elementary education.
2. Private schools shall provide 25 percent reservation for weaker sections and economically disadvantaged groups in the admission.
3. All schools except government schools are required to meet all specified norms and standards within three years to avoid cancellation of their recognition.
4. The Act calls for a fixed pupil-teacher ratio, i.e., 30:1.
5. The Act mandates improvement in quality of education.
6. Financial burden will be shared between Central and State Governments.

Challenges Ahead:

1. **State Governments' Apathy:**
- Lack of Promptness / Commitment
- Poor economic conditions of the States
2. **Availability of Infrastructure Facilities:**
- Establishment of Primary Schools within one kilometer and upper Primary schools within three kilometer distance.
- Well equipped classrooms, library, laboratory, play ground, drinking water and toilet facilities.
3. **Availability of Teachers and Required Pupil-Teacher Ratio (PTR):**
- Five lacs new teachers are to be recruited and 5 lacs new classrooms are to be constructed to meet the required 30 : 1 pupil teacher ratio.
- There are seven lacs teachers in the recognized 13 lacs primary schools. Out of these, three lacs teachers are either untrained or under-training.
- In many states large number of teachers is para-teachers and many of them are untrained.

- As per a recent report by NUEPA, Bihar tops amongst the states having poor pupil-teacher ratio and Uttar Pradesh comes at second place.
- In about 35 percent primary schools in Uttar Pradesh, pupil teacher ratio is 60:1. Fifty one percent primary schools in Uttar Pradesh are having three or less number of teachers. Out of these, 38 percent are para-teachers.
- In the present circumstances, to maintain pupil-teacher ratio as per the Act, appears a distant dream.

4. Quality of Education:

- Quality of education depends upon the quality of teachers. Teachers' selection and training procedure and their conditions of work need a substantial improvement.
- Teachers' accountability to the pupils, their parents, the community and to their own profession needs to be determined.

5. Twenty Five Percent Reservation of Seats in Private Schools:

- What will be the identification, selection and verification of economically weaker and disadvantaged children?
- Would they be selected from the neighborhood or from the entire village/town/city?
- How the whole process will be monitored by the government?

Recommendations:

In the light of the challenges discussed earlier, following are some suggestions which may be helpful to meet the challenges:

1. The state governments are required to show promptness for the implementation of the RTE Act. The states who have not yet released any notification regarding the Act must do it without any further delay. The Central Government should impose a time limit to release funds to the states. If any state government still shows apathy to release notification, then no funds should be released by the Centre to that state for the establishment of new schools. State governments should show full commitment for the implementation of the Act.
2. Primary schools with all minimum required infrastructure facilities should be established in the neglected areas on priority basis. Central government should release budget of its share to the states at the earliest. Facilities in the existing government schools should be expanded. To avoid the closure of unrecognized private schools for not fulfilling the prescribed recognition standards within three years, these schools must be helped to improve their facilities by resource support and providing linkages with financial institutions. To meet budgetary constraints, stress must be given on cost effectiveness and accountability at every level.
3. To meet the increasing demand of qualified and trained full time teachers, the teachers in required number must be recruited at the earliest. Pupil-teacher ratio must be maintained as per requirement. As more and more children move into the primary school age group, it becomes needful to build more and more schools and recruit more teachers for sustained improvement in the quality of education.
4. Primary schools need to be made aware of the provisions made for 25 percent reservation of seats for the economically and socially weaker and disadvantaged children and the role of school managing committees in this regard. The identification, selection and verification procedure of such children should be well defined and well informed. It should also be notified that how the whole process will be monitored.
5. There is need to streamline educational administration. The pace of implementation of the Act can become faster if bottlenecks in administration are removed. Altogether, it is essential to adopt an integrated approach and establish linkages between education and other related areas such as child care, nutrition and health. Each state should formulate a 'State Programme of Action' and each district and school should formulate a Programme of Action of its own by taking into account the State Programme of Action.
6. Teachers' performance is the most crucial input in the field of education. Well qualified and highly motivated teachers are the key to effective implementation of the curriculum. They give impetus to the teaching-learning process. Top priority, therefore, should be fixed for the improvement in the quality and content of teacher education programme.
7. While the Central and State Governments have their full share of responsibilities, it is community participation and involvement of NGOs which will make marked difference in meeting the challenge of implementing Right to Education Act.
8. To achieve the goals of Free and Compulsory Elementary Education, it is of upmost importance to develop curricula that is responsive to changing needs and facilitates the incorporation and integration of new content areas related to science, technology, population and the environment.

Conclusion:

In order to meet the challenges and overcome the hurdles that stand in the way of implementing Right to Education Act, it is needful to concentrate all efforts with full dedication and commitment. Not only the central and state governments but the nation as a whole should take responsibility in this regard. Community participation and support can make marked difference in achieving this goal. There exists a need for greater coordination amongst different agencies and functionaries involved in this task. To overcome population pressures and budgetary constraints, cost effectiveness and accountability must be ascertained at every level. Efforts should be focused on qualitative improvement of the whole programme.

References:

1. Annual Status of Education Report, rural (ASER) report, Pratham, ASER Centre, New Delhi (2013)
2. Bhargava, pushpa m. (2010). RTE Act: Some Rights and Wrongs, the Hindu, Daily Newspaper.
3. Behera. Chitta Ranjan (2011).Challenges before Right to Education Act.2009. Evening Times,Bangalore, June 2
4. Dr. Mohd. Zubair Kales (2014) Challenges Confronting Right to Education Act-2009 and Implementation, Excellence International Journal Of Education And Research Volume 2 Issue 1 ISSN 2322-0147
5. India Gazette of 2009. The Right of Children to Free and compulsory Education Act. 2009. Government Report, New Delhi; Government of India Press.
6. Krishna,B.M.(2011). Right to Education in India: Pratham Survey Reveals no Impact yet, Jan 17, 2011 retrieved from http://asiancorrespondanct.com/46337/right-to-education-paratham-revealsno- impact-yet/#disqus_thread
7. MHRD (2010). The Right of Children to Free and compulsory Education Act, 2009, Department of School Education and Literacy, New Delhi
8. Ojha Seema S.(2013) Implementing Right to Education: Issues and challenges, Research Journal of Educational Sciences Vol. 1(2), 1-7, May ISSN 2321-0508
9. Renu Singh (2009).The Wrongs in the Right to Education Bill. The Times of India,<http;//in- the- Right- to – Education Bill/ article show/4742600.cms>, 6 July 2009 {Last Accessed on October 28,2009}.
10. The Editorial, (2009). Economic and Political Weekly, August 15.

The Accomlishment of India Vision 2020 and Jobs for All

Dr. Dhondge Vinay D.
Associate Porfessor,
Azad College of Education, Satara

Abstract:

India's vision for 2020 was founded on the premise of gainful Jobs for All. Access to employment should not only be a top priority of the government but a constitutionally guaranteed fundamental human right. This paper throws light on the report of India Vision 2020 and the facts about jobs for all. At the end the, the author suggests some measures to increase the emploability in India.

Once, the only source of job data was the government. But in recent years, the Centre for Monitoring the Indian Economy, a private establishment, has been tracking employment using a very large sample. This has shown unemployment rising very high to 7.4 % in December 2018. Government's owm NSSO report estimates unemloyment at 6.1 % in 2017-18. Commercial agriculture, Health, IT & IT enabled services, Transport, Community services; Housing & Construction are some of the secotrs in which we can see more growth of jobs in coming years.

Key Words: India Vision, Employment, Jobs.

History

The Planning Commission constituted a Committee on Vision 2020 for India in June 2000 under the chairmanship of Dr. S.P. Gupta, Member, Planning Commission. This initiative brought together over 30 experts from different fields. Their deliberations, extending over a period of more than two years, has helped to throw up a range of interesting possibilities, critical issues and crucial decision-points for government and private bodies for future action.

The Report of the Committee examines many important issues, but the ones that stand out most powerfully are employment and education. Here in this paper we are going to look the employmant issues in details.

Population, food security, education and remunerative employment opportunities are closely interconnected. Rising levels of education and rising living standards are powerful levers for reducing birth and mortality rates. India has met the challenge of producing sufficient food to feed everyone, but it has yet to meet the challenge of generating sufficient employment opportunities to ensure that all its people have the purchasing power to obtain the food they require. Gainful employment is one of the most essential conditions for food security and economic security. Conversely, food security is an essential requirement for raising the productivity of India's workforce to international levels .

Facts compared with India Vision 2020:

India has this huge employment problem because it directly shifted from an agriculture-based economy to a service-based economy, skipping industrialization. All the developed nations of the world, which are doing well, were earlier totally based on agriculture. With the arrival of industrial revolution, they showed tremendous progress in manufacturing field. After that, they are slowly switching to the service sector. On the other hand, India was a colony of British empire until half of 20th century. There were lots of problems (socio-economic and limited resources) when India got its freedom. Agriculture boomed due to the green revolution, but industrialization could not take place on a massive scale. In later 90's we directly shifted to the service sector. Today around 60% of our GDP comes from the service industry.

The three sectors played important role in generating employment in India. The Primary sector provides employment to around 57% of the working population. The Primary sector includes agriculture, livestock, forestry and fishery. The Secondary sector provides employment to around 18% of the working population. The Secondary sector includes manufacturing, mining and food processing. The Tertiary sector provides employment to around 25% of the working population. The Tertiary sector includes trade, commerce, transport, storage, banking, telecom and other services. The growth of Economy provides more employment in Tertiary or Service sector.

Unemployment in 2017-18 was a 45 year high of 6.1 % , says the labour survey of the government's National Samplr Survey Office. In 2017-18 it was higher in urban areas (7.8%), than in rural areas (5.3%). The reported fall in labour force participation (the praportion of people in the 16-64 age group looking for work) is observed. This has fallen from 43% inn 2004-05 to 39.5% in 2011-12 and further to 36.9 % in 2017-18.This suggests a major job crisis.

Approximately three-fourth of the unemployed are in rural areas and three-fifth among them are educated. The recent trends towards shedding excess labour to improve competitiveness and increasing capital

intensity have further aggravated the situation. A clear consensus is now emerging that major changes in economic policy and strategy will be needed to meet the country's employment needs.

India Uneployment Rate (Source: tradingeconomics.com)

India needed to generate on the order of 200 million additional employment opportunities over last 20 years. But it could not happen. Access to employment is an essential component of freedom of economic choice. Absence of such opportunity means depriving our young not only of economic freedom but of hope as well.

Some Suggestions :

Achieving full employment will require a reorientation of national priorities, technology policy and government action. These parallel lines of planning need to be integrated around a central vision and set of goals, of which full employment must be one. As we have incorporated an environmental analysis into all our planning, every plan initiative needs also to be re-evaluated to consider its impact on employment.

Despite a persistent tendency to associate employment with large industry in the organised sector, an in-depth examination of employment potentials makes it evident that the largest share of new jobs will come from the unorganised sector. In evaluating the importance of developing each sector, we must include an assessment of its potential contribution to employment. The public organised sector has been and will continue to shed jobs. Although the private organised sector will contribute significantly to the growth of the economy, its contribution to the overall employment generation will be quite modest, since total employment in this sector currently represents only 2.5 per cent of all jobs.

The unorganised sector, including small and medium enterprises, must play a central role in the country's employment strategy. This will require modification of policies and programmes to level the playing field, improve availability of credit, increase productivity, raise quality consciousness and competitiveness, and enhance job quality. An assessment of the different sectors reveals a vast untapped employment potential in a wide range of fields for unskilled, semi-skilled, skilled and professionally educated workers. Table 1 provides a list of specific sectors with the largest gross employment potential per unit of output.

Table 1: High Employment Potential Sectors

- Commercial agriculture
- Agro-industry & agri-business
- Afforestation for pulp, fuel & power
- Retail and wholesale trade
- Tourism
- Housing
- Construction
- Garment industry
- Other small scale & medium industries
- IT & IT enabled services
- Education
- Health
- Financial services
- Transport
- Communications
- Community services

The growth of food grain production may not lead to a significant growth in on-farm employment opportunities. However, there is substantial scope for creating new jobs through watershed development programmes, expansion of the area under irrigated cultivation, raising crop yields which increases labour intensity, and diversification of cropping patterns into cash crops— especially vegetables and horticultural crops. India processes less than 2 per cent of its fruit and vegetable products, as compared with to 80 per cent in countries such as Brazil, Malaysia and Philippines. The development of downstream processing, packaging and distribution activities can generate millions of additional off-farm jobs.

Policies are needed to attract greater private sector participation in terms of land development, production and processing technologies, investment, management and marketing. A concerted effort to fully develop the potentials of agri-business could generate millions of additional jobs. During the second decade of the 21st Century, increasing domestic demand for manufactured products and services, coupled with more rapid mechanisation of agriculture will draw in more and more people to non-farm occupations.

A healthy and rapidly expanding small sector is essential for a vibrant growth of the Indian economy as a whole. Since SSIs are generally more employment intensive per unit of capital than large scale industry, they are also a source of much needed employment. Employment in the registered SSI sector has nearly tripled over the past 20 years. A repetition of this performance would generate an additional 36 million jobs over the next 20 years.

Rapid growth is slated for a wide range of services in India, including professional, computer-related research and development, real estate, leasing, advertising, printing and packaging, marketing, telecommunications, postal and courier, audiovisual, engineering and construction, wholesale and retail

distribution, all levels and types of education, environment, banking, insurance, health, travel, sports and recreation, and all categories of transport services. By the year 2020 more than 120 million jobs will come from the services sector alone.

Tourism-related occupations, including hotels and restaurants, employ 10.8 per cent of workers globally, compared to only 5.6 per cent in India. Domestic tourism will rise rapidly as living standards increase. India's domestic tourist sector is the fastest growing in the world, but with the lowest level of investment. The potential for international tourism too has not yet been exploited properly. China currently attracts more than five times as many foreign tourists, excluding visitors from Hong Kong. Thailand, Malaysia, and Turkey attract three to four times as many.

By one estimate, development of India's tourism infrastructure such as roads, airports and medium priced hotels, combined with modifications in air and hotel pricing and tax policies, could generate more than 20 million additional employment opportunities in tourist related businesses within a decade.

Jobs in the field of IT :

The recent growth of IT- enabled service businesses in India—call centres, medical transcription, technical support and back office processing, engineering and design, geographic information services, payroll and other human resource services, insurance claim processing, legal databases—is powerful evidence that the potential of IT technology and knowledge based industries extends far beyond the development of software and hardware.

IT is also a stimulant to the growth of home-based employment opportunities, especially suitable for women. The trend towards tele-working, which is growing rapidly in USA and some other countries, is just beginning in India. The lower cost and greater convenience of home-based employment is bound to open up greater job opportunities for educated women with children.

Education, health services, biotechnology, pharmaceuticals, insurance and financial services are among the leading industries in this category. They are also among the fastest growing industries in the world. Added to these, there is enormous scope for other knowledge intensive activities such as clinical drug trials and many other types of scientific research.

Jobs in the field of education :

The management of all types of information is emerging as a major growth industry worldwide and India is well poised to become a global leader in this field. Increasing demand for education within the country and worldwide will create tremendous demand for qualified teachers with adequate language skills. An estimated two million additional teachers will be needed in India to support 100 per cent primary school enrolment and to reduce the teacher-student ratio for improved quality of teaching. Another two million or more will be required to support higher rates of upper primary and secondary school education and to reduce teacher-student ratios at those levels. Teaching staff for vocational training and higher education need to be expanded as well.

Demand for health services is increasing worldwide. Already nurses and medical technicians are in short supply. Physicians, nurses, medical technicians and other scientific occupations will become growth industries to rival the IT sector within the next decade. Creation of new jobs in existing industries can and should be supplemented by creation of new services industries that will in turn stimulate increased employment opportunities.

The "Certified" population of India is very high, though the "knowledgeable and experienced" population is very less. So employers are always on the look out for talent, experience and expertise, but on the other side employers are not ready to pay sufficiently to the really qualified and hence there is always attrition and brain-drain to countries overseas. As population growth slows to replacement levels over the next two decades, India's greatest challenge will be to expand the opportunities for the growing labour force, to enrich their knowledge and skills through education, raise their living standards through gainful employment and make provisions for ensuring a good life for the aged.

References:

1. Dr. S. P. Gupta, 2002, Report of the Committee on India Vision 2020 Planning Commission Government of India New Delhi
2. https://www.quora.com/Why-is-employment-a-huge-problem-in-India as on 21 January 2019
3. https://tradingeconomics.com/india/unemployment-rate
4. Aiyar S. S., Job data's bad…,TOI, dated Dated 3 Feb. 2019

The Accomplishment of Quality in Higher Education Through NAAC – A Study

Dr. Gagare Amitkumar Shankarrao
Assistant Professor,
Azad college of Education, Satara.

Abstract :

Case study research excels at bringing us to an understanding of a complex issue or object and can extend experience or add strength to what is already known through previous research. Case studies emphasize detailed contextual analysis of a limited number of events or conditions and their relationships. Researchers have used the case study research method for many years across a variety of disciplines. Social scientists, in particular, have made wide use of this qualitative research method to examine contemporary real-life situations and provide the basis for the application of ideas and extension of methods. Researcher Robert K. Yin defines the case study research method as an empirical inquiry that investigates a contemporary phenomenon within its real-life context; when the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident; and in which multiple sources of evidence are used (Yin, 1984, p. 23).
Critics of the case study method believe that the study of a small number of cases can offer no grounds for establishing reliability or generality of findings. Others feel that the intense exposure to study of the case biases the findings. Some dismiss case study research as useful only as an exploratory tool. Yet researchers continue to use the case study research method with success in carefully planned and crafted studies of real-life situations, issues, and problems. Reports on case studies from many disciplines are widely available in the literature.

Present study explains the methodology of Assessment and Accreditation by NAAC, also the criteria of Assessment and Accreditation by NAAC, Grading system of NAAC.

Keywords: Assessment, Accreditation, NAAC, Grading system, A case study.

Introduction

Our higher education system has to poise for facing competition and challenges from within and without. Through (GATT) and (WTO) agreements, foreign institutes are making inroads in India. At this juncture, reengineering of traditional conventional education system through enhancement of its quality with committed assurance in need of the time.

NAAC has completed one phase of quality assessment process and entered in post Accreditation reviews. The serious discussions, brain storming sessions and think tank are being organized at high level of authorities, consulate policy makers and educationists in the area of higher education system of India for improving the quality of Higher Education. Accreditation and Assessment through NAAC will bring the Quality in Higher Education. So it is very important to do the case study of NAAC and accreditation process of NAAC.

Statement of Problem

"National Assessment & Accreditation Council (NAAC) –A case Study."

Definition of key Terms

a) **Case Study :** Is a method of exploring and analyzing the life of a social unit- be that unit a person, a family, institution, culture groups, of even this definition has been adopted by the research Community.
b) **NAAC:-**It is an autonomous institution established by UGC [under the section 12CCC of the UGC Act of 1956(3)]on 16th September 1994,whose head office is at Bangalore.

Objectives:-

1) To study the need of establishment of NAAC
2) To study the methodology of Assessment and Accreditation by NAAC.
3) To stud the criteria of Assessment and Accreditation by NAAC.
4) To study the grading systems by NAAC.
5) To find the number of institutions assessed & accredited by NAAC &their grades by 29 Feb 2008.
6) To study the implication of Assessment and Accreditation by NAAC
7) To study and suggest healthy/innovative practices (practiced in other institutions to follow these innovations.

Assumptions

- UGC has made Assessment and Accreditation by NAAC mandatory to Higher Education Institutions
- Every institution tries to seek best possible accreditation.
- Assessment and Accreditation would enable institutions to follow new innovative/healthy practices.

- The interviews of individuals, who have worked in different capacities in Assessment and Accreditation by NAAC, would provide substantial inputs as regards to innovations and healthy practices practiced in different institutions.

Scope & Limitations

- This study is confined to the only 7 present objectives.
- The information on objective 6 is explored through the 4 interviews of the persons belonging to institution, who have worked in different capacities in the process of Assessment and Accreditation by NAAC.
- Grading system by NAAC by awarding grades on the basis of stars, which prevailed prior to 2002, is not studied in very details in this investigation

Research Methodology – A Case study method

A Case Study method is very popular form of qualitative analysis and involves a careful and complete observation of a social unit is that unit a person, a family, an institution. It is a method of study in depth rather than breadth. In the present study case study method is used for detailed study of NAAC.

In the present study Snow ball sampling method is used to collect the data according to the objectives of the study. Snowball sampling allows you to identify the resources within a community and to select those people best suited for the needs of a project or process.

Conclusions

- After study the need of establishment of NAAC, researcher found that every /university must dothe SWOT analysis.
- Every institution should have assessment and accreditation by NAAC, for better quality, in teaching learningprocess, students satisfaction, curriculum, infrastructure, placement.
- After study the methodology of assessment and accreditation by NACC researcher found that, new methodology is superior than the previous methodology
- NAAC has identified a set of seven criteria to serve as the basis of its assessment procedures. NAAC has categorized the Higher Educational Institutions into three major types (University, Autonomous College, and Affiliated/Constituent College) and assigned different weightages to these criteria under different key aspects based on the functioning and organizational focus of the three types of HEIs.
- For better accreditation every college must study the process of assessment and accreditation, methodology, criteria, of assessment and accreditation, grading system by NAAC.
- After assessment and accreditation in every institutionthere must be Internal Quality Assurance Cell (IQAC).
- After study the criteria of assessment and accreditation by NAAC researcher found, the institution where minor research project were submitted to the UGC and the corresponding universities, their possibility of getting good accreditation is increased.
- Well-qualified staff (NET/SET, M. Phil, Ph.D) increases the possibility of better (B++, A, A+) accreditation.
- The colleges, which have distinguished alumni. They are eminent scientists, industrialists, academicians, corporate heads, doctors, engineers, writers and performing artists, were got better accreditation.
- After study the grading system NAAC it's found that NAAC changed their grading system for three times. And new grading system superior than the previous.
- After study the number of institution assessed and accredited by NAACA and their grades by NAAC researcher found that the Maharashtra state in has highest number of accredited colleges than any other state in India.
- After the study the implications of A&A by NAAC researcher comes on conclusion that:- For excellence college should
  - a) Start new course
  - b) Extension services
  - c) Timesharing
  - d) Good location
  - e) Good infrastructure
  - f) Strong alumni association
  - g) Health center
- The institutions where teamwork was nice that institution got Better (B++, A) accreditation.
- The institutions where the research work by the teacher is satisfactory, that institution also get good accreditation.
- After study of healthy / innovative practices in well-known and well accredited college's researcher come on conclusion that :-

a. Strengths of colleges employing healthy practices and getting well accreditation are :-
   - Highly qualified and dedicated staff
   - Separate work station for office staff
   - Reputed top management with full support
   - Conductive , healthy atmosphere in library and classes
   - Computer center
   - Library with excellent collection of books.

b. Weaknesses of colleges which are accredited with lower grades are :-
   - Paucity of adequate funds for developmental activities
   - Space constraints ,especially rooms
   - Absence of an effective management informative system decreases the accreditation grade of the college.

Suggestions

Suggestions for NAAC

- Assessment & Accreditation fees are very high. If possible for rural colleges it should be reduced.
- In the process of A &A quality of teaching of teacher is not tested. It should be tested.
- The traveling allowance of peer team members is usually borne the colleges. It is very costly sometimes. NAAC should help the colleges for this.

Suggestion for colleges

- For better accreditation .Colleges should study the whole process, of assessment & accreditation of NAAC in detail and work an SSR meticulously.
- College may study the S-S-R of other institutions for better accreditation
- College must improve in research, extension alumni association, and quality of teaching for better accreditation.
- After accreditation college must establish IQAC cell in college.
- Every year college must send the AQAR to NAAC.
- Colleges must have highly qualified staff and good infrastructure.
- Colleges must have good and healthy management
- The relations of management, principle, and staff must be healthy and progressive.

Conclusion

NAAC has changed his grading processfor four times from the establishment. After every change new methodology is superior to the previous methodology. The present grading system contains grades from D to A++. More emphasis given on the research activity, student satisfaction, placement, curricular and extra-curricular activities, curriculum up gradation.Institutions has to upload the data on the NAAC website with appropriate documentation. Quantitative and Qualitative matrices and third party evaluation is the new features of new grading system.

Bibliography

1) Rakhee .R.S. (2003), Preparation of a computer assisted instructional programme on a unit of science for std- 8 & a study of its effectiveness, research at M.Ed level in SNDT university, Mumbai, Page No. 29
2) Chandra, S.S. & Sharma R.K. (1977), Research in Education, Atlantic publisher, P.123
3) Sukhia, S.P. &Mahrotra, P.V., Mahrotra, R.N. (1963), Elements of Educational research, Bombay, Allied publishers private limited, Page No 167
4) Mule, R.S. &Umathe, V.T (1977), Elements of Educational research, Nagpur, Maharashtra University publication, Page No. 140-142
5) NAAC (2001), Manual for S.S.R, Banglore, publisher – NAAC Page No. 18-28
6) NAAC (2001), NAAC – A Profile, Banglore, Publisher – NAAC, Page No. 6-9
7) NAAC News, Volume – II, Issue – I July 2001 Page No. 21-23
8) Pathan.S.N.(2005), NAA – A success story of Maharashtra Bhopal,Intellectual Book B.
9) http:/www.naacindial.org
10) http:/www. ncte.org.

Good Governance in Secondary School

Ghatage Sujata J.
Assistant Professor
D.k.Shinde College of Education, Gadhinglaj

Abstract:

Someone has said that if you own to change economy of any country only change their education system .it is true education has a great power to change the world .Within this sec school education is most important. School is the place where personalities are being shaped so schools environment, its quality matters more. This school must have a quality of good governance, then process of decision making, the process by which decision are implemented. Good governance is measured by 8 factors that is participation, rule of law, Transparency, Responsiveness, consensus oriented, Equality and Accountability to create good governance in sec. school. Following strategies can apply these are as follows

Starting Incorporated management cimittee³IMC', Discuss the role of Governance at meeting, Reduce administrate work, learn from other schools ,Be visible, Enlist support your head master .create good environment .then the quality of good governance will be attach to our schools.

Introduction:

Democracy not flourish in the absence of good governance is effective democratic institutions for den erotizing the society. Improvement of living standard of people cannot happen where people cannot participate in governance human rights are not respected , information does not flow and civil society & the judiciary are weak .nine criteria to be referred as nine I"S of good governance. good governance is required for good democracy like that quality , education also needs good governance in school so the researcher has taken this subject for the seminar paper writing quality education can only change the society .What is needed for quality education the answer is the good governance in the sec, school.

Before that we have to find out what is good governance? Good governance is an in terminate term used in international development literature to describe how public institutions conduct public affairs & manage public resources. Governance is the process of decision making and the process by which decisions are implemented .the term governance is the process of decision making and process by which decisions are implemented .the term governance can apply to corporate ,international ,national, local governance or to the interactions between others sectors of society. Good governance is an approach to government that is committed to creating a system founded injustice and peace that protects individuals human right and civil liberties .According to the united nation's good governance is measured by Eight factors of participation, consensus, oriented, Equality and inclusiveness ,Effectiveness & efficiency ,Accountability

A] **Participation**- It requires that all groups, particularly those most vulnerable have direct or representative access to the systems of government. This manifests as a strong civil society and citizens with the freedom of associations and expression.

B] Rule of low - Rule of low is the exemplified by impartial legal systems that protect the human right 's and civil liberties of all citizens, particularly minorities .this is indicated by an independent judicial branch and a police force free corruption.

C] **Responsiveness**-

It simply involves that institutions respond to their stakeholder within a reasonable time frame.

D] **Consensus oriented-**

Consensus oriented is demonstrated by an agenda that seeks to mediate between the many different needs, perspective & expectations of a divorce citizenry .Decision needs to be made in a manner that reflect a deep understanding of the historical, culture social context of the community.

E] **Equality &inclusiveness-**

Equality &inclusiveness depend on ensuring that all the members of community feel included & empowered to improve or maintain their well being especially those individuals and groups that are the most vulnerable.

F] **Effectiveness & efficiency**-

Effectiveness & efficiency is developed through sustainable use of resource to meet the need of a society sustainability refers to both ensuring social investments carry through & natural resources are maintained for Future generation.

H] **Accountability-**

Refers to institutions being untamable to the people & another this includes governments agencies, civil society & the private sectors all being accountable to another as well.

All this measure or characteristics of good governance will also be include in a school because school is also important part of social system it has power to change the society. School is the basic Foundation of education system. So all these characteristic must be in school governance. Then it will be better for Future knowledge society & dream of Dr. A. P.J. Abdul Kalam about vision 2020 will be come in truth.

So we must know about what is school which factor comes within it.

School – The school is special environment where a certain quality of life & certain type of activities & occupations are provided with the object securing child's development along deceive line- John Dewey.

Components of Schools –

A] **Organization of infrastructure facilities -**

It involves organization of building campus, ground , furniture, fitting, library, laboratories, workshop. It implies arrangements of each physical facility in a such a way that each item can be most efficiently used no wastage take place.

B] Organization of Human Resources –

Human resources include students, teaching staff, ministerial staff, inspecting staff, experts, management, etc. It means it is the organization & mobilization of all the person concern who are legitimately concern & interested in teaching , learning & other activities.

Good governance in secondary school - For better future this school a must have the characteristics of good governance. Good governance school can be created by contribution of all the Human resources of the school. For develop good governance in school we should use following strategies .these are as follows.

1] **Collective participation & collective Accountability-** In school Incorporate Management committee should establish. An IMC (Incorporated Management Committee) comprises sponsoring body managers. The Principal, parent managers, teacher managers, alumni managers & independent managers collective participation of different stakeholders help to enhance the transference & accountability of school governance as well as objectivity, fairness of administrative management.

The main stakeholders group are depicted in the following diagrams-

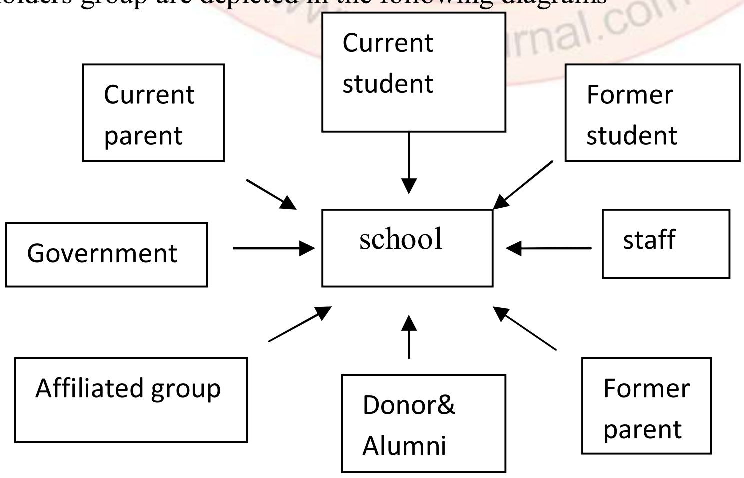

a] **Establishment of systems & review effectiveness-** The IMC should take full & ultimate responsibility for school performance establishes & implement a clear comprehensive rigorous & effective governance framework & internal control system & review their effectiveness regularity.

b] **Formulation of strategies & monitoring of performance** – The IMC should set broad directions & formulate overall strategies, monitor & supervise.

Operational & financial performance & carefully draw up appropriate policies after considering relevant factors. So as to achieve the strategic objectives & continuous development of school.

c] **Clear responsibility & accountability framework-** The IMC should establish a clear responsibility & accountability framework under which power are properly delegated set up communities formulate their framework & clearly define their terms of reference & monitor special areas so as to facilitate the continuous development & operation of school.

d] **Compliance with the requirements & taking practical actions-** The procedures for taking actions should be in a line with the education ordinance education, regulation, code of AIDS as well as requirement & guidelines issued by the education bureau.

2] **Transparency & open minded-**

a] **Transparent policy & open attitude** – The IMC should adopt a transparent policy & open attitude towards disclosing information about school performance & operation (such as school development plans, annual school plan, annual school report & finical situation of the school). Evaluate the progress towards the target & disclose other relevant information as require by law.

b] Active **communication & be open to different views-** The IMC should adopt an open policy which encourages active communication. Stakeholders should be given adequate opportunities to express their views at meeting & internet should be set up for uploading school information & views be needed to & communication strengthened through various channels.

c] Attendance in meeting & dedications- The IMC should meet regularly at least three times a year. Additional meeting should be held when necessary. IMC managers should attend all the management. The IMC & its boards keep a detailed record of member's attendance & minute of meeting for inspection at any time.

3] Action in a good faith action with loyalty & devotion- The IMC managers should act with loyalty & devotions in the best interested of the school.

1) Draw up guidelines for effective control- The effectiveness of internal control is close related to the integrating & performance of every members of school. The IMC should draw up a code of ethics for self improvement purpose.

2) Declared interest to avoid conflict of interest – The IMC should formulated a clear &comprehensive set of procedures on discolors of interest to avoid any actual or potential conflict interest when a manager is appointed he should make general declaration to disclose his interest should do the same every year afterwards.

Along with this we also can use following strategies to make good governance in school.

Discuss the role of governance at meeting: At the beginning of a recent curriculum committee, I read out a few points from the government & National Governance Association documents on the role of national governance boards .we need this as a spring boards to discuss the school strength and weakness set strategy & evaluate pupil premium interventions .It was a great way of getting people to sit up the think about the role of governance.

Reduce administrative Tasks –we have come across governors spending too much time on the wrong things if their work was streamlined by a good chair & a professional clerk they'd be able to get the job done much more effectively, Thinking about how to do the work efficiently is particularly important when you have people who are doing the role the top of another job.

Learn from other schools- Schools to schools supports is developing slowly but more needs to be done arrange meeting with other governance & set up forum where best practice &resources can be shared.

Be visible – Governing bodies need to be more visible within schools &the local community .sometimes boards are not very good at this &it hinders recruiting a diverse range of people.

By using all these strategies in the school the aim of good governance in school will increase the quality of education .all the human resource in the school become stress less .student will also enjoy the learning &teacher will see the good picture of school. Every school in India should achieve the characteristics' of good governance. This good governance also help to achieve the dream of vision 2020 so every school should try to achieve good governance in school.

References:

1. v.krishanmachuyulu³2010´Schoolmanagement &systems of education new dehli Neelkamal publication newdelhi
2. http:www.ukessaya.com/essays/politics/the importance
3. http:www.edb.gov.hk.//attachment/sch-admine/sbm/corner-imc-sch/good%20goverment
4. http:www.iosrjournals.org/losr.jhss/paper/vol%2021%20issue/version
5. http:www.theguardiance.com/guardian professional.

A Study on Employees Absenteeism in Indian Industry

Gorule B.B.
Second year, Student Teacher,
D. K. Shinde B. Ed. College Gadhinglaj

Introduction :

Absenteeism :

The term absenteeism is defined as ''The failure of a worker to report for work when the is scheduled to work''

Absenteeism is the practice or habit of being an absence & absentee is one who habitually stay away.

India is a aggribased country hence their is need to processing the yield which is coming from the agriculture. Number of products are produced by processing the aggriproduct i.e for processing & production of variety of food products medicinal products many human welfare products industries are needed & indian industrial development i.e production of any lndustry depend on workers 02their employees performance employees performance is directly affects of the income of particular lndustry when rate of absenteeism is high in workplace is affects the income of lndustry i.e it is not good for development of lndia

Chronic absentees should be encouraged under and circumstances if it is necessary their promotions or increment should be with held &set an example of firm dealing to other workers .the standard formula to calculate the absenteeism rate is the ratio of numbers of man shift, lost due to absence to the No. 7 manshift scheduled to work.

Objectives of Paper.

- Primary Objectives

  To undergo in depth study about the existence of absenteeism prevailing among the employees.
- Secondary objectives

- To measure the employees absenteeism level.
- To identify the reasons the absenteeism.
- To identify strategies to minimize the absenteeism.
- Suggestions the enhancing the employees preformance.

Scope of Paper.

- The development of any organization depends on the regularity of employees.
- The study is conduted to know the various levels & reasons for the absence of employees in an organization .
- By looking it one can adopt corrective measuers to decrease irragularities in the orqanizational growth.

Causes of Absenteeism

Following are the reasons of absenteeism.

1) **Illness** : It is one of the reason of absenteeism due to illness the physical & mental state of worker will not be in condition to do work.
2) **Age & Sex :** Naturally there is tendency among the workers & womens to absent due to certain personal difficulties to absent due to certain personal difficulties i.e. female womain absent during the period of pregnaney also the old people are absent due to many health proplems than the youngen ones.
3) **Holidays & Pay Days :** Wonlass have tendeney to remain absent an days befre holidays & pay days.
4) **Souial & Religions Cermonies:** Social & Religions functions givert workess from work to social artirities in large numbers of cases the propostion of absentaism due to gickness audient on maternity it not high as it is due to other causes, including social & religions causes.
5) **Unsatisfaetey flossing conditions :** Tost of the houses occupied by workess in India are unsatisfautory for unhealthy habitation thenpze make fuquent risit to their village homes to get wilief such in sanitary & unhealthy surroundings.
6) **Industrial tatigue :** Some woulere to some part time job to earm more income but this often wults in constant tatigue, which leads to women absent for next day & if fatigue effets hem serionesly hes absence may continess for quite sometime
7) **Unhealthy working conditions :** Irritating & into lerable working condition exit in factories, heat & moisture, nose & vibration, bad lighting condition, dust, fumes & over condition all of three affect the workers health, causing him to remain absent for a long time.
8) **Unsatisfactory Housing & Fare Facilities :** The works are absent due to in adequate welfare. Facilities majorily of industrialists in india ignore. The welfare facilities given to worters the welfare amenities have not been properly & adequately provided. Due to this number of workers are not satisfied with these things & become nervous & leads of incourage absent eeism .

9) **Alcoholism :** The habit of alcoholism among workers is a significant cause of absentism which is high in the first week of each month when worker receive their wages. They rush to liquor shops & drint to forget immediate worries once indulged in drink, the habit continuos amang over the next day leads to absentenism.
10) **Indebtedness :** Mast of the workers suffer from a high deqree of indebtedness this is the general case in Indian industry workers are always worned about financial matters. Such workers absent them selves or even resign to escape. The pathan money lender. As a result absenteeism is high.
11) **Inadequate leave facilities:** Negligenee on the part of the employer to provide adequate of leave facilities comel the workers to remain absent.

❖ **Measures to reduce the Rate of absenteeism :**

Absenteeism is a serious problem to management because is involves hearly additional reserve & under studies are kept in readiness to take the plate of the absentees, failing which the overhead last of the idle equipment has to be faced. Industrial employee do not usually ask for leave of absence as to how long they would be away. The management is generally uncertain about portable duration of employees absence & can not take. Appropriate measwas to the fill gap dkillful combinations of various measwas should detinatly lead to the desised results.

1) **Provision of well defined recruitment procedure :**
The selection of employeas on the basis of communal, linguistic, family, consideration should be discowaged or avoiede management should look for apptide apptide & ability in the prospective employes & should not easily yield pressure on pessonnel like & dislike.
2) **Ptovision of healthful & Hygenic working conditions .**
In india where climate is warm & most of the work involved manual labour it is essential that workare should be provided with proper & healthy working conditions this helps keeping the employes. Cheerful & increase productivity & efficienly of operations throught the plant.
3) **Provisions of Good welface & social facilities to workers :**
Management should provide them housing facilities tea or subsidized food, free transportation facilities to & from their residence free free transportation facilitia for their childrans & other monetary & non-monetary benefits.
4) **Safty & Accident Prevention -**
Safty at work cn be maintained accidents can be puvented if management tries to eliminate such personal factor as negligence confidence, classlessness vanity etc. & such material as graded machinery & explosive, defective equipment & hand tools.
5) **Cordial relations betn suprevirore & works :**
The supervisore should tccognize that industrial work as a group task & can not be properly done unless disciltrial is enforced & maintained supervisore who make their men feal free to diwas job problems with them have apprriable less absence in their work than do supervisore who display the opposite behavious.
6) Promotion should be given to those works who are qualified experienced & good performance in their job.
7) The management should provid transport facility in order to reduce late coming & absenteeism.

References :

1. "Management of Absenteeism" Himalaya Publishing House Mumbai.
2. "Understanding Personnel Management" New York Pzee 1982.
3. Subha Rao P "Perrsonal & Human Resource Management Himalaya Publishing House Mumbai.
4. "Personnel Management" Himalaya Publishing House Mumbai.

Internet Websites :

1. www.lorman.com
2. www.simplyinfo.com

The Accomplishment of India Mission 2020 With Reference to Education

Dr. Mrs. Gulavani Megha Vishram,
Principal, Modern Education Society's,
College of Education,
Vita. Sangali 415311

"A vision is not a project report or a plan target. It is an articulation of the desired end results in broader terms."
A. P. J. Abdul Kalam.

Thus a vision is a statement of aspirations that we have and our intentions behind the efforts and actions, and therefore, it is essential that we fully recognize the need for determined effort to transform all these potentials into realities.

Ultimately, it is not our capacity for prediction but our action that will determine the outcome. That action needs to be based on proper appreciation of the forces available for accelerating our progress. As the progress mostly depends upon the economical growth, we will consider the engines of economical growth.

Engines of Economic Growth

- Educational levels are rising rapidly.
- Rates of technological innovation and application are accelerating.
- Cheaper and faster communication is dissolving physical and social barriers, both within the country and internationally.
- Information is being made available in greater quantity and quality than ever before. · Globalization is opening up new markets.

Striving to achieve these reference levels and surpass them in some cases will present very significant challenges in so far as the determination and resourcefulness of the country is concerned.

Major Challenges for India

- A targeted approach to bring millions of families above the poverty line.
- Generation of nearly ten millions of new employment opportunities per annum, especially for those in the lower income groups. · Eradication of illiteracy.
- A concerted effort to raise primary and secondary enrolment rates and minimise dropouts. · Improved public health to reduce infant mortality and child malnutrition.
- Massive investment in power generation, telecommunications and other physical and social infrastructure.
- Accelerated acquisition of technology capabilities to raise productivity in agriculture, industry and services. · Becoming a more important player in the world economy in terms of both trade and investments.

Knowledge Revolution

- By one recent estimate, 50-60 per cent of all industrial output is based on information.
- Modern manufacturing industries depend as much for their success on the management of information relating to quality, cost and scheduling, as they do on the management of materials and production processes.
- The services sector, which has the great potential for creating new employment opportunities and economic growth in the world economy, is essentially knowledge-based.
- The phenomenal growth of employment potential in this century has been mostly driven by the rapid expansion of small and medium, technology intensive sectors and services.

Knowledge Resources

There are a host of non-material, knowledge-based human resources that we possess in abundance and can apply to achieve far greater results.

Knowledge Resources

- Technology
- Organisation
- Information
- Education
- Skills

Among these knowledge resources we will consider Education as it is the most important resource of knowledge.

Education:

Education is both formal and informal. Dissemination of useful information can be said to constitute the so-called unorganized sector of public education. The formal educational system is its organized counterpart. Education is the process whereby society passes on the accumulated knowledge and experience of past generations to its youth in a systematic and abridged form. With the development of modern media that brings sound and video images into every household, and with the advent of the Internet that enables us to reach out to sources of knowledge around the world, education offers both unprecedented richness of content and the capacity to deliver it. If only we could break free from the limitations of out-dated curriculum and out-molded delivery systems, we could utilize the opportunity to close the education gap that separates the world's most prosperous communities from their poorer cousins.

Success in raising literacy rates and school enrolment rates while reducing drop-out rates, especially for women, are closely correlated with the delayed onset of marriage and child birth, improved mortality for both mothers and children, and reduction in family size. In fact, a successful education policy forms the bedrock of all fields of national development—political, economic, technical, scientific, social, and environmental. Education is the foundation for a vibrant democracy in which informed citizens exercise their franchise to support the internal growth of the nation and its constructive role in the world community.

Literacy, the basis of all education, is as essential to survival and development in modern society as food is to survival and development of the human body.

The Government has already set a goal to achieve 75 per cent literacy by the end of the Tenth Five Year Plan. A 100 per cent literate India is of paramount importance for realizing the vision for the country in 2020 as presented in this document.

An enormous increase in the number of teachers will be required to achieve the alternative scenario, i.e., eliminating primary school drop outs and reducing the teacher-pupil ratio from the present high level of 1:42 down to around 1:20, which is the UMI reference level. Together, this will require an additional three million primary school teachers, more than twice the number currently employed. Similar increases will be required at middle and secondary school levels. The training of such large number of teachers will require the establishment of additional teacher training colleges and much larger budget allocations for teachers' salaries.

An important role of education is to foster in each child the attributes and values of a responsible, capable, active and healthy member of the family and society. The rigidity of curriculum, testing and teaching methods need to be relaxed so that innovative methods and new models of education can be evolved, tested and perfected. Vocational streams have to be developed and expanded to equip larger numbers of high school students with occupation-related knowledge and skills. Experimentation is needed with new methods for knowledge delivery.

A national network of community colleges, similar to the highly successful American system, is needed to provide knowledge and job-oriented skills to millions of young people who lack interest in or capacity for more stringent academic studies. The advent of computer and the Internet-based educational methods offer an exciting new learning medium that can literally transform our concept of school and classroom from physical into virtual realities.

Many traditional colleges will close as more course works are delivered at a distance through alternative channels. The traditional boundaries between education and other sectors will fade, as publishers, for-profit and non-profit organizations, offer accredited, multimedia-enhanced courses directly to students, by-passing the university. The traditional classroom type of education, which is most useful for students that require personal attention and assistance and for subjects that involve hands-on experimentation, will no longer, be the predominant model of education.

For all other purposes, it is very costly and not very efficient in the way it uses the time of both teachers and students. Experience shows that computer-based educational methods can lead to much faster rates and higher quality of learning, which is more inter-active and motivating for students at all levels of education from pre-school to post-graduation.

It is extremely effective for enhancing reading and language skills and general knowledge among the very young and even for some sophisticated professional courses such as medicine and engineering. Given the huge number of young students that will quest for all levels of higher education in the coming decades and the severe shortage of qualified instructors, and in the light of India's outstanding expertise in the IT industry, the country needs to embark on a massive programme to convert the entire higher educational curriculum into a multi-media, web-based format and to establish accreditation standards for recognition of the distance education so imparted.

The vision of India in 2020 is predicated on the belief that human resources are the most important determinants of overall development. As India's IT revolution has been fuelled by the availability of a very

large reservoir of well-trained engineers, its future development in many different spheres will depend on commensurate development of sufficient and surplus capabilities. Full development of India's enormous human potential will require a shift in national priorities, to commit a greater portion of the country's financial resources to the education sector. A near doubling of investments in education is the soundest policy for quadrupling the country's GDP per capita.

Thus from all the above discussion we can come to the conclusion that while we are discussing the Accomplishment of India Mission 2020 With Reference to Education there are three main issues that need to be changed

- Methods of imparting knowledge should be changed. Use of ICT and multimedia is essential in teaching learning process
- The student-Teacher ratio must be proper. It is 1:40 which should be 1:20
- A near doubling of investments in education is the soundest policy for quadrupling the country's GDP per capita.

References:

1. Report of the Committee on India Vision 2020,(December, 2002) Chairman Dr. S. P. Gupta Planning Commission Government of India New Delhi
2. abdulkalam.nic.in/sp290903-2.html
3. www.astrojyoti.com/historicindianfirsts.htm

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

The Role of Education in Knowledge Based Society in 21st Century

Shri. Hegade Navnath Dharmaji
Assistant Professor,
New English School and Jr. College of science,
Bhalawani, Pandharpur

Abstract:

The Indian education system improvement is required at many levels– from primary schools to higher education and research institutions of national excellence. At all levels, there is a need to improve both access and excellence. India's Universities and centers of excellence are falling behind the best in the world both in terms of human capital and in terms of physical infrastructure. Public libraries are an extremely important element of the foundation of a knowledge economy. The Knowledge Commission has proposals aimed at improving excellence in research and teaching, especially in the frontier areas of mathematics, science and technology. This is the time to create a second wave of institution building and of excellence in the field of education, research and capability building so that India is better prepared for the 21st Century. The increasing extent of services in the economy, the pace of technological changes, the advanced level of information and knowledge, as well as the size of the industrial and social reorganizations, all give good arguments in favor of the knowledge based society. The main component of economic and social development becomes knowledge. ICT is used to ensure rapid, cost effective and reliable communication, networking and access to and publication of information which, in turn, is used to enhance productivity, education and development. In a society of the future, education will play an essential role in creating the new way of life specific to knowledge and learning based society. At present knowledge tends to grow at an exponential rate in the world. In order to create a world class knowledge society, every one of us has to be knowledge worker for making India a knowledge super power.

Key words: role, education, knowledge Society,century etc.

Introduction

Knowledge is defined as "information and understanding about a subject which a person has or which all people have." The notion "knowledge society" emerged toward the end of the 90s and is particularly used as an alternative by some in academic circles to the "information society". The proposition 'knowledge society' acknowledges the might of the brain power over of any other kind, be it economic or military or political. The position that a country enjoys in the present day world is determined by its ability to make best use of its brainpower. The capability created by knowledge is the foundation upon which our future is to be built. A knowledge-based society refers to the type of society that is needed to compete and succeed in the changing economic and political dynamics of the modern world. It refers to societies that are well educated, and who therefore rely on the knowledge of their citizens to drive the innovation, entrepreneurship and dynamism of that society's economy. With the innovation of mobile communication, internet penetration, availability of higher education and every knowledge seeking young community India is going towards the knowledge enabled society. Students, universities, colleges and Indian young community are really the knowledge seeker. They want to acquire new knowledge, work with innovations in each and every field.

Meaning of Knowledge Society

Knowledge society is a strategic term which – like "postmodern society", "postindustrial society", "experience society", "consumer society", "risk society", "media society" or "information society" and similar terms – aims to divert attention to a certain aspect. Aspects that are particularly highlighted by the term 'knowledge-based society' are knowledge and education.

A knowledge-based society refers to the type of society that is needed to compete and succeed in the changing economic and political dynamics of the modern world. It refers to societies that are well educated, and who therefore rely on the knowledge of their citizens to drive the innovation, entrepreneurship and dynamism of that society's economy.

Characteristics of a Knowledge Society

- Its members have attained a higher average standard of education in comparison to other societies and a growing proportion of its labour forces are employed as knowledge workers.
- Its industry produces products with integrated artificial intelligence.
- Its organizations –private, government and civil society are transformed into intelligent organizations.
- There is increased organized knowledge in the form of digitalized expertise, stored in data banks, expert systems, organizational plans and other media.
- There are multiple centers of expertise and a poly-centric production of knowledge.
- There is a distinct epistemic culture of knowledge production and knowledge utilization.
- The price of most commodities is determined by the knowledge needed for their development and sale rather than by the raw material and physical labour that is needed to produce them.

- A large portion of the population attains higher education.
- A vast majority of the population have access to information and communication technology and Internet.
- A large portion of the labour forces are knowledge workers, who need a higher degree of education and experience to perform their job well.

Few Suggestions for making the knowledge-based society

Knowledge has always been an essential and distinguishing characteristic of human society, for human beings are unique among all species in their extended capacity to formulate, systematize, preserve and consciously transmit organized bodies of knowledge from one individual, community, generation and location to another. That is the essence of all that is known as education. There are few suggestions for making the knowledge-based society-

a. Transferring knowledge through education and professional training;
b. Disseminating the knowledge by publishing;
c. To improve working conditions and ensure dignity of worker.
d. Utilizing knowledge in the society's best interest, especially through innovation;
e. Foster increased collaboration among the R&D institutes, Universities and private sector enterprises and leverage upon their cumulative strengths in designing and implementing various innovation programs.
f. Create new interface structures to forge partnerships between academia and industry.
g. Reducing the cost and improving the reach and quality of public services;
h. Reducing transaction costs and transaction times;
I. Empowering citizens and increasing transparency';
j. Re-engineering of processes for greater efficiency and productivity;adopt more active approach towards increasing the visibility of the library and its services to the society through various social marketing strategies; Producing new knowledge through research activity.
k.Building the motivation to learn and adapt to the perpetual learning process in all; individuals at all levels of the educational system;Providing the information and know-how, both as a substance and as a process is a priority generated by the new technologies; Materials development (including content services); and Public libraries offer a public space where, people from all strata of society come to read.

- Knowledge And Knowledge based society

1.It is transferable;
2.It has meaning and significance;
3.It is acquired through experience and learning;
4.It is contextual;depends on time and space;
5.It is an information with a meaning, an information that is acting.
6.It is based on the cognitive capacity of individuals;
7.It has an intrinsic value grater than the one of information and data; It can not be found in a row form; it is a human and cultural product;
8.It involves the interpretation of information which are processed data;
9.It is a mixture of different elements: experience, values, education etc.;
10.It has a strong intuitive character which makes it difficult to capture in words;it can be fully understand only through logic processes;
11.It makes money and it can be obtained with money.

Knowledge Based Society

1.It ensure the dissemination of knowledge to all citizens through the Internet, electronic books and e-learning;
2.It seeks to extend and deepen the scientific knowledge and the truth about life;
3.It provides a sustainable society – from the ecological point of view – through rapid technological adaptations;
4.It focus on the use of technological and organizational knowledge;
5.It aims to produce new knowledge through innovation;
6. It promotes and develops the knowledge based economy in which innovation plays a decisive role and converting new knowledge in products and services.
7.It sustains the phenomenon of globalization;
8.It facilitates the translation to a new stage of culture.

Role of Education in the Knowledge Based Society

Education has played and is still playing an important role in forming and training the individual throughout his existence. Nowadays society, however, enforces some specific traits of the whole educational process that are anchored into the reality of the present. On a global level, education is regarded as a phenomenon, one of those activities that can favor communication through its very specific functions, as well as establishing close communication links between various countries, geographic areas and across various cultures. The revolutions in India, green and white, are examples that demonstrate the benefits of the application of technology to boost grain and milk production. We cannot overlook education's role of forming and informing the individual, being a social phenomenon that in turns constitutes an important dimension of any philosophical approach of education. Education is not only about putting the individual in contact with values, but also raising him to the level of these values, than extending this process from the individual level to the society level, thus increasing its value and functionality.

Education leads to lower incidence of health problems, reduced mortality and increased life expectancy. Health education, if included in the general education, tied to common organisms or other means of communication, can be more effective and less costly. In a world of evolution, of technological know-how, education plays an essential role. It is a top rank social institution that can contribute to increased democracy and equality, facilitating the rapport between man and nature. According to Toffler (1995) "*we are living a moment in which thewhole power structure that kept the world together is falling apart and a new power structure is being born, affecting the human society on every level, and this power structure is knowledge*".Thus, the developed countries of the world will rapidly evolve on the coordinates of a so-called knowledge based society, and the new direction of society will be towards knowledge and learning. Given this context, education stands as the basis for a society focused at the future, and knowledge becomes the key component of economic and social growth.

In the knowledge-based economy, the individuals need to be trained across the various levels specific to the professional forming system, adapting to the demands of the knowledge based society. The new society is a certainty and is one of organizations, where the primary resource is knowledge. A knowledge based society implies a large demand of overly-qualified workforce, forcing the population to learn how to operate with information and knowledge. Therefore, the development of the knowledge based society is dependent on the creation of knowledge, on its spreading via education and tuition and on its dissemination via communication and on its involvement in technological innovation. The link between the knowledge-based society and society itself is made by combining four interlaced elements: the build-up of knowledge, its transmission via education and training, its dissemination as information via media and its utilization in technological innovation. Reforming education policies and regulations, particularly those designed to increase supply and quality, should be an urgent priority. India must preserve traditional knowledge and subject it to scientific enquiry and application.

Conclusion

The Indian education system improvement is required at many levels – from primary schools to higher education and research institutions of national excellence. At all levels, there is a need to improve both access and excellence. There are fiscal and administrative challenges to be tackled and there are intellectual and leadership issues to be addressed. However, quality is an additional problem. India's Universities and centers of excellence are falling behind the best in the world both in terms of human capital and in terms of physical infrastructure. Public libraries are an extremely important element of the foundation of a knowledge economy.It suggest ways in which the Central and State Governments can improve rules and regulations and the capacity of policy-making institutions that deal with knowledge institutions.

Knowledge Commission has proposals aimed at improving excellence in research and teaching, especially in the frontier areas of mathematics, science and technology. This is the time to create a second wave of institution building and of excellence in the field of education, research and capability building so that India is better prepared for the 21st Century. The increasing extent of services in the economy, the pace of technological changes, the advanced level of information and knowledge, as well as the size of the industrial and social re-organizations, all give good arguments in favor of the knowledge based society.

References

1) New Knowledge Commission (2009), "Report to the Nation, 2006-2009", Government of India. www.knowldgecommission.gov.in
2) Government of Ireland, 2006, Strategy for Science Technology and Innovation 2006-2013. The Stationary Office,Dublin.
3) International Telecommunication Union, 2009. Measuring the Information Society -The ICTdevelopment index.

Identify The Work Values And Ways To Show Your Work Value

Prof. Jadhav Sangita Shankar
Prof.Magdum Shankar Bhima
Jagruti Shikshanshastra Mahavidyalaya Gadhinglaj Dist. Kolhapur

Abstract:

Work values are global aspects of work that are important to a person's job satisfaction.The work values sorted is an assessment of the values a person considers important in a work setting. Work values include talents, motives, values and attitudes which provide stability and direction for your chosen career. A work value is your driver or motivator for your work. A career anchor value is also the one element in your self-concept that you will not give up, even when facing difficult choices.This paper discuss the concept and importance of work values. It present the 10 work values.It also present how to identify your work value and ways to show your work values.

Work Values

Values are your beliefs about what is important or desirable. When your values line up with how you live and work, you tend to feel more satisfied and confident. Living or working in ways that contradict your values can lead to dissatisfaction, confusion, and discouragement. So there is good reason to clarify your values, and seek to match your work to them.

"Global aspects of work that are important to a person's satisfaction"

Good personal values are what makes the foundation for a good employee. Internships are an excellent time to show employers that you have the personal traits they value in their employees. Do not make the mistake of missing an opportunity to show your supervisors at your internship that you have what it takes to be successful on the job, as well as possessing the personal characteristics they value.

An internship is an opportunity to learn the skills and behaviors along with the work values that are required to be successful in the workplace.Your work values are the subset of your beliefs and ideas that are related to your occupation or job. These core principles are an important part of who you are. They include things like honesty, service, self-respect, respect for others, peace, and success. Therefore, you must identify what work values you cherish the most before you choose a career or decide whether to accept a job offer.excellent tool you can use to search for occupations that are suitable for those with particular work values.

Even within the same occupation, not every job will satisfy your work values. When evaluating a job offer, make sure your prospective employer's corporate culture is in line with what you find important. For example, if collaboration is something you feel strongly about, steer clear of a job that requires you to work without others' input.

Why work values are important

Often, people choose a career for all the wrong reasons, and find their responses to the workplace are incompatible with their true values. This may produce feelings of unrest, discontent and a loss of productivity. Also, employers like to see certain work values in employees and will not hire people who don't show their actual true values at work. To help avoid these problems, career values help people uncover their real values and use them to make better career choices. Taking a work values test can help you identify your career and work values.

Work values include talents, motives, values and attitudes which provide stability and direction for your chosen career. A work value is your driver or motivator for your work. A career anchor value is also the one element in your self-concept that you will not give up, even when facing difficult choices.

Work Values

1. Achievement — Occupations that satisfy this work value are results oriented and allow employees to use their strongest abilities, giving them a feeling of accomplishment. Corresponding needs are Ability Utilization and Achievement.
2. Independence — Occupations that satisfy this work value allow employees to work on their own and make decisions. Corresponding needs are Creativity, Responsibility and Autonomy.
3. Relationships — Occupations that satisfy this work value allow employees to provide service to others and work with co-workers in a friendly non-competitive environment. Corresponding needs are Co-workers, Moral Values and Social Service.
4. Support — Occupations that satisfy this work value offer supportive management that stands behind employees. Corresponding needs are Company Policies, Supervision: Human Relations and Supervision: Technical.
5. Working Conditions — Occupations that satisfy this work value offer job security and good working conditions. Corresponding needs are Activity, Compensation, Independence, Security, Variety and Working Conditions.
6. A Strong Work Ethic- Employers value employees who understand and possess a willingness to work hard. In addition to working hard, it is also important to work smart. It means learning the most efficient way to complete tasks and finding ways to save time while completing daily assignments. It's also important to care about your job and complete all projects while maintaining a positive attitude.Doing more than is expected on the job is a good way to show management that you utilize good time management skills and don't waste valuable company time attending to personal issues not related to the job. Downsizing in today's job market is quite common, so it's important to recognize the personal values and attributes employers want to improve your chances of job security should a layoff occur.
7. Dependability and Responsibility –Employers value employees who come to work on time are there when they are supposed to be and are responsible for their actions and behavior. It's important to keep supervisors abreast of changes in your schedule or if you are going to be late for any reason. It also means keeping your supervisor informed on where you are on all projects you have been assigned.Being dependable and responsible as an employee shows your employer that you value your job and that you are responsible for keeping up with projects and keeping them informed of the things that they should know about.
8. Possessing a Positive Attitude- Employers seek employees who take the initiative and have the motivation to get the job done in a reasonable period of time. A positive attitude gets the work done and motivates others to do the same without dwelling on the challenges that inevitably come up in any job.It is the enthusiastic employee who creates an environment of good will and who provides a positive role model for others. A positive attitude is something that is most valued by supervisors and co-workers, and that also makes the job more pleasant and fun to go to each day.
9. Honesty and Integrity - Employers value employees who maintain a sense of honesty and integrity above all else. Good relationships are built on trust. When working for an employer, they want to know that they can trust what you say and what you do.Successful businesses work to gain the trust of customers and maintain the attitude that "the customer is always right." It is the responsibility of each person to use their own individual sense of moral and ethical behavior when working with and serving others within the scope of their job.
10. Self-Motivated - Employers look for employees who require little supervision and direction to get the work done in a timely and professional manner. Supervisors who hire self-motivated employees do themselves an immense favor. Self-motivated employees require very little direction from their supervisors.Once a self-motivated employee understands his/her responsibility on the job, they will do it without any prodding from others.Employers can do their part by offering a safe, supportive, work environment that offers employees an opportunity to learn and grow. Working in a supportive work environment and taking the initiative to be self-directive will provide employees with a better sense of accomplishment and increased self-esteem.

More companies today encourage employee feedback and offer employees an opportunity to lead in their area of expertise. It gives employees a greater sense of satisfaction and a sense of control over their job. Empowerment encourages employees to do their best work since companies are displaying a trust and expectation that they believe in their employees to do a good job.

Offering jobs that encourage learning and the development of new skills also gives employees a sense of empowerment in the workplace. Aligning an employees values with the goals of the organization will foster loyalty and a bond between employer and employee. Fostering good relationships within an organization and offering constructive ways to handle conflict provides a win-win situation for both employer and employee.
Creating an organization that values loyalty within the organization can also work to its benefit by using the same techniques and strategies to establish loyalty with customers. And loyalty from customers ultimately makes for a successful business.

Identifying Your Work Values

Because not identifying your work values will diminish your chances of ultimately being satisfied with your career or job, it is imperative that you identify them early on in the career planning process. To do this, you will use a self-assessment tool called a work value inventory.

Although it may sound complicated, it is just a list of values that you simply have to rank by order of importance to you. For example, the instructions on one of these inventories may tell you to rate each value on a scale of 1 to 10, giving a "1" to those values that are most important to you and a "10" to those that are least

important. Alternatively, you may have to arrange a list of work values in order of how much they mean to you, with the ones at the top being the most significant.If you are working with a career development professional such as a career counselor or career development facilitator, he or she can administer a work value inventory. You can also take one on your own simply by ranking a list of values, like the ones listed below.

Ways to Show Your Value at Work

Here are the ways to increase your value to the organization:

1. Be part of the bottom line. If you want to be valuable to your company, then you need to help it make money. The company measures its ROI on you, so you should measure the ROI on yourself as well. Focus on the activities that use your time, skills, and resources most effectively to connect back to the bottom line.
2. Remember that time is money. Your most valuable commodity is your time; spend it wisely. Don't invest eight hours in putting together a presentation when you can deliver the same results with less prep time. Management will value the content of your message, not a bunch of fluff and pretty artwork.
3. Sing your own praises (but not too loudly). Your work generally won't speak for itself. You must speak for yourself. Make sure that managers understand the effort you put into your job and the results you produce. A bit of modest bragging will not only help you come promotion time, but it will also help discredit any attacks levied against you. Provide the right amount of information about yourself, but don't beat your accomplishments to death. Too many trips to the boss's office may work against you.
4. Recognize “deal or no deal” situations. Most people don't negotiate well because they really want what the other person has and they don't want to risk losing it. But whether it's a big contract, a job, a promotion, or a new car, you have to be willing to walk away. When you are willing to do so, you will be pleasantly surprised at how much better your negotiations turn out. Suddenly, what you offer carries value, and the tables often turn.
5. Get smart. Too many people don't understand the basic operation of their companies. Familiarize yourself with the organizational chart and reporting structures. Study and understand the financials. You never know where your life may lead. Learn as much as you can along the way, even though what you're learning may not seem relevant at the time.
6. Be a confident innovator. When you pitch your ideas to management, be prepared to defend your views and also to receive criticism. Management will challenge you simply to test your level of enthusiasm for the idea and its viability. There are a lot of variables to consider, and management wants to know you've thought about them. If you support your ideas with solid research and show some passion, management will be more likely to embrace your concept.
7. Keep an eye on your e-trail. Save all important e-mail and electronic data. If you have ever received an e-mail from someone asking you to confirm something, that person is likely covering himself. This is not a bad thing, and in many cases can clear up any confusion later. Disk space is cheap compared to the trouble it may save you.
8. Don't be afraid to say no (assuming that you're doing such a great job your company can't afford to get rid of you). If you don't set limits, you will find yourself on a perpetual treadmill.
9. Know which rung on the ladder is right for you. Do you want to be responsible for the success or failure of your company? If so, move up the ladder. Do you want to go home at five every day and forget about work until the next morning? Then moving up the ladder is not for you. The important thing is that you do your job to the best of your ability and that you are happy doing it.
10. Shut up and listen. If you don't know what you don't know, then seek out some experienced advice. A mentor can warn you about things you may never have considered and keep you from being blindsided by unforeseen events or costs. As difficult as it may be, admit to yourself that you don't know everything.

References:-

1. https://www.careeronestop.org/ExploreCareers/Assessments/work-values.aspx
2. https://www.google.co.in/search?source=hp&ei=PYFJXPDmI4rnvASRrYiQBQ&q=work+value&btnK=Google+शोध&oq=work+value&gs_l=psy-ab.3..0i19l10.65902.68967..69440...0.0..0.383.2325.0j5j3j2......0....1..gws-wiz.....0..0.rXrKWZM6mD0
3. https://www.thebalancecareers.com/identifying-your-work-values-526174
4. https://www.amanet.org/training/articles/15-ways-to-show-your-value-at-work.aspx
5. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/j.2164-585X.1970.tb00231.x

The Accomplishment of India Vision 2020 as Knowledge Society

Khanna Shruti Dayanand
Research Student,
Shivaji University,Kolhapur

Abstract:

The term "knowledge Society" cannot be accurately translated into Indian language withits nuance intact and at the same time one cannot conceive of a society without knowledge. The "knowledge Society" means "creating, sharing and using knowledge as the key factor in bringing about prosperity and well being of people." The term 'Knowledge society', 'Information Society' and 'Learning Society' have now become familiar expressions in the educational parlance communicating emerging global trends with far-reaching implications for growth and development of any society. Knowledge or information revolutions have become a reality because of some outstanding breakthroughs in the human history. Indian perspective, supports and stresses the latter concept which represents constructivistic aspect of knowledge. These could become the cornerstones in moving ahead in building a Vision 2020.

Introduction:

Vision is not the pot of gold at the end of the rainbow nor a prediction of what will be, it is a signpost of where society can go. Not necessarily where it will go, every vision remains a fancy until the status quo becomes unbearable and people agree that change is desirable. Then, and only then, does any vision become a reality. Vision seeks inspiration in impediments, opportunities in obstacles. Vision is usual to plan for growth, as rapid a growth as possible. That is incremental thinking. Visionary thinking is different. It starts not from what is but from what should be, at any rate, can be. It works backwards from the end and not from now on to the end.

Vision building is a challenging exercise as it aims to construct future scenarios and link the present with the future. It is true that without vision, cultures, communities and civilisations perish. The exercise of vision building can neither be done by only restructuring
the present realities nor by sheer dreaming. Vision, dreams and future expectations must merge into contemporary realities. Visions can be realised and transformed into realities by understanding, initiative, commitment and hard work and dreams can be transformed into realities if full trust is put in self, society and the nature .

In the last decade India has seen a revolution in knowledge and information sectors. It
has gained a special position in the comity of information communication technology oriented nations. It would thus be advisable to give some space here to the term"knowledge society". Information revolution, information technologies and knowledge industries, constitute important dimensions of an information society and contribute effectively to the growth of a knowledge society. The term 'knowledge society' has been used by Peter F. Drucker (1971) in his book 'The Age of Discontinuity'.

Information and Knowledge Revolution

In the last fifty years information and knowledge revolution has become a reality. With the advent of satellites, televisions and computers, there is a great flow of information and knowledge. There is blurring of boundaries between many disciplines. New disciplines have emerged. There are institutions which evaluate and undertake research on various aspects of knowledge and information. Knowledge and information are imported and exported. There is a constant sharing of knowledge going among institutions and individuals. Institutions have become information and knowledge –oriented institutions.

Even daily newspapers have become knowledge papers. With the advent of knowledge industry, the epistemology of knowledge has also undergone change. Knowledge workers play a crucial part in the knowledge industry where knowledge is produced, transmitted and consumed. There is also networking of knowledge workers and of knowledge institutions. The management system of knowledge industry has to be closely re-looked into.
Effective and efficient ways to manage knowledge workers are to be evolved. Obviously, the traditional, administrative and bureaucratic approach will not be adequate with respect to management of knowledge workers. Universities, colleges, schools, institutions of professional learning are all crying for a new management system that would be dynamic and responsive.

There are places where knowledge is produced. Sufficient resources have to be made available to these centres. The processes and procedures which govern knowledge institutions, are to be made more innovative, creative, flexible and responsive. Faculty members of world-class competence have to be nurtured and

recruited, retrained and retained to ensure maintenance of levels, standards and dynamism. A constant research and review activity has to go into the various aspects of knowledge projects. These breakthroughs have resulted into the present information and knowledge revolution. Fruits of knowledge revolution are available but there is mal-distribution. This has contributed to development of islands of prosperity and continents of ignorance, poverty, illiteracy, over-population, backwardness and poor health. If knowledge industry and knowledge society is to develop properly then information has to be structured in such a way that it fulfils some basic conditions of inter-activity, mobility, convertibility, connectivity, ubiquity and globalization.

Distances have shrunk in time and inter-activity is instantaneous. Inter-activity results when the sender and the receiver both interact and when electronic messages of one medium interact with messages of another medium. Video conferencing is one such example.Another feature of the knowledge society is mobility in the information technologies.Mobile phones and lap top computers are examples which have made mobility a positive attribute of communication revolution. Another feature of information revolution is convertibility. With appropriate machines, messages of one medium can be transferred on to another for example films can be transferred on to video. Connectivity is another important feature of information revolution where different devices are connected with one another. Multimedia is an example of connectivity where audio, video, text and graphics are combined to produce information. Now the computers can be connected with audio and video by attaching audio CD or video CD players to them. Presentation of computers can be displayed on screen, thus connecting it with the functions of OHP.

The first important fact is to ensure that knowledge does not remain a prerogative of a few but is accessed by a large number of persons. The second important thing is to create facilities for accessing knowledge. The third important thing is to set up national and international knowledge corporations which will use knowledge both as raw material as well as the product. Knowledge networks need also to be built between the main land and Indian diaspora. With knowledge industry internal threats and external intervention will increase. The main question is how rationale, intellectual, emotional, aesthetic and spiritual knowledge can increase our happiness, harmony, peace, justice and a sense of proportion.

In a knowledge society, one has to guard against cultural colonization. Globalization will have a direct impact on culture. One has to make distinction between knowledge society and consuming society. Consuming society will have different keynote and ideological images and may lead to cut throat competition. The economic, social, cultural, technological changes in the national and international scene contribute to the knowledge society. The present rate of economic growth can be substantially increased if India becomes super power in knowledge sector and if information and technology revolutions are properly understood and exploited. India can substantially eliminate poverty, generate wealth and can play a meaningful role in the international world order. Thus, keeping in view the emergence of knowledge society we briefly present below, the existing educational scenario.

Education as an Engine of Development:

Education is an important input both for the growth of the society as well as for the individual. Education opens new horizons for an individual, provides new aspirations and develops new values. It strengthens competencies and develops commitment. Education generatesin an individual a critical outlook on social and political realities and sharpens the ability to self-examination, self-monitoring and self-criticism. Any vision of education 2020 would have to take these into consideration. The success of the 'vision' would depend upon the extent to which it would be realised in actual practice. Essentially one could visualise dreams which would be converted into reality through diligence, commitment and comprehensive action oriented strategies.

Mere appreciation of creating a knowledge society and knowledgeable people is not sufficient. The message must reach each individual that these are times when every nation needs to move towards a learning society and knowledge society. People in India are better equipped to understand and appreciate it. They are familiar with traditional systems of creating , generating, transferring knowledge and the in-built respect in the society for the learned and the knowledgeable. These could become the cornerstones in moving ahead in building a Vision 2020.

Specific approach should be necessary to ensure extended outreach of scientific and technological literacy to every category of people. It would become an essential component of school education on one hand and that of the adult education initiatives on the other. For taking India in the midst of knowledge Society and for ensuring India becoming knowledge super power we propose an Education Vision for 2020 but before that we will like to see how knowledge has been perceived in the Indian context.

Knowledge: The Indian Perspective

The term “knowledge Society” cannot be accurately translated into Indian language withits nuance intact and at the same time one cannot conceive of a society without knowledge. The emergence of any society has always been through knowledge. In the context of the term as used now a days, knowledge society (Venkatasubramanian, 2000)
means “creating, sharing and using knowledge as the key factor in bringing about prosperity and well being of people.”

The acquisition of knowledge is explained on the basis of two theories, one presumes that knowledge exists outside the learner and the teacher has to teach and provide that knowledge. The other explanation is that, knowledge resides within the learner and the teacher has to remove the learner’s ignorance so that the learner can see his own knowledge and acquire it by self efforts. Indian perspective, supports and stresses the latter concept which represents constructivistic aspect of knowledge.

Educational Vision

Two of the finest statements of educational vision in India must be recalled while attempting to perceive Vision 2020 for education in the country. The first of these was made by Gandhiji in 1931 in London in the context of universalising education in India. The second vision statement is contained in Article 45 of the Constitution of India: The state shall endeavour to provide within a period of ten years from the commencement of this Constitution, for free and compulsory education for all children until they complete the age of fourteen years.

Vision statement:

Keeping in view the achievements and gaps of education and keeping in view the present mood of the country and the economic and technological upswing, the vision statementwas constructed based on the faith that India will become a developed country by 2020 and all activities be taken up in a mission mode. By 2010 India will have 100% elementary education for the age group 6-14. School curriculum will be so planned that it will promote peace, harmony, social cohesion and composite culture. Education will empower learners for self growth and higher quality of living. Distance and open learning will become an integral part of instruction at all levels. Virtual classroom and self learning (using networks and websites) will get strengthened. Education will protect and promote ancient wisdom and will be indigenous in nature. School and university education will have an open window to international achievements. Educational management systems will become more sensitive, open, transparent and learner friendly and will focus on to provide academic support to students. The overall vision of Education – 2020 is to create a learning and knowledge society.

Thrust Areas

- With elementary education becoming universal, more efforts will be put to provide quality secondary education, parent education, vocational education and teacher education.
- Intensive efforts will be made to provide educational opportunities through distance education using information and communication technologies. Students evaluation will become more formative and flexible. Curriculum will have a provision to offer cafeteria approach.
- School curriculum will not unnecessary load students. At the same time it will have comparative international standard and promote critical and independent thinking.
- Pre-primary education and early childhood education will become an important element of school education supported through public funds. At present it is offered by non-governmental agencies only at few places. Government’s efforts in this direction will also continue through Anganwadis and Integrated Child Development Scheme (ICDS). By 2020 it will become a regular feature, available to all children.
- Adult education will be of comprehensive nature encompassing, functional, literary, post literacy programmes and life long continuing education.
- Universities will take greater interest in college education and support Staff Development Programmes through extension activities and Academic Staff Colleges. By 2020 each university will have Academic Staff Colleges which will undertake in-service education of college and university teachers on a regular and continuous basis.
- Teacher education programmes, both Pre and In-service, will undergo drastic changes to make them relevant and rigorous. In-service programmes will become more communication technology oriented and will use virtual classroom teaching practices and will utilize internet facilities.
- Educational management will become efficient, effective, sensitive, responsive and performance oriented.
- Income generation projects will become a regular feature of all institutions.
- Preservation, protection and modification of indigenous knowledge and composite culture will become an important objective of education.

Strategies

To achieve the above areas, the same strategies are suggested as illustration where potential of communication technologies should be fully and optimally utilised.

Networking school-level resource institutions

This strategy is based on the assumptions that resources are always inadequate, and widely distributed, it is by their proper mobilisation that they can put them together and make a critical mass

Building strong educational information management system

This action area is based on the assumption that in the existing situation most of the actions are taken on the basis of personal liking and disliking, personal preferences and on hunches. If decisions are made on the basis of information available they would be more objective. Thus developing a management information system is the first prerequisite.

Making available parent education programmes round the clock

This action area is based on the assumption that parents want to increase their awareness about various educational matters. If appropriate educational awareness programmes are telecast and made available to the general public especially parents, it will help them to become better productive members of the society. A society cannot be considered a knowledge society unless the members of the society have facilities and opportunities for life long learning.

Offering special programmes for gifted and talented students

It is known to everyone that the real treasure of a country is its youth and specially youth who are gifted and talented. Any country which does not nurture the giftedness and the talent of its youth can never dream of becoming a progressive and forward-looking society. Central Government and the state governments have some plans to identify young talents, both in science and social science streams. There are also certain incentives for those who have been identified as talented but these are too inadequate and do not cover a great mass of students. It is, therefore, proposed that to celebrate "knowledge society" the nation must develop a comprehensive programme to identify, nurture and support the talent at block and district level.

Special Programmes for Girls Education

Providing girls education and ensuring their full enrolment should be the educational objective to be attained by 2020. One must remember that if we educate a boy we educate a human being and if we educate a girl we educate several generations. Article 45 of the Constitution provides free and compulsory education both for boys and girls up to 14 years of age. Education for All (UNESCO 1990) highlights education for women claiming that it is impossible to have the educated people if there are no educated women.

Teacher Education

Teacher education programmes by 2020 will be drastically revised. At present, in most of the teachers colleges the teacher education programme (B.Ed.) is of one year duration after graduation. This trend will change and teacher education after graduation will become of two year duration. This is because in one year the knowledge base relating to pedagogy cannot be developed fully. Further, pre-service education should also provide enough exposure to teacher so that they can fully utilise information and communication technologies. Initial teacher education programme (B.Ed.) by 2020 all over the country will be of longer duration, four years after +2 and two years after graduation. The focus of teacher training will become more school based. Teacher education programmes will offer inputs so that the teachers become more commitment oriented. All teacher education programmes pre-service as well as in-service will have substantial input of information and communication technology.

Educational Management

Educational management will need a paradigm shift. It must have and create a culture of performance. (Volcker Commission, 1990) and must show a bias for action (Peters & Waterman,1982). It has to be efficient, effective, transparent and sensitive to future needs. It must provide single window service facility. The present administrative style would undergo a change. The future administrative configurations will be such that they can be restructured, relocated or co-located. Management will give greater emphasis on appointment of project and contract based staff.

References

1. Drucker, P. F. (1971) *The Age of Discontinuity*, London, Pan Paper Books
2. Ltd.UNESCO (1990) World Conference on Education for All: Meeting Basic Learnng Needs, Jomtion
3. UNESCO (1994) *Final Report:* World Conference on Special Needs Education: Access and Quality, Salamanca, June 7-10, Paris, UNESCO
4. UNESCO (1995), Review of the Present Situation in Special Needs Education. P.30.
5. UNESCO (1996), Legislation Pertaining to Special Needs Education.
6. Venkatasubramanian, K, 2000 'India's Development as Knowledge society', The Hindu. September 5, 2000
7. Volcker Commission Report (1990) Learnership for America; Rebuilding the Public Service.

Opportunities In Mutual Fund Investment

Kurane Sujata A.
Research Student,
Shivaji University,Kolhapur

Meaning –

A mutual fund is a trust that pools the savings of a number of investors, who share a common financial goal. Anybody with an investible surplus of as little as a few hundred rupees can invest in Mutual fund. These investors buy units of a particular Mutual fund scheme that has a defined investment objective and strategy. The money thus collected is then invested by the fund manager in different types of securities. The income earned through these investments a the capital appreciation realized by the scheme are shared by its unit in proportion to the number of units owned by them. Thus a Mutual fund is the most suitable investment for the common man as it offers an opportunity to invest in a diversified professionally, managed basket of securities at a relatively low-cost.

Types of Mutual fund schemes in India Wide variety of Mutualfund schemes exists to cater to the needs such as financial position, risk tolerance and return expectations etc. Following are some of the categories of Mutual fund.

1) Open Ended Schemes-

An open ended fund is one that is available for subscription all through the year. These do not have a fixed maturity. Investors can conveniently buy and sell units at "Net Asset Value" (NAV) related prices. The key feature of open-end scheme is liquidity.

2) Close Ended Schemes

These schemes have a pre-specified maturity period. Depending on the structure of the scheme there are two exit options available to an investor after the initial offer period closes. Investors can transact (buy or sell) the units of the scheme, on the stock exchanges where they are listed. The market piece at the stock exchanges could vary from the net asset value of the scheme.on account of demand and supply situation expectations of unit holder and other market factors.

Following are some of the natural fund schemes in Indian Market.

1) Equity Fund

These funds invest a maximum part of their corpus into equities holdings.

2) Debt funds

The objective of these funds is to invest in debt papers, government authorities, private companies, banks and financial institutions are some of the major issues of debt papers Debt funds are further classified as-

a) Gilt funds –
b) Income funds
c) MIPS
d) Short terms plans

3) Balanced Funds

As the name suggest they are a mix of both equity and debt fundsobjectives of the scheme, Equity part of these schemes provides growth and the debt part provides stability in returns.

Major findings

Following are some of the positive and negative of mutual funds opportunities in Indian market.

Positive Results

1) Professional Management

The basic advantage of funds is that they are professional managed by well qualified professionals. Investors purchase funds because they do not have the time or the expertise to manage their own portfolio.

2) Diversification

The investors risk is spread out and minimized up to certain extent. The idea behind diversification is to invest in a large number of assets so that a loss in any particular investment is minimized by gains in others.

3) Economics of scale

Mutual fund buy and sell large amounts of securities at a time thus it helps to reducing transaction costs and help to bring down the average cost of the unit for their investors.

4) Liquidity

Mutual fund also allows investors to liquidate their holdings as and when they want, just like as an individual stock.

5) Simplicity Investment in Mutual fund is considered to be easy compare to other available option in the market and the minimum investment is small most funds also have automatic purchase plans whereby as little as Rs. 2000/- where as SIP starts with just Rs. 50/- per month basis.

Indian Mutual funds future – Growth facts

a) In the past 6 years Mutual funds in India have recorded a growth of 100%
b) In India the rate of savings is 23%
c) In the future, there lies a big scope for the Indian Mutual funds industry to expand.
d) Several asset management companies which are foreign based are now entering the Indian markets.
e) There is also enough scope for the Indian Mutual funds to enter into the semi-urban and rural areas.
f) Financial planners will pay a major role in the Mutual funds market by providing people with proper financial planning.

Advantages of Investing in Mutual funds-

1) Professional management
2) Diversification
3) Convenient administration
4) Return potential
5) Low costs
6) Liquidity
7) Transparency
8) Flexibility
9) Choice of schemes
10) Well Regulated.

Negative Results

1) Professional Management – Some funds doesn't perform in neither the market as their management is not dynamic enough to explore the available opportunity in the market.
2) Costs- The biggest source of ANC income is generally form the entry and exit load which they charge from an investors, at the time of purchase.
3) Dilution – Because funds have small holdings across different companies high returns from a few investments often don't make much difference on the overall return. Dilution is also the result of a successful fund getting tool big.
4) Taxes – When making decisions about your money, fund managers don't consider your personal tax situation. For example when a fund manager sells a Security capitalgain tax is triggered which affects how profitable the individual is from the sale. It might have been more advantages for the individual to defer the capital gains liability.

Evaluation

After evaluating the result there are lots of opportunities in investment in Indian Mkt. The net asset value of the funds is the cumulative market value of the assets fund net of its liabilities. In other words, if the fund is dissolved, by selling off all the assets in the fund, this is the amount that the share holders could collectively own. This gives rise to the concept of net asset value per unit which is the value represented by the ownership of one unit in the fund. It is calculated simply by dividing the net asset value of the fund by the number of units.

Conclusion

Looking at the post developments is combining it with the current trends it can be concluded that the future of Mutual funds in India has lot of positive things to offer to its investors.

Reference

1. Prasanna Chandra, Fanancail Management (1999) C.F.M Mcgraw –Hill,New Delhi
2. Bhole L.M.,Mhakud Jitendra, Financail Institution & Markating (2000) Tata Mcgraw .Hill Publishing Com Ltd.New Delhi.
3. www.money control.com
4. www investorwords.com

Problems of Primary Education in Rural India

Manjare Megha Sambhaji
D. K. Shinde College of Education, Gadhinglaj
2nd year B. Ed student

Introduction-

According to the Education commissions (1964-66) primary education should consist of Seven or Eight years divided into two sub-stages a lower primary stage of Four or Five years & a higher primary stage of Three years according to our constitution, provisions for free & compulsory education for all children has to be made till they attain the age of Fourteen years since a child is admitted to a primary school at the age of Six. Education of the age of Six to Fourteen i.e. for Eight years may be considered as primary education. Our Five years plans regard education from the age of Six to Fourteen as primary education or elementary education.

The government has carefully considered the special problems posed by primary schools in rural area as it is recognized that their schools have been developed usually as result of local initiative to provide a basic education for village children. The introduction for Nine Years of free & compulsory education.Previously primary education was considered as education meant for the masses.

What is primary education?

- "Primary Education is the initial stage of education & its basic aim to create, establish & offer opportunities to all children regardless of age, gender or Country of origin, to achieve a balanced cognitive emotional & psychomotor development."
- "Primary Education, also called elementary education, is for children in kindergarten through 6th grade primary education provide students with a basic understanding of various subject as well as the skills they will use throughout their lives."

Objectives of Primary Education-

1. To give an adequate mastery over the basic tools of learning.
2. To prepare children for good citizenship, to develop in them a love for their country, its traditions and culture and to inspire in them a sense and loyalty.
3. To develop international understanding and the spirit of universal brotherhood.
4. To inculcate in them a better attitude towards life.
5. To bring about a harmonious development of the child's personality, by providing for his physical, intellectual, social, emotional and moral needs.
6. To prepare children for life through the provision of worthwhile practice activities and experiences

In spite of the fact that compulsory primary education acts have been passed in the country, the dream of free and compulsory primary education has not been realized as yet.

Importance of rural education-

In Indian education the rural segments is not only important to eradicate poverty & literacy but also for a variety of other social economic as well as culture & political reasons.

After the independence of India in 1947 the policy makers realized that education is the most compelling means to initiate community development in India The role of education both urban & rural. is huge in growth of the countries although education in the urban areas have progressed rapidly during the past few years there are still some villages where education is not given sufficient priority. There are several reasons as to why rural education in India should be enforced efficiently even in the most remote regions here the reasons.

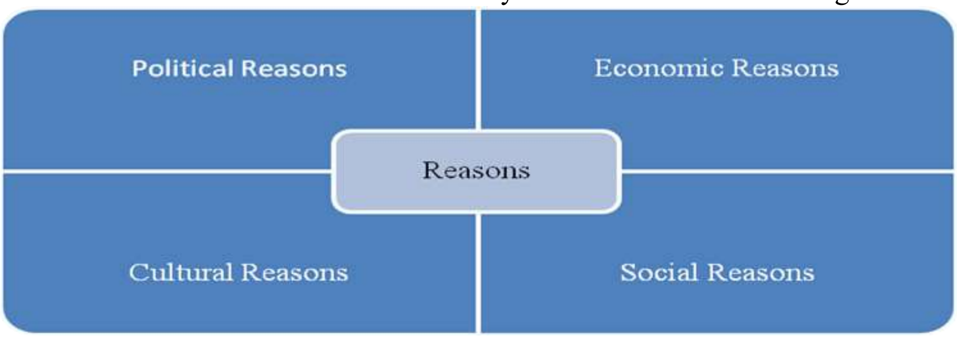

1. **Political reasons –**
   1) Selection of worthy representatives & for better understanding of the government programs & policies of education.
   2) To be a competent member of Panchayati Raj.

2. **Economic reasons-**
   1) Important role of village in national economy
   2) To understand the intricate structure of global economy
   3) To understand the national & international agrarian industry
3. **Cultural reason –**
   1) To handle & utilize the benefits of the advanced gadgets
   2) To understand the modern agricultural tools like fertilizer, threshers etc.
   3) To contribute towards advancement of the society
4. **Social reason-**
   1) To understand the significance & functioning of rights & principles of citizens provided by Indian constitution.

Education in rural India

An amazing transformation has occurred in the course of generation young men & women in rural India are surpassing their parent level of education to generation ago people in remote village where largely unlettered. There were hardly any school in remote areas & it is still common to find low educational level among village. Residents who are above 40 years the early morning image of a rugged but illiterate peasant pulling a plow facts before the newer reality of village children walking to school.

Problems Of Primary & Their Remedies In Rural India

The large expansion of primary education has posed many serious problems some of them are discussed as under

1. **Element of wastage –**
   Another problem arising out of rapid expansion is the resultant wastage .In India about 40 per cent of the total enrolment in classes one to five is in class I alone. The wastage in class .I is more than half the wastage at the primary stage. If more than half of the entire children entering the bottom class of the school waste away, It will means both education & administrative wastage of such a high nature that its implication have caused concern.
2. **Enrolment Problem-**
   The demand of education has increased so much that it is getting well-nigh impossible to secure admissions to school. This is true of big place like Delhi, Bombay, Calcutta, Madras, Kanpur etc. The result is that many unrecognized schools charging to high fees have cropped up.
3. **Shortage up trained teacher-**
   In the 3rd Five years plan, it was decided that the percentage of trained teacher will be raised to 75 %. But unfortunately this target has not been touched. There has therefore, been no corresponding increase in teacher training facilities. Quite a large number of primary schools are without trained teachers.
4. **Primary education most un psychological-**
   Primary education is not based on the psychology of the child & the method adopted is un psychological. The same age old technique is in vogue. Cramming is encouraged. It is too bookish and does not train the senses of the children. It deals more with books and less with tools. Moral education is conspicuous by its absence.

5. Absence of model primary school –

The working of the primary schools is rigid & formal a few model schools in every important place need to be opened so as to serve as model. Such school should serve as vanguard to other institutions.

6. Single teacher schools-

These are present great difficulties. A single teacher cannot efficiently handle all the four classes especially when the strength of the pupils is too high. Individual attention which is essential at this stage cannot be given.

7. Lack of interest of the private agencies –

With the introduction of the grant-in –aid system it was expected that private inter price enterprise would enter the field. Since primary school cost more than yield as income, private agencies have not considered it worthwhile to take up the responsibilities.

8. Lack a proper supervision –

The education department has failed miserably to excursive proper control over these institutions. The primary school need better supervision as these serve as the first door through which the children reach the threshold of knowledge.

Remedies –

1- Freedom of mind most is important as without it there can be no other freedom of progress so the primary stage must be revitalized

2 - Primary education needs better attention than has been given so far to it In fact the foundation should be well laid and funds should not hinder its progress No doubt that defence and development are very important but education of the children is no less vital. K .G. Saiyidain has aptly remarked, "Human resources need more attention and as such no amount is too big for their development."

3- The quality of teaching should be improved so as to avoid wastage. The teacher must be adequately trend for this job, because handling youngsters is not an easy job. The teacher, as matter of fact, must be human in his attitude and must proceed, on the assumption that in every child, there is some spark of talent, of intelligence, of goodness, which a primary teacher must try to discover

4 The teacher salaries should be sufficiently increased so that no economic problem upset them. "In fact in selecting teacher & determining their conditions of service. Pay -masters need to realize that they are not buying commercial junk for which they would like to pay the lowest price but choosing persons in whose keeping they propose to entrust the future children and country."-K. G. Saiyidain

5- Teacher trainings-Training of teachers for rural schools should be agriculture – oriented so as to relate instruction to their real lives. At present it is divorced from it.

6- Needs for good curriculum -The curriculum should not be rigid. It should be flexible and formulated in accordance with the need of the particular locality.

7- In- service training- Arrangement for the in service training of such teacher should be made from time to time in order to make conversant with the latest trends in education.

8 - Proper implementation of Government policies.

9- Development of strategies to evaluate futuristic educational needs.

10- Provision of facilities regarding books, tuitions fees, traveling, uniform etc.

11- Establishment of additional schools for girls.

12- Sufficient wages an incentive for teachers.

13- Proper training to the teachers.

14- The education department has failed miserably to excursive proper control over this institution. The primary school need better supervision as these serve as the first door through which the children reach the threshold of knowledge.

15- Provision of sufficient infrastructure in the school.

Conclusion- Rural education is important not only for the enhancement and development and achievement of Life quality of the rural community but also for overall progress and development of country.

References-

1. Anita Vast (2008) Development of Education in India Sourabh Publishing House, New Delhi 11002

2. Dr. Soti Shivendra Chandra, Dr. V. S. Rawat (2003) Indian Education Development, problems, issues & trends- R. LALLBook.DEPOT. Near Govt.InterCollege.

3. Doaba B.ED Guide-DOABA HOUSE 1688 NAI SARKAR DELHI-110006

A Transforming Vision for Higher Education in India

Dr. Mane V.M.
Department of Education
Chhatrapati Shivaji College Satara.

Abstract:

Education system in India is one of the oldest systems in the world. India has great heritage of knowledge from thousands of years. Education plays a very important role in human life. Higher Education Commission of India Act2018 was announced by Government of India on 28 June 2018.The draft seems to be an attempt to take full control of higher education sector. Prior to 1976 Higher Education was a state subject .In 1976 by 42nd amendment to our Constitution; Higher Education was made a concurrent subject. As higher education system provides ample of opportunities to grow over the next decade, many investors might be attracted towards it. There will be an enormous change in the kinds of pedagogy .Vision 2020 we envision India as a largest provider of global talent, a global magnet for aspiring learners, and a role model for high -quality educational system.

Introduction:

India's higher education system is the third largest in the world next to United States and China. The main Governing body at the tertiary level is the University Grants Commission which enforces it's standard , advices the government ,and helps coordinate between the centers and the states. The emphasis is in the tertiary level of education lies on science and technology. There are universities focusing on the study of medicine, arts and language, journalism,social work ,business, commerce ,planning, architecture, engineering and other specialized studies. India is among the single largest provided of global talent, with one in four graduates in the world being a product of the Indian system.

India has a young population with more than 50 percent under the age of 25.We need to convert this young population into human resource and this is possible only with education. With over 800 universities , 40,000 college and three crore students, only 24 percent opt. for higher education. Whereas the world's average stands at 27 percent.

Some of the significant factors that have contributed to the growth and can help envision the 2020 dream includes:

- Expansion of differentiated university system with a three -tiered formalized structure
- Transition to a learner -centered paradigm of education
- Intensive use of technology
- Reforms in governance

Indian higher education is in need of radical reforms . A focus on enforcing higher standards of transparency , strengthening on the vocational and doctoral education. The rise of IT sector and engineering education in India has boxed students into linear path without giving them a chance to explore and discover their passion. Indian Universities still lag behind universities such as Harvard, Cambridge and Oxford. Education is like oxygen for development.

Indian government and report from EY-FICCI has stated their vision that they have regarding the higher education system

- Multi-disciplinary ,career-oriented, entrepreneurship ,skill-based courses and adoption of transformative and innovative techniques such as blending learning, flipped classroom and experimental learning will be expanded over the years.
- strengthen education ,industry academic links and build relation with skill -based training to provide to enhance employable talent for the education industry
- Higher education institutions are moving towards autonomy and self regulation introducing reforms in the leadership structure of institutions.
- Promote individual based funding provision for access to public research grants ,encouraging corporate and alumni funding
- Increase in scope of virtual classroom and Massive Online Open Courses(MOOCs)
- adoption of various models that will help improve research capabilities of institutions in India ,promoting collaborations, amongst international institutions, industry, and research centers for generating high quality basic and applied research.
- Quality based teacher for better education, incentives and facilities will help faculty development and exchange programs

The top universities would develop as the centers of excellence for creation of new knowledge in multidisciplinary areas such as biosciences, climate change ,urban development .The faculty and the students would be of highly talented and research oriented. These universities would provide access to high quality content and curriculum through open source such as Massie Open Online Courses. Professional education

institutions needs to expand ,producing highly employable graduates with technical knowledge ,critical thinking and problem solving skills. It would offer the students a variety of unique and quality program me . We collectively and serious need to revisit the concept of merit and the processes associated with it and assess students based on spoken about in terms of electricians, plumbers and drivers. Skills in the higher order of work are rarely spoken about like skilled doctors or skilled engineers. We redefine the definition of skill and understand that skills are required in every facet of life. Skill based training modules required in college curriculums. Rather than only stressing on traditional education, like engineering and Business Management, stress needs to be laid on practical education today.

Suggestions Improving the system of Higher Education:

- The ecosystem needs to support online classrooms and the use of new age technologies.
- Rigidity exists in admission, course lay-out, duration of studies, choice of subjects ,examination and assessment of performance, certification, promotion,
- In many advanced countries, schools and colleges are allowed to frame curriculum of their own within a broad framework.
- Flexibility in choosing subjects ,activities and duration of courses are allowed at every stage.
- Students enjoy the freedom to shift from one subject or discipline to another at any level.
- Assessment for certification is based either on formal tests or on activities, performances , innovative work ,or all taken together.
- Learners may pursue more than one course at a time depending on their learning capabilities and interests.

Students with Chemistry and Life Sciences can be given good training in pathological testing including biochemistry . History can be tagged to tourism Languages may have modules in translation of new items and books .

Key Takeways-

Global Academics Foreign Universities Tie Ups :

- Operating in tandem with the foreign varsities for a seamless process to assist our students.
- Education sector needs more flexibility

Skilling India:

Enhancing Employability:

- Skill -based education must be encouraged along with knowledge -based education
- Faculties conversant with both ,the industry and the academics should be encouraged.
- Use of technology in promoting education should be encouraged
- India will have the largest population in the world ,Increasing urbanization and income levels will drive demand for higher education.

It is very easy for India to transfer our country from a developing nation to developed nation . We should think of learner's interest first. Education in India should be made both learner-centered and futuristic. There could be system to update knowledge and skill. Qualitative improvement should be our target.

Thus it is important for India to make radical changes in curriculum to make our students innovative thinkers and entrepreneurs. The stronger emphasis will be on the quality of learning rather than the marks or grades. We need to bring in revolution in the higher education.

References:

1) Agarwal J.C, Education in India :Concept Publication Company ,New Delhi
2) Baty,Phil ,Times Higher Education World University Ranking Suppliment.
3) University News
4) http// Wikipedia.org
5) www.ugc.ac.in
6) Draft of higher Education Commission of India

Role Of ICT For Pedagogic Skill Development

- **Dr. Mate Mahadeo Vishnu**
Assistant Professor
College of Education, Barshi

Abstract

There is the emergence of the world of technology. Technology has changed the very concept of education. The Vision of 2020 is based upon ICT resources developed in 21st century. The approach of teaching-learning has undergone very drastic changes. The process of education is totally based on emerging technology. The ICT based learning activities are the major concerns in present era. There is more scope for ICT resources to create a new generation of students. The use of ICT makes students and teachers to work in a very interesting manner. The present study is nothing but a study of the role of ICT for Pedagogic skill development in teacher education. It is conducted among 20 student-teachers of B.Ed. class in teacher education. The researcher has stated meaningful findings and useful recommendations.

Key Words- ICT, Pedagogic Skill Development, Teacher Education

1. Introduction

The approach of new technologies based upon Vision 2020 is developing in teacher education. There is drastic change in the process of teaching-learning. It is skill based e-learning environment. E-learning is fundamental for the wide-ranging educational changes. The process of education is developing skill based new technologies. The ICT based learning activities and strategies stimulate student's interest in Pedagogic skill based learning. There is more scope for education system to create a new generation of teachers with Pedagogic skill based ICT resources. The study of ICT helps to get the knowledge, skills and techniques regarding it. The use of ICT makes students and teachers able to work in a very effective manner. The present study is conducted on the role of ICT for Pedagogic skill development in teacher education. It is carried out among 20 student-teachers of B.Ed. class in teacher education. The researcher made achievement test is used as a tool for the research study. The study is more useful for students, teachers and teacher educators.

2. Objectives of the Study

1) To develop the package of ICT for Pedagogic skill development to B.Ed.class student-teachers.
2) To study the use of ICT based package for Pedagogic skill development to B.Ed.class student-teachers.
3) To suggest recommendations for Pedagogic skill development to B.Ed.class student-teachers.

3. Hypotheses of the Study

A) Research Hypothesis

1) The use of ICT is effective for Pedagogic skill development to B.Ed.class student-teachers.

B) Null Hypotheses

There is no significant difference in the achievement of the B.Ed. class student-teachers through traditional method and ICT based package for Pedagogic skill development.

4. Limitations of the Study

The limitations of the present study were in the following respects -

Area - Town area
Grade - Marathi medium B.Ed. class student-teachers.
Discipline - ICT based package for Pedagogic skill development
Sample - 20 student-teachers
Duration - 2018-19 academic year

5. Procedure of the Study

The research methodology, design, variable, sampling, tools, procedure and statistical analysis of the present study were as follows.

The Experimental research method was used for the present study. It was based on the Post-test Equivalent Group Design. One Marathi medium teacher education institution i.e. College of education,Barshi in town area was selected. Total 20 student-teacherss in B.Ed.class were selected randomly for the research study. Thus, two groups of B.Ed.class students from a Marathi medium B.Ed. College were the sample for the research study. The achievement test was developed by the researcher. It was based on the objective questions regarding Pedagogic skill development

The two groups of the study were treated as control group and experimental group. The control group was taught through traditional method for learning Pedagogy. The experimental group was taught through ICT for learning Pedagogic skill development. The lessons were prepared by the researcher with reference to traditional method and ICT resources. Pedagogic skills were included such as Introduction, Explanation, Stimulus Variation, Board writing, various techniques, Models, Methods of Teaching etc. The ICT resources used were as follows: Internet, m-learning, CAI, Social Media etc.

The lessons were limited to only select items of Pedagogy of English. Then, the achievement test was given to the both groups. The scores obtained of that post-test stage were recorded. Responses of each student to achievement test were measures using the key prepared for the purpose. The collected data were analyzed and interpreted. These scores were then tabulated and statistical analysis was done for further calculations. In order to locate the significance of difference T-test was used.

Group	No. of Student-Teachers	Mean	SD	D-means	T-value
Control Group	20	7.3	2.1	7.95	9.03
Experimental Group	20	15.25	2.64		

The above table states that the difference between the means of total B.Ed. class student-teachers from control and experimental in post test scores were 7.95. It means that total B.Ed.class student-teachers from experimental group differ in their achievement as compared to total B.Ed. class student-teachers from the control group in the post test.

6. Findings of the Study

The hypothesis is rejected. The findings of the study were as follows.

1) The achievement of scores in B.Ed. class student-teachers in learning Pedagogic skill development was more effective in experimental group than control group.
2) ICT is more effective to create proper class environment for Pedagogic skill development to B.Ed. class student-teachers.
3) ICT is more effective to develop keen interest for Pedagogic skill development to B.Ed. class student-teachers.
4) ICT is more effective to play an interactive role and relationships of both the students and the teacher.
5) ICT is more effective for B.Ed. class student-teachers to encourage and motivate activity based learning and sharing ideas.
6) ICT is more effective for B.Ed. class student-teachers to encourage easy learning for Pedagogic skill development.

7. Recommendations

1) The teacher-educator should try to use ICT resources for Pedagogic skill development.
2) The teacher-educator should try to use ICT resources for Pedagogic skill development in a well prepared plan and program to B.Ed.class student-teachers.
3) The teacher-educator should try to use ICT resources for Pedagogic skill development to create effective learning environment for B.Ed.class student-teachers.
4) The teacher-educator should try to use ICT resources for Pedagogic skill development in a well prepared ICT lab for Pedagogy of English at B.Ed.class.
5) The Vision 2020 can be achieved and enjoyed through quality education of Skill Development in Teacher Education.

References

1) Best J. W. (2008), 'Research in Education', Tenth Edition, Pearson Education in South Asia.
2) Govil Punita (2008), 'Teaching of English', Third Edition, H.P.Bhargava Book House Prakashan, Agra.
3) Saraf R.S. (1987), 'Teaching English in India', First Edition, Shree Vidya Prakashan,Pune.

Mission Sarva Shiksha Abhiyan (SSA) & Right to Education (RTE)

Mr. Mishrikoti Shrishail Mallikarjun
Asst. Teacher – Y.G. High School,
Hasurchampu,Tal - Gadhinglaj,
Dist – Kolhapur

Historical Background :

SSA started on 2000 – 01 prior in DPEP (District Primary Education Program). universal primary education covered 272 districts in 18 states of the country. The expenditure on the programme was shared by Central Government 85 % & remaining 15 % of State Government. In Phase – I of DPEP the net impact on minority children was impressive.

SSA - Sarva Shiksha Abhiyan, the education for all movement of the Govt. of India, it is operational since 2000 - 2001, is aimed at the universalisation of elementary education in a time bound manner. Initiated by the former Prime Minister Atal Bihari Vajpayee.

This programme is also an attempt to provide an opportunity for improving human capabilities to all children through provision of community owned quality education in a mission mode. It is response to the demand for quality basic education all over the country.

Main features :

1. A response to the demand for quality basic education all over the country.
2. An opportunity for promoting social justice through basic education.
3. A expression of political will for universal elementary education across the country.
4. A partnership between the Central, State & Local govt.
5. An opportunity for States to develop their own vision of elementary education.
6. An effort at effective involving the Panchayati Raj Institutions, School management committees, villages and urban slum level education committees.

Aim of SSA :

1. To provide useful and elementary education for all children in 6 – 14 age group by 2010.
2. To bridge social, regional & gender gaps with the active participation of community.
3. To inculcate value - based learning this allows children an opportunity to work for each other's well being.
4. Focus on elementary education of satisfactory quality with emphasis on education for life.
5. To realize the importance of early childhood care and education and looks at the 0 – 14 age as a continuum.

Objectives of SSA :

1. It provides a wide convergent frame work for implementation of elementary education scheme.
2. It is also a programme with budget provision for strengthening vital areas to achieve universalisation of elementary education.
3. The programme aims to develop human capabilities to all children through provision of community – owned quality education in a mission mode.

Implementation of SSA:

The Government of India in 2011 – 12 allocated Rs. 21, 000/- crores for this project. In 2015, the fund sharing pattern of SSA was decided to be in the ratio of 60 : 40 between centre and states with effect from the year 2015 - 16.

The revision has been done in view of the higher funds to the states 32% to 42 % as recommended by the 14th Finance Commission.

As per the goals set in 2015 the programme sought to open new schools in those habitations which do not have schooling facilities and strengthen existing school infra structure through provision of additional classrooms, toilets, drinking water, maintenance, grant and school improvement grants.

Sarva Shiksha Abhiyan (SSA) is a programme for Universal Elementary Education. This programme is also an attempt to provide an opportunity for improving human capabilities to all children through provision of community -owned quality education in a mission mode. It is a response to the demand for quality basic education all over the country

Padhe Bharat Badhe Bharat :

Padhe Bharat Badhe Bharat is a nationwide sub-programme of *Sarva Shiksha Abhiyan*. Children who fail to read in early education lag behind in other subjects.The programme is designed to improve comprehensive early reading, writing and early mathematics programme for children in Classes I and II. Under

this programme, ₹762 crore was approved to States. The programme will not only provide print rich environment, timely distribution of books but will also include new teacher mentoring and appraisal system. SSA has been operational since 2000-2001 to provide for a variety of interventions for universal access and retention, bridging of gender and social category gaps in elementary education and improving the quality of learning.

SSA interventions include inter alia, opening of new schools and alternate schooling facilities, construction of schools and additional classrooms, toilets and drinking water, provisioning for teachers, regular teacher in service training and academic resource support, free textbooks& uniforms and support for improving learning achievement levels / outcome. With the passage of the RTE Act, changes have been incorporated into the SSA approach, strategies and norms. The changes encompass the vision and approach to elementary education, guided by the following principles :

1. Holistic view of education, as interpreted in the National Curriculum Framework 2005, with implications for a systemic revamp of the entire content and process of education with significant implications for curriculum, teacher education, educational planning and management.
2. Equity, to mean not only equal opportunity, but also creation of conditions in which the disadvantaged sections of the society – children of SC, ST, Muslim minority, landless agricultural workers and children with special needs, etc. – can avail of the opportunity.
3. Access, not to be confined to ensuring that a school becomes accessible to all children within specified distance but implies an understanding of the educational needs and predicament of the traditionally excluded categories – the SC, ST and others sections of the most disadvantaged groups, the Muslim minority, girls in general, and children with special needs.
4. Gender concern, implying not only an effort to enable girls to keep pace with boys but to view education in the perspective spelt out in the National Policy on Education 1986 /92; i.e. a decisive intervention to bring about a basic change in the status of women. Centrality of teacher, to motivate them to innovate and create a culture in the classroom, and beyond the classroom, that might produce an inclusive environment for children, especially for girls from oppressed and marginalised backgrounds.
5. Moral compulsion is imposed through the RTE Act on parents, teachers, educational administrators and other stakeholders, rather than shifting emphasis on punitive processes.

Right to Education (RTE)

The Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009, popularly known as the Right to Education Act (RTE Act), is a Central legislation that details the aspects of the right of children of age six to fourteen years to free and compulsory elementary education (Classes I to VIII). This is now a Fundamental Right under India's Constitution (Article 21A).

Important provisions of the RTE Act (and, for completeness, of some of the Model Rules circulated by the Central Government for adoption by States) are: 1. Right to free & compulsory education.

- No school fees, capitation fees, charges or expenses are to be paid by a child to get elementary education.
- The child or his parents are not to be subjected to any screening procedure for admission to school.
- When a child of above six years has not been admitted to any school or, if admitted, is unable to continue studies, that child shall be admitted to a class appropriate to his age. He will be also given special training (minimum of 3 months; maximum 2 years) to bring him at par with his class. He can continue beyond 14 years in order to complete receiving elementary education.
- If a school does not provide facility to complete elementary education then a child of that school can take a transfer to any other government (govt.) or government-aided school.
- Each child is also entitled to free text books, writing material and uniform.

Duties of Appropriate Govt., Local Authority & Parents

The RTE Act defines "appropriate government" as - the Central government, for schools owned or controlled by the Central government or a Union Territory (UT) Administration without legislature.

- The appropriate govt. or the local authority (meaning a municipal corporation or municipal council or equivalent body in urban areas or a Panchayati Raj Institution – PRI – in rural areas) has to provide. a school within 1 km walking distance for children in classes I to V and ii. within 3 kms for those in classes VI to VIII. iii. In densely populated areas, depending on the number of children between the ages of 6 to 12, more than one school may be necessary. iv. For remote areas, where distances are more than the prescribed kms, facility should be provided for free transportation or residence as required.
- Such a school is termed a 'neighborhood school'.
- The location of each school has to be made known to the community it is meant to serve.
- The Central and State govt.'s have concurrent responsibility to provide funds for execution of the RTE Act.

- The Central govt., apart from carrying out the mandated functions of the appropriate govt. in respect of schools owned/controlled by it, is also responsible for
  - i. preparation of the National Academic Curriculum,
  - ii. developing and enforcing standards for teachers' training, and
  - iii. providing technical support to the State govt.'s for promoting innovations, research, planning and capacity building.
- The State govt. or local authority has to
  - i. prescribe curriculum and courses for study for elementary education,
  - ii. ensure admission, attendance and completion of elementary education of the children and maintain records of children up to the age of 14 years,
  - iii. provide infrastructure including school buildings, teaching staff and learning equipment,
  - iv. ensure that no new school is either started or allowed to function without obtaining a certificate of recognition form a designated authority and schools, already existing before the RTE Act came into effect, obtain such certificate within 3 years of the Act's commencement

School Management Committees

- Each govt. and govt.-aided school is mandated to set up a School Management Committee (SMC).
- 75% of the SMC members have to be from among parents and guardians of the students of the school.
- Proportionate representation has to be given to parents/guardians of disadvantaged students or students from weaker sections of society
- Of the remaining 25% members, one third will be from among the elected representatives of the local authority, one third from among the teachers of the school and remaining one third from among local educationists/children of the school.
- 50% of the SMC members should be women. 5

Duties of Teachers They have to:

- be regular and punctual in attendance,
- ensure completion of curriculum within specified time,
- assess the ability of each child and recommend special training, if required, and
- conduct parent-teacher meetings to apprise parents on attendance, learning ability and actual progress of each child.

School Norms and Facilities

- There should be one teacher for every 30 students for class I to V and one teacher for every thirty five students for class VI to VIII.
- For upper primary section (Classes VI to VIII), there should be one teacher each for teaching (i) Science & Mathematics (ii) Social Sciences and (iii) Languages.
- A full-time Head Teacher is recommended for a school with more than 100 students.
- Classes I to V should have 200 working days & Classes VI to VIII 220 working days per academic year, with a 45 hour work week.
- Each school should have
  - i. an all-weather building with one classroom for every teacher,
  - ii. an office cum store cum Head Teacher's room,
  - iii. separate toilets for boys and girls,
  - iv. safe and hygienic drinking water facility,
  - v. a kitchen to prepare mid-day meals,
  - vi. playground,
  - vii. fencing for the premises,
  - viii. a library, and
  - ix. teaching learning equipment & play & sports equipment.

Completion of Curriculum and Learning Outcome

- The State Council for Educational Research & Training (SCERT) will be the academic authority to develop the age appropriate academic curriculum keeping in mind the following:

i. All round development of the child.
ii. Developing of child's knowledge, potentiality and talent.
iii. Development of both physical and mental abilities.

iv. Learning through discovery, exploration and activities in a child friendly manner and environment.

- Medium of instruction should be the child's mother tongue.
- Comprehensive and continuous evaluation of the understanding and application of child's knowledge shall be adopted instead of periodical examinations.

Conclusion

Despite all these efforts to develop the education system in India. Our country is still facing some obstacles in progress of Education. The current education system is facing unemployment, productivity, skill based learning, drop out ratio, infrastructure & moral education etc. Education must be skillful as per today's requirement.

In the present system of education students are become exam oriented students. We have to create skillful, moralistic, spiritual students in the future. I think education is not only for to impart bookish knowledge but also to contribute the personal, social & national prosperity. As compare to education standard of some other countries we are far away in the quality of secondary education. So we need to make different innovations in the field of education

References :

1. "Sarva Shiksha Abhiyan". Department of School Education and Literacy, MHRD, Government of india of India. Retrieved 26 October 2013.
2. "District Primary Education Programme, DPEP". Archived from the original on 29 October 2013. Retrieved 26 October 2013.
3. "Sarva Shiksha Abhiyan". Ministry of Human Resource Development. Retrieved 9 October 2011.
4. "Ministry of HRD launches 'SamagraSiksha' scheme for holistic development of school education". Retrieved 4 August 2018.
5. "Provisions of the Constitution of India having a bearing on Education". Department of Higher Education. Archived from the original on 1 February 2010. Retrieved 1 April 2010.
6. Aarti Dhar (1 April 2010). "Education is a fundamental right now". The Hindu.

Accomplishment Of India Vision 2020 In Context To Primary & Higher Education

Mr. Naik Basuraj Ningappa
Asst. Teacher
Late. B.R.Chavan English Medium School Channekuppi
Tal-Gadhinglaj

Introducation:-

Education starts with us when we starts our life journey from the very first movement as a baby steps into this world she/he starts to learn, she/ he learns to cry, to smile and also learns to identify his/her mother's touch, John Dewey said, "Education is not preparation for life, education is life itself. "

In recent decades India has made significant progress on access to schooling and enrollment rates in primary education and also arrival as an excellent university power which indicates that we are on the right track towards the aim we are going to achieve within next few years as vision 2020.

Primary school enrollment in India has been a success story largely due to various programs and drives to increase enrollment even in remote areas with enrollment reaching at least 96 precent since 2009 It is clear that many problems of access to schooling have been addressed.

Improvements to infrastructure have been a priority to achieve this and India now has 1.4 millions schools and 7.7 millions teachers so that 98 % of habitations has a primary school (Class-I-V) within one kilometers and 92% have an upper primary School (Class 6-8) within a 3kilometers walking distance.

India has been vibrantly improved in higher education also as that of the primary, In 1951 there were 27 universities, their number increased to 254 in 2001 and 304 in 2005-06. Not only as a number of universities we are growing but as an quality education has been provided in this institutions

Accomplishment Of India In Primary Education:-

Inda is committed to the goal of universal primary education for all children. This goal is part of the education for all [EFA] goals to accomplish this aim may more schemes has been came in the force by the government and those all are become very successful. All have their immanent role in the system to establish our country as immersed superpower.

- **Education For All**

Year 2017 has been a yet another landmark year in the field of education as "Education as for all and quality education" guided policy action and decisions enabling transformation that emphasized upon making education available, accessible affordable and accountable.

- **Learning Outcomes:**

A Frequent criticism gains the RTE Act (Right to Education ACT2009) it was not adequately focused on issues promoting quality education in school. Therefore in landmark step, the rules to the RTE ACT were amended in Feb 2017 to include for the first time, the class wise subject learning outcomes till class 8 there by emphasizing the importance of quality education.

In this regard, learning outcomes for each class in languages, mathematics, E.V.S., Science and Social Science up to the primary stages have been developed These are the basic levels of learning that children should arrive at the end of each class.21 states and UT's have incorporate the learning outcomes in their. rules while remaining states have initiated the process it, is expected that this will be completed by the end of this year . All l the states have translated the learning outcomes document in their regional languages and they are circulating these to all the teachers and also providing them with the required training.

- **Sarva Shikshan Abhiyan (SSA)**

SR.No.	TITLE	SANCTIANED WORK	COMPLETE WORD
1	School building	3.64 lakh	3.59 lakh
2	Classrooms	18.73 lakh	17.76 lakh
3	Drinking water Facilities	2.42 lakh	2.32 lakh
4	School Totlets	10.36 lakh	9.83 lakh

Since the starting of SSA in 2000 01 till 31-03-2017 3.64 lakh new School construction of 3.11 lakh, building and 18.73 lakh, additional Class rooms 2.42 lakh, drinking Water Facilities 10.36 lakh, School toilets and 19.46 Lakh Teacher posts have been sanctioned .

Out of this 3.59 Lakh School have been opened 2.9 lakh School building and 17.76 lakh additional classrooms have been constructed 2.32 lakh drinking water Facilities have been provided 9.83 lakh school toilets have been constructed and 18.75 lakh teachers have been oppointed.

The role of teachers is always important in kind of development and to accomplishment vision 2020 they played an important role and we achieves the excellent. training of the teachers.

The RTE ACT 2009 Schedule lays down pupil e teacher ratio (PTR) for both primary and uppear primary Schools . At primary level, the PTR should be 30:1 and the upper Primary level. It should be 35:1 as per UDISE 2015, The PTR at national level for eleemtnry Schools is 25:1

- **Digitalisation Of Schools:-**

The vision 2020 has been dreamed by the insinuation himself Dr.A.P.J. Abdul Kalam and it is our fortune that in the time when the dream is going to take life another visionary personality Mr. Narendra Modi has driven country ahead as per his hightless vision. Today there is over all digitalisatin mission is goving on and schools have not accepted for it.

As these facilities were available in foreign countries only now possible in India . It proved a great revolution in the education and helping the country to establish as a super power as our vision.

- Lecture delivered in the form interactive presentation in classrooms; gasification applications to provide learning opportunities to student, online quizzes and platforms to help teachers assess their students.
- Today you have students bringing their own devices, a laptop or tablet, and accessing the lecture through an online portal, while they sit in the library.
- Now, there are classroom sessions, which focus on providing immersive learning experience thanks to the development in virtual and augmented reality.
- By deploying **cloud assisted learning** students can access educational content from anywhere at any time. This has allowed for an improved learning experience; for students that are studying from remote locations.
- Global education report by UNESCO-2015 Capital
- Global education Report released by UNESCO in 2015 states that, India making significant progress. India has reduced its " out of School" Children by over 90percent and has achieve Universal primary education

It also states that, India is predict to be the only country in south and West Asia to have an equal ratio of girls to boys in both primary and secondary.

Accomplishment Of India In Higher Education:-

The higher education is yet another fact in regards to the accomplishment of India towards Vision 2020 Government spends hudge share on this sector and we got the result in that accordance.

World best Universities ranking 2018 shows the improvement of our country in this manner According to this survey, 24 universities from our country are included in top 1000 universities in the world, out of this 9 are included in 500 whereas ' Indian institute of Technology-Mumbi,' 'Indian Institute of Science- Benglore' and 'Indian Institute of technology Delhi' this three got place in top 200 in World.

- The All India Survey on Higher education (AISHE) is making us happy Reports shows an increase in the gross enrolment ratio, over 80,000 teachers have been found to be faculty member of 3+ higher education there.
- There are total of 864 universities, 40,026 college and 11,669 standard institutions in the country.

GROSS ENROLMENT RATIO:

- GER is a ratio of enrolment in higher education to population in the eligible age group (18-23) years
- There has been an improvement from 19.4 percent in 2010-11 to 25.2 per cent in 2016-17 which is significant achievement.
- In last 5 year, the G.E.R. Of the Muslims and another minority communities has been grow up to 4.15 percent.
- Similarly the GER growth for other minority groups has been 0.33 percentage in the same period.
- Tamil Nadu had the highest G.E.R. In the Country at 46.9 percentage
- Bihar is at the bottm with 14.9 percentage of its youth.
- The country has sent an aggressive target of achiving 30 percentage G.E.R. in Higher education by 2020.

Other Achivements :-

- Gender parity index (GPI) a ratio of proportional representation of female and male, has improved from 0.86 to 0.96 to the corresponding period.
- The number of educational institutes lies on the AISHE portal has also increased.
- In the AISHE 2016-17, the efforts have been made for the first time to collect data of teachers in the portal 'Gurujan' which is designed specifically for the teachers.
- There is marginal improvement in number of foreign student 47,575 in 2016-17 from 45,425 in 2015-16 with 31,776 men and 15,796 women. The highest share comes from the neighboring countries of Neapl (23.6 Percentage) Afghanistan 3% and Bhutan (4.8 Percentage)
  Beside general education, technical education plays important role in human capital formation, the Govt has established several industrial Training Institute , Polytechnics Engineering colleges and medical and Dental Colleges Management institutes etc.

These are given Below:-

a) **Indian Institute of Technology-**
For education and research in engineering and technology of international standard, seven institute have been established at Mumbai, Delhi , Kanpur,Chennai, Khargapur, Rookee and Gauhatti.

b) **National Institute of Technology (NIT):-**
These institute impart education in engineering and technology these were called regional college of Engineering (REC) These are 17 in number throughout the country. There are other institutes in the country to teach engineering and technical education.

c) **Indian Institute of Management:-**
This institute impart education in the business management and administration these institute are located at Ahmedabad, Bangalore, Kolkata, Lucknow, Indore and Kozhikode.

d) **Medical Education :-**
These were only 28 medical colleges in the Country in 1950-51 there were 165 medical and Dental Colleges in Country in 1998-99.

e) **Agricultural education :-**
Agricultural universities have been started in almost all the states to improve production and productivity agriculture. These universities impart education and research in agriculture, horticulture, animal husbandry and veterinary science ect.

Conclusion-

The following are the finding of the finding of India's achievements in relation to primary and higher education for vision 2020 .

1. There has been a lot of revolution are change in India's education sector and india is fully prepared to become a teaching super power.
2. Education for All, Sarva shikshan abhiyan, Nation a Mission for the Elementary Survey etc. the success of this all programs has been a tremendous achievement
3. Continuous comprehensive evaluation, compared to other countries, the level of elementary education in India leads to higher qualitative change in education .
4. Digitization of education sector has become a milestone in terms of becoming our global superpower.
5. India has been successful to establish primary education system as well as higher education.
6. Our 24 universities got the place in world's top thousand universities in this years this indicate that we immersed as superpower in higher education also.
7. Even after this all achievements still we have scope to improve yet in few sectors.
8. I strongly believe that india will overcome all this problem and will be achive the vision 2020 absolutely.

Reference:

1. Achievement of India-Education Sector (Available on www. Google.com)
2. Global Education Report of UNESCO 2015 (Available on www. Google.com)
3. Sarva Sikhsan Abhiyan Progress Card (Available on www. Google.com)
4. Report of All India Survey on Higher Education (ATSHE) (Available on www. Google.com)
5. Wikipedia

Professional Development Opportunities That Promote Teacher Collaboration

Dr. Naik Tarsing B.
Assistant Professor
Government College of Education, Ratnagiri.

Abstract:

Professional development of teacher new and emerging trends for teachers. Teacher training have begun to take a more targeted approach in their professional development are seeking to impact areas that have a correlation with their own teaching goals. Maharashtra has one of the largest systems of teacher education in the world.

The research study examined teacher collaboration practices in 200 Secondary schools involved over 1000 teachers. Researchers used teacher surveys to collect descriptive data about teachers' collaboration practices. Through statistical analyses using district- and school-level data about teacher characteristics, teacher value added test results, school characteristics, and student achievement, researchers explored the interactions among multiple variables using multiple models to identify findings and explore appropriateness of alternative explanations. Questions The research study centers on two sets of questions. Methodology Researchers employed two types of data: teacher survey data from a prior extensive survey about teacher collaboration and district and administrative data about teacher demographics, performance, role specific indicators, experience, their student demographics, test scores, and school indicators.

Key words: professional development, teacher, workshop, seminar, orientation.

Introduction:

The role and functioning of schools are changing and so is what is expected of teachers. Teachers are asked to teach in increasingly multicultural classrooms. Education systems therefore seek to provide teachers with opportunities for in-service professional development in order to maintain a high standard of teaching and to retain a high-quality teacher workforce. Successful programmes involve teachers in learning activities that are similar to ones they will use with their students, and encourage the development of teachers' learning communities. There is growing interest in developing schools as learning organisations, and in ways for teachers to share their expertise and experience more systematically. Using sophisticated statistical analyses, researchers examined individual teacher-level and school-level collaboration to understand the nature and effects of teacher-toteacher collaboration in instructional teams. When teachers engage in highquality collaboration that they perceive as extensive and helpful, there is both an individual and collective benefit. High-quality collaboration in general and about assessment in particular among teachers is associated with increases in their students' achievement, their performance, and their peers' students' achievement. Teachers considering teaching as a profession through their entire careers, teachers develop the skills to analyze their learning needs and styles through self-reflection and active solicitation of feedback from others. They must have the skills to use tools and techniques for self-assessment and collaborative reflection strategies. Teachers of science should be able to use the *Standards* and district expectations to set personal goals and take responsibility for their own professional development.Learning is a developmental process that takes time and often is hard work. As does any professional, teachers will stumble, wrestle, and ponder, while realizing that failure is a natural part of developing new skills and understanding. However, effective teachers know how to access research-based resources and, when faced with a learning need, pursue new knowledge and skills that are based on research or effective practice.

Objectives :

1. To update individuals knowledge of a subject in light of recent advances in the area.
2. To update individuals skills, attitudes and approaches in light of the development of new teaching techniques.
3. To enable individuals to apply changes made to curricula or other aspects of teaching practice.
4. To enable schools to develop and apply new strategies concerning the curriculum and other aspects of teaching practice.
5. To exchange information and expertise among teachers.

Research Sample-

For the present study the purposive sampling method was used for the selection of the sample consisted in 200 Secondary schools involved over 1000 teachers in Ratnagiri District.

Research Method :

In this research the researcher considered the opinion from teachers through survey method and to find answers to present problems.Teachers are immersed in the professional development. However, as noted earlier, the study excluded teachers who perceived questionnaire in instructional teams. The study was to

understand the nature and effects of teacher professional development, it would have been helpful to examine if teachers who perceived feedback from questionnaire had similar results if they worked with teachers who did engage in high-quality professional development. While the study's design does not permit causal inferences, researchers did apply additional statistical analyses to counter other potential factors affecting the relationships among teacher achievement.

Analysis:

Analysis Through statistical analyses of the survey results, researchers determined the courses& workshop and other is measured as teacher perception of the extent and helpfulness of collaboration. Additional statistical analyses of the interactions among various teacher and school characteristics answered the research questions. Researchers employed multiple models to examine alternative explanations and to strengthen the potential formaking causal inferences about teacher collaboration and student achievement.

Table-1

Number of teachers of lower secondary education undertaking specified professional development activities

C.I.	Courses & Workshop	Education Conference & Seminar	Qualification Programmes	Observation Visit to the other schools	Professional development networks	Individual & collaborative research	Mentoring & Peer Observation	Reading Professional Literature	Improve Teaching
1-100	65	88	35	55	78	66	59	68	78
101-200	55	56	78	88	55	88	78	88	35
201-300	42	77	68	57	45	57	75	56	45
301-400	55	75	55	86	66	45	86	57	65
401-500	88	62	74	54	68	75	56	75	25
501-600	69	54	52	85	98	35	65	78	75
601-700	73	45	88	67	45	66	63	65	85
701-800	74	89	76	63	78	68	73	35	65
801-900	55	38	47	55	77	35	65	55	63
901-1000	63	46	53	50	67	45	78	65	60

Graph-1

Number of teachers of lower secondary education undertaking specified professional development activities

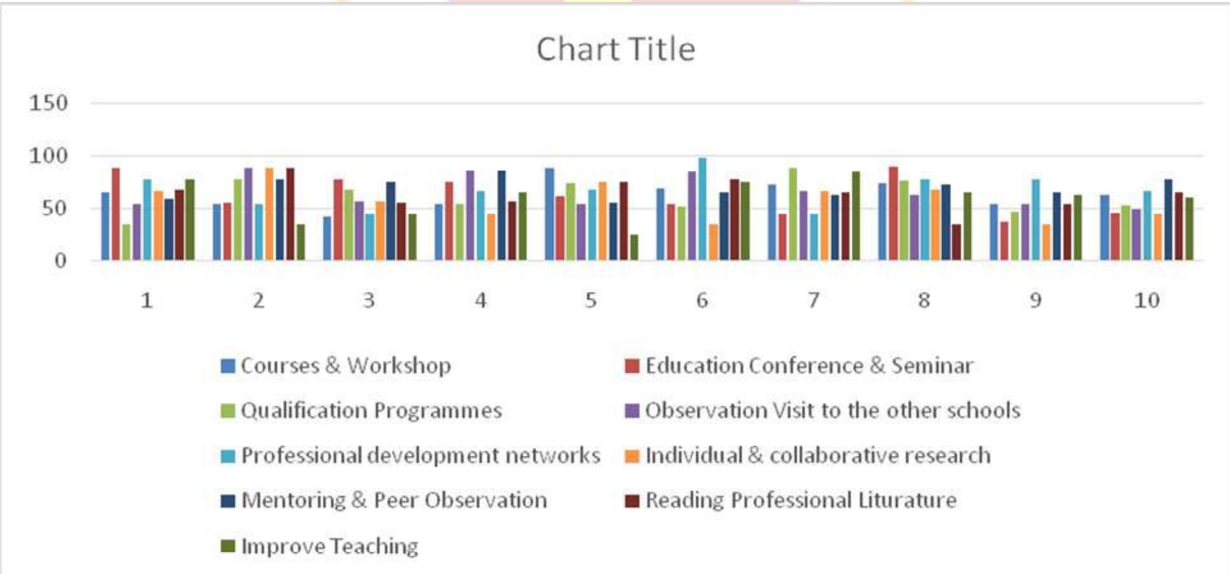

Conclusion and Results:

Result of this study suggest that teacher collaboration has positive effects on teachers and their students. The majority of teachers surveyed indicated that they were a part of a team of colleagues that works together on instruction.Instruction-focused and assessment-focused collaboration were perceived as more helpful and extensive. Collaboration about student work and classroom management was perceived to be less helpful and extensive. School and teacher factors influence the quality and type of collaboration. Higher-quality collaboration is more common among female teachers than male teachers, particularly about instructional strategies, curriculum, and assessment. In schools with more nongifted exceptional students, collaboration about

instruction was weaker on average. Teachers in schools with larger enrolment had higher-quality collaboration about instruction and lower-quality collaboration about students.Involve teachers in actively investigating phenomena that can be studied scientifically, interpreting results, and making sense of findings consistent with currently accepted scientific understanding.Address issues, events, problems, or topics significant in science and of interest to participants.Introduce teachers to scientific literature, media, and technological resources that expand their science knowledge and their ability to access further knowledge.Incorporate ongoing reflection on the process and outcomes of understanding science through inquiry.Use inquiry, reflection, interpretation of research, modelling, and guided practice to build understanding and skill in science teaching.Support the sharing of teacher expertise by preparing and using mentors, teacher advisers, coaches, lead teachers, and resource teachers to provide professional development opportunities.Provide opportunities to know and have access to existing research and experiential knowledge.Provide opportunities to learn and use the skills of research to generate new knowledge

References:

1) Best, John W. & Khan, James V. (1996), "Research in Education", New Delhi; Prentice Hall of India Private Limited, 7th Edition.
2) Boydell, T. H., A Guide to the Identification of Training Needs, BACIE, 1976.
3) Boydell, T. H., A Guide to Job Analysis, BACIE, 1970. A companion booklet to A Guide to the Identification of Training Needs.
4) Buch, M.B. : (1983), "Fourth Survey of Research in Education "New Delhi; National Council of Educational Research and Training.
5) Buch, M.B. : (1992) , "Fifth Survey of Research in Education, "New Delhi; National.
6) G.S. Cui, N. Zhang, Z.L. Li. The major indexes of examination paper analysis and evaluation system as well as some approaches to the key issues. Journal of Shenyang Institute of Engineering (Social Sciences).

Peace : Today's Need

Dr. Patel Tabassum Yakub
Assistant Professor,
D. K.Shinde College Of Education,Gadhinglaj

Introduction

Just as treasures are uncovered from the earth, so virtue appears from good deeds and wisdom appears from peaceful mind. To walk safely through the maze of human life, one needs the light of wisdom and the guidance of virtue -Buddha

Through good deeds only one can achieve peace for him and peace for the world. If we can be peaceful and happy not only we but everyone will profit from it. This is the most basic kind of peace.

Objectives

- To understand the concept of peace.
- To understand the concept of inner and outer peace.
- To understand the concept of peace according to different religions.
- To understand the need of peace.
- To understand the efforts on peace in India

The Concept Of Peace

- **Peace** is the concept of harmonious well-being and freedom from hostile aggression.
- Peace is a state of harmony, the absence of hostility.
- Peace can also describe a relationship between any parties characterized by respect, justice, and goodwill.

Special Features

- Peace is a relationship variable, not a trait. Peace exists among individuals, groups, and nations; it is not a trait or a predisposition in an individual, group, or nation.
- Peace is a dynamic, not a static, process. The level of peace constantly increases or decreases with the actions of each relevant party.
- Peace is an active process, not a passive state. Passive coexistence is not a viable path to peace. Building and maintaining peace takes active involvement.
- Peace is hard to build and easy to destroy. It may take years to build up a stable peace, then one act can destroy it.

World Peace Or Peace On Earth

It is the concept of an ideal state of happiness, freedom and peace within and among all people and nations on earth. This idea of world non-violence is one motivation for people and nations to willingly cooperate, either voluntarily or by virtue of a system of governance that objects it will be solved by love and peace. Different cultures, religions, philosophies and organizations have varying concepts on how such a state would come about.

Inner Peace

- Inner peace is a state of mind, body and soul, a peace within ourselves.
- "Inner peace (or peace of mind) refers to a state of being mentally and spiritually at peace
- **Inner peace** (or **peace of mind**) refers to a deliberate state of psychological or spiritual calm despite the potential presence of stressors.
- Inner peace (or peace of mind) is a colloquialism that refers to a state of being mentally or spiritually at peace, with enough knowledge and understanding to keep oneself strong in the face of discord or stress.
- Through inner peace, genuine world peace can be achieved. In this the importance of individual responsibility is quite clear; an atmosphere of peace must first be created within ourselves, then gradually expanded to include our families, our communities, and ultimately the whole planet.

"Without inner **peace**, **outer peace** is impossible. To find True Inner **Peace** is as simple as drawing out the clutter in our **outer** reality and the clutter we allow in our inner reality. Inner **peace** is within us all. It is our true state of being.

Peace According To Different Religions.

1. The Islamic Concept of Peace: One Islamic interpretation is that individual personal peace is attained by utterly submitting to Allah The submitting the self and obeying means submitting to justice and righteousness in order to reach peace and safety and being in a peaceful environment by one's free will. Salamat means to reach salvation. God wants human being to live in a safe and peaceful environment and make efforts.

2. The Hindu Concept of Peace: The way Hinduism guides individuals in accomplishing global peace, through attainment of inner peace. World peace can be achieved only by liberating ourselves from artificial boundaries that separate us all. Ahimsa that avoidance of violence is a central concept.

For a peaceful coexistence, the Vedas visualize the key principles of synthesis and balance. The concept of *shanti* is established on these principles. Peace as a highest human value is interlinked with other values such as with truth, nonviolence, purity, friendliness, forgiveness, tolerance, and. Peaceful attitude is regarded the foundation of all morality.

3. The Buddhist Concept of Peace

A religion of peace. According to Buddha "One must renounce all desires and all thoughts of lust, bitterness and cruelty. One must harm no living creature. One must abstain from all killing. One must work in an occupation that benefits others and harms none."

Buddhism believe that world peace can only be achieved if we first establish peace within our minds. The idea is that anger and other negative states of mind are the cause of wars and fighting. Buddhists believe people can live in peace and harmony only if we abandon negative emotions such as anger in our minds and cultivate positive emotions such as love and compassion.

The fundamental goal of Buddhism is peace, not only peace in this world but peace in all worlds..According to Buddha the first step on the path to peace is understanding the casualty of peace. We know where to direct our efforts. Peaceful minds lead to peaceful speech and peaceful actions. By constantly being mindful of your own thoughts, words and actions and by constantly trying to purify them. We can become part of the force for the peace.

4. The Jain Concept of Peace

Sympathy for all life, human and non-human, is central to Jainism.They have adopted the wordings of Lord Mahvira Jiyo aur Jeeno Do Human life is valued as a unique and it's a rare opportunity to reach enlightenment; to kill any person or any crime committed by human being is considered as a worst deed. Indian legend, Virchand Gandhi says "May peace rule the universe; may peace rule in kingdoms and empires; may peace rule in states and in the lands of the potentates; may peace rule in the house of friends and may peace also rule in the house of enemies."

5. The Sikh Concept of Peace

Founder Guru Nanak wrote "No one is my enemy; No one is a foreigner; with all I am at peace. God within us renders us incapable of hate and prejudice." Sikhs believe that no matter what race, sex, or religion one is, all are equal in God's eyes. Men and women are equal and share the same rights, and women can lead in prayers.

6. The Christian Concept of Peace

The word peace is used in the Bible in a very broad sense. It takes in the wellbeing and health of people, as well as the absence of violence.

Christian world peace necessitates the living of a proactive life replete with all good works in direct light of the Word of God. However, not all Christians expect a lasting world peace on this.

The peace that Christ brought is primarily spiritual peace from and with God, peace in the heart, peace as the disposition or spirit.

Need And Importance Of Peace

In all periods of history and at all levels relations among nations, the issue of war and peace has always been a focal issue. All religions and religious ceremonies are committed to the cause of peace and all these advocate an elimination of various kinds of disputes among mankind. The Shanti Path recited by the Hindus, the sermons of Pope and the commands of all the holy scriptures of the Christians, Muslims, Hindus, Sikhs and all other communities hold out a sacred commitment to peace.

So the international community realized the supreme importance of the virtue of peace against the evil of war only after having suffered the most unfortunate and highly destructive two World Wars. The blood soaked shreds of humanity cried for peace, peace and peace on the earth. Through war only destruction occurred instead of development.

Contribution Of International Community To World Peace

- Globalization - by encouraging the free flow of people , goods, information services and knowledge;
- Establishment of non-official people to people socio-economic-cultural relations;
- Organization of international peace movements against nuclear weapons, armament race, militarization, and environmental pollution;
- Launching of special drives for elimination of such evils as apartheid, poverty, illiteracy; ill-health, hunger, disease, inequalities, tyranny and terrorism; and
- organized attempts at environment protection and protection of Human Rights of all, the international community has been making meaningful attempts to limit the chances of war.

The India's Contribution To World Peace

India believes that peaceful conditions alone can hold out any hope for the deliverance of mankind from the ills among human being.

- Peaceful co-existence
- Economic and cultural cooperation
- Disarmament and use of nuclear energy for peace.
- Settlement of international disputes by peaceful means.
- Support for nationalist movements in different parts of the world.
- Ending of old and new types of colonialism imperialism.
- Support for UNO
- Supported to the united nations in the task of putting an end to world war.
- Contributed to share of U.N.troops to keep peace in Gaza strips

As a member of SAARC, embarked of a program of comprehensive economic cooperation through the dynamic South Asian Countries.

Program For Peace In India

- National Consultation on "Youth Building Peace" August 11th, 2017 Background and Rational
- The theme for the year 2017 is "Youth Building Peace" wherein the focus is now on developing young leaders for a better tomorrow
- The country's National Youth Policy (2014) proposes to initiate affirmative and positive action to foster national values in all young people, especially among the youth volunteers working under the aegis of leading youth development agencies of the country – Nehru Yuva Kendra Sangathan (NYKS) and National Service Scheme (NSS).
- Peace Education:
- Peace education is the process of acquiring the values, the knowledge and developing the attitudes, skills, and behaviors to live in harmony with oneself, with others, and with the natural environment.
- Peace education is about helping students to understand and transform conflict in their own lives, in the community and in the world at large. It is part of all learning areas and is reinforced by people treating each other in positive ways in classrooms, playgrounds and in their families and communities.
- Peace education is the process of promoting the knowledge, skills, attitudes and values needed to bring about behaviour changes that will enable children, youth and adults to prevent conflict and violence.

Practical approaches to creating a supportive classroom:

To create a supportive classroom teacher should be a learner. The teacher should celebrate diverse abilities and interests among students. He should also encourage cooperative attitudes and activities build knowledge, involve students in for setting culture in the classroom.

For Achieving A Lasting Peace In This World Few Practical Lessons That Could Be Applied

- **Education:** Religions usually incorporate a code of ethics that concern the behavior of the individual; but men don't always live up to the standards they profess .The religious leaders will have to come forward and take the responsibility of bridging this gap through moral education of young generation and reconnecting them to original sources of their religions.
- **Inter-Religious Dialogue:** Dr. Hans Kung, a Professor of Ecumenical Theology rightly says "there will be no peace among nations, without peace among the religions and there will be no peace among religions without dialogue among the religions". So the need of the hour is to come closer to each other through religious tolerance and intercommunity dialogues.
- **Be pragmatic in controversial matters**. It is greatest wisdom to be content with pragmatic goals when the ideal goal is not achievable.
- **Right Information**: There is a lot of misinformation and misunderstanding of the Islamic faith. It is essential that Muslims be judged in the light of Islamic ideals: Islam should not be judged in the light of what Muslims do in the name of Islam.
- **'Return good for evil'** Make a friend out of foe as the power of peace is stronger than power of violence.
- **Be Fruitful**: "The best amongst mankind is one who benefits humanity"

In conclusion I quote A.J. Muste's comment There is no path to peace; peace is the path.

References :

1. Ghai K.K. Essay on Peace (2007) Need and Importance of Peace - Simple English Wikipedia, the freeencyclopedia https://simple.wikipedia.org/wiki/Christianity
2. Dr. Jana R.K. (February 2015) PEACE EDUCATION IN 21ST CENTURY Modern Trends In Education
3. Eduardo M. Peñalver (12-1997) The Concept of Religion Scholarship@Cornell Law: A Digital Repository
4. Prasad **Rohit** (18 Oct 2018,) Opinion | A new process for peace in central India
5. Rummel R.J. (1981) UNDERSTANDING CONFLICT AND WAR: VOL. 5:The Just Peace

Education for Peace in Higher Education

Prof. Mrs. Patil Asmita T.
Savitribai Phule Mahila
Shikshan Shastra Mahavidyalaya,
Peth Vadgaon,

Abstract :

The necessity or objective of higher education is to create peace loving personalities which should be capable to build a peaceful and sustainable India. In the new millennium as the world has become interactive and interdependent. Education for peace in in the higher education, is mostly responsible for saving generations from the scourge of war terrorism, dangerous effects and uses of multimedia facilities. And hence peace education in higher education is highly needed. Peace education tells the youth to commit themselves to build a peaceful society. Experiences and Knowledge which students have possess from 'Peace education' will sow the seeds of peace and will help for future generations also. The aim to present this paper is to explain the importance and need of peace education in higher education in 2020.

Peace building education passes or goes beyond 'do no harm' and it is the contribution of peace education, through post conflict transformation. So the good or descent educational programming is important. It is also essential to measure the contribution of peace education in higher education. Finally it is true that the necessity of global literacy, good culture can be achieved from peace education.

key words - Peace education, Higher education Sustainable peace, positive and negative peace, Peace-loving youth.

Introduction :

India is the country of younger once. India has more than 50 % of its population below the age of 25 and more than 65 % below the age of 35. It is expected that, in 2020 the average age of an Indian will be 29 years. Compared to 37 for China and 48 for Japan and by 2030 India's dependency ratio should be just over 0.4.

The term 'Peace building' was used by Johan Galtung in 1975 with the publication of 'Three approaches of Peace'. These are as follows.

Peace keeping, Peace making and Peace building

These can be defined in following table

1) Negative peace	- Absence of Violence
2) Positive peace	- The absence of structural Violence
3) Structural Violence	- Is an underlying cause of direct violence
4) Root Causes of conflict	- Manifestations of structural and cultural violence
5) Sustainable Peace	- Peace and processes towards it that address the root causes of violent conflict

All of the above are core concepts in Peace education.

Students 'Professors, readers etc. themselves should be Peace-loving global citizens over the centuries people have been fighting for Peace and democracy. It is the question that when all of us are casing for peace at the same time we must or we have to remove the violence.

First of all let us discuss what is meant by peace.

MEANING OF PEACE

- The absence of direct and structural violence
- The absence of personal and social Violence
- The presence of well being and social justice
- Presence of gender equity and equality
- Presence of Fundamental human rights

In this above diagram peace can be verified in to positive and negative types or in positive and negative forms.

The Need of Education for Peace

In Higher Education - India want Education for peace. It plays important and masor role in the accomplishment of India vision 2020.

1) To develop individuals personal attitudes and interests which are important for Peace education.
2) To develop ideal social attitudes.
3) To develop excellent political environment.
4) To develop the concept of national integrity.
5) To develop ecological relationship.

Aims of Education for Peace in Higher Education.

1) Prepare the world by making it better, healthy, safe, peaceful and united and prepare the minds of the youth for such an ideal world.
2) Give contribution and help to create the united world which will enlightened the right to a safe future for worlds youth and generations.
3) Manage the participating populations in establishing an all inclusive civilization of peace.
4) Keep in youth's minds the desire to learn how non-violence can provide the basis for just and sustainable future.
5) Present the best learning - teaching environment where conflict, battles and relationship may be explored.
6) Develop the hospitality and relationships between people and between nations.
7) Build the best peaceful world where all of us may become agents of change.
8) Understand the nature and origins of violence and its worst effects.
9) Find out the cause of conflicts and violence.
10) Built values, perceptions, attitudes of youths as well as with in social and political structures of society.
11) Keep away the young children from personal quarrels when they have to face the conflict they will choose to be peaceful.
12) Show the youth that Violence, War, buttles, quarrels etc. are not natural part of human nature and so it is possible to overcome all these things to overcome conflicts.
13) Nourish the search for alternatives and possible non-violent skills.
14) Explain the accurate understanding of peace held by many great people.
15) Tell them the negative causes and effects of terrorism.
16) Teach the philosophy and process of non-violence.
17) Help to understand the role of conflict and violence which have came in our own lives. Seeking ways to transform them.
18) Educate every youth, new generation to become peace builders and to develop their intelligence, capacities, powers, towards the creation of culture of peace in higher education.

Objectives of Education for peace in higher education

1) To cultivate changes in order to make the world a better and more human place.
2) To give more emphasis on values and skills among the students who are getting higher education.
3) To assist the students in satisfying for the fullness of life.
4) To develop a good vision of peace to work for an ideal society.
5) To create scientific attitudes for each and every problem.
6) To explore peace for the promotion of positive human relations.

Frame work for Peace Education in Higher Education

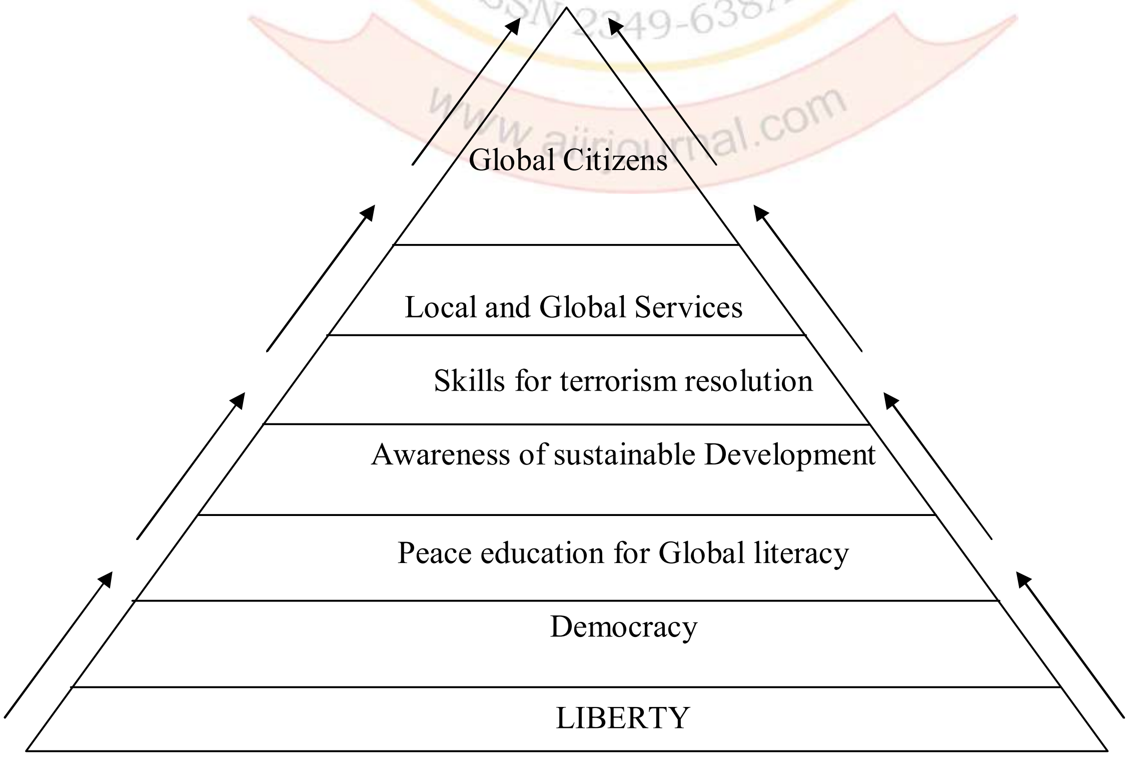

Recommended programmers to Develop the peace Education

It is essential to add following types of education which will play important role in nation building and peace building.

CRITICAL AND CREATIVE THINKING EDUCATION
↓
MORAL EDUCATION
↓
ENVIRONMENTAL EDUCATION
↓
GLOBAL EDUCATION
↓
SOCIAL SERVICE LEARNING EDUCATION
↓
SLUICES EDUCATION
↓
PEACE CONFLICT RESULT 2020 AND ANTIVIOLENCE EDUCATION
↓
EDUCATION FOR PEACE

1) Increase educational opportunity for the poorest and most disadvantaged youths.
2) Focus on teacher and teaching quality.
3) Increase purposefulness and relevance of education.
4) Protect education from attack from terrorism.
5) Teach the concept of 'do no harm'.

Conclusion :

It is true that the world being wants to live a beautiful life. Hence to nourish peacefull education is essential part in higher education.

References :

1. Galtung. Johan (1969) violence, peace and peace research, Journal of peace Research 6, 3, 167-191
2. Apple M.W. (1995) Education and power, New York, Routledge

Websites :

1. http://www.unicet.org
2. http://www.care.org
3. www.unicef.org/education

The Accomplishment of India Vision 2020

Dr. Patil Lata
Associate Professor,
Govt. College Of Education, Ratnagiri

Introduction:-

Prompted by the Prime Minister's vision for India's development as Knowledge Society, the Planning Commission constituted a Vision 2020 Group to look into the various parameters of knowledge society which relate to knowledge as a base to create values to be shared through global networking. NCERT was assigned the task to develop the educational aspect of Vision 2020.

Knowledge society refers to the society where caring, sharing and using knowledge are key factors promoting prosperity and well being of the people.

Education as an Engine of Development:

Education is an important input both for the growth of the society as well as for the individual. Properly planned educational inputcan contribute to increase in the national gross products, cultural richness, build positive attitude towards technology, increase efficiency and effectiveness of the governance. Education opens new horizons for an individual, provides new aspirations and develops new values. It strengthens competencies and develops commitment. Education generates in an individual a critical outlook on social and political realities and sharpens the ability to self-examination, self-monitoring and self-criticism.During the last five decades we have gained valuable experiences in all spheres and stages of education in the country. The expectations from education perceived by learners, communities and people are being understood better. The potentialities for future growth are also before us. The expectations and the chance of their being achieved are separated by a wide gap of resource crunch, credibility of institutions, levels of commitment, efficacy of functioning and several others. Any vision of education 2020 would have to take these into consideration. The success of the 'vision' would depend upon the extent to which it would be realised in actual practice. Essentially one could visualise dreams which would be converted into reality through diligence, commitment and comprehensive action oriented strategies.

Contrary to the expectations from education at the time of independence, gaps ineducation in the context of have and have-nots are increasing. The thin line separating privatisation and commercialisation is getting blurred. Merit alone no longer remains the criteria for moving upwards in education. There is a visible loss of credibility of existing systems of imparting education in schools and also in institutions of higher learning. On one hand we are short of basic infrastructures and on the other, optimum utilisation of existing infrastructures has not been ensured. Mere appreciation of creating a knowledge society and knowledgeable people is not sufficient. The message must reach each individual that these are times when every nation needs to move towards a learning society and knowledge society. People in India are better equipped to understand and appreciate it. They are familiar with traditional systems of creating , generating, transferring knowledge and the in-built respect in the society for the learned and the knowledgeable. These could become the cornerstones inmoving ahead in building a Vision 2020. Specific approach should be necessary to ensure extended outreach of scientific and technological literacy to every category of people. It would become an essential component of school education on one hand and that of the adult education initiatives on the other. The curricula have to be regularly reviewed and revised. Obsolescent must be discarded and new areas introduced without delay. Lack of attention to this aspect has resulted in avoidable curriculum load on young learners.

Education system of the country is already being influenced by international trends andscenarios. During the last couple of years, provision for admission to NRIs in various professional and academic courses have been made. A large number of foreignuniversities are opening avenues to young persons in India to get their degrees without leaving the country. There are trends to liberalise university systems which would permit more and more private universities. However, the impact on university education could become more evident in a couple of years. The nature of programmes to be offered by universities and institutions will continuously undergo drastic changes and transformation. Acquisition of mastery level skills and competencies would be the demand. Degrees may not retain their importance in relation to jobs.

Greater attention would be paid to understand and analyze learner interests, learning needs and learning choices. Specific learning needs shall have to be responded to at each stage of education at secondary and university levels. Cafeteria approach in the choice and selection of areas to be studied will become a common practice. Evaluation systems of the present will be discarded. Focus would shift more to accreditation and certification. These will have to be made available at the choice and convenience of thelearner. Towards this an

active interface of the formal education system with open learning and distance education shall have to be concretised. The Constitutional amendments leading to Panchayat Raj Act is one of the critical decisions which will have impact on the entire educational process in terms of its system, management, content, utility and credibility. It would ensure community accountability and responsibility coupled with necessary power and authority. Education of the children will have to be examined in their specific contexts. The learning needs of the children in slums, in rural areas and in urban area would have to be met with strategies that would be appropriate to the situation and as such would differ vastly and widely. Issues of equity, equality would become very prominent. In a learning society none would tolerate being ignored or deprived of their right to a fair chance and equality of opportunities. The competition shall have to be transparent and honest. Favourtism, nepotism, corruption and other such practices, having reached their nadir, shall be resisted vehemently and violently. The content of education shall no longer be determined centrally. There would be greater pressures from various sectors to develop content, learning and materials that would meet their requirements and needs. Issues which are emerging fast as areas of concern like energy, environment, pollution, land degradation, drinking water, health and sanitation, drugs and drinking, HIV/AIDS, malnutrition, mental and physicalstresses emerging out of life styles and others would have to find appropriate response in the process of learning and skill development.

Re-generation of Indian economy shall continue to be highly dependent on re-generation of rural economy. This in turn would depend on achievement of universal elementary education and simultaneously on the quality of elementary education being imparted. The acquisition of skills during the first eight years in school shall become veryimportant and relevant when this aspect is considered suitably. While focus onvocational education atsecondary stage would gain strength, skill development in the earlier years would no longer remain neglected.

At present India has achieved a literacy rate of 64% but still the gross number of illiterates is the largest in the world. India has the third largest scientific and technological manpower of the world but it has also a high drop-out rate, only 2 out of 10 students reach the 9th standards. India has institutions like Indian Institute of Technology, Indian Institute of Management and several schools that can be compared with the best of the institutions in the world. It also has institutions where required infrastructure facilities are awefully lacking. There is a great disparity of educational achievements between good public schools and government run institutions in rural and slum metropolitan areas. There is a great pressure on educational system and it seems the existing system as such cannot bear the burden of pupils' pressure. There are examples of excellent dedicated teachers but there are many teachers who would rate poorly on competency, commitment and performance. Although Panchayat Raj Amendment Act provides

decentralisation and flexibility there are also entrenched trends of bureaucratization andcentralization.

Changes in the society are coming thick and fast. The changes are explicit in the sectors of economy and technology. They call for new shape of schools, new learner profile, teacher profile, and administrator's profile. More attention has to be given now to excellence, quality and efficiency so that peace and harmony in the society can be maintained. Acceptance and appreciation for diversity and pluralism is inevitable.

The Accomplishment of Vision 2020 in Context with Primary Education:-

Universalization of Elementary Education has been given the highest priority since Independence of the country. In an attempt to fulfill this mandate several interventions and initiatives were undertaken in the past such as enrolment drives, community awareness campaigns and incentive schemes. They brought remarkable progress. The new thrust under Sarva Shiksha Abhiyan and empowering the Panchayati Raj Institutions for development of education at the grassroot level are the vehicle to fulfill the goal of UEE. Under this long dreaming scheme lakh of out of school children poor children, slum dwellers and working children have been enrolled in last sixteen years.

The gifted students are a real treasure of nation. Any country which does not nurture the giftedness and the talent of its youth can never dream of becoming a progressive and forward-looking society. Keeping this view in mind the central and state governments have launched many competitive examinations to search these talents across the nation. There are also certain incentives for those who have been identified as talented. Several special programmes including special syllabus, scholarships are being organized by both of the governments.

The society plays vital role in making the local administration prompt and active. According to RTE (2009) the government has handed over ample number of powers to School Management Committee.

Providing girls education and ensuring their full enrolment should be the educational objective to be attained by 2020. The government has paid full attention to girl's education at primary level. The girls from 5th class to 10th class have been provided free bus travelling pass facility from the year 1997 under 'Ahilyabai

Holkar Free Pass' scheme. The girls studying in primary schools are being provided free uniforms and other school material. This helps in retaining the number of girls in the flow of education.

Mid Day Meal is widely appreciated and successful scheme being executed in many states of India. It was discovered that the children especially in tribal area had a problem of food due to which the dropout rate had been increased. To solve this problem the central government has started this scheme from 2002. The scheme has found good response as the dropout rate in tribal area has been decreased in last few years. Several scholarship Schemes are being launched for the children belonging to Scheduled Castes, Scheduled Tribes and other disadvantaged groups. This has ensured their enrollment in education. To maintain the universalization of education special drives like inclusive education under which special teachers for children with special needs (CWSN) have been launched by the government. The school curriculum of state government and central government has been reviewed to make it need oriented and child oriented. The role of teacher is important in effective and successful implementation of curriculum. To make the teacher competent teacher education programmer has been revised including many new trends in it.

All the above things have revealed that the nation is putting its steps towards the accomplishment of vision 2020 in the context of 'Primary Education' and it has seen success to some extent.

References

1. Drucker, P. F. (1971) *The Age of Discontinuity*, London, Pan Paper Books Ltd.
2. Goldstein, Kurt. (1940) *Human Nature in the Light of Psychopathology*. Cambridge Mass.
3. Harvard University, Press (1940).
4. Husen, Torsten. (1974) *The Learning Society*, London, Methuen & Co.
5. Hutchins, R. M. (1970) The Learning Society, Penguine Books.
6. Singh, Karan (1996) "Education for the Global Society" the UNESCO (1996) Learning :The Treasure Within, Paris.
7. Maslow, A.H. (1954) Motivation and Personality, New York, Harper & Row 1954.
8. Maslow, A.H. (1962) Towards a Psychology of Being, New York: D.Van Nostand 1962.
9. Misra, Vidyanivas. (1998) Teaching : Indian Perspective, New Delhi, NCTE.
10. Peters, T. and Waterman, R. (1982) In Search of Escellence: Lessons from America's best run companies.
11. Radhakrishan. The Present Crisis of Faith New Delhi, Orient Paper Book.
12. Sri Aurobindo, The Upnishadas, Sri Aurobindo Asharam Pondicherry (5th impression of work done in 1900-1910) p.61. 1994.
13. Toffler, Alvin. (1980) The Third Wave , New York Morrow.
14. Toffler, Alvin. (1990) The Power Shift, New York Bantam Books.
15. Trist. E. "Referent Organization and the Developemnt of inter-organizational domains"
16. "Human Relations" 36(3) March 1983, pp 269-84.
17. UNESCO. (1972) Learning To Be UNESCO, Paris Harrap.
18. UNESCO (1990) World Conference on Education for All: Meeting Basic Learnng Needs,Jomtion
19. UNESCO (1994) *Final Report:* World Conference on Special Needs Education: Access and Quality, Salamanca, June 7-10, Paris, UNESCO
20. UNESCO (1995), Review of the Present Situation in Special Needs Education. P.30.
21. UNESCO. (1996) Learning: The Treasure Within Paris.
22. UNESCO (1996), Legislation Pertaining to Special Needs Education.
23. Venkatasubramanian, K, 2000 'India's Development as Knowledge society', The Hindu. September 5, 2000
24. Volcker Commission Report (1990) Learnership for America; Rebuilding the Public Service.

Mathematics Key to Success

Pinjari Sumayya Nadaf
Second Year, Student Teacher,
D.K.Shinde College of Education, Gadhinglaj

Abstract:

Why is mathematics so complicated? It's a question many students will ask while grappling with a particularly complex calculus problem. To help students prepare for a career in one of these main categories- actuarial science, Data science, Information technology and computing, teaching at the elementary or secondary school level, Graduate study in mathematics or statistics, especially for a career in industry business or government, graduate study in an interdisciplinary field related to the mathematical & statistical science. Our facilities available for jobs Airlines & other transportation service providers, Financial institutions, Medical device manufactures, accountancy, Professional Service, Actuarial profession, Banking investment, Retail, Computing & ICT, Engineering science, General management, Operational research, Teaching college level, Government agencies & academic research institutes, Real estate firms, Actuary, Acoustic consultant, Chartered Account (CA), Data analyst/scientist, Statistician, Game designer, Private tutor, Meteorologist, Civil services & Business.

Introduction:

In the past half century there has been a great increase in the important' Handshakes' of Mathematics to our society. The need for trained mathematics at all levels is on the rise as the use of computers and automation has spread to almost all sectors of our economy. Nowadays, technological, engineering and business problems are often of such complexity that they require a high level of mathematical treatment. Where as in the past advanced mathematical treatment. Where as in the past advanced mathematics was generally restricted to the physical sciences and engineering, today there is an ever growing demand for mathematical expertise in the biological and social sciences, as well as in finance and business management and the burgeoning field of data science.

In the course of his or her undergraduate studies, each student will naturally develop some preference for the various subfields of mathematics largely determine the students' choice of concentration within the major. Another element in this choice is the range of opportunities that the concentration presentation presents for a subsequent career. A master's degree is a postgraduate degree for students who want to become more skilled or specialized in a particular discipline master's degrees tend to be more focused and allow students to develop the depth of their knowledge in a particular subject, putting them on the right course to become leaders in their fields. Instead of focusing on a particular type of math's such as algebra or calculus, a postgraduate degree in general. Mathematics allows students to concentrate on number theory and advanced mathematical methods that tie together all the different forms of mathematics they have likely already learned. An Msc in mathematics gives students who want to work in Science, Engineering or computing a solid core education. Most degree programs also require a research component, so students can get a feel for how to use their new skills in the real world. Many careers in Science, Engineering, Technology and computers are accessible with a master of mathematics. In addition, a postgraduate degree in math makes job speakers' in the fields of business finance who look for the kind of problem solving analytical skill that are taught in advanced math courses.

While there is no fixed list of occupations that follow from a major in mathematics or statastics, the most common career paths of graduating students fall into some broad categories. The department has designed that concentrations (and course for a career in one of these main categories requirements for each concentration) to help students prepare a career in one of these main categories.

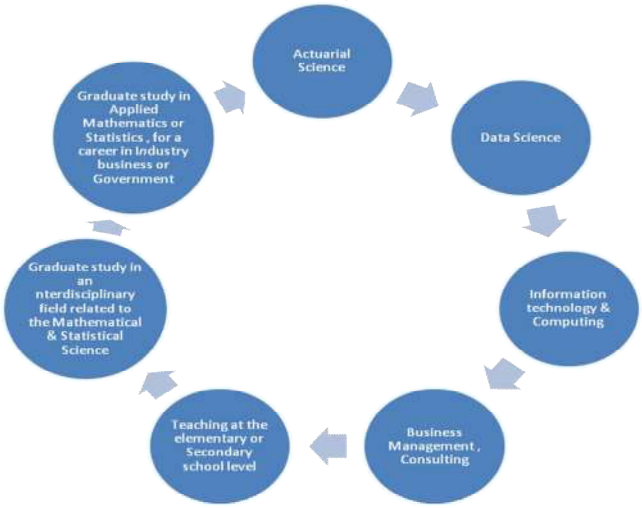

For those who a head for figures pursuing a job related to mathematics is a choice that can add up to a rewarding lucrative career. The guide gives information about several mathematics careers, including what these jobs entail, their growth and earning potential, & the skill needed to be successful.

Jobs Opportunity:

- Airlines & other transportation services providers:Air Transport services Group (ATSG) is an American aviation holding company which provides air cargo transportation and related services to air
- Financial Institutions: Carriers & other companies that outsource their air cargo lift requirements.
  A financial Institution is a company engaged in the business of dealing with financial & monetary transactions, such as deposits, loans, investments & currency exchange, virtually everyone living in a developed economy has an ongoing or at least periodic need for the services of financial institutions.
- Medical device manufactures: Medical device manufacturing, as the name suggests, refers to the production of medical devices. Due to the large amount of regulations in the instry, the production of medical devices presents significant challenges from both engineering & legal perspectives.
- Accountancy & Professional Services:A career in accountancy & professional service is a fantastic way of using the skills you've picked up during your degree. The industry is huge, offering variety and great career prospects.
- Actuarial Profession: Actuaries use mathematical & statistical modeling to predict future events that will have a financial impact on an organization. The actuarial impact on an organization. The actuarial profession offers a highly mathematical career, in a rapidly expanding field.
- Banking –Investment : Investment banks offer financial advice & services to large corporations, government & high – net- worth individuals. A career in investment banking can do highly inscriptive & fast paced.
  Pay scale- 3 lakes per annum
- Banking – Retail : Retail banking covers the abilities of the main high street banks; i.e. – providing financial services and products to individuals and business. There are a huge variety of jobs in retail banking, many of which are customer facing and allow you to utilize your math's degree.
- Computing & ICT : ICT is now a huge industry, providing huge opportunities for math's graduates. If you be got a nack for computers then a career in this industry could provide you with the perfect opportunity to apply your math's degree.
- Engineering Science: Applying your mathematics skills to solve real – world, physical problems is incredibly rewarding. Engineering offers such a career. The breadth of the engineering industry & therefore the career possibilities is huge; every modern man- made object will involve some level of engineering.
- General Management : If you have a fair for management & organizing resources then you should consider a career in management. There are a huge variety of roles on offer with countless organization and business.
- Operational research: Operational research is the science of improving efficiency and making better decisions. In an operational research career you will be able to use your advanced mathematical & statistical knowledge to improve the operation of organizations.
- Teaching : A career in teaching offers unparalleled job satisfaction with a huge shortage of math's teacher in the UK, the government is offering substantial rewards for math's graduates to enter the profession.
- Government agencies: Originally, funds came to AIT through multilateral support for scholarships from many donor governments & agencies. These scholarships programs continue, but donors have begun a shift away from multilateral support to more bilateral involvements.
- Real Estate firms: Real estate developers, property managers &construction contractors need to cut costs in a business climate marked by moderate growth, increased financial risk & stringent regulations. Besides streamlining processes for higher efficiencies.
- Actuary : An actuary is a business professional who deals with the measurement & management of risk & uncertainty. The name of the corresponding field is actuarial science. These risks can effect both sides of the balance sheet & require asset management, liability management & valuation skills.
- Acoustic Consultant: The branch of engineering dealing with sound & vibration. It is the application of acoustics, the science of sound & vibration in technology. Acoustical engineers are typically concerned with the design, analysis & control of sound.
- Chartered Account (CA) :CA were the first accountants to form a professional accounting body, initially established in Scotland in 1854. CA work in all fields of business & finance including auditing, taxation, financial & general management some are engaged in public practice work, others work in the private sector & some are employed by government bodies.
- Analyst / Scientist: Data analysis is a process of inspecting cleansing, transforming & & modeling data with the goal of discovering useful information, informing conclusions and supporting decision making. The Stanford cognitive & system Neuroscience laboratory in the department of Psychiatry & Behavioral sciences is seeking a scientific data analyst.

- Statistician : A scientific is a person who works with theoretical or applied statistics. It is common to combine statistical knowledge with expertise in other subjects & statistician may work as employees or as statistical consultants.
- Game Designer : The art of applying design & aesthetics to create a game for entertainment or for educational, exercise or experimental purpose. Increasingly, elements & principles of game design are also applied to other interactions particularly virtual ones.
- Private tutor : Private tutors provide one-on-one educational assistance to elementary & secondary school students or to adults. Tutors for adult may teach literacy, English or other languages or other subjects. Generally you are self employed & operate a tutoring business.
- Meteorologist : Meteorology is a branch of the atmospheric sciences which includes atmospheric chemistry & atmospheric physics, with a major focus on weather forecasting. The study of meteorology dates back millennia though significant progress in meteorology did not occur until the 18th century.
- Civil Services : The civil service is independent of government also composed mainly of career bureaucrats hired on professional merit rather than appointed or elected, whose institutional tenure typically survives transitions of political leadership.
- Business : The term is also often used colloquially (but not by lawyers or by public Officials) to refer to a Company. A company on the other hand is a separate legal entity & provides for limited liability as well as corporate tax rates. A company structure is more complicated & expensive to set up, but offers more protection and benefits for the owner.

Conclusion:

Professional meeting other occasions when teachers come together to work on their practice should be used as opportunities for more serious substantive professional development than has commonly been available. Give appropriate mathematical content adult support, the media (e.g.- television computer software) as well as community-based learning opportunities (e.g.- museums, libraries, community canters) can provide additional mathematics learning opportunities for young children, especially those who may not have access to high quality early education programs. Successful mathematics learning requires a positive learning environment that engages children promotes their enthusiasm.

References:

1. www.receptix.com/jobs.
2. Gtonitsora.com/mathematics-as-a-career-path/en.wikipedia.org/wiki/mathematics_subject_classification
3. www.kcl.ac.uk/mathematics-msc.aspexwww.jobscareer.com

Importance of Digital Libraries in The Development of India

Savekar Rajendra Sakharam
Librarian,
Dr.Ghali College, Gadhinglaj
D.- Kolhapur - 416502

Abstract

Change is law of nature. We need to change according to rapid changes in information and communication technologies in this 21 st century. Developments invarious fields affecting on life style of human beings all over the World. Information is tremendously increasing day by day by continuous efforts of scientists,writers, data experts, information analysts,media experts and by various research institutions all over India as well as in whole World. Information can be stored in print as well as in digital format. Libraries are store houses of information. Traditional libraries in India are shifting towards new type of information storage and retrieval system. Digital library is newly emerging field of library and information science. According to changing need of time we need to convert our traditional libraries into digital libraries in order to achieve the vision of developed nation by 2020.The present paper focuses on concept of digital library, objectives,need and benefits, software for digital libraries, digitization process and some of libraries which are undergoing digitization process in India in order to make us developed by 2020.

Key words- Digital library, data captures, retrieval, metadata, XML Technologies, MARC, MARC21, Dublin core, Digital Millennium Copyright act etc.

Introduction

India is developing country .We are aiming to develop rapidly. Former president of India Dr.A.P.J. Abdulkalamhave a great vision that we can achieve this by 2020. Hedream this vision early in the year 2000 when he was president of India. Since than our Government is trying to do various efforts to achieve this upto 2020.Education is playing key role in the development of nation. Quality education requires knowledge enriched libraries. Libraries are the storehouse of knowledge and information. Due to drastic changes in Information and Communication Technologies libraries are undergoing rapid changes. Internet and world wide web are becoming the new information centers in the present era. Now-a-days traditional libraries are shifting into digital libraries. Digital library is newly emerging field of Library and Information Science. These digital libraries are very much useful for the academic and research purpose. Research is very much useful for the development of India.Digital library is newly emerging field of library and information science.

What is digital library?

"A digital library is an organized and focused collection of digital objects,includingtext,images,video and audio along with methods for access and retrieval and for selection,creation,organization and maintenance of the collection" ---- Ian Written et.al (University of Waikato,NZ)

Digital library is a system providing a community of users with coherent access to a large,organized repository of digital information and knowledge.The digital library is not just one entity,but multiple sources that are seamlessly integrated. ----Clifford Lynch(1995)

Evolution of Digital Library

1. First Automation Age (1960) :Library OPAC /Integrated Library packages and shared cataloguing.
2. The second Automation Age (1970) Remote Public Access and online search and retrieval services using mini and main frame system.
3. The Third Automation Age (1985) Print contents goes electronic :-CD ROM's: BibliographicandFull text search such as ADONIS; IEL;UMI'S BPO,GPO,ABI/INFORM.
4. The fourth Automation Age(1990) :Networked revolution,web based digital libraries.The fourth automation age is characterized by
   a) Beginning of Internet revolution
   b) Client server technology
   c) World wide web: Complete paper with graphics and other media
   d) Internet Browsers as well developed,ever-evolving client-end application
   e)Evolving web technologies: CGI,ODBC;JBDC;SERVLET-Applets

Objectives of Digital Library

1. To collect, store,organize,provide,access and disseminate information in digital formvia communication channels.
2. To meet requirements of patron by providing better services.
3. To provide personalized and retrospective services.

4. To have large digitized databases.
5. To save time of staff by avoiding routine jobs.
6. To provide coherent view of all information within a library in any format.
7. To serve widely dispersed communities throughout the network.
8. To minimize massive storage and space problem of large libraries.
9. To reduce cost involved in various library activities.

Digital Library : Need and Benefits

1. No Physical Boundaries,Accessibleanywhere,anytime over the Internet.
2. 24× 7×365 – All time available .Whole day (24 hours daily) and 7days in a week and throughout the year (365days)
3. Provide access to much richer content in a more structured manner.
4. Supports search of a phrase word in entire digital collection.
5. Significant improvements in information retrieval and document delivery capabilities.
6. Decrease in the cost of creating,storing and transmitting digital information
7. It offers an alternative publishing model to counter rising acquisition and subscription fees.
8. Enable seamless access to e-resources distributed across the globe.

Digital library implementation can dramatically reduce floor space requirements as compare to conventional shelf-type storage of books and journals.

Components of Digital Libraries : hardware Requirements

1. 24 hours internet connectivity.
2. LAN or WAN
3. Storage media:high power hard disk
4. Computer servers
5. Digital camera
6. Wi-Fi tower and CD's
7. Multimedia Interface
8. Networks
9. Data Systems security network,firewall software requirement
10. Linux/Windows operating system
11. Digital library software like greenstone, D-space, E-print, Fedora
12. Converting/Editing software skill required
13. Technical skills
14. Converters

Digital Conversion process-It includes following

1.Documents
2. Data capture
3.Data processing/conversion
4.storage
5.Indexing and processing
6.Retrieval and display documents: text, bibliographic or full text,photographs,diagrams,charts,color images

The actual process in above steps is as follows

1. **Documents -**A document is a written, drawn, presented, or memorialized representation of thought.. In the computer age, "document" usually denotes a primarily textual computer file, including its structure and format, e.g. fonts, colors, and images.

Documents are able to have large varieties of customization, all documents are able to be shared freely, and have the right to do so, creativity can be represented by documents. Documents also explains about history of specific things, events, examples, opinion, etc. In short ,Documents expresses lot of information and knowledge useful to human beings.Documents are present in the form of books, journals, dictionaries, pictures,photographs or in digital formats like e-books,e-journals etc.

2.**Data Capture-**It includes data entry (word processing),optical character recognition(OCR) or managing using scanners

3.**Data processing/conversion-**The text in the converting document may require conversion of special characters ,images may need enhancement,amplificationor compression. In many cases a simple conversion from print to digital is not enough.

4. **Storage-**The digitized information needs to be recorded in proper digital storage medium,which may be hard disk,magnetictape,optical CD-ROM or networks with workstation to access.

5.**Indexing and processing -**Digitized document need to be processed using standards,protocol and indexing system.Classification using library systemalso holds much promise.Metadata application should be major component of the digital information processing.

6. **Retrieval Display-** It is the process through which an array of technologies for browsing,displaying and applying packages that helps in access.

Software's available for Building digital Library

1.D-space (OSS)(http://www.dspace.org)
2.E-prints (OSS)(http://www.eprints.org)
3.Greenstone(OSS)(http://greenstone.org)
4. Fedora (OSS) (http://www.fedora.org)

Technologies useful for digital Repositories

XML Technology Tree
XHTML XPATH,
XFORMS,
XSLT,
XLINK,
XQUERY,
XPOINTER,
XML SCHEMA,
DOM,
SAX SOAP: WSDL,SGML

Metadata formats:

MARC,
MARC21,
XML,
Dublincore,
MODS,
METS
(CONTENT dm does not support METS: D-SPACE and Fedora do

Principles for Building Digital Library

1.Expect change
2.Know your content
3.Involve the right people
4.Design usable systems
5.Ensure open access
6. Be aware of data rights
7. Automate whenever possible
8.Adopt and adhere to standards
9.Ensure quality
10.Be concerned about persistence

Challenges and issues of Digital Libraries

Quality problem,
Interoperability,
Intellectual property rights
Privacy
security
Human use
Preservation problems
Institutional repositories,
Information services

Digital library funding support in India

1.Ministry of Human Resource Development(MHRD)
2.Department of Scientific and Industrial Research (DSIR-TRP)
3.All India council for Technical Education (AICTE)
4.University Grant Commission (UGC)
5.Manuscript Mission

Acts related to Digital Resources

1.Copyright Reservation Act(1976)
2.Digital performance right in sound recording act of 1995
3.Digital Millennium copyright Act of 1998
4.Sonny Bono copyright Term Extension Act of 1998
5.Electronic Journal and software Licensing Agreements
6.Information Technology Act 2000
7.Cyber law-2002.

Top 10 Libraries in India

Here is the list of 10 must-visit libraries in India that have amazing collections and moving digitization process.

1. The National Library of India, Kolkata:

- It is the largest library in the country by volume and India's library of public record
- It was established in the year 1836
- It houses 26,41,615 books along with other periodicals, maps, manuscripts etc
- It is spread in an area of 30-acres
- It was opened to public on February 1, 1953.

2. Delhi Public Library:

- It was started as a UNESCO project in the year 1951 by the Govt. of India
- It is the busiest Public Library in South Asia
- It has a collection of about 18 lakh books in Hindi, English, Urdu, Punjabi & other Indian Languages- almost all subjects are represented in its collection
- The Library is also the 4th recipient library under the provision of Delivery of Books & Newspaper (Public Libraries) Act 1954.

3. SaraswathiMahal Library or Tanjore Maharaja Serfoji'sSarasvatiMahal Library, Tamil Nadu:

- It is housed within the campus of Thanjavur Palace and had started as a royal library for the Nayak Kings of Thanjavur.
- It has a rare collection of palm leaf manuscript in various regional languages of India
- It came under the possession of the state of Tamil Nadu in the year 1918.
- In the year 1998, the library installed computers to computerize library activities
- The library preserves all the manuscripts in the form of microfilms

4. Anna Centenary Library, Chennai, Tamil Nadu

- It was inaugurated on September 15, 2010
- The total built up area of this centralized air-conditioned library is 3.75 lakh sq. ft., which encompasses ground and eight floors
- It has a collection of 5 lakh books
- It also has a Braille section to cater to the needs of the blind readers
- It has a huge Conference Hall that can facilitate 150 members

5. Krishnadas Shama Central Library, Goa

- It was established on September 15, 1832 by Vice Roy Dom Manuel de Portugal e Castro as 'PublicaLivraria.'(Portugal country)
- The status of Library was raised to that of a National Library on February 15, 1897
- It has more than 1.8 lakh books in different languages
- The total pre-liberation collection is over 40,000 volumes

6. Allahabad Public Library, Allahabad, Uttar Pradesh

- It has a collection of about 1.25 lakh books on various subjects
- It has rare Arabic manuscripts along with papers of Parliament

7. Smt. Hansa Mehta Library, Baroda, Gujarat

- It is the University Library of M S University of Baroda
- It was established on May 1, 1950
- The total built up area of the Library is 80,025 sq. ft
- It has a single largest Reading Room of 10,600 sq. ft. which can accommodate about 1100 readers at a time
- It has an impressive collection of rare books that include books as old as those dated back to sixteenth century
- Approximately 3,500 books are preserved in this precious collection, which comprises some noteworthy titles, which are out of Print

8. Connemara Public Library, Chennai, Tamil Nadu

- It was established in the year 1896
- It is one of the four National Depository Libraries, which receive a copy of all books, newspapers and periodicals published in India
- It serves as a depository library for the UN

9.State Central Library, Thiruvananthapuram, Kerala

- It was established in the year 1829 A.D
- It has a total collection of 3,67,243 documents in different languages such as English, Malayalam, Hindi, Tamil, Sanskrit in various disciplines
- The library subscribes to 27 dailies and 215 journals including foreign journals

10. State Central Library, Hyderabad

- It has an impressive collection of 5,01,861 books
- It also has a collection of about 17,000 rare and valuable manuscripts dating back to 5th and 6th centuries

Conclusion

Digital Libraries are redefining the role of libraries, Librarians and Information specialists in the society. 21 st century is the century of information age. There is tremendous increase in information all over the world due to various research activities and new discoveries in all the fields related to human life. We need to store this information in digital format in order to reproduce this information when needed. Hence one should know concept of digital library ,it's objectives, components , formats ,digital conversion process, funding agencies for digitization process . India is a developing country . Our Government is giving support to do the digitization of rare documents by providing financial assistance. There are some libraries like national library Kolkata, Delhi public library and other libraries from Indian Institute of Technologies situated at Mumbai, Khargpur and other places in India are doing continuous efforts to make their libraries in digital format. It is need of today to convert traditional libraries into digital libraries in order to make India developed by 2020 to fulfill the vision of our former president and missile man of India Dr.A.P.J.Abdulkalam.

References:

1. Bhatt,R.K. and Singh K. P..(2004) Digital libraries emergence features,challenges and Opportunities(pp49-55).New Delhi : Tata Energy & Research Institute.
2.Fennar,Aundrey(2010). Managing digital resources in libraries e-book and book review.
3.Seetharama,s.&Ambuja(2000).Collection Development in Electronic era ,DRTC Annual seminar on electronic sources of Information.
4.Library and Archives.Digital Policies,Guidelines andTools Digital preservation policy. http://www.collectionscanada.gc.ca/digital-initiatives pdf(retrieved on 30/01/2019)
5 http://www.indiatoday.in/top 10 libraries in India –pdf (retrieved on 31/01/2019)

Development Of English Communication Skill Oriented Programme For B.Ed. Pupil Teachers

Dr. Shikhare Vishnu P.,
Associate Professor,
College of Education, Barshi, Dist- Solapur (M.S.)

Abstract:

The development of English Communication is urgent need of the B.Ed. pupil teachers. There is variety of programmes organized by different GO's and NGO's to improve this skill of communication for college students. Researcher developed the programme which includes apply and understand principles of effective communication in a range of media, improve students writing skills for greater work and study success, apply simple but powerful frameworks to get more out of email and telephone calls in less time, design and create more convincing presentations and run more productive classes, develop cultural and interpersonal sensitivity in students communication behavior. This English Communication Programme is intended for anyone seeking to develop their fundamental teaching skills, to increase their employability. The programme does not require any previous study of communication.

Key Words: Development, English Communication Skill oriented Programme, B.Ed. Pupil teachers

Introduction:

English is a language which is important, useful and helpful for every citizen in today's world. By learning English language, we can develop four important skills like: Listening, Speaking, Reading and Writing. Knowledge of English is important as we can get to know how to frame sentences, how to use words in dialogues while speaking to others. As every word has a particular context where it fits right, using words in such a manner in English is an art that can only be mastered by practice and with such command we can easily communicate with others on any level. Mostly, listening and speaking improves our command on English language. Daily listening to English speakers and trying speaking in English, helps you to know how to use the language, where to use each word and when to use it in a correct manner.

Concentration on learning English communication skills in this new millennium is a tremendous move towards speaking and writing fluently in English. Also our way of pronunciation of different words will be improved if we learn good communication. We can make conversation, practice dialogues if we learn English communication language skills. Communicating with people in English on a daily basis also improves our pitch & voice/tone of our speech; how to speak in a correct form & for correct usage.

Apart from being most important, widely used and useful, English is considered to be one of the easiest languages to learn and speak. With daily practice, you can communicate-well with others and improve your skills, show-off or expose your skills before others to impress and motivate them to come up with their English language communications skills. Hence, English even-though being a foreign language to many is now most commonly used language worldwide especially in British dominion later became independent democratic country like India.

Significance of the study:- The significance of the present study is as follows:

- The developed English Communication oriented Programme will help the B.Ed. Pupil teachers in developing self confidence about English speaking.
- The study will enable the B.Ed. Pupil teachers to understand the nature, purpose and importance of English Communication.
- The innovative English Communication oriented Programme will be useful to remove uneasiness about English speaking among B.Ed. Pupil teachers to some extent.

Objectives:- The study was undertaken with the following objectives:

1) To plan English Communication oriented Programme for B.Ed. Pupil teachers.
2) To design & construct English Communication oriented Programme for B.Ed. Pupil teachers.
3) To test the effectiveness of developed English Communication oriented Programme for B.Ed. Pupil teachers.

Research Hypothesis:

RH: The English Communication oriented Programme can be planned and implemented for B.Ed. Pupil teachers.

Null Hypotheses:

Ho1: There is no significant difference between male and female B.Ed. Pupil teachers regarding English Communication.

Ho2: There is no significant difference between mean score of pre and post test of B.Ed. Pupil teachers regarding English Communication.

Scope and Limitations:

- Present research is related to develop English Communication among B.Ed. Pupil teachers.
- Present research is related for the effectiveness of the English Communication oriented Programme for B.Ed. Pupil teachers.
- This study was limited to the 50 B.Ed. Pupil teachers admitted in College of Education, Barshi, Tal-Barshi, Dist- Solapur in the year 2018-19.

Research Tools: Pre test, Post test and English Communication oriented Programme

Research Methodology:

In present research experimental method was adopted. The one group pre- post test design is used by researcher. The research followed with following steps.

1. **Administration of Pre Test:**

Firstly, the researcher administrated the pre test on English Communication for B.Ed. Pupil teachers. This test covered basic issues like language skills, Vocabulary, Translation, Quiz Competition, Confidence building, Repetition of words and sentences, English stories, songs and films, antonym and synonym, Watching English videos, **good communications, Problems and Remedies in communications, use of media for effective communication, Drill and Practice, etc.** This test consists of 30 items of multiple choice types for marks 30 along with practice of English Communication for separate 20 marks. The scoring procedure followed was 1 mark for correct alternative and 0 marks for incorrect alternative along with fluency in practice for separate 20 marks. Total 50 marks were assigned for pre test. The scores obtained by each B.Ed. Pupil teachers was analyzed and interpreted.

2. **Implementation of English Communication oriented Programme developed by researcher:**

After this English Communication oriented Programme was administered. It is ten days programme in which lectures with power point presentations were delivered by the different faculty members who were experts in this subject. The different lectures organized on the topics which includes apply and understand principles of effective communication in a range of media, improve students writing skills for greater work and study success, apply simple but powerful frameworks to get more out of email and telephone calls in less time, design and create more convincing presentations and run more productive classes, develop cultural and interpersonal sensitivity in students communication behavior. This English Communication Programme is intended for anyone seeking to develop their fundamental teaching skills, to increase their employability. It also focuses on language skills, Vocabulary, Translation, Quiz Competition, Confidence building, Repetition of words and sentences, English stories, songs and films, antonym and synonym, Watching English videos, **good communications, Problems and Remedies in communications, use of media for effective communication, Drill and Practice, etc. Administration of Awareness Post Test:**

After implementing English Communication oriented Programme, the researcher administrated the awareness post test i.e. same as pre test. The scores obtained by each B.Ed. Pupil teachers was analyzed and interpreted.

Analysis and Interpretation of the Data:

Frequency distribution of total score obtained by B.Ed. Pupil teachers in the pre and post test regarding English Communication is as follows

Table No. 1

Frequency distribution of total score obtained by B.Ed. Pupil teachers

Sr. No	Range of score	Description	Frequency distribution of Scores obtained in	
			Pre- test	Post- test
1	1-10	Very Low	04	00
2	11-20	Low	24	02
3	21-30	Average	15	22
4	31-40	High	07	18
5	41-50	Very High	00	08
	Total		**50**	**50**

Testing of Null Hypotheses:

Ho1. : There is no significant difference between male and female B.Ed. Pupil teachers regarding English Communication.

To test this hypothesis 't' test was applied and explained in the Table No .2

Table No. 2

Summary table of 't' test of Male and Female B.Ed. Pupil teachers

Group Compared	N	Mean	Calculated 't' value	Decision related to null Hypothesis
Female	25	7.2		
Male	25	6.8	0.067	Non- significant

Observation and Interpretation:

From the Table No. 2 is seen that the calculated **t** value is 0.067 and it is less than't' critical value at 0.01 level of significance. Hence it is not significant at 0.01 level. It means that the null hypothesis Ho.1 is accepted. It means that there is no significant difference between male and female B.Ed. Pupil teachers regarding English Communication.

Ho.2. There is no significant difference between mean score of pre and post test regarding English Communication among B.Ed. Pupil teachers.

To test this hypothesis 't' test was applied and results are given in the Table No.3

Table No. 3

Total score obtained by all B.Ed. Pupil teachers in Pre and Post Test

Test	N	Mean	Calculated 't' value	Decision related to null Hypothesis
Pre test	50	7.00		
Post test	50	12.28	2.88	Significant

Observation and Interpretation:

From the Table No. 3, it is seen that the calculated t value is 2.88 and it exceeds than 't' critical value at 0.01 level of significance. Hence it is significant at 0.01 level. It means that the null hypothesis is rejected. It means that implemented English Communication oriented Programme is helpful to all B.Ed. Pupil teachers to achieve more.

Conclusions:

- The most of students have below average level of awareness regarding English Communication before implementation of English Communication oriented Programme.
- The developed English Communication oriented Programme related to English Communication for B.Ed. Pupil teachers were effective.
- There is no significant difference in male and female B.Ed. Pupil teachers regarding level of English Communication.

Recommendations:

Based on this study, it is recommended that to develop English Communication among B.Ed. Pupil teachers, it is necessary that the English Communication oriented Programme must be developed and organized by concerned Teacher Education Institutes.

References:

1) Best J. W., Khan J. V. (2002), Research in Education (7th Ed.) New Delhi; Prentice Hall of India Private Limited
2) Buch, M. B. (1991), Fourth survey of research in education Volume – II New Delhi: N.C.E.R.T.
3) https://www.tech-wonders.com/2010/11/importance-of-english-language.html

Life Skills For Knowledge Society

Prof. Vanjare Megha Madhukar
Prof. Navale Amit Mohan
Jagruti Shikshanshastra Mahavidyalaya Gadhinglaj Dist. Kolhapur

Abstract :

*A **knowledge society** generates, shares and makes available to all members of the society knowledge that may be used to improve the human condition. Life skills education promotes mental well-being among youngsters and makes them able for facing the realities of life. Life skills education equips students for behaving in a social manner. This paper discusses the definition and concept of the knowledge society. Also present the 10 life skills according to WORLD HEALTH ORGANATION. This paper present the need and importance of life skills for knowledge society.*

Key Words : Knowledge society, life skills.

Introduction:-

The notion "knowledge society" ("sociedad conocimiento") emerged toward the end of the 90s and is particularly used as an alternative by some in academic circles to the "information society".

UNESCO, in particular, has adopted the term "knowledge society", or its variant, "knowledge societies". Within its institutional policies. There has been a great deal of reflection on the issue, which strives to incorporate a more integral conception that is not only related to the economic dimension. A nuance in this debate, which only concerns the Roman languages, is the distinction between "socieded del conocimiento" and "socieded del saber" (which both translate as "knowledge society" in English).

Definition Of Knowledge Society

A **knowledge society** generates, shares and makes available to all members of the society knowledge that may be used to improve the human condition. A knowledge society differs from an information society in that the former serves to transform information into resources that allow society to take effective action while the latter only creates and disseminates the raw data. The capacity to gather and analyze information has existed throughout human history. However, the idea of the present-day knowledge society is based on the vast increase in data creation and information dissemination that results from the innovation of information technologies. The UNESCO world Report addresses the definition, content and future of knowledge societies.

Concept of Knowledge Society

Knowledge Society is a term to describe societies which are economically and culturally characterised by a high degree of dependency on their potentials to create scientific and technological knowledge. Based upon the data-processing technologies in the information age a typical element is using knowledge strategically as a factor of economic competition among nations as well as among companies and services inside nations. Therefore research and development (R&D) are strongly connected. Knowledge is becoming a special good in the market and a product to merchandise. In an economical view knowledge societies invest in education and training of people in order to build up resources of human capital which should enable them to fulfil expectations to perpetuate traditions and more important use the knowledge to develop innovations. Important principles in a knowledge society are networking among knowledge producers, effectiveness in applying, controlling and evaluating and learning. In order to distinguish differences in quality of knowledge and knowledge institutions there is a high interest in ranking educational efforts. Social status of individuals is strongly dependent on the degree of their educational achievement. As an expression of late modernity knowledge societies are characterised by a reflexive conscience about the constructional and methodological processes. The pedagogical consequences are fixed in the expectation that everyone is in a process of life long learning in order to cope with at least relevant parts of the upcoming amount of new knowledge and with the declining relevance of old knowledge. A crucial attribute of knowledge society is an extraordinary increase of complexity of knowledge which affects not only one country but the whole world. Supported by high speed communication (internet) the amount of information cannot be coped by individuals only but has to be accompanied by educational curriculums and strategies to distinguish the meaning of information and to find a personal attitude to complexity of knowledge. Between individualisation of learning and globalisation of distributing knowledge the role of teachers are becoming important as intermediate agents.

Defining Life Skills:-
the WHO states:

"Skills that can be said to be life skills are innumerable, and the nature and definition of life skills are likely to differ across cultures and settings."

Life skills are examined in more detail below

1.Self Awareness

Young people need to know and understand themselves first, their potential, their feelings and emotions, their position in life and in society and their strengths and weaknesses. They need too to have a clear sense of their own identity, where they come from, and the culture into which they have been born and which has shaped them.The more individuals are aware of their own capabilities, the more capable they are of using other life skills effectively, the more they are able to make choices which are consistent with the opportunities available to them, the society in which their live and their own abilities.

2.Self esteem

Self awareness leads to self esteem as people become aware of their own capabilities and place in their community. It has been described as an 'awareness of the good in oneself. It refers to how an individual feels about such personal aspects as appearance, abilities and behaviour and grows on the basis of their experiences of being competent and successful in what they attempt.However, self esteem is strongly influenced by an individual's relationships with others. Significant adults, such as parents, family members and teachers, and one's peers can help to develop or destroy a person's self esteem by the way in which they interact with him/her.Therefore, the encouragement of positive relationships is essential to life skills as self esteem relates to behaviour, in particular a wide range of health related behaviours such as sexual health, stress and anxiety, smoking, alcohol and other drug use, and willingness to follow medical advice. High self-esteem tends to encourage positive health choices and behaviour whereas low self-esteem tends to lead to unhealthy behaviours.

3.Coping with Emotion

Emotions, such as fear, love, anger, shyness, disgust, the desire to be accepted etc are subjective and usually impulsive responses to a situation. That is why they can be very unpredictable and often lead to actions which are not based on logical reasoning. They can therefore easily lead people into behaviours they might later regret.Emotions are strong reflections of what we are. Thus, identifying and then coping with emotions implies that people can recognise their emotions and the reasons for them and make decisions which take account of but are not overly influenced by them.

4.Coping with Stress

Stress is an inevitable part of life. Family problems, broken relationships, examination pressures, the death of a friend o00000r family member are all examples of situations that cause stress in people's lives. In limited doses and when one is able to cope with it, stress can be a positive factor since the pressure forces one to focus on what one is doing and respond accordingly. However, stress can be a destructive force in an individual's life if it gets too big to handle. Therefore, as with emotions, young people need to be able to recognise stress, its causes and effects and know how to deal with it.

5.Interpersonal Relationships

Relationships are the essence of life. Relationships also come in different shapes and sizes. As children grow up, they have to develop relationships with:

- significant adults in their lives such as parents, relatives, neighbours, teachers etc.
- peers in and out of school.
- people they meet in life, friends of their parents, the local leaders, shopkeepers etc.

Not everybody can be one's friend but children need to know how to react appropriately in each relationship so that they can develop to their maximum potential in their own environment.

6.Effective Communication

Communication is the essence of human relationships. Therefore, one of the most important life skills is being able to communicate effectively with others. This includes listening skills and understanding how others are communicating as well as realising how one communicates in different ways. For example, while one's mouth is saying one thing, one's body may be saying something completely different.

7.Critical Thinking

Children growing up in the world of today are confronted by multiple and contradictory issues, messages, expectations and demands from parents, peers, teachers, the media, religious leaders, advertisements, music etc. These interact with their own aspirations and ambitions and constantly require them to make decisions. They need to be able to analyse critically the environment in which they live and the multiple messages that bombard them.

8.Creative Thinking

The furniture in a room can be arranged in one way and the room looks pleasing to the eye. Another person may come and arrange the furniture in a different way and make the room look even more attractive. In general, there is not always one way of doing things. Neither is human life static. Coming up with new things, new ways of doing things, new ideas, arrangements or organisations is called creative thinking. This is important in life skills because people are continually placed in unexpected or unfamiliar situations where creative thinking is required to make an appropriate response.

9.Decision Making

Each day one wakes up, one must make decisions. Should one go to the garden or wait for more rain to sink into the soil? Should a family cook beans today or green vegetables? These are relatively simple decisions which may not critically affect the direction of one's life. However, an individual is frequently confronted with serious decisions in regard to relationships, future life etc. There are frequently conflicting demands all of which cannot be met at the same time. One must make a choice but at the same time one must be aware of the possible consequences of one's choice. Thus it is important to weigh the consequences before making a decision and have a framework for working through these choices and decisions.

10.Problem Solving

Problem solving is related to decision making and needs many of the same skills. It is only through practice in making decisions and solving problems that children and adolescents can build the skills necessary to make the best choices in whatever situation they are confronted with,

Need And Importance Of Life Skills For Knowledge Society

Life skills education promotes mental well-being among youngsters and makes them able for facing the realities of life. Life skills education equips students for behaving in a social manner. Life skills education empowers children and enables them to take more responsibility in their lives. At the United Nations Inter-Agency Meeting held at W.H.O., Geneva life skills education was considered important for promoting healthy children and adolescent development, preventing some causes of child and adolescent death, disease and disability, preparing young people for changing social circumstances, socialization. (Prajapati et al., 2017).Life skills education helps in different ways, for instance, preventing abuse, preventing bullying and preventing HIV and AIDS among youths. If we apply life skills education programme effectively in schools, it is able to change outlook of children about others and themselves, resulting in improvement of their self-esteem and self-confidence. Life skills education helps students in developing their emotional and psychosocial competencies and interpersonal skills which results in an attitude for solving problems, taking right decisions, thinking critically and creatively, communicating effectively, creating good relationships, empathize with others, and managing their lives in a healthy and perfect manner. In fact, all individuals need life skills for their healthy and positive ways of living at one or other step. One can learn and enhance life skills throughout the life. Practicing the use of life skills in simple day to day situations makes it easy for utilizing them in complex life situations too. Life Skills is useful in several areas like-

- Education
- Career development
- Sexual and Reproductive Health
- HIV/AIDS
- Conflict Resolution/ Violence Prevention
- Substance abuse
- Environmental issues
- Marriage

In a constantly changing environment, having life skills is an essential part of being able to meet the challenges of everyday life. The dramatic changes in global economies over the past five years have been matched with the transformation in technology and these are all impacting on education, the workplace and our home life. To cope with the increasing pace and change of modern life, students need new life skills such as the

ability to deal with stress and frustration. Today's students will have many new jobs over the course of their lives, with associated pressures and the need for flexibility.

Human beings are a complex mixture of knowledge, skills, attitudes and behaviour. People constantly interact with other people, with their inner selves and with the environment as a whole. Thus, as children grow up into adolescence and adulthood they need to acquire the knowledge, skills and attitudes that will enable them to handle themselves and their environment successfully. Traditional education attempted to address this holistic view of human personality through the informal education system. The formal education system, on the other hand, has tended to prioritise knowledge at the expense of other aspects of our personalities, believing that an increase in knowledge will automatically lead to positive changes in attitudes and behaviours.At the same time, it was generally assumed that life skills and attitudes would continue to be imparted through the family and community. However what has happened is that such traditional methods have largely broken down thereby leaving young people more vulnerable. In addition, the challenges and threats facing young people have increased for various historical reasons. Thus, it has become increasingly clear that such prioritisation of knowledge at the expense of other aspects of the human personality is a very inadequate way of preparing young people for the complex nature and challenges of our world today.

References –

1. http://www.ibe.unesco.org/en/glossary-curriculum-terminology/t/twenty-first-century-skills
2. http://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/2409/Danuta%20Kazmierczak-Skills_in_knowledge_society.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. http://parisinnovationreview.com/articles-en/new-knowledge-new-know-how-skills-for-the-21st-centuryhttp://wikieducator.org/Importance_and_Assumption_of_Life_Skills_Education
4. www.icap.org/portals/0/download/.../Module_02__Life_Skills.pdf
5. https://www.unicef.org/evaluation/files/USA-2012-011-1_GLSEE.pdf
6. Kalam,A.(1998).India 2020: A Vision for the New Millennium. Retrieved from https://www.pinterest.com/loahaven/free-pdf-books/

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www.aiirjournal.com

Knowledge Society in Library & Information Science

Mr. Vichare Dattatray. T .
M.A, M.LI Sci, M.Phil, SET
CSIBER, KOLHAPUR

Abstract

In a knowledge society, knowledge comprehends a wide range of human skills. Knowledge Arising out of research in science and technology, social science,humanities,individual Who are endowed with special skills, experience and expertise, that may be facet or explicit,embedded knowledge in nature and artifacts of various kinds and similar other constitute Knowledge in our study.

Keywords: knowledge society, knowledge economy

Introduction:

Change is the essence of a growing society . information and communication technologies Are seen as the facilitators of change .the current revolution around the importance of Information and knowledge is profound . in fact , a new class structure is being created Constitute of the way that we live in the concept of knowledge societies is preferable to That of information society because is better captures the complexity and dynamism of the Changes talking place the knowledge in question is important not only for economic growth But also in many scientific disciplines , the assumption that we are already living in a Knowledge based society the vision of a knowledge based society determine as least the Perception of the western societies .

Meaning and Definition of Knowledge Society

The tern knowledge society refers to a society in which the creation , dissemination and Utilization of information and knowledge has become the most important factor of Production in such society knowledge asset are the most powerful produces of wealth ,Sidelining the important of land , the volume of labor and physical as financial capital .It is used interchangeably with notions such as 'knowledge economy 'knowledge driven 'Economies of innovation and information society ''The transformation of existing societal structures by knowledge as a core resources for Economic growth employment and as a factor of production constitutes the criteria for Designing advanced modern society as a knowledge society 'Maxwell Cast ells, N points "it is to do with a society in which conditions for generating Knowledge and processing information have been substantially changed by a technological Revolution focused on information processing knowledge generation and information Technologies "

Objective of knowledge society:

1. To understanding of the knowledge society .
2. Connect people with information to knowledge society .
3. Enable the conversion of information to knowledge .
4. to understanding the knowledge economy .
5. To improve knowledge access and transfer information to users .

Characteristics of the knowledge society:

1. Recourse determining the economic efficiency of any economy ,industry , productive process Or household is information and its effective communication.
2. The state of knowledge that under lies all economic process and decision making structures.
3. In a knowledge society superseded by new dimension such as patents, research and Development , availability of knowledge workers .
4. Open and timely access to information and knowledge.
5. The capacity to absorb and interpret information.
6. Avenues and opportunities to use knowledge and decision making and for transformation to Higher quality lives.

Types of knowledge society:

1. Accelerated growth of recorded knowledge:

The phenomenal growth of new knowledge , its accessibility organized through very well Structured information and knowledge industry in almost every micro-discipline has been One of the most important cases for the change towards a knowledge society.

2. Knowledge of individual:

Once the knowledge is captured, include tacit knowledge, which deals with is in the Heads of individual and explicit knowledge which can be easily codified the knowledge can Be shared knowledge and internalize it using their own perspective.

3. Embedded knowledge:

Knowledge and know how are also embedded in things natural and manmade. For instance,The study of natural recourses, their occurrences composition, how they may be extracted,Manipulated, converted, applied and preserved, applied for human benefits is an exercise is Knowledge generation and application

Knowledge economy:

Another aspect of far reaching change towards knowledge society is the new thinking that is Giving a new dimension to the factors of economic production. To the conventional factors Of economic products viz. land, labor, capital, and organization, is added 'information and knowledge. A new economic theory is evolving with knowledge as a prime factor of production

In fact, information and knowledge with a number of intangible has a number of Characteristics uncommon to other economic resources some of these characteristics are Shareable , not exchangeable and can be given away and retained at the same time.

- Is expandable and increase with use
- Infinite and over expanding , dynamic .
- Very in value over in an entirely , unpredictable way.
- Consumption rate which can be quantified .
- Amenable to the use of cost and accounting technique.
- Sources of both economic and political power

Life and cultural in a knowledge society:

The life of a common person , is a knowledge society has changed very drastically due to the Cumulative effect of industrial and information revolution . these changes are reflected in Practically every aspect of life . the most continuous changes are

- The high standard of living
- Almost instant access to information and knowledge through internet
- Increasing trend toward consortium
- Influence of mass media , leisure industry and show business

Impact on few sectors:

While every sector of an economy is affected by the fast changing dimensions of the Emerging knowledge society, we shall discuss below

a) The education and training sector is this sector is primarily going to be the basic feeds to the class of knowledge workers, and
b) The information support infrastructure that makes information and knowledge provide the means for further development of knowledge.

Social knowledge:

The role of social knowledge has changed dramatically ever since the advent of social networking sites and the Internet of Things (IoT). The discussion on social knowledge, as regarded by Arrow (1994) and where he left, has been taken up by the followers and front runners of the digital world , which now finds immense applications in almost every field of research and inquiry. Every social event generates some data, information or knowledge. So does each and every social process which as well generates information about the intricacies of the minuteness of social situations and contexts which do provide us with rich and vivid accounts of diverse interactions amongst socioeconomic agents. The information thus being generated has value which pertains to knowledge about such social processes that finds utility in business environments and decision making. Indeed, there appears to be a growing influence of social knowledge on the economic systems in a manner which is consistent with the growth of economic activities. Following upon this line of belief, a reconsideration of the analysis of value and utility of social knowledge in relation to economic growth has been warranted.

Conclusion:

The emerging knowledge social, its characteristics, its establishment, the changes taking place in the society in this context is explained in a simple manner so that it can easily be comprehended, It has been emphasized that in a knowledge society it becomes crucial that we have skills and competencies relating to the selection and use of information.

References:

1. Ducker, peter F (1994) Knowledge Work and Knowledge Society, The Social Transformation of This Century, the Gaskin Lecture.
2. Kane, Prabhudev and Balasubramanian, Shrived(2002). India as a knowledge Economy: Aspirations and Reality. Frontline, Jan 19- Feb 01.
3. Neela Meghan, A (1999), Information Economy and Knowledge Society: An Introduction, Information studies in ports.
4. www. lisbdnet.com

भूगोल विषयातील आशय समृध्दीसाठी डिजीटल तंत्रस्नेही उपक्रम राबविणे व परिणामकारकता अभ्यासणे

प्रा. डॉ. बंडगर विलास भानुदास
सहाय्यक प्राध्यापक,
उमा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय बी.एड्. पंढरपूर

सारांश :

सध्याचे युग माहिती तंत्रज्ञानाचे असून, आज मितीला माहिती तंत्रज्ञानाची शेकडो साधने, प्रोग्रॅम, अप्लीकेशन, सॉफ्टवेअर्स तयार आहेत व तेवढ्याच प्रमाणात नव्याने तयार होत आहेत. सद्यस्थितीचा विचार केला तर मोबाईल सारखा साधनाने मानवी जीवन व्यापले आहे. विविध कार्यालये, शाळा, बँका, घराघरात मोबाईल, टॅबलेट, संगणक यांचा मोठ्या प्रमाणावर वापर केला जात आहे. सद्यस्थितीतील शिक्षण व्यवस्थेचा जर आपण विचार केला तर विद्यार्थीसुध्दा ही उपकरणे हाताळून आपल्याला येणाऱ्या अडचणींची सोडवणूक करीत आहे. प्रस्तुत संशोधन हे भूगोल विषयात येणाऱ्या अडचणी सोडविण्यासाठी डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रमाची सोडविण्यासाठी बहुमाध्यम संचाच्या मदतीने अध्यापन केल्यानंतर त्यांच्या संपादणूकीवर काय परिणाम होईल यांचा विचार केला आहे. प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने प्रायोगिक पध्दतीचा अवलंब केला असून त्यासाठी घटकात्मक अभिकल्पातील समानगट अभिकल्पाचा वापर केलेला आहे. माहितीच्या संकलनासाठी संशोधकाने शिक्षकनिर्मित पूर्व आणि उत्तर चाचणीचा अवलंब केला आहे. त्याचबरोबर प्राप्त माहितीचे संख्याशास्त्रीय विश्लेषण करण्यासाठी संशोधकानेमध्यमान प्राप्त माहितीवरून असा निष्कर्ष प्राप्त झाला की, भूगोलाच्या अध्यापनात डिजिटल प्रमाण विचलन, टी परिक्षिका या साधनांचा वापर केला आहे. त्यानंतर तंत्रज्ञानाचा वापर केल्यामुळे विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील संपादणूक तरच वाढलीच पण त्यांना भूगोल विषया–विषयी अभिरूची वाढण्यास मदत झाली.

महत्त्वाचे शब्द : डिजिटल, तंत्रस्नेही, भौगोलिक संकल्पना, संपादणूक इ.

१.१ प्रस्तावना :

शिक्षकाने शिकवलेला विषय जर समाजला नाही तर तो विषय त्यांना कठीण, कंटाळावाना वाटू लागतो. साहजिकच त्या विषयांकडे त्याचे दुर्लक्ष होते आणि त्या विषयात विद्यार्थ्यांची प्रगती खुंटते जोपर्यंत कठीण वाटणारा भाग त्यांना समजत नाही. अध्यापनामध्ये विद्यार्थ्यांच्या क्रियाशीलतेस वाव मिळणे अपेक्षित आहे. भूगोल हा असाच एक विषय जो विद्यार्थ्यांना त्याचे अध्ययन करताना निरस आणि कंटाळवाना वाटतो. कारण त्या विषयाच्या अध्यापनासाठी शिक्षकाकडून कोणत्याही प्रकारच्या साधनांचा वापर केला जात नाही. त्यामुळे विद्यार्थ्यांची प्रगती खुंटते आणि पर्यायाने विद्यार्थ्यांला तो विषय आवडेनासा होतो आणि त्या विषयातील त्यांची प्रगती मंदावते हाच विचार करून संशोधकाने भूगोलाच्या अध्यापनात डिजिटल तंत्रज्ञानानी युक्त असणारी आधुनिक साधने यामध्ये मोबाईल अप्लीकेशन, भौगोलिक व्हीडीओ, गुगल अर्थ, पीपीटी, बहुमध्यम संच, ई–बुक यांच्या माध्यमातून अध्यापन करता येवू शकेल का? आणि त्याचा विद्यार्थ्यांच्या संपादणूकीवर आणि वर्तनावर काय परिणाम होईल याचा विचार संशोधकाने केला आहे.

१.२ संशोधन समस्या निवडण्यासाठी मागची पार्श्वभूमी :

संशोधक गेल्या ९ वर्षापासून शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात भूगोल अध्यापनशास्त्राचे अध्यापन व प्रशिक्षणार्थ्यांचे पाठनिरीक्षण करत आहे. दैनंदिन अध्यापनात आणि पाठ मार्गदर्शन करताना त्याला असे जाणवले की, प्रशिक्षणार्थ्यांस नकाशा, पृथ्वीगोल या व्यतिरिक्त कोणत्याही साधनांचा वापर करताना आढळून आला नाही. त्यामुळे प्रत्यक्ष पाठ घेताना त्या घटकांत असणारे भौगोलिक संबोध हे प्रशिक्षणार्थ्यांकडून समाधानकारकरित्या अध्यापन करता येवू शकले नाहीत. यासाठी संशोधकाने नकाशा पृथ्वीगोल या साधना व्यतिरिक्त डिजिटल तंत्रज्ञानयुक्त साधनांचा वापर केला तर विद्यार्थ्यांवर काय परिणाम होईल हे जाणून घेण्यासाठी संशोधकाने प्रस्तुत संशोधन समस्येची निवड केलेली आहे.

१.३ संशोधनाची गरज व महत्व :

१) पारंपारिक अध्यापन पध्दतीने भौगोलिक संकल्पनाचे अध्यापन करताना कोणत्या अडचणी येतात हे जाणून घेण्याच्या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन गरजेचे आहे.

२) भौगोलिक संकल्पनाच्या अध्यापनात येणाऱ्या अडचणी समजून घेतल्यावरती त्यावरती कोणते उपाय करावयेत या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन गरजेचे आहे.

३) प्रस्तुत संशोधनामुळे विद्यार्थी स्वत: संगणक सॉफ्टवेअर स्वत: हाताळून शकतील, त्यामुळे स्वयं अध्ययन वाढविण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्त्वाचे आहे.
४) प्रस्तुत संशोधनामुळे भूगोल विषयी वाटणारी अवास्तव भिती व गैरसमजूती दूर होण्यास मदत होईल.
५) डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रम राबविल्यामुळे शिक्षकांच्या अध्यापनाचा दर्जा सुधारण्यास मदत होईल.
६) भूगोल विषयांच्या अध्यापनासठी कोणत्या उपक्रमाचे आयोजन, नियोजन करावयाचे याची जाणीव शिक्षकांमध्ये निर्माण होईल.

१.४ संशोधन समस्या विधान :

भूगोल विषयातील आशय समृध्दीसाठी डिजीटल तंत्रस्नेही उपक्रम राबविणे व परिणामकारकता अभ्यासणे.

१.५ संशोधन समस्येच्या कार्यात्मक व्याख्या :

पंढरपूर येथील सद्गुरू संत गाडगे बाबा विद्यालय येथील इयत्ता नववीच्या भूगोलविषयातील आशय समृध्दीसाठी तंत्रस्नेही उपक्रम राबविणे व परिणामकारकता अभ्यासणे या संशोधन समस्येतील महत्वाच्या शब्दांच्या व्याख्या खालील प्रमाणे आहेत.

१) भूगोल विषय :

इयत्ता नववीच्या सर्व आवश्यक विषयांपैकी असणारा एक विषय म्हणजे भूगोल.

२) आशय समृध्दी :

इयत्ता नववीच्या भूगोल विषयातील पाठ्यघटकांतील भूगोल विषयातील पाठ्यघटकांतील भौगोलिक संकल्पनाचे आकलन वाढविण्यासाठी केलेला प्रयत्न म्हणजे आशय समृध्दी होय.

३) डिजीटल तंत्रस्नेही उपक्रम :

संगणक, मोबाईल, यामधील भूगोल विषयासंबंधी अप्लीकेशन्स, गुगल अर्थ सॉफ्टवेअर, पीपीटी, बहुमाध्यम संच, यु. ट्युबवरील भौगोलिक व्हिडीओ, ई-बुकद्वारे बनवलेले व्हिडीओ म्हणजे डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रम

१.६ संशोधन उद्दिष्टे :

१) भूगोल विषयातील विद्यार्थ्यांच्या भौगोलिक संकल्पनाच्या अध्ययनात येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेणे.
२) भूगोल विषयातील भौगोलिक संकल्पाच्या अध्यापनासाठी डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रमांची निश्चिती करणे.
३) भौगोलिक संकल्पनांच्या अध्यापनासाठी तयार केलेल्या डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रमांची अंमलबजावणी करणे.
४) भौगोलिक संकल्पनांच्या अध्यापनासाठी राबविलेल्या डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रमांची परिणामकारकता अभ्यासणे.

१.७ संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

१) प्रस्तुत संशोधन पंढरपूर शहरातील सद्गुरू संत गाडगे महाराज विद्यालयातील इयत्ता नववीच्या वर्गापुरतेच मर्यादित आहे.
२) प्रस्तुत संशोधन इयत्ता नववीच्या भूगोल विषयातील नैसर्गिक संशोधने आणि मानवी व्यवसाय या घटकांशी संबंधित आहे.
३) प्रस्तुत संशोधन पंढरपूर शहरातील १० माध्यमिक शिक्षक व ६० विद्यार्थ्यांपुरतेच मर्यादित आहे.
४) प्रस्तुत संशोधन शैक्षणिक वर्ष २०१८-१९ या शैक्षणिक वर्षातील इयत्ता नववीच्या वर्गपुरतेच मर्यादित आहे.

१.८ संशोधन परिकल्पना :

१) संशोधन परिकल्पना :

इयत्ता नववीच्या विद्यार्थ्यांवर भौगोलिक संकल्पनाच्या आशयसमृध्दीसाठी राबविलेल्या तंत्रस्नेही उपक्रमाच्या वापराचा विद्यार्थ्यांच्या संपादणूकीवर सार्थ परिणाम होतो.

२) शून्य परिकल्पना:

१. नियंत्रित व प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांच्या पूर्व आणि उत्तरचाचणीतील प्राविण्यात कोणताही सार्थ फरक नाही.
२. नियंत्रित व प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांच्या उत्तर चाचणीतील प्राविण्यात कोणाताही सार्थ फरक नाही.

१.९ संशोधन पध्दती

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने सर्वेक्षण व प्रायोगिक पध्दतीचा अवलंब केलेला आहे. त्याचबरोबर घटकात्मक अभिकल्पापैकी समानगट या अभिकल्पाचा वापर केलेला आहे.

१.१० नुमना निवड :

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने शिक्षकांची व विद्यार्थ्यांची निवड करण्यासाठी असंभव्यता नमुना निवड पध्दतीतील सहेतूक नमुना निवड पध्दतीचा अवलंब केला आहे.

१.११ संशोधनाची प्रत्यक्ष कार्यवाही

१) भौगोलिक संकल्पनाच्या अध्यापनात कोणत्या अडचणी येतात हे जाणून घेण्यासाठी संशोधकाने पंढरपूर शहरातील भूगोल विषयाचे अध्यापन करणाऱ्या १० शिक्षकांना प्रश्नावली देवून येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास केला.

२) त्यानंतर प्राप्त झालेल्या अडचणीचा विचार केला असता डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रमापैकी कोणते उपक्रम राबविले ते उपक्रम पुढील प्रमाणे :

१) पीएच. डी. साठी बनविलेले बहु माध्यम संच.

२) पॉवर पॉईट प्रेझेंटेशनद्वारे अध्यापन.

३) न्यू युटूबवरील व्हिडीओ डाऊनलोड करून त्याद्वारे अध्यापन.

४) गुगल अर्थ सॉफ्टवेअरचा वापर करून लॅपटॉपद्वारे अध्यापन.

३) त्यानंतर या निश्चित केलेल्या उपक्रमांचे दि. ३ सप्टेंबर २०१८ या कालावधीत प्रत्यक्ष अंमलबजावणी केली. त्यामध्ये प्रथम पूर्वचाचणी आणि त्यानंतर उत्तरचाचणी त्यासाठी घटकात्मक अभिकल्पातील समान गट अभिकल्पानुसार विद्यार्थ्यांचे प्रायोगिक आणि नियंत्रित गटात विभागणी केली. नियंत्रित गटातील विद्यार्थ्यांना पारंपारिक अध्यापन पध्दतीद्वारे व प्रायोगिक गटात डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रमानुसार अध्यापन केले.

४) त्यानंतर प्राप्त झालेल्या माहितीचे संख्याशास्त्रीय विश्लेषणासाठी संशोधकाने मध्यमान टी परिक्षिका या संख्याशास्त्रीय तंत्राचा अवलंब केला व त्यावरून अर्थनिर्वचन केले.

५) सर्वात शेवटी प्राप्त माहितीवरून अर्थनिर्वचनाकरून आलेले निष्कर्ष मांडले.

१.१२ संख्याशास्त्रीय विश्लेषण :

संशोधकाने अमंलबजावणी केलेल्या डिजिटल तंत्रस्नेही उपक्रमांचा विद्यार्थ्यांच्या संपादणूकीवर कितपत परिणाम झाला यांचे विवेचन करणारा तक्ता पुढीलप्रमाणे

तक्ता क्रमांक १.१

पूर्व चाचणीतील नियंत्रित गट व प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांच्या प्राप्त गुणांच्या मध्यमानातील सार्थकता स्तरातील फरक दर्शविणारा तक्ता

मापन	नियत्रित गट एकूण विद्यार्थी	प्रायोगिक गट एकूण विद्यार्थी
विद्यार्थी संख्यान(N)	३०	३०
मध्यमान(M)	२.९६	३.०३
प्रमाणविचलन (T)	१.५८	१.६२
मध्यमान फरक (D)	०.०७	
‘t’ मूल्य	०.१६ (NS)	
स्वाधीनता मात्रा	५८	
NS :०.०१ या स्तरावर सार्थक नाही.		

तक्ता क्रमांक १.२

उत्तर चाचणीतील नियंत्रित व प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांचा प्राप्त गुणांच्या मध्यमानातील सार्थकता स्तरातील फरक दर्शविणारा तक्ता

मापन	नियत्रित गट एकूण विद्यार्थी	प्रायोगिक गट एकूण विद्यार्थी
विद्यार्थी संख्यान (N)	३०	३०
मध्यमान (M)	१२.३६	१५.१
प्रमाणविचलन (T)	२.४४	२.७२
मध्यमान फरक (D)	२.७४	
‘t’ मूल्य	४.१०	
स्वाधीनता मात्रा	५८	
NS : ०.०१ या स्तरावर सार्थक नाही.		

यावरून असे निदर्शनास येते की, तंत्रस्नेही उपक्रमांच्या सहाय्याने केलेले अध्यापन पारंपारिक अध्यापन पध्दतीपेक्षा अधिक परिणामकारक असून विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील आशय समृध्दी होण्यासाठी मदत झाली

१.१३ निष्कर्ष :

१) तंत्रस्नेही अध्यापन पध्दतीमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये उत्साही आणि आनंददायी वातावरण निर्माण झाले.
२) तंत्रस्नेही अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांच्या कृतीयुक्त सहभागामध्ये लक्षणीय वाढ झाली.
३) बहुमाध्यम संच, मोबाईल ॲप्लीकेशन, पीपीटी, गुगल अर्थ, सॉफ्टवेअरमुळे आनंददायी अध्यापनाने विद्यार्थ्यांच्या भौगोलिक संकल्पना स्पष्ट झाल्या.
४) डिजिटल तंत्रस्नेही अध्यापनपध्दतीमुळे विद्यार्थी स्वत: घरी बसून मोबाईलद्वारे भौगोलिक संकल्पाचे अध्ययन करू लागले.

१.१४ संदर्श ग्रंथ सूची :

१) ओक, सुमन. (१९९५), शैक्षणिक तंत्रविज्ञान, नागपूर : श्रीविद्या प्रकाशन.
२) गौरे, सुग्रीव., उलभगत, चंद्रकांत. (२०१२), भूगोल अध्यापन पध्दती : पुणे नित्यनूतन प्रकाशन.
३) मुळे, रा. श., उमाटे वि. तु. (१९७८), शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे, नागपूर : महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथसंच निर्मित मंडळ.
४) गेस, ड. ठ. (२००८), **Geography Standards Seven**, Mumbai: MSTBB Sayni Road, Prabhadevi.

२०२० भारत एक विकसित देश ?

प्रा. बरगे एस्. बी.
महिला शिक्षण शास्त्र महाविद्यालय,
मार्केट यार्ड,
कोल्हापूर.

प्रस्तावना

२०२० भारत एक विकसित देश असेल तर हे ओळखता आले पाहिजे की, आपले ध्येय गाठण्याच्या मार्गात येणाऱ्या प्रमुख अडचणी कोणत्या ? त्या आपणास दूर करता येतील का? त्यासाठी कोणत्या क्षमता अंगी असाव्यात आणि आपण आपणास आपला देश कोणकोणत्या गोष्टी पूरवतो व कोणत्या कोणत्या गाष्टी पुरविल्या पाहिजेत यासाठी आपण नेहमी सज्ज असले पाहिजे आणि यासाठी आपणच आपणास काही प्रश्न विचारणे आवश्यक ठरते.

१. आपल्या देशात सगळया लोकांना पुरेसे अन्न मिळते का?
२. नागरिकांची सरासरी आयुमर्यादा किती वर्ष आहे?
३. पिण्याचे पाणी उपलब्ध आहे का?
४. चांगल्या वैद्यकीय सुविधा आहेत का ?
५. चांगल्या शैक्षणिक सुविधा आहेत का?
६. रस्ते, २४ तास अखंड वीजपूरवठा आणि टेलिकम्युनिकेशन यासारख्याा पायाभूत सुविधा उपलब्ध आहेत का?

जेंव्हा या सगळया गोष्टी प्रत्येक व्यक्तीला उपलब्ध होतील तेंव्हाच आापण तो देश खऱ्या अर्थाने विकसित देश आहे असे आपण म्हणू शकतो. आणि आपल्या देशाचा अभिमान आपण ताजातवाना ठेवू शकू.

उद्दिदष्टे

१. २०२० भारत एक विकसित देश कसा बनेल यासाठी अडथळा ठरणाऱ्या बाबींचा आढावा घेणे.
२. विकसित देश व विकसित देशांचे जी.डी. आर. आणि पी. पी. पी. व्दारा देशाची संपन्नता अभ्यासणे.

भारत २०२०

तरूणांचे लाडके गुरू डॉ. ए. पी. जे. अब्दुलकलाम यांनी देशाच्या प्रत्येक नागरिकाकडून खास करून तरूण पिढीपुढे एक ध्येय ठेवलें आहे ते म्हणजे मिशन इंडीया अर्थात २०२० नव भारत विकसित राष्ट्र म्हणून भारताची मान आंतरराष्ट्रीय स्तरावर उंचविण्याचा आपले मानाचे स्थान निर्माण करण्याचे असे हे ध्येय पूर्ण करण्यासाठी आणि भारत हा विकसित देश व्हावा यासाठी शेती रसायन उद्योग, बायोटेक्नॉलॉजी, उत्पादन निर्मिती उद्योग, संरक्षण, सेवाक्षेत्र आणि शिक्षण व्यवस्था आदि क्षेत्रामध्ये कशी प्रगती करता येईल तसेच भविष्यात कोणती पावले उचलली पाहिजे यासाठी महत्त्वाची जाणीव जागृती देशाच्या प्रत्येक नागरिकाला झाली पाहिजे.

विधीमंडळात व संसंदेत महिला आरक्षण हा टप्पा अद्याप गाठता आलेला नाही. पण शिक्षण व नोकऱ्या यामधील आरक्षण हा मागील तीन दशकांत सतत भडकत राहिलेला विषय आहे. विविध जाती समूहाचे उद्रेक याला त्या स्वरूपात होत राहिले आहे. त्यांना आरक्षण देऊ नका. असे म्हणत पूर्वी विरोध करणारे समूह अलिकडच्या खूप वर्षापूर्वी माणूस कधीही उडू शकणार नाही असा समज होता. १८९५ साली ब्रिटीश शास्त्रज्ञ आणि रॉयल सोसायटी ऑफ इंग्लंडचा अध्यक्ष लॉर्ड केव्हीन यांने जाहिर केले की, हवेपेक्षा जड असलेला कधीही उडू शकत नाही आणि ती गोष्ट उडवता येणे ही शक्य नाही. नंतरच्या १० वर्षातच राईट बंधूनी सिद्ध केले की माणूस उडू शकतो. त्यानंतर काही दशकांनी उडड्राने सुरक्षित झाली त्याशिवाय दळणवळणाची माध्यमे ही किफायतशीर झाली. १९६१ साली रॉकेट डिझायनर वार्नहर यांने अंतराळ यान तयार केले त्यातल्या कॅपसूलचा प्रक्षेपण होताच त्यातले अंतराळवीर चंद्रावर गेले. आणि पहिल्यांदा मानवाला चंद्रावर पाऊल ठेवण शक्य झाल. त्यानंतर अशक्य शब्द माणसाच्या शब्दकोषातून निघून गेला. तसेच भारताचे विकसित देशाचे स्वप्न साकार हाईल.

भारत जागतिक उत्पादन निर्मिती क्षेत्र बनू शकेल का? नक्कीच भारत जगाचे वर्कशॉप होऊ शकेल कारण तशी आपल्यामध्ये क्षमताही आहे. तंत्रज्ञान आणि इंजिनियरिंग कौशल्य असलेले माणस आपल्याकडे आहेत अशा माणसांच्या कौशल्यांचा फायदा व्हायचा असेल तर त्यांना आपल्या देशातच मोठया उत्पादन निर्मितीच्या व रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत. २०२० नवभारत बनविण्यासाठी सर्व प्रथम आपल्या मार्गातील अडथळयांचा आढावा धेतला पाहिजे. हे अडथळे आपणास खालील प्रमाणे सांगता येतील.

१. शेती आणि शेतकरी : स्वांतत्र्य मिळाले तेंव्हा भारत हा खेडयांचा व कृषी प्रधान देश आहे असे म्हटले जात होते. पण त्यावेळचे अन्नधान्याचे उत्पादन लक्षात घेता देशातील जनता अर्धपोटीच राहणार अशी अवस्था होती. पुढे हरितक्रांती झाली. अन्नधान्याच्या बाबतीत देश स्वंयपूर्ण झाला.काही बाबतीत अतिरिक्त उत्पादन करणारा व निर्यातदार ही झाला. मात्र आसमानी आणि सुलतानी ही शेतीवरील संकटाची भाषा कायम चर्चेत राहीली. शेतीमालाचे उत्पादन वाढले पण त्या तुलनेत शेतीतून मिळणारे उत्पन्न वाढले नाही. परिणामी शेतकऱ्यांचे दुःख व दैन्य काही कमी झाले नाही. मागील दोन दशकात तर शेतकऱ्यांचे आत्महत्या ही देशातील

प्रमुख समस्या मानली गेली आहे. शेतीमालाला उत्पादन खर्चाच्या दीडपट भाव व स्वामीनाथन आयोगाच्या शिफारशीवर देशातील लहान थोरांचे एकमत होत आहे. पण हे प्रत्यक्ष कसे अचूक आणायचे याचे प्रारूप दृष्टीपतात नाही. त्यातून तातपूर्ती उपययोजना म्हणून कर्जमाफीच्या मार्गाचा वापर केला जातो. पण शेतीच्या अर्थशास्त्राची रचना कशी असवी हा मदद्ा बाजूलाच राहतो.

२. शिक्षण व आरोग्य : स्वातंज्य मिळाले तेंव्हा भारताची साक्षरता जेमतेम १२ टक्के होती. आणि जनतेचे सरासरी आयुर्मान ३२ वर्ष होते. मागील १७ वर्षात लोकसंख्या तीपटीने अधिक झाली आणि साक्षरता व आर्युमान या दोघांची टक्केवारी ७० च्या जवळ आली. या काळात शिक्षण व आरोग्य या दोन्ही क्षेत्रात झालेली संख्यात्मक वाढ समाधानकारक आहे, यावर सर्वसाधारण एकमत दिसते. पण या दोहोंच्या दर्जाविषयी मात्र कमालीचे असमाधान सर्वत्र आहे. मागील पाच शतकात शिक्षण व आरोग्य या दोन्हीं सेवामध्ये मोठी संख्यात्मक वाढ झाली. याचे मुख्य कारण त्यात खाजगीकरणाला दिलेली संधी. या दोनही क्षेत्रातून सरकार अधिकाधिक अंग काढून घेत असल्याची टिका व चिंता एका बाजूला आहे. तर कोणतेही सरकार इतक्या मोठया समूहाला शिक्षण व आरोग्य सेवा पूरवूच शकणार नाही. ही अपरिहार्यता दुसऱ्या बाजूला सांगितली जात आहे. यात सुजाण नागरिक बनून हस्तक्षेप करणे गरजेचे आहे. परंतू अनेक हितसंबंधाचे जाळे तिथे असत्याने त्यातून वाट निघताना दिसत नाही.

३. सामाजिक व राजकीय आरक्षण ज्या समाज घटकांचे पूरेसे प्रतिनिधित्व शिक्षणात, नोकऱ्यांत, लोकप्रतिनिधिगृहात नाही, त्याचे ते किमान पातळीवर यावेळी हा आरक्षण या संकल्पने मागचा मूळ हेतू आहे. राजकीय आरक्षणाच्या उपयुक्तेबाबत वा निरूपयोगितेबाबत फारसे वाद उद्भवत नाहीत. अर्थात याकाळात आम्हांलाही आरक्षण हवे अशी मागणी करण्या इतपत बदलले आहेत. प्रत्येक समूहाला त्यांच्या उदवेगजनक लोकसंख्येच्या प्रमाणात आरक्षण देवून टाका अशी उद्वेजनक सूचना केली जात आहे. यातून निर्माण होणारी खदखद पुढे कोणते रूप धारण करणार आहे याचा अंदाज कोणालाही येताना दिसत नाही.

अशा अनेक अडथळा ठरणाऱ्या मुदद्ाबाबत आढावा घेणे जरूरीचे आहे. तरच आपला भारत देश विकसित देश बनेल यात शंका नाही.

जी. डी. पी. संकल्पना

देशाच्या श्रीमंतीची निर्मिती दर्शविण्यासाठी द ग्रॉस डोमेस्टिक प्रॉडक्ट, जी. डी. पी. ही संज्ञा वापरली जाते.

जी. डी. पी. म्हणजे दिलेल्या वर्षात त्या देशाने कमावलेल्या मालसेवा आणि इतर पैसा यांची एकूण बेरीज होय. यात उपभोगासाठी आणि गुंतवणूकीसाठी प्रत्येक व्यक्तीने आणि कंपनीने खर्च केलेला पैसा तसेच सरकारचा खर्च आयातीसाठी खर्च केलेल्या पैशांच्या तुलनेत निर्यातीचे मूल्य यांचाही समावेश केला जातो.

वेगवेगळया देशांचा जी. डी. पी. याची तुलना करण्यासाठी सगळया पैशाची एका परिमाणात म्हणजे डॉलरमध्ये मोजणी केली जाते. देशाची चलने वेगवेगळी असतात आपल्या स्थानिक चलनांची अदलाबदल करण्यासाठी ठराविक दराने दुसरे चलन विकत घेता येत. हे तुम्हाला माहित असेलच सध्याच्या रूपये आणि डॉलर यांच्यामधला दर आहे एक डॉलर म्हणजे ६५ रूपये अर्थात एका डॉलरमध्ये तुम्ही रूपयांच्या गोष्टी विकत घेवू शकत नाही अमेरिकेत एक हजार डॉलर एवढा पगार असणारा माणूस श्रीमंत नसतो पण भारतात मात्र ६५ हजार रूपये पगार असलेला माणूस श्रीमंत असतो. त्यामुळे नवी संकल्पना तयार करण्यात आली. म्हणजे परचेसिंग पॉवर पॅरिटी

पी. पी. पी. : संकल्पना

पी. पी. पी. म्हणजे वेगवेगळया देशांच्या चलनामधील दर मोजणीची पद्धत होय. हे वेगवेगळया देशांच्या जीवनमानाच्या तुलनेसाठी आंतरराष्ट्रीय पातळीवर वापरले जाते. यात त्या त्या मूळ देशात त्यांच्या त्यांच्या चलनानी काय काय विकत घेता येईल त्यावरून त्या चलनाचे तुलनात्मक मूल्य काढले जाते. यामध्ये बऱ्याच वस्तूंच्या किंमती विचारात घेतल्या जातात. आणि त्या देशाच्या अर्थव्यवस्थेतील त्या वस्तूचे महत्व ही लक्षात घेतले जाते.

पी. पी. पी. नुसार सर्वात जास्त जी. डी. पी असलेला देश म्हणजे अमेरिका होय. तर भारत ४ क्रमांकावर आहे. यावरून आपली वाटचाल फार काही वाईट नसल्याचे आपण म्हणू शकतो. पण आता आपण भारत अमेरिकेमधील इतर फरक पाहूया.

फरक	अमेरिका	भारत
एकूण क्षेत्रफळ	९३७२६१० चौ. कि. मी.	३२८७५९० चौ. कि. मी.
लोकसंख्या	२८.२ कोटी	१०१.६ कोटी
२००२ जी. डी. पी.लक्ष्यकोटी डॉलर्स	१०.४०	२.६६
प्रति केपीटा इनकम पी. पी. टी	३६३०० डॉ.	२९०० डॉ.
साक्षरता	९७ टक्के	६२ टक्के
आर्युमान	पुरूष ७३	पुरूष ६३
	स्त्री ७९	स्त्री ६१.४

अमेरिकेचे दर कॅपीटल इन्कम हे भारतापेक्षा १३ पटीने जास्त आहे. साहजिकच त्यामुळे त्यांची संपन्नता आपल्यापेक्षा जास्त आहे. (पर कॅपिटा इन्कम म्हणजे दरडोई उत्पन्न म्हणजे GDP भागिले एकूण लोकसंख्या) यावरून आपल्याला विकसित अर्थात

संपन्न देश आणि विकसनशील देश यातील फरक जाणून घेता येतो. विकसित देशामध्ये कमी उत्पन्न गटातल्या लोकांनाही चांगले जीवनमान मिळू शकतं. कारण तिथे विशिष्ट सोयी सुविधांची उपलब्धता असते. तिथे सोशल सिक्युरिटी सिक्म्स (सामाजिक सुरक्षा योजना) राबवल्या जातात. त्यामुळे बेकारीच्या किंवा मंदीच्या कठीण काळातही लोकांना मदत केली जाते. अशा या सोयी सुविधा विकसनशील देशांमध्ये उपलब्ध नसतात. त्या जर उपलब्ध झाल्या तर तो प्रत्येक देश विकसित होईल.

उपाययोजना

१. जी. डी. पी. वाढीचा दर दहा टक्क्यापर्यंत वाढून तो त्याच पातळीवर कितीतरी वर्ष राहिला पाहिजे. असे झाले तरच भारत आर्थिकदृष्टया विकसित देश होईल.
२. आर्थिक वाढीचा दर वेगाने वाढविण्यासाठी शेती आणि अन्य पदार्थ प्रक्रिया उद्योग मोठया प्रमाणावर विकसित झाले पाहिजे.
३. चांगल्या वैद्यकिय व शैक्षणिक सुविधा नागरिकांना मिळाल्या पाहिजे.
४. माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रातील आपल्या क्षमता विकसित झाल्या पाहिजेत.
५. उद्योगशील बनले पाहिजे.
६. नाविण्याचा शोध घेतला पाहिजे.

निष्कर्ष

अशा प्रकारे आपण विकसित देश बनविण्याच्या मार्गातील अडथळे जाणले आणि त्याबाबत उपाययोजनांच्या बाबतीत विचार केला तर असे निष्कर्ष काढता येतील.

१. भारताला पूर्ण विकसित देश बनविता येईल.
२. जगातल्या पाच अर्थसंत्तांपैकी भारत एक बनेल.
३. देश जागतिक पातळीवर उत्तम सेवा पुरविणारा देश म्हणून नेतृत्त्व करेल.
४. भारताकडे विकासाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी सर्वोत्तम पायाभूत सुविधा असतील
५. भारतातील शेती माल प्रक्रिया उद्योग जगभरातला सर्वोत्तम शेतीमाल प्रक्रिया उद्योगांपैकी एक असेल
६. चांगल्या शैक्षणिक व वैद्यकिय सेवा खेडयांपर्यंत पोहचतील.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. भारत एक विकसित देश क्यु नही है : पुनीत मानव
२. पूर्ण विकसित भारत बनानेकी चुनौतीयाँ : ललीत गांधी

२०२० मधील भारतासमोरील ध्येये आणि भारताची सद्यस्थिती

Prof. Bijali Shripal Dadape
Associate Professor
Government College of Education,
Boarding Road, Ratnagiri

दूरदृष्टी आणि द्रष्टेपण लाभलेला नेता आपल्या समाजाला आणि देशाला काळाच्या खूप पुढे नेतो. छत्रपती शिवरायांचे उदाहरण यासंदर्भात आपल्यापुढे आहे. अशीच दूरदृष्टी असणारे नेतृत्व भारताला २००२ ते २००७ या कालावधीत अवुल पाकीर जैनुलाबुदीन अब्दुल कलाम यांच्या रूपाने राष्ट्रपती म्हणून लाभले होते. डॉ. ए. पी. जे. कलामजींचे एकूण जीवन अत्यंत प्रेरणादायी, जीवनरसाने भारलेले होते. केरळमधील रामेश्वरम सारख्या छोट्या खेड्यातून पुढे येऊन एक थोर भारतीय वैज्ञानिक, महान भारतीय नेता अशी ओळख साऱ्या भारतवासियांनाच नव्हे, तर अखिल विश्वाला झाली. त्यांच्यात एक जिज्ञासू व्यक्ती, सहिष्णू तथा उदार मानव सतत जागा होता हे त्यांच्या संपूर्ण जीवनचरित्रातून जाणवते.

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांनी वाय. एस. राजन यांच्यासमवेत सहलेखनातून 'India 2020 : A Vision for the New Millenium' या ग्रंथाद्वारे भारतवासियांसाठी एक महान स्वप्न पाहिले आणि देशवासियांपुढेही हे ध्येय ठेवले. त्यांची जीवन वाटचाल या ध्येयाला अनुरूप अशीच होती. याद्वारे ज्या क्षेत्रातील क्रांतिकारी विकासाचे ध्येय ठेवले होते, ते असे –

- कृषी आणि अन्नप्रक्रिया उद्योगातील उत्पन्न दुप्पटीपर्यंत नेणे.
- विद्युत क्षमतेसह पायाभूत सुविधा.
- शिक्षण आणि आरोग्य सुविधा.
- साक्षरतेचे ध्येय गाठणे, सामाजिक सुरक्षितता, संपूर्ण जनसंख्येसाठी सर्वांगीण आरोग्य.
- माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान.
- चिकित्सक तंत्रज्ञान आणि उद्योग कौशल्ये.
- दारिद्र्य आणि निरक्षरता यामध्ये लक्षणीय घट आणणे.

उपरोक्त क्षेत्रातील लक्ष्य गाठण्यासाठी डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलामांनी भारतीयांमध्ये अशी स्वप्ने पेरली आणि या स्वप्नपूर्तीसाठी ते अविरत झटले.

असे दिव्य स्वप्न मिसाईल मॅनने पाहिले. त्याला अनुरूप अशी पार्श्वभूमी आहे. भारतीय स्वातंत्र्याची ६० वर्षे उलटून गेल्यानंतर जेव्हा आपण भारतीय या वाटचालीचे सिंहावलोकन करतो, तेंव्हा निश्चितच आशादायी चित्र आपल्याला जाणवते. आशिया खंडातील लोकसंख्येच्या दृष्टीने आणि विशेषत: सर्वाधिक तरूण लोकसंख्येने युक्त असा देश म्हणताना निश्चितच तरूणांकडे देशाचे आश्वासक चित्र म्हणून पाहिले जाते. यातूनच जे तंत्रज्ञ, उद्योजक, शेतकरी, नेते, शिक्षक, वैज्ञानिक, कुशल कामगार, कलाकार अशा विविध रूपातून प्रकटणारे मनुष्यबळ असेल, देशाच्या प्रगतीमध्ये मोलाचे योगदान देणारे आहे. अल्पावधीतच तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात देशाने जी आघाडी घेतली आहे, ती निश्चितच कौतुकास्पद अशी आहे.

भारत देशाला पौराणिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक सुदीर्घ पार्श्वभूमी, परंपरा लाभली असल्याने येथे विविधता नांदते. याचबरोबर हा देश कृषीप्रधान देश आणि खेड्यांचा देश म्हणून ओळखला जातो. परंतु आज जागतिकीकरण, खाजगीकरण आणि उदारीकरणाच्या प्रवाहात भारतातील परंपरागत व्यवसाय, कृषीव्यवस्था कोलमडण्याच्या स्थितीमध्ये आणि समाजजीवनात अनेक गुंतागुंतीचे प्रश्न निर्माण झालेले आहेत. राष्ट्रपिता महात्मा गांधीजींनी स्वयंपूर्ण खेड्यांचे स्वप्न पाहिले होते, आणि 'खेड्याकडे चला' असा संदेश समाजाला दिला होता. परंतु वर्तमान असे आहे, खेडी ओस पडू लागली आहेत आणि वाढत्या शहरीकरणाने महानगरीय समस्यांमध्ये भर पडत चालली आहे.

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलामजींनी २०२० च्या भारतीय महासत्तेचे स्वप्न पाहिले, त्याबाबत निश्चित उद्देशबिंदू निर्धारित केली, ती अशी –

- शहरी आणि ग्रामीण जीवनातील भेद कमी करून सर्वांपर्यंत विकासाचा लाभ पोहोचविणे.
- पाणी, वीज या साधनस्त्रोतांचा सुयोग्य पुरवठा करणे.
- शेती, उद्योग आणि सेवा क्षेत्रांमध्ये सुयोग्य समन्वय स्थापणे.
- दारिद्र्य निर्मूलन, निरक्षरता नष्ट करणे आणि महिला-मुले यांच्याविषयी घडणाऱ्या गुन्ह्यांची संख्या शून्यावर आणणे.
- समृद्धी, स्वास्थ्य आणि सुरक्षितता यासह दहशतवाद विरहित शांततापूर्ण, आंनदमय, चिरंजीवी विकास साधणे.

- वास्तव्यास सुयोग्य ठिकाण, अभिमानास्पद नेतृत्व विकसन.
- तीर्थयात्रास्थळांचे विकसन.

भारत महासत्ता बनण्याच्या मार्गक्रमणात उपरोक्त उल्लेखित निर्धारित उद्दिष्टे साध्य करणे जरूरीचे आहे. या उद्दिष्टपूर्ततेमध्येच शांतता, सुरक्षितता आणि राष्ट्रीय एकात्मता पूर्ततेचा मार्ग मिळू शकेल.

शांतता (Peace)

सुसंवादी, कल्याणकारी, संघर्षविरहित, द्वंद्वहीन स्थिती, हिंसेच्या भयापासून व्यक्तिगत स्तरावर आणि सामूहिक स्तरावर मुक्त अशी स्थिती म्हणजे शांतता.

आपल्याला शांततेची अशी स्थिती प्राप्त होण्यासाठी अन्न, वस्त्र, निवारा शिक्षण या मूलभूत गरजा पूर्ण होणे आवश्यक आहे. आज शिक्षण ही मूलभूत गरज ठरली आहे. परंतु हे शिक्षण केवळ ज्ञान आणि माहिती या स्तरावरच नसून शाश्वत मूल्यांसह अपेक्षित आहे. शिक्षणासंदर्भातील २०१० च्या आकडेवारीनुसार आपण चीनसारख्या बलाढ्य राष्ट्राशी लोकसंख्येच्या बाबतीत बरोबरी करतो. परंतु शिक्षणासंदर्भातील त्यांची उद्दिष्टपूर्ती ९६.४% इतकी, तर आपण ७२.१% वर आहोत, शेजारचा बांगलादेश ६१.५% तर सर्वोच्च स्थानी म्हणजेच ९८.१% वर अर्जेंटिना आहे. आजही शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणापासून आपण दूर आहोत. त्याचबरोबर शिक्षणातून कौशल्य विकास आणि रोजगारभिमुखता विकसन स्वप्नवत ठरल्यासारखी स्थिती आहे. कारण आज समाजाच्या विविध क्षेत्रात बेरोजगारांच्या झुंडी, तसेच रोजगाराच्या प्रतिक्षेत असणारा बहुसंख्य युवावर्ग दिसतो.

शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाबरोबरच गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचे ध्येय गाठण्यात आपण पुरेसे यशस्वी झालो नाही, हे देखील 'असर' २०१८ या अहवालातील गुणाकार, भागाकार, वाचन क्षमता यावरून स्पष्ट होत आहे. याचबरोबर मूल्याधिष्ठित समाजनिर्मितीत त्रुटी आहेत हे देखील वर्तमान शिक्षणव्यवस्थेतून जाणवते. यातूनच जबाबदार कार्यव्यवस्था, पारदर्शी प्रशासन, भ्रष्टाचारमुक्त प्रशासन विकसित करण्यात अडथळे जाणवतात.

आपल्या देशाला अरबपतींचा (श्रीमंतांचा) गरीब देश मानले जाते. एका बाजूला विश्वातील अरबपती इथे असताना, मूलभूत सुविधांपासून वंचित जनता असहाय, लाचार जीवन जगते. २०१६ च्या मानव विकास निर्देशांकानुसार भारताचा मानव विकास निर्देशांक दर ०.६२४ (भूतान ०.६०७ पेक्षा थोडे पुढे) असून याबाबतीत श्रीलंकेसमानही (०.७६६) ध्येय गाठू शकलो नाही, तर दक्षिण आफ्रिकेपेक्षाही (०.६६६) काहीसे मागे आहोत. अर्थात मानव विकास निर्देशांक निश्चितीमध्ये मानवाच्या मूलभूत सुविधांची उपलब्धता महत्त्वपूर्ण ठरते.

सुरक्षितता (Security)

सुरक्षिततेचा विचार करताना त्याचे विविध आयाम विचारात घ्यावे लागतात, जसे भावनिक सुरक्षितता, सामाजिक सुरक्षितता, आर्थिक सुरक्षितता अशी विविध अंगे. परंतु त्यातही प्रामुख्याने सामाजिक सुरक्षिततेचा विचार करता, आपल्या समाजातील दुर्बल घटक, विशेषत: अल्पसंख्यांक जाती जमातीतील घटक, स्त्रिया, बालके, वृद्ध नागरिक यांच्याबाबतची सुरक्षितता विचारात घ्यावी लागेल. आपल्या देशाला समृद्ध सांस्कृतिक-ऐतिहासिक परंपरा लाभलेली असतानादेखील समाजात अल्पसंख्यांक नागरिक, स्त्रिया, बालके, वृद्ध याबाबतची स्थिती संतोषजनक नाही, असे खेदाने म्हणावे लागते. टोकाचा व्यक्तिगत स्वार्थ, बेरोजगारी, मूल्यहिनता यांचा अतिचार याला कारणीभूत दिसतो. या पार्श्वभूमीवर मानवी मूल्यांची जपणूक करणे आत्यंतिक जरूरीचे आहे. धार्मिक स्थळी, आपल्या घरातही व्यक्ती सुरक्षित नाही अशी विसंगत स्थिती जाणवते. दहशतवाद, नक्षलवाद, चोरी, दरोडे, संघर्ष, हिंसा या पाशवी प्रवृत्तीचे प्राबल्य समाजात जाणवते.

या सर्व अपप्रवृत्तींपासून व्यक्ति आणि समाजाला मुक्त करण्यासाठी लोकसंख्येचे कुशल आणि मूल्ययुक्त मनुष्यबळात रूपांतर करावे लागेल. त्याकरिता मूल्याधिष्ठित शिक्षणव्यवस्थेचा अंगिकार करणे अपरिहार्य आहे.

राष्ट्रीय एकात्मता (National Unity)

'विविधतेतून एकता' हे आपल्या भारताचे महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्य आहे. धर्म, जात, पंथ, संप्रदाय, संस्कृती, भाषा, प्रदेश इ. अनेक बाबतीत जितकी बहुविधता इथे पहावयास मिळते, तितकी विश्वाच्या पाठीवर आणखी कुठे नसावी. म्हणूनच अनेकविधतेतून देखील ऐक्य विकसताना, समाजात सद्भाव नांदताना अनेक पिढ्यांपासून आपण अनुभवतो आहोत.

परंतु या पार्श्वभूमीवर वर्तमान परिस्थितीत हिंसाचार, दहशतवाद, आत्मकेंद्रितता, जातीयवाद, पंथवाद या विनाशक शक्ती देशाच्या ऐक्याला बाधा आणताना दिसतात. तसेच राजकीय शक्ती जातीयवादाला अधिक महत्त्व देत असल्याचे जाणवते. सामूहिक हितापेक्षा व्यक्तिगत, पक्षीय हितास प्राधान्य देण्याची घातक प्रवृत्ती आढळते. त्याच जोडीला प्रांतवाद आणि भाषावाद या शक्तींना स्वार्थी जनसमुदायाकडून खतपाणी घातले जाऊ लागल्याचे निदर्शनास येते.

या सर्व यथार्थ वर्तमानाच्या पार्श्वभूमीवर व्यापक हिताचा, विधायक दृष्टिकोन बाळगणे सर्वांच्या दृष्टीने कल्याणकारी आहे. देशाचा स्वर्णीम इतिहास विचारात घेऊन, भविष्याची गरज लक्षात घेऊन देशवासियांच्या एकजूट संकल्पशक्तीला अधिक बळ देण्याची आवश्यकता आहे. ''हिंद देश के निवासी सभी जन एक हैं, रंग, रूप, वेष, भाषा चाहे अनेक हो'' या गीतामध्ये म्हटल्याप्रमाणे भारताच्या गंगा-जमुनी संस्कृतीवर आश्वासक विश्वास ठेवून तसेच आचरण करण्याची नितांत आवश्यकता आहे. राष्ट्रवादाची भावना देशवासियांमध्ये जोपासतानाच दुसऱ्या बाजूला ही दक्षताही बाळगावी लागणार आहे, की यातून संकुचित राष्ट्रवादाच्या भिंती निर्माण होणार नाहीत. आचार्य विनोबांनी म्हटल्याप्रमाणे 'जय जगत' हा नारा असेल वा प्राचीन भारतीय संस्कृतीत उल्लेखल्याप्रमाणे ''वसुधैव कुटुंबकम्'' हा उद्याचा नारा असला पाहिजे.

भारत २०२० हे स्वप्न डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलामांसारख्या भारतीय मनीषीने पाहिले, त्यास वास्तवात आणण्यासाठी सर्वच भारतीयांची आशादायी, सकारात्मक पाऊले, विचार आणि कृती असेल तर निश्चितच या स्वप्नांला गवसणी घालणे आपणा भारतींयासाठी जरूर शक्य होऊ शकेल.

संदर्भ

१. भूगोल पाठ्यपुस्तक, इ. ८ वी.
२. दैनिक लोकसत्ता, दि. १० फेब्रुवारी २०१९, 'शिक्षणव्यवस्थेचा आरसा'.

भारतातील बेरोजगारी एक समस्या

कु.देसाई एस्.ए.
दि.के.शिंदे शिक्षणशास्त्र,
महाविद्यालय, गडहिंग्लज

प्रस्तावना –

व्यक्तीच्या जीवनात रोजगाराचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. व्यक्तीच्या जीवनामध्ये समाजाचे सदस्य म्हणुन रोजगाराची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे. लोक स्वत:च्या तसेच आपल्या कुटुंबाच्या उपजीविकेसाठी काम करतात. रोजगारामुळे स्वमुल्याची आणि आत्मसन्मानाची भावना निर्माण होते. प्रत्येक कार्यरत व्यक्ती राष्ट्रीय उत्पन्नात तसेच देशाच्या विकासात भर घालत असते.

पण आजची परिस्थिती खुप बिकट आहे. वाढती बेरोजगारी ही एक घातक समस्या आपल्या देशासमोर आवासुन उभी आहे. बेरोजगारीमुळे देशातील मानव साधनसंपत्तीचा अपव्यव होतो. बेरोजगारीमुळे देशातील सकल राष्ट्रीय उत्पन्न कमी राहते आणि समाज हा गरिब व मागासलेला राहतो. बेकारीमुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेच्या सुरक्षिततेला धोका निर्माण होतो.

भारतात १९८० ते १९९५ या काळात मोठ्या प्रमाणात बेरोजगारी होती. परंतु मुक्त अर्थव्यवस्थेमुळे देशातला रोजगार निर्मितीचा प्रश्न बऱ्याच अशी कमी झाला. तरीही आजच्या काळात बेरोजगारीची समस्या वाढते आहे. एकंदरीत भारत महासत्ता बनण्यात बेरोजगारीची समस्या सर्वात मोठा अडसर आहे. याला अनुसरून बेरोजगारी म्हणजे काय ? त्याचे प्रकार, प्रमाण, मोजमाप, त्याची कारणे, परिणाम, उपाययोजना तसेच शासकीय योजना या सर्व गोष्टीचा विचार आवशक आहे.

भारतातील बेरोजगारी –

अर्थ – बेरोजगार व्यक्ती म्हणजे, ज्या व्यक्तीला प्रचलित वेतनदरास काम करण्याची इच्छा आणि क्षमता असूनदेखील रोजगार मिळत नाही अशी व्यक्ती होय. किंवा रोजगार मिळवण्यासाठी आवश्यक ते प्रयत्न केल्यानंतरही रोजगार न मिळालेल्या व्यक्तीला बेरोजगार म्हणता येईल.

* सर्वसाधारण बेरोजगार स्थिती– एखादी व्यक्ती संदर्भ कालावधीच्या वर्षात बेरोजगार राहिली असेल तर त्याला सर्वसाधारण बेरोजगार स्थिती म्हणतात. यातून दीर्घकालीन बेरोजगारी व्यक्त होते व अशा व्यक्ती बेरोजगार म्हणून मोजल्या जातात.

* चालू सप्ताह स्थिती – जर एखाद्या व्यक्तीला संदर्भ कालावधीच्या सात दिवस अगोदर दोन तास कामसुद्धा मिळत नसेल तर ती व्यक्ती बेरोजगार ठरते. मात्र एक तास जरी संदर्भ आठवड्यात काम मिळाले असेल तर ती व्यक्ती रोजगारात आहे, असे म्हटले जाते.

* चालू दैनिक स्थिती – संदर्भ आठवड्याच्या कालावधीच्या जर व्यक्तीने एक तास, चार तास या दरम्यान काम केले असेल तर त्यास अर्धरोजगार म्हणतात. व चार तासापेक्षा अधिक काम केले असेल तर व्यक्ती पूर्ण रोजगारात आहे असे मानले जाते. ही संकल्पना बेरोजगारीच्या कालावधी मापनास उपयुक्त आहे.

बेरोजगारीचे प्रमाण –

१) बेरोजगारीचा दर पुरूषांपेक्षा स्त्रियांमध्ये, ग्रामीण व शहरी अशा दोन्ही विभागामध्ये सातत्याने अधिक राहिला आहे.
२) बेरोजगारीचा दर सन १९७२–८७ या काळात ग्रामीण भागात घटत गेल्याचे दिसते. परंतु याच काळात शहरी भागातील बेरोजगारी अधिक स्थिर असल्याचे दिसते.
३) १९८७–२००० या काळात ग्रामीण भागात पुरूषांची बेरोजगारी वाढलेली आहे. २००० ते २००५ या काळात देखील बेरोजगारीत वाढ झाली आहे.
४) शहरी भागातील बेरोजगारी १९८८–२००० या काळात स्ती व पुरूष दोन्हीबाबत घटली असुन बेरोजगारी घटण्याचा दर पुरूषांपेक्षा स्त्रीयांबाबत अधिक आहे.
५) बेरोजगारीचा दर २००५ ते २०१७–१८ या काळात देखील काही बदललेला दिसत नाही. या काळात सुशिक्षित बेरोजगारी वाढलेली आहे.
६) बेरोजगारीचा दर हा त्या क्षेत्रात होणाऱ्या उत्पादनवाढीच्या दराशी संबंधित असतो.

बेरोजगारीचे प्रकार –

१) खुली बेरोजगारी (Open Unemployment)

काम करण्याची इच्छा व क्षमता असूनही नियमित उत्पन्न देणारा रोजगार प्राप्त होत नसेल तर त्याला खुली बेरोजगारी असे म्हणतात.

उदा. ग्रामीण भागातील स्वत:च्या मालकीची शेतजमीन नसलेले अकुशल व अर्धकुशल कामगार रोजगारासाठी ग्रामीण भागातून शहरी भागात आलेले बेरोजगार इ.

२) हंगामी बेरोजगारी (Seasonal Unemployment) शेतीची नांगरणीपासून कापणीपर्यंतचा कालावधी सोडून वर्षाच्या इतर काळात असणारी बेरोजगारी.

अशा प्रकारची बेरोजगारी वुलन कापडाचे कारखाने, आईस्क्रीमचे कारखाने इत्यादींमध्येही निर्माण होऊ शकते.

३) अदृश्य/प्रच्छन्न बेरोजगारी (Disguised Unemployment)

आपल्या क्षमतेचा पूर्ण वापर करून एखादे काम जेवढे व्यक्ती करू शकतात. त्यापेक्षा जास्त व्यक्ती त्या कामात गुंतलेले असल्यास ते जास्तीचे व्यक्ती अदृश्यपणे/प्रच्छन्नपणे बेरोजगार आहेत असे म्हटले जाते.

उदा.शेतीचे एक क्षेत्र जर एक व्यक्ती आपल्या क्षमतेचा वापर करून पिकवू शकतो तर त्याऐवजी ४–५ लोक तेथे काम करित असल्यास ते प्रच्छन्नपणे बेरोजगार असतात.

– सकृतदर्शनी या व्यक्तींचे काम उत्पादक स्वरूपाचे मुळीच नसते. म्हणजेच त्यांची सीमान्त उत्पादकता मुळीच नसते. म्हणजेच त्यांची सीमान्त उत्पादकता (Marginal Productivity) शून्य किंवा नाममात्र असते.

४) कमी प्रतीची बेरोजगारी (Under employment)

ज्यावेळी एखाद्या व्यक्तीला आपल्या क्षमतेपेक्षा/कार्यक्षमतेपेक्षा/शिक्षणाच्या दर्जापेक्षा कमी प्रतीच्या रोजगारावर समाधान मानावे लागते त्यावेळी तिला कमी प्रतीची बेरोजगारी असे म्हणतात.

उदा. एखाद्या इंजिनिअरला क्लार्कची नोकरी करावी लागणे.

५) सुशिक्षित बेरोजगारी (Educated Unemployment)

जेव्हा सुशिक्षित लोक कमी प्रतीच्या किंवा खुल्या रोजगारीला बळी पडतात तेव्हा त्याला सुशिक्षित बेरोजगारी असे म्हणतात.

६) चक्रीय बेरोजगारी (Cyclic Unemployment)

विकसित भांडवलशाही देशांमधील व्यापारी चक्राच्या मंदीच्या परिस्थितीत जी बेरोजगारी दिसून येते तिला चक्रीय बेरोजगारी असे म्हणतात.

७) घर्षणात्मक बेरोजगारी (Frictional Unemployment)

विकसित देशांना जेव्हा नवीन उद्योग जुन्या उद्योगांना आपल्या व्यवसायातून बाहेर पडण्यास भाग पडतात व कामगार अधिक चांगल्या रोजगाराच्या प्रतिक्षेत असतात तेव्हा ही बेरोजगारी निर्माण होते.

असा तात्पुरता कालावधी जेव्हा कामगार ऐच्छिकरित्या बेरोजगार असतो. तेव्हा त्या परिस्थितीला घर्षणात्मक बेरोजगारी असे म्हणतात. येथे घर्षण जुन्या व नव्या उद्योगांमध्ये निर्माण झालेले असते.

८) संरचनात्मक बेरोजगारी – (Structural Unemployment)

विकसनशील देशांमधे उत्पादनक्षमता (Productive Capacity) कमी असते. उत्पादन क्षमतेच्या कमतरतेमुळे निर्माण होणारे बेरोजगारी म्हणजे संरचनात्मक बेरोजगारी होय.

* भारतात रोजगार व बेरोजगारीचे मोजमाप (Employment and Unemployment measurement in India)

भारतात बेरोजगारीविषयक आकड्यांचे तीन प्रमुख स्त्रोत आहेत.

१) दशवार्षिक जनगणनेचे अहवाल

२) राष्ट्रीय नमुना सर्वेक्षण संघटनेचे (NSSO)रोजगार व बेरोजगारीबाबतचे अहवाल

३) रोजगार व प्रशिक्षण सरसंचालनालय (DGET) यांकडील एम्प्लॉयमेंट एक्सचेंजकडे झालेल्या नोंदणीचे आकडेवारी.

– यापैकी NSSOचे अहवाल सर्वात महत्त्वाचे मानले जातात.

– NSSOमार्फत १९७२–७३ पासून आपल्या २७ व्या फेरी पासून भारतातील रोजगार व बेरोजगाराच्या परिस्थितीबाबतची राष्ट्रस्तरीय आकडेवारी जमा करण्यासाठी पंचवार्षिक सर्वेक्षणे (Quinquennial Surveys) केली जातात.

– सध्या रोजगार व बेरोजगारीचे आकडे जमा करण्यासाठी तीन प्रमुख पद्धतींचा वापर करते. नित्य प्रमुख व दुय्यम दर्जा (UPSS) चालू साप्ताहिक दर्जा (CWS) आणि चालू दैनिक दर्जा (CDS)

* नित्य प्रमुख व दुय्यम दर्जा (Usual Principal and Sub-Sidiary Status : UPSS)

यामध्ये व्यक्तीच्या गेल्या ३६५ दिवसांमधील प्रमुख आर्थिक कार्यकृतीचा आणि ३० दिवसांमधील अधिक कालावधीसाठी केलेल्या दुय्यम आर्थिक कृतीचा समावेश होतो.

* चालू साप्ताहिक दर्जा (Current Weekly Status CWS)

यामध्ये व्यक्तींच्या गेल्या ७ दिवसांमधील आर्थिक कृतींचा समावेश होतो. या आधारावर गेल्या ७ दिवसांत कोणत्याही एका दिवसात किमान एक तास काम करणाऱ्याला रोजगार समजले जाते.

* चालू दैनिक दर्जा (Current Daily Status (CDS))

यामध्ये व्यक्तीच्या गेल्या ७ दिवसांतील आर्थिक कृतींचा समावेश होतो. या आधारावर रोजगारी समजण्यासाठी त्याने संदर्भ आठवड्यात दररोज किमान ४ तास काम करणे आवश्यक असते.

भारतातील रोजगारीचा दर

वर्ष	UPS	UPSS	CWS	CDS
	नित्य प्रमुख दर्जा	नित्य प्रमुख व दुय्यम प्रमुख दर्जा	चालू साप्ताहिक दर्जा	चालू दैनिक दर्जा
१९७७-७८	४.२३	२.४७	४.४८	८.१८
१९८३	२.७७	१.९०	४.५१	८.२८
१९८७-८८	३.७७	२.६२	४.८०	६.०९
१९९३-९४	२.५६	१.९०	३.६३	६.०३
१९९९-००	२.८१	२.२३	४.४१	७.३२
२००९-१०	३.०४	२.०५	४.८९	७.४५
२०१५-१६	३.९५	२.५४	५.२६	८.६७

*** बेरोजगारीची कारणे**

१) वाढती श्रमशक्ती – बेरोजगारीची समस्या टिकून राहण्याचे महत्त्वाचे कारण वाढती व मोठ्या आकाराची लोकसंख्या हे आहे. १९५१ साली असणाऱ्या लोकसंख्येला ३ पट लोकसंख्या सध्या आहे.

२) उत्पादन तंत्र – स्पर्धात्मक व्यवस्थेत उत्पादन तंत्र कार्यक्षम म्हणजेच भांडवल प्रधान असणे गरजेचे आहे. यातून श्रमप्रधान उत्पादन तंत्राकडे दुर्लक्ष झाले. परिणामी रोजगारातील वाढ अल्प प्रमाणात झाली. श्रमप्रधान तंत्र लघुउद्योगात वापरले जात असले तरी त्यांना येणाऱ्या अडचणीमुळे रोजगार वाढीत त्यांचे कमी राहिले.

३) शिक्षण पद्धती – ब्रिटिशांनी त्यांच्या गरजेनुरूप सुरू केलेली शिक्षण पद्धती आपण पुढे चालू ठेवली फक्त कार्यालयीन कर्मचारी तयार करणारे शिक्षण हे सुशिक्षित बेरोजगारीचे महत्त्वाचे कारण आहे. दुसऱ्या बाजूला शिक्षणाचा व उच्च शिक्षणाचा प्रसार वाढल्याने उच्च शिक्षिताची बेरोजगारी वाढली.

४) मनुष्यबळ नियोजनाचा अभाव – भविष्यकाळात आपल्याला कोणत्या प्रकारची श्रमशक्ती लागणार आहे. याबाबत नियोजन केले नाही. शिक्षणपद्धतीचा विस्तार करताना या बाबी पाहिल्या गेल्या नाहीत.

५) रोजगारात विकास – विकासाचा दर वाढल्यास रोजगारातही वाढ होते. परंतु विकासाचा दर ८% टक्क्यांच्या दरम्यान जाऊनदेखील रोजगारात मात्र वाढ झाली नाही. विकासाची प्रक्रिया रोजगारवाढीस पूरक ठरली.

६) लोकसंख्या वाढीची जास्त गती – स्वातंत्र्यानंतर भारताची लोकसंख्या वेगाने वाढू लागली. त्यामुळे श्रमशक्ती वाढत गेली. अपुऱ्या आर्थिक विकासामुळे या अतिरिक्त श्रमशक्तीला द्वितीय व तृतीय क्षेत्रात सामावून घेता आले नाही. त्यामुळेच बेकारी वेगाने वाढत गेली.

७) शेती मशागतीचे मागास स्वरूप – अज्ञान व निरक्षतेमुळे भारतातील शेतकरी शेतीमध्ये परंपरागत पद्धतीचा वापर करतात. त्यामुळे भूमिची उत्पादकता कमी राहते. आणि रोजगार वाढत नाही. परिणामत: बेकारी वाढते.

*** बेरोजगारीच्या उपाययोजना –**

१) शासकीय धोरण – बेरोजगारीसारख्या महत्वाच्या प्रश्नाबाबत शासनाचे धोरण सन १९७० पर्यंत उदासीन होते. आर्थिक विकासाबरोबर रोजगार वाढत जाईल आणि आपोआप बेरोजगारी घटेल. असा दृष्टीकोन मुख्यत्वे करून स्वीकारण्यात आला.

२) १९७० ते १९९० मधील धोरण – या दरम्यान कृषी क्षेत्राला चालना, स्वयंरोजगार, ग्रामीण रस्ते, इमारती जमीन सुधारणा, सामाजिक ग्रामीण विकास (IRDP) व राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार कार्यक्रम (NREP) यांचा वापर करण्यात आला.

३) सन १९९० नंतरचे धोरण – आर्थिक उदारीकरण व जागतिकीकरण यांचा स्वीकार केल्यास आपला विकासाचा दर वाढेल. आणि त्यातून देशातील बेरोजगारीचा आणि दारिद्र्याचा प्रश्न सुटेल असा योजनाकारांचा विश्वास होता.

४) बेरोजगारीचा प्रश्न सोडवण्यासाठी आता १८ ते २०% विकासाचा दर साध्य केला तरच वाढणाऱ्या श्रमशक्तीला रोजगार देणे शक्य होणार आहे.

५) कृषीपुरक उद्योग म्हणजे पशुपालन, मासेमारी, फळबागा, फुलबाग यांनाही प्राधान्य देण्यात आले. तसेच या क्षेत्रात रोजगार वाढीच दर हा ५% इतका उच्च असल्याने या क्षेत्राच्या विकासासाठी खास लक्ष देण्यात आले.

रोजगार तसेच बेरोजगार विषयक शासन रोजना –

१) राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार कार्यक्रम (National Rural Employment Programme - NREP)

जे गरिब लोक उत्पन्नाचे साधन म्हणुन फक्त मजुरीवर अवलंबून असतात. त्या ग्रामीण लोकांसाठी ही योजना असून ही योजना केंद्रशासन पुरस्कृत असली तरीही वित्तीय बोजा हा राज्य व केंद्रशासन यांच्या ५०% – ५०% विभागून घेतला आहे. ही योजना सहाव्या योजनेत सुरू केली असून ती १ एप्रिल १९८९ पासून जवाहर रोजगार योजनेत (JRY) समाविष्ट करण्यात आली.

२) ग्रामीण भूमिहीन मजूर रोजगार हमी कार्यक्रम (Rural landless Employment Guarantee Programme - RLEGP)

ग्रामीण भागातील भूमिहीन शेतमजूराला वर्षातील १०० दिवस रोजगार देण्याची हमी या योजनेत आहे. या योजनेत कुटुंबातील किमान एका व्यक्तीला रोजगार अशी हमी दिली जाते. ही केंद्रपुरस्कृत योजना राज्य शासनामार्फत अंमलात आणली जाते. याची सुरूवात १५ ऑगस्ट १९८३ रोजी झाली.

३) समन्वित ग्रामीण विकास कार्यक्रम (Integrated Rural Development Programme [IRDP])

राष्ट्रीय स्तरावर व्यापकपणे स्वीकारण्यात आलेली महत्त्वपूर्ण योजना म्हणजे समन्वित ग्रामीण विकास कार्यक्रम होय. या या कार्यक्रमाची सुरूवात सन १९७८–७९ या साली करण्यात आली. दारिद्र्य व रोजगार निर्मुलनासाली या योजनेत गरीब कुटुंबांना वेतन रोजगार दिला जातो.

४) ट्रायसेम किंवा ग्रामीण युवा स्वयंरोजगार प्रशिक्षण कार्यक्रम (The Scheme of Training Rural Youth for Self Employment - TRYSEM)

ग्रामीण तरूणांना रोजगारक्षम बनविणे, स्वयंरोजगाराला प्रवृत्त करणे या भूमिकेतून १९७९ साली ही योजना सुरू करण्यात आली. ज्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न ३५०० रूपयांपेक्षा कमी आहे. अशा कुटुंबातील तरूणांना प्रशिक्षणासाठी निवडले जाते. निवडीत मागासवर्गीयांना प्राधान्य असते. दरवर्षी २ लाख तरूणांना प्रशिक्षण देण्याचे उद्धिष्ट या योजनेचे आहे. आता ही योजना एप्रिल १९९९ पासून स्वर्णजयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजनेत समाविष्ट केली आहे.

५) जवाहर रोजगार योजना आणि जवाहर ग्रामसमृद्धी योजना (Jawahar Rojgar Yojana and Jawahar Gram Samrudhi Yojana JGSY)

फेब्रुवारी १९८९ मध्ये मागास जिल्ह्यात रोजगार वाढविण्यासाठी प्रायोगिक तत्वावर १२० जिल्ह्यामध्ये जवाहर रोजगार योजना तयार करण्यात आली. यामध्ये राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार योजना असे नामकरण करण्यात याच योजनामध्ये १९९९ साली जवाहर ग्राम समृद्धी योजना असे नामकरण करण्यात आले.

६) रोजगार हमी योजना (Employment Assurance Scheme - EAS)

ग्रामीण भागात हंगामी बेरोजगारीचे प्रमाण मोठे आहे. यासाठी बिगरहंगाम काळात कुटुंबातील १८ ते ६० या वयोगटातील २ व्यक्तींना १०० दिवस रोजगार देण्याची योजना दिली आहे.

७) संपूर्ण ग्रामीण रोजगार योजना (Sampoorna Grameen Rojgar Yojana - SGRY)

२००१ मध्ये जवाहर रोजगार ग्रामसमृद्धी योजना आणि रोजगार हमी योजना यांचा समावेश संपूर्ण ग्रामीण रोजगार योजनेत करण्यात आला.

८) सुवर्णजयंती शहरी रोजगार योजना (Swarna Jayanti Shahari Rojgar Yojna - SJSRY)

१९९७ पासून या योजनेची सुरूवात करण्यात आली. शहरी भागातील बेरोजगारी आणि दारिद्र्य कमी करण्यासाठी या योजनेची सुरूवात केली आहे. यामध्ये समन्वित नागरी दारिद्र्य निर्मुलन करण्यावर भर आहे. या योजनेत स्वयंरोजगाराला प्रोत्साहन तसेच वेतन रोजगार देणे अशा दोन्ही घटकांचा समावेश आहे. या योजनाचा ७५ % खर्च केंद्रशासन व २५% राज्यशासन उचलते.

९) पंतप्रधान रोजगार योजना (Prime Minister Rojagar Yojana - PMRY)

आठव्या पंचवार्षिक योजनेत सुशिक्षित युवकांना छोटे उद्योग स्थापन करण्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी पंतप्रधान रोजगार योजना सुरू करण्यात आली. प्रतिवर्षी एक लाखाहून अधिक कर्ज प्रकरणे या योजनेत मंजूर करण्यात आली.

रोजगार प्रवृत्ती

संघटित व असंघटित क्षेत

- कार्यशक्तिचे विभाजन दोन गटात केले जाते. संघटित क्षेत्रातील कामगार व असंघटित क्षेत्रातील कामगार.
- संघटित क्षेत्रातील कामगारांचे कामगार कायद्यांद्वारे संरक्षण केले जाते.
- हे कामगार आपल्या ट्रेड युनियन स्थापना करून मालकांशी चांगली मजुरी व सामाजिक सुरक्षेच्या उपायांसाठी (पेन्शन, प्रोव्हिडंट फंड, ग्रॅच्युईटी, मातृत्व लाभ इ.) वाटाघाटी करू शकतात.
- सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांमध्ये/उपक्रमांमध्ये काम करणाऱ्या व्यक्तींचा तसेच १० किंवा अधिक कामगारांना रोजगार देणाऱ्या खाजगी क्षेत्रातील उद्योगांमध्ये/उपक्रमांमध्ये काम करणाऱ्या व्यक्तींचा समावेश संघटित क्षेत्रामध्ये होतो.
- उर्वरित उद्योगांमधील कामगारांचा समावेश असंघटित क्षेत्रामध्ये होतो. त्यांना वरिलप्रमाणे लाभ उपलब्ध होत नाहीत.
- त्यांमध्ये हजारो शेतकरी, शेतमजूर, छोट्या उपक्रमांचे मालक, भाडोत्री कामगार नसलेले, स्वयंरोजगारी व्यक्ती इत्यादींचा समावेश होतो.
- एकूण रोजगारात भारतातील संघटित रोजगार क्षेत्राचा वाटा फक्त ७.०८% इतका अल्प आहे.
- सन १९८३ – ९४ या कालखंडात रोजगारवृद्धीचा दर २.०९% होता. आता अर्धावर आला असुन सन १९९४–२००० या काळात १.०२% असा घटला आहे.
- संघटित क्षेत्रात रोजगारात सार्वजनिक क्षेत्र आणि खासगी क्षेत्र यांचा समावेश होतो. येथेही संघटित क्षेत्राचा सार्वजनिक क्षेत्राचा वाटा ६५% इतका मोठा असून खासगी संघटित क्षेत्राचा वाटा ३५% एवढाच आहे.

समारोप –

अशाप्रकारे बेरोजगारी ही एक भारतापुढील सर्वात मोठी समस्या आणि या समस्येचे परिणाम देखील खूप घातक आहेत. रोजगार आणि बेरोजगार विषयक शासन योजना आहेत. त्या योजनांची चांगल्या प्रकारे अंमलबजावणी झाली तर भारतातील बेरोजगारीचा प्रश्न काही अंशी सुटू शकतो. तसेच देशाच्या आर्थिक विकासात भर पडू शकते. याप्रकारे अब्दुल कलामांचे भारत २०२० मध्ये महासत्ता बनण्याचे जे स्वप्न आहे ते पूर्णत्वास जाऊ शकते.

संदर्भ :–

1) https://mr.m.wikipedia.org
2) https://en.m.wikipedia.org>wiki
3) https://www.mpscworld.com
4) www.saamana.com

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (NDLI)

प्रा. गडकरी रामकृष्ण सुर्यकांत
ग्रंथपाल
र.भा. माडखोलकर महाविद्यालय,
चंदगड, जिल्हा- कोल्हापूर

प्रस्तावनाः-

आधुनिक समाज हा ज्ञानाधिष्ठित समाज आहे. सतत नवनवीन माहितीची निर्मिती, विविध क्षेत्रामध्ये होणारे पायाभूत संषोधन यातून समाजाचा बौध्दिक, आर्थिक विकास होतांना दिसतो. बदलत्या तंत्रानामुळे मानवाची प्रगती वेगाने होत आहे. या सर्व जडणघडणीत विविध संस्थाचे, ज्ञानकेंद्रांचे महत्वाचे योगदान आहे. जागतिक पातळीवर नव्या स्वरूपात सादर होत आहे. एक विकसनशील राष्ट्र ते विकासित राष्ट्र हा प्रवास वेगवान स्वरूपात होत आहे. भारताला ज्ञानधिष्ठित महासत्ता करण्याचे स्वप्न माजी राष्ट्रपती मा. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांनी पाहीले ते त्या आधारे राष्ट्राची वाटचाल सुरू आहे. आपण पहात आहोत की, डिजिटल इंडिया हे अभियान आज जोर धरते आहे. ज्ञानाधिष्ठित समाजनिर्मिती करतांना नविन ज्ञानकेंद्राची निर्मिती होत आहे. भारतीय डिजिटल ग्रंथालय हे त्याचेच घोतक आहे. डिजिटल स्वरूपात ज्ञानाचे स्त्रोत उपलब्ध करणे व त्याव्दारे अध्ययन, अध्यापन, संशोधनाचे कार्य करण्यासाठी माहितीची साधन उपलब्ध करणे आवश्यक असते. डिजिटल ग्रंथालयामध्ये विविध स्वरूपातील डिजिटल ज्ञानसाहित्य उपलब्ध करण्यात आले आहे. ज्याव्दारे समृध्द ज्ञान केंद्राची निर्मिती करण्यात आली आहे. आपला देश डिजिटल इंडियाचे स्वप्न पाहात आहे. यामध्ये नॅशनल डिजिटल लायबरी ऑफ इंडियाचे योगदानाही महत्याचे आहे.

डिजिटल ग्रंथालय :-

अध्ययन, अद्यापन व संशोधन ही शैक्षणिक कार्य पूर्ण करण्यासाठी ग्रंथालये महत्त्वाची भूमिका निभावतात. निरंतर शिक्षण, दूरशिक्षण, तसेचं मुक्त शिक्षण पध्दतीमध्ये ग्रंथालयांना विशेष महत्त्व आहे. ग्रंथालयामध्ये माहितीच्या साधनांचा संग्रह केला जातो. त्यावर प्रक्रिया करून तो वाचकांसाठी उपलब्ध केला जातो. यासाठी ग्रंथ, नियतकालिके, हस्तलिखिते, प्रबंध, दृकश्राव्य साधने इत्यादी माहिती साधनांचा संग्रह ग्रंथालये करीत असतात.

आधुनिक युगामध्ये माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर वाढलेला आहे. त्यामुळे ग्रंथालयही डिजिटल स्वरूपाचे साहित्य उपलब्ध करून देत आहेत. ई-बुक, ई-जर्नल तसेचं विविध विषयांवरील डेटाबेस आज उपलब्ध झालेले दिसतात. संशोधकांना माहिती तंत्रज्ञानाच्या माध्यमाने कोणत्याही ठिकाणी कोणत्याही वेळी माहिती उपलब्ध होत आहे. त्यामुळे ग्रंथालयांचे स्वरूप ग्रंथालयापुरते मर्यादित न राहता ते ज्ञानकेंद्र म्हणून उदयास येत आहे.डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे वाचनसाहित्याच्या स्वरूपामध्ये बदल झाला. त्याचा परिणामा म्हणून डिजिटल वाचन साहित्याची निर्मिती झाली. आज जगभरात डिजिटल ग्रंथालय निर्माण झाली आहेत. आणि वाचन साहित्य वाचकांच्या संगणक, मोबाईल इ. संप्रेषन साधनामध्ये वाचने शक्ये झाले. हे सर्व माहिती तंत्रज्ञानामुळे शक्य होत आहे

ग्रंथालयामध्ये विविध मुद्रीत वाचन साहित्याबरोबर अमुद्रीत ग्रंथत्तेर साहित्याचा संग्रह केलेला असतो. यामध्ये, सी. डी. रॉम, ध्वनिमुद्रीका, चलतचित्र इं. साहित्य हे कालपरत्वे अल्प काळ टिकते. त्याचे जतन करण्यासाठी डिजिटल स्वरूपात परावर्तित करून ते कायम स्वरूपी टिकवणे व संशोधकांना उपलब्ध करून देणे आवश्यक असते.

डिजिटल ग्रंथालय निर्मिती ही ग्रंथालयाच्या विकासाच्या प्रवाहतील महत्त्वाचा टप्पा आहे. काही महत्त्वाचे ग्रंथ, हस्तलिखिते ही कालपरत्वे जिर्ण होत आहेत. त्यांचे संशोधन मुल्य अमुल्य आहे. अशा संशाधनांचे डिजिटलायझेशन करून त्यांचे जतन करणे व उपभोगत्यांना उपलब्ध करूण देणे यासाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रभावी वापर करणे हे डिजिटल ग्रंथालय निर्मिती मागील तंत्र आहे. ज्या ग्रंथालयामध्ये डिजिटल स्वरूपाचे साहित्य संग्रहीत केले जाते त्या ग्रंथालयाला ढोबळ मनाने डिजिटल ग्रंथालय म्हणता येईल. संशोधना साठी उपयुक्त दुर्मिळ ग्रंथाचे आधुनिक स्वरूपामध्ये डिजिटायझेशन करून ते ग्रंथ जतन करणे व तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने संशोधकां पर्यत पोहचवण्या साठी डिजिटल ग्रंथालयांची भुमिका महत्वाची आहे.

भारताचे राष्ट्रीय डिजिटल ग्रंथालयः-

महिती तंत्रज्ञानाच्या युगामध्ये ग्रंथालयांनी आपले अमुलाग्र परिवर्तन घडविले आहे. बदलत्या तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून ग्रंथालय सेवा व सुविधांचा गुणात्मक विकास होत आहे. ग्रंथालयांचे रूपांतर ज्ञानकेंद्रामध्ये झाल्याचे आपन पाहतो.

भारतामध्ये फार समृध्द ग्रंथलये आहेत. भारताचे राष्ट्रीय ग्रंथालय कोलकत्ता येथे आहे. देशामध्ये निर्माण होणारे सर्व प्रकारचे वाचन साहित्याचे जतन व संवर्धन व्हावे तसेच सर्वांना उपब्ध व्हावे, त्याचा वापर सर्व नागरिकांना व्हावा, या साठी राष्ट्रीय ग्रंथालय कार्य करतात. जगातीक पातळीवर पाहता विकासित राष्ट्रांमध्ये संपन्न व समृध्द राष्ट्रीय ग्रंथालये पहावयास मिळतात. उदा. अमेरिकेचे लॉयब्ररी ऑफ कॉग्रस. त्याबरोबर आपले राष्ट्रीय ग्रंथालय देशातील समृध्द ग्रंथालयां पैकी एक ग्रंथालय आहे.

MHRD यांचे अंतर्गत मानव संसाधन विकास मंत्रालय यांच्या (राष्ट्रीय शिक्षण अभियाना अंतर्गत) 'माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या माध्यामाने शिक्षण' या राष्ट्रीय शिक्षण अभियानां अंतर्गत 'नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया' (NDL India) या मार्गदर्शी प्रकल्पाची सुरूवात केली आहे. या मधुन अद्यावत संसाधनाचा विकास केला आहे. यासाठी संसाधन शोध घेण्यासाठी शोध सुविधा उपलब्ध केली आहे (कमी वेळेत व कमीत कमी प्रयत्ना). या मध्ये Filtered व federated शोध सुविधा आहे. यामुळे वापर करता त्याला हवा असलेल्या संसाधनांचा शोध कमीत कमी प्रयत्नात आणि कमी वेळेत योग्य महिती स्त्रोत शोधू शकतो.

एनडीएल इंडीयामध्ये कोणत्याही भाषेतील सामग्री ठेवण्यासाठी रचनात्मक आराखडा तयार केला आहे. आणि भारतीय भाषांसाठी इंटरफेस सहाय पुरवते. सध्या हिंदी व बंगाली भाषांची सोय आहे. भारताच्या राष्ट्रीय डिजिटल लायब्ररीने शिक्षणाव्दारे समता आणि संधीचे समर्थन व सक्षमिकरण करण्यासाठी देश भरातील डिजिटल ज्ञानाची संपत्ती एकत्रीत केली आहे.

मिशन :-

एनडीएल इंडिया हे कोणत्याही ठिकाणी अध्ययन करणाऱ्यांना एक समृध्द, उपयुक्त आणि विश्वसनिय ज्ञान स्त्रोतांचा स्त्रोत पदान करण्याचा प्रयत्न करेल जे आपल्या क्षेत्रात मध्ये योगदान देणाऱ्या अध्यापकाना उपयुक्त असले. एनडीएलचे असेही ध्येय असेल की डिजिटल साक्षरतेला सहाय करणे, चालना देणे, व भारतातील सर्व नागरिकांना ज्ञानाचा मोठा स्त्रोत उपलब्ध करून देणे. ज्या मध्ये प्रवेश करणे, सहज हताळता येईल व तो स्त्रोत सर्वांना उपलब्ध असेल.

राष्ट्रीय डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया हे शाळा, महाविद्यालय, विद्यापीठ, शिक्षक, विद्यार्थी, व्याख्याते, दिव्यांग विद्यार्थी आणि ज्यांना शिकण्यास इच्छा आहे अशा प्रत्येकासाठी एकात्मक व्यासपीठ म्हणून कार्य करत आहे. विद्यार्थ्यांना कोणत्याही ठिकाणी ई-लर्निंगची सोय उपलब्ध करण्या साठी प्रयत्न करते. तंत्रज्ञान आधारीत शिक्षणासाठी आवश्यक सहाय व रचना एनडील करत आहे.

उद्देश :-

१) २४ ग ७ डिजिटल ग्रंथालय सुविधा उपलब्ध करणे. ज्या व्दारे कोणत्याही वेळी व कोणत्याही ठिकाणी एका विंडोव्दारे आवश्यक माहितीचा शोध घेता येईल.
२) उपभोक्तांच्या गरजेनुसार/ अभ्यासच्या पातळीनुसार त्यांनी निवडलेल्या विविध विषयांचा व्याप्तीनुसार देशातील सर्वात्तम संस्था व्दारे अध्ययन संच आणि साहित्य उपलब्ध करूण देणे.
३) ई-लर्निंग व डिजिटल सामग्रीसाठी आंतरराष्ट्रीय सहयोग प्रस्थापीत करणे जेणेकरून जगभरातून अध्ययन क्षेत्रातील प्रचलित, संबंधित व अग्रगन्य प्रवाहातील माहिती उपलब्ध होईल.
४) विविध पातळीवर व्यापकदृष्टीने ई-लर्निंग वातावरणास समर्थन प्रदान करणे. जसे की, एन डी एल ऑफ इंडिया उपभोक्तांच्या शैक्षणिक गरजेनुसार शोध सुविधेत सुधारणा करत असते.

कार्यक्षत्र :-

१) सर्व शैक्षणिक स्तर :- शाळा, महाविद्यालय, विद्यापीठ व अध्यायन
२) सर्व विद्याशाखा :- विज्ञान, कला, वाणिज्य, अभियांत्रिक, वैदयकीय शास्त्र, विधी. इ.
३) सर्व भाषा :- संभाषणाचे माध्यम असलेल्या भारतातील बोली भाषा
४) सर्व विद्यार्थी :- सर्व स्थरातील अध्ययनकर्ते/ विद्यार्थी

सभासदत्व :- एन. डी. एल इंडिया चे सभासदत्व सर्वांसाठी खुले आहे. कोणतीही व्यक्ती सभासद होऊ शकते. दोन प्रकारे सभासदत्व प्राप्त करता येते.

१. व्यक्तिगत सभासद
२. संस्था सभासद

एन. डी. एल इंडिया चे सभासदत्वासाठी ऑन लाईन अर्ज उपलब्ध करून देण्यात आला आहे. त्यामध्ये सर्व आवश्यक माहिती भरून सभासदत्व घेता येते. त्या साठी User ID o Password दिला जातो. सवहपदकरून एन. डी. एल. च्या सेवेचा उपयोग करता येतो.

ज्ञान संसाधने (अध्ययन स्त्रोत) :-

१) **e- books :-** National Digita Library of India अंतर्गत ७ लाख पुस्तके उपलब्ध करण्यात आली आहेत. या मध्ये ३ लाख लेखकांची पुस्तके असून ती जगभरातील ७० भांषा मध्ये उपलब्ध आहेत याचा वापर करता येतो.
२) **नियतकालिकालील लेख** :- National Digita Library of India अंतर्गत ३ लाख लेख उपलब्ध असनू २ लाख लेखकांनी लिहीलेले आहेत.

३) **प्रबंध** :-National Digita Library of India मधुन ९५००० पेक्षा अधिक प्रबंध उपलब्ध करण्यात आले आहेत. भारतातील विविध शैक्षणिक संस्था मधील प्रबंधचा या मध्ये समावेश करण्यात आला आहे.

४) **हस्तलिखिते** :- सत्यजित राय सोसायटी, विद्या प्रकाशन मंडळ इतर संस्थांची दुर्मिळ हस्तलिखिते उपलब्ध करण्यात आली आहेत.

५) **श्राव्य साधन** :-२६२ पेक्षा अधिक श्राव्य साधने उपलब्ध आहेत. ही इंग्रजी व इतर भाषांमध्येही उपलब्ध आहेत.

६) **दृक साधन** :-

१८००़ अधिक व्याख्याने उपलब्ध आहेत. ही ११ विविध स्वरूपात आहेत याचा उपयोग वाचक करू शकतात.

इत्यादी विविध प्रकारचे ज्ञानाचे स्त्रात उपलब्ध करण्यात आले आहेत. याचा वापर आपण केव्ही व कोणत्याही ठिकाणी करू शकतो. वरील विविध संसाधने आपण इंटरनेटच्या आधारे पाहु शकतो. वाचू शकतो. आवश्यक माहिती डाऊनलोड करू शकतो व साठवू शकतो. याचा वापर करणे सहज व सोपे आहे.

National Digital Library of India चे भारतातील अग्रगण्य डिजिटल ग्रंथालय आहे. आधुनिक युगामध्ये माहिती तंत्रज्ञानाचा होत आलेला वापर व आजच्या युगाची गरज ओळखून National Digital Library of India निर्मिती केली आहे. महाविद्यालय व विद्यापीठ ग्रंथालयांनी आपल्या उपभोगत्यांना याबाबत अधिकधिक माहिती करून दिली पाहिजे. या मुळे या सुविधांचा अधिक अधिक वापर करता येईल. आज युवक हे मोबाईलचा वापर अधिक प्रमाणात करतांना दिसताता. एन. डी. एल ने याचा विचार करून App तयार केले आहे. याचा वापर मोबाईल वर करता येतो व एन. डी. एल चा वापर वाढविता येतो. डिजिटल भारताचे समृध्द डिजिटल ग्रंथालय म्हणून National Digital Library of India निर्मिती ही भारतासाठी मैलाचा दगड ठरत आहे.

संदर्भ :-

1. डायमंड ग्रंथालय व माहितीशास्त्र कोश (२००८) संपा. कोण्णूर एम. बी, कोण्णूर सुजाता, आणि माणगांवकर उषा:प्रभा ं, डायमंड पब्लिकेशन्स, पूणे.
2. संगणक शब्दकोश (२०११) संक. सप्रे मधुकर, डायमंड पब्लिकेशन्स, पूणे.
3. ग्रंथालय संदर्भ सेवा : तात्विक व प्रात्यक्षिक (२००३) साखरे राजेंद्र रमाकांत, युनिव्हर्सल प्रकाशन, पुणे.
4. नरगुंडे रवेती, (२००७) ग्रंथालये आणि सामाजिक विकासः युनिव्हर्सल प्रकाशन, पुणे.
5. ग्रंथालय संगणकीकरण आणि आधुनिकीकरण (२०१०) फडके द. ना. युनिव्हर्सल प्रकाशन, पुणे.
6. लोकराज्य, वाचनः एक अमृतानुभव जून- जूलै २०११ माहिती व जनसंपर्क महासंचालनायल, मुंबई.
7. http://inflibnet.ac.in
8. http://epgp.inflibnet.ac.in/index.php
9. http://shodhganga.inflibnet.ac.in
10. https://www.inflibnet.ac.in/ess/techinst.php
11. http://www.nationallibrary.gov.in
12. https://ndl.iitkgp.ac.in
13. http://nlist.inflibnet.ac.in
14. https://www.ugc.ac.in
15. https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_India

माध्यमिक शिक्षकांच्यासाठी नवसंजीवनी : अविरत

श्री गवारी विलास हरिभाऊ,(सहा. शिक्षक)
अविरत (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षण)
राज्यस्तरीय तज्ज्ञ मार्गदर्शक
व्यंकटराव हायस्कूल व ज्युनिअर कॉलेज, आजरा

सारांश :

शिक्षण क्षेत्र हे अन्य क्षेत्रांपेक्षा सर्वस्वी निराळे आहे. हे क्षेत्र संपूर्णत: सर्जनशीलतेचे आणि काळाच्या बरोबरीने वागणेस प्रवृत्त करणारे असे क्षेत्र आहे. आजचे युग हे माहिती व तंत्रज्ञानाचे युग आहे. या युगात आजची माहिती उद्या अल्पावधीतच शिळी बनते. अशा अवस्थेत शिक्षकांना मात्र आपली विवेक बुध्दी वापरुन दररोजच नवीन विचारांनी विद्यार्थ्यांसमोर उभे रहावे लागते. पवित्र ज्ञानदानाचे, ज्ञानसंरचनेचे आव्हानात्मक कार्य त्यांना पार पाडावयाचे असते. प्रारंभी हे कार्य उत्साहाने पूर्ण कराणारा हा शिक्षक काही कालावधीनंतर स्थिरावल्यानंतर मात्र त्याच्यावर पठारावस्था निर्माण झाल्यासारखी स्थिती ओढावते. त्यातून त्याला आपल्याला ज्यापध्दतीने अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया पूर्ण करावयाची असते त्या पध्दतीने ते कार्य होत नाही. अशा अवस्थेत शिक्षक पारंपरिक अध्ययन अध्यापन पध्दतीच्या गर्तेत न आडकता नवनवीन कल्पना (ज्ञानरचनावादासारख्या) अवलंबाव्यात व स्वत: अद्ययावत रहावे. यासाठी नव संजीवनीच्या रुपाने आज संपूर्ण महाराष्ट्रात माध्यमिक शिक्षकांना 'अविरत प्रशिक्षण देऊन' त्यांच्यात एक प्रकारची ऊर्जित अवस्था निर्माण करण्याचे एक क्रांतिकारक पाऊल या प्रथमच ऑनलाईन अविरत प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून 'राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान' आणि 'महाराष्ट्र विद्या प्राधिकरण' यांच्याद्वारे टाकणेत आले आहे.

प्रस्तावना :

विद्यार्थ्यांच्या आयुष्यात सकारात्मक बदल घडवून आणण्याचे एक पीढी घडवून आणण्याचे प्रचंड सामर्थ्य शिक्षकांमध्ये असते. विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या पायावर उभे रहावे, यशस्वी व्हावे, यासाठी ते प्रमाणिकपणे प्रयत्न करत असतात. माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांना त्यांच्या सामर्थ्याची जाणीव असते. विद्यार्थ्यांच्या पर्यन्त पोहोचण्याची तळमळ त्यांच्यात असते. मात्र सुरवातीच्या काळात प्रचंड उत्साहाने शाळेत जाणाऱ्या या क्षिणकांचा उत्साह हळूहळू कमी होतोय. विद्यार्थ्यांना बहुधा आपली गरज नाही, विद्यार्थी आपले ऐकतच नाही, आपल्या हातात काही नाही, असे विचार शिक्षकांच्या मनात घर करु लागले आहे. भोवतालच्या बदलत्या परिस्थितीमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये घडून येणारे बदल त्यांना जाणवतात मात्र त्या बदलांबद्दल आपण काय करावे? हे त्यांना कळत नाही. या बदलांचा नक्की अर्थ समजुन घेणेची त्यांची धडपड सुरु आहे. 'बदल हा निसर्गाचा नियम आहे.' आपल्या आजुबाजूला तंत्रज्ञान प्रसारमाध्यमे जीवनशैली आणि मुल्य झपाट्याने बदलत असताना त्याचा परिणाम विद्यार्थ्यांवर झाला नाही तरच नवल; म्हणून काळानुरुप होणारे बदल स्वीकारुन शिक्षकांनी संमृध्द होणेसाठी अविरत सारख्या सेवांतर्गत प्रशिक्षणांची गरजेचे असते.

सेवांतर्गत प्रशिक्षण व्याख्या :

''सेवेत रुजु झालेनंतर शिक्षकांना शिक्षण क्षेत्रात बदलणाऱ्या संकल्पना, उपक्रम यांची ज।णीव व्हावी. तसेच शिक्षक अद्ययावत व्हावेत, या हेतूने ज्या प्रशिक्षणांचे आयोजन केले जाते त्या प्रशिक्षणांना 'सेवांतर्गत प्रशिक्षण' असे म्हणतात.''

सेवांतर्गत प्रशिक्षणांची गरज :

शिक्षक दीर्घकाळ या पेशामध्ये कार्यरत असतात. इतर क्षेत्रांच्या तुलनेत शिक्षण क्षेत्रात मानवी अंतरक्रिया परस्पर संबंध हे मोठ्या प्रमाणात असतात. उदा. शिक्षक-विद्यार्थी, शिक्षक-पालक, शिक्षक-समाज इ. शिक्षकाला तोच विषय त्याच इयत्तांना शिकवायचा असला तरी त्यांच्या पुढे येणारे विद्यार्थी नवीन असतात. त्यांचे अनुभव विश्व निराळे असते.त्यामुळे त्याला हाताळण्यासाठी लागणाऱ्या क्षमताही वेगवेगळया असाव्या लागतात. सद्या माहिती व तंत्रज्ञान यांच्या प्रगतीची जी घोडदौड चालली आहे त्यांचाही विषयज्ञानावर विद्यार्थ्यांच्या अनुभवावर परिणाम होत आहे. त्यामुळे वेळोवेळी शिक्षकाला आपले ज्ञान, कौशल्य व क्षमता अधिक चांगल्या प्रकारे विकसित करणे, त्यांचे नुतनीकरण करणे गरजेचे आहे. तरच स्पर्धेच्या युगात शिक्षक स्वत:चे स्थान टिकऊ शकेल.

शिक्षक सेवेत रुजू झालेनंतर त्याच्या संपूर्ण व्यवसायाच्या कालावधीत समाजाची ध्येय, शिक्षणाची उद्दीष्ट्ये, अभ्यासक्रमांची रचना, अध्यापन पध्दती, व्यवस्थापन प्रक्रिया इ. मध्ये बदल होत असतो. या बदलांचा शिक्षणावर प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष परिणाम होतो. याची शिक्षकाला माहिती असणे महत्वाचे असते. तरच तो या आव्हानांना तोंड देणेस सक्षम होऊ शकतो. शिक्षकाचा विकास ही एक गुंतागुंतीची प्रक्रिया आहे. स्वयंअध्ययन, सहाध्यायींच्या सहाय्याने अध्ययन, विविध सामाजिक घटकांबरोबर अंतक्रिया यांची

मदत घेऊन तो आपली अर्हता वाढवू शकतो. परंतू प्रत्येक शिक्षकाला हे शक्य नसते. या सर्वांसाठी सेवांतर्गत शिक्षक प्रशिक्षणाची गरज आहे.

सेवांतर्गत प्रशिक्षणाची उद्दीष्ट्ये :

१) शिक्षक सेवेत असलेल्या अप्रशिक्षित किंवा अल्पप्रशिक्षित शिक्षकांच्या अर्हतेमध्ये विकास करणे.
२) सेवेत असलेल्या शिक्षकांची व्यावसायिक अर्हता वाढविणे.
३) समाजामध्ये भविष्यकाळात येऊ घातलेल्या भूमिका वाढविणेस सक्षम करणे.
४) अभ्यासक्रमातील आशय पध्दती, मूल्यमापन तंत्रे यांच्या बदलानुरुप आवश्यक ती माहिती व कौशल्य पुरविणे.
५) नवीन विचार प्रवाहांची जाणीव करुन देणे. उदा. जलदगतीने अध्ययन पध्दती ALP (Accelerator learning programme), विशेष गरजा असलेल्या मुलांचे प्रशिक्षण.
६) सेवापूर्व शिक्षक शिक्षणातील त्रृटी दूर करण्याचा प्रयत्न करणे.

सेवांतर्गत शिक्षक शिक्षणाच्या कार्यनिती :(Strategies of Inservice Teacher Education)

सेवांतर्गत शिक्षक शिक्षणाच्या पध्दती व कार्यनिती गटाप्रमाणे उद्दीष्टांप्रमाणे व कार्यक्रमांप्रमाणे बदलतात. उदा. ALP (Accelerator learning programme) जलदगतीने अध्ययन पध्दती हे विद्यार्थ्यांची कमी कालावधीत मुलभूत क्षमता विकसित करणेसाठी ERAAC सारख्या तंत्राचा वापर करुन संबोध पक्के करण्यचा कृती कार्यक्रम आहे. तसेच सातत्यपूर्ण सर्वंकष मुल्यमापनासंदर्भात घेतली जाणारी प्रशिक्षण ही विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास होत असताना त्यांच्यातील आवड, क्षमता, कल असलेल्या क्षेत्रांच्या नोंदी लक्षात घेणे महत्वाचे ठरते.

१) फेस–टू–फेस मॉडेल :

यामध्ये एखादी संस्था प्रशिक्षण वर्गाची जबाबदारी घेते. एखादा विषय निवडून त्यातील तज्ज्ञ बोलविणे सहभागी शिक्षकांची यादी करुन त्यांना बोलविणे ही कामे त्या यजमान संस्थेला करावी लागतात. यामध्ये ३० ते ४० सहभागी काम करु शकतात. व्याख्यान–चर्चा पध्दत, प्रकल्प पध्दत, लहान गट चर्चा, ग्रंथालय इ. पध्दतींचा वापर केला जातो. याचा मुख्य फायदा म्हणजे तज्ज्ञव्यक्ती व सहभागी यांची चांगली आंतरक्रिया होते. सहभागींना तज्ज्ञव्यक्तींच्या ज्ञानाचा फायदा घेता येतो. मात्र जास्त शिक्षक सहभागी होऊ शकत नाहीत. उदा. क्षमता चाचणी कशी तयार करावी याबाबतचे एखाद्या केंद्र शाळेने केलेले कृती सत्राचे नियोजन.

२) कास्केड मॉडेल :(Cascade Model)

यामध्ये सहभागी शिक्षकांची संख्या जास्त असते. दोन किंवा तीन टप्प्यात हे प्रशिक्षण पूर्ण केले जाते. पहिल्या टप्प्यात तज्ज्ञांचे प्रशिक्षण पूर्ण केले जाते. त्यांनी इतर सहभागी शिक्षकांना नंतर प्रशिक्षित करावयाचे असते. याचा मुख्य फायदा म्हणजे कमी वेळात एकाचवेळी मोठ्या संख्येच्या शिक्षकांना प्रशिक्षण देता येते. या पध्दतीचा एक तोटा म्हणजे तज्ञांच्या प्रशिक्षणाच्या टप्प्याकडून प्रत्यक्ष शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाच्या टप्प्यापर्यन्त माहितीच्या संक्रमणामध्ये माहितीचे प्रमाण कमी कमी होणेची शक्यता असते. त्यामुळे प्रशिक्षणाची गुणवत्ता व परिणामकारकता कमी होणेची शक्यता असते.

अविरत (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षणाची गरज/उपयुक्तता)

बदलत्या भोवतालच्या जीवनामुळे आजच्या विद्यार्थ्यांना सामोरे जाणेसाठी बदलत्या काळात शिक्षकांची भूमिका देखील बदलायला हवी. एकवीसाव्या शकतातील आव्हाने विद्यार्थ्यांच्या बदलत्या गरजा समजुन घेणेसाठी शिक्षक सक्षम बनायला हवेत. त्यासाठी गरज आहे ती सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षणाची. काळाबरोबर अविरतपणे चालण्यासाठी शिक्षकांच्या आणि विद्यार्थ्यांच्या अवितर प्रगतीसाठी राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान व महाराष्ट्र शासन यांच्या सहकार्याने महाराष्ट्र विद्या प्राधिकरण अविरत सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षण (Continuous Professional Development) माध्यमिक शाळांतील मुख्याध्यापक व शिक्षक यांच्यासाठी राबवत आहेत.

अविरत (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षणाची) तोंड ओळख :

आजचा विद्यार्थी एकवीसाव्या शतकातील आहे. तंत्रज्ञानाच्या या जगात विद्यार्थी गतीने पुढे जात आहे. हे सर्व समजून घेऊन शिक्षकांनी स्वत: संमृध्द झाले पाहिजे. शिक्षकांना समृध्द करणेसाठी या प्रशिक्षणाच्या पहिल्या टप्प्यात किशोरवयीन मेंदू बद्दल आधुनिक संशोधनाचा समावेश करणेत आला आहे. तसेच व्हिडिओ, ॲनिमेशन खेळ, चर्चा, कोडी, प्रसंग नाटके, गटकाम या सारख्या कृतींमुळे हे प्रशिक्षण अत्यंत नाविण्यपूर्ण आणि मनोरंजक करणेत आले आहे.

अविरत (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षणाचे) स्वरुप :

शिक्षकांच्या कामाचा व्याप लक्षात घेऊन महाराष्ट्रात प्रथमच एका संपूर्णपणे ऑनलाईन पध्दतीच्या प्रशिक्षणाची निर्मिती करणेत आली आहे. शिक्षकांना त्यांच्या सोयीने त्यांच्या रहात्या ठिकाणी मोबाईल किंवा संगणकाच्या माध्यमातून हे प्रशिक्षण घेता येणार आहे.

अविरत (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षणाची) वैशिष्ट्ये :

१) महाराष्ट्रातील माध्यमिक शाळांतील ४० हजारांपेक्षा अधिक शिक्षकांच्या सामुहिक संवादातून आणि अनुभवातून समृध्द होणारी प्रशिक्षण प्रक्रिया.

२) तज्ज्ञांकडून वर्षभर मिळणारे सातत्यपूर्ण मार्गदर्शन.

अविरत (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षणाची) यशस्विता :

या प्रशिक्षणांतर्गत येणाऱ्या ४ टप्प्यापैकी २ टप्प्यांचे यशस्वी आयोजन एकविसाव्या शतकातील आव्हाने आणि किशोरवयीन विद्यार्थ्यांच्या गरजा समजून त्याला प्रतिसाद देणेसाठी शिक्षकांच्या दृष्टिकोनात व कौशल्यामध्ये वाढ होणेसाठी राज्यातील माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापक व शिक्षक यांचेसाठी सन २०१७-१८ मध्ये अविरत टप्पा १ व सन २०१८-१९ मध्ये अविरत टप्पा २ यशस्वीपणे पार पडले. याद्वारे महाराष्ट्रातील सुमारे ४१ हजार ४१४ माध्यमिक शिक्षक या प्रक्रियेशी जोडले गेले आहेत. सन २०१७-१८ मध्ये अविरत टप्पा एक यशस्वीपणे पूर्ण केल्या बद्दल प्रशिक्षणार्थींना महाराष्ट्र शासन शालेय शिक्षण व क्रिडा विभाग यांच्यावतीने ‘करिअर विज्ञ’ अशा पदवीचे प्रमाणपत्र देऊन त्यांचा गौरव करणेत आला.

अविरत एक प्रशिक्षण हे १२ वर्षे किंवा १० वर्षे पूर्ण झालेनंतरच्या वरिष्ठ वेतनश्रेणी प्रशिक्षणासाठी समकक्ष धरणेत आले आहे. या प्रशिक्षणामुळे शिक्षकांच्या अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत अमुलाग्रह बदल घडून आला. शिक्षक तंत्रस्नेही बनले व आत्मविश्वासाने काम करु लागले. अविरतशी जोडले गेलेले सर्व प्रशिक्षणार्थी, तज्ज्ञ मार्गदर्शक, जिल्हा समन्वयक, राज्य समन्वयक, शिक्षणाधिकारी, डायट प्राचार्य यांच्या योगदानामुळे यावर्षी सन २०१८-१९ मध्ये प्रथमच इयत्ता १० वी साठीची कल चाचणी व अभिक्षमता चाचणी मोबाईल ॲपद्वारे घेणे शक्य झाले.

सातत्यपूर्ण व्यावसायिक प्रशिक्षण :

अविरत टप्पा १ व अवितर टप्पा २ मधील मोड्युल्स : अंतरंग

अविरत टप्पा १ :

मोड्युल्स

१) एकविसाव्या शतकातील बदल व शिक्षकाची भूमीका

२) किशोर अवस्थेतील शारीरिक मानसिक व वर्तनातील बदल व समस्या समजून घेणे

३) किशोरवयीन विद्यार्थ्यांशी संवाद साधण्याचे तंत्र व कौशल्य

४) शिक्षकांच्या भूमिकेचे आत्मपरिक्षण व त्यांच्या स्वविकासाचा कृती आराखडा

५) विद्यार्थ्यांचा कल, क्षमता व संधी ओळखून करिअर निवड व नियोजन

अविरत टप्पा २ :

मोड्युल्स

१) शिक्षक एक व्यक्ती

२) शिक्षक एक सुलभक

३) शिक्षक : लोकशाहीचा अध्वर्यु

४) शिक्षक एक मार्गदर्शक

५) शिक्षक एक करिअर समुपदेशक

समारोप :

बदलत्या परिस्थितीला सामोरे जाणेसाठी, विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी, आपल्या व्यवसायात व समाजात समृध्द शिक्षक व व्यक्ती; म्हणून आपण अधिक सक्षम होणेसाठी अविरत हे नाविण्यपूर्ण प्रशिक्षण अत्यंत उपयुक्त आहे. सर्वच माध्यमिक शिक्षकांनी ते घ्यावे. राज्यस्तरीय तज्ज्ञ मार्गदर्शक या नात्याने तुंम्हाला या प्रशिक्षणासाठी मन:पूर्वक शुभेच्छा!

संदर्भ साहित्य :

१) अविरत टप्पा १ (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षण)

२) अविरत टप्पा २ (सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास प्रशिक्षण)

३) अविरत व्हीडीओ

४) करिअर मॅजिक फ्रेम वर्क व्हीडीओ

५) महाकरिअर मित्र ॲप / www.mahacareermitra.in

६) सप्रे निलिमा, पाटील प्रिती(२००२), शिक्षणातील विचार प्रवाह, कोल्हापूर फडके प्रकाशन कोल्हापूर

भारतीय शिक्षणाची दिशा - व्हीजन २०२०

श्री कलकुटकी अनिल लक्ष्मण
संशोधक विद्यार्थी
गडहिंग्लज

माणसे जोडण्यास शिकवते ‘शिक्षण’.... अन्यायाविरुद्ध वाचा फोडण्यास शिकवते ‘शिक्षण’ जीवनाच्या प्रवाहात ‘आपलेपण’ देणारे, समृद्ध वाटचालीची दिशा देणारे शिक्षण हे व्यक्ती, समाज, देशाच्या विकासाचा केंद्रबिंदू आहे. शिक्षणाने आपल्या देशाची, समाजाची प्रगती होते. या शिक्षणातून विद्यार्थी घडला पाहिजे. त्यांच्या शिक्षणाच्या विकासातून समाजहित, देशहित साधले पाहीजे हे एकूणच जगण्याच्या पटलावरती शिक्षणाच्या माध्यमातून सर्वांगीण विकास साधण्याच्या या प्रक्रियेत समाजातील सर्वच घटक सहभागी व्हावेत आणि आपल्या देशाच्या विकासात योगदान देणे क्रमप्राप्त ठरते. शिक्षणाच्या माध्यमातून समाजासाठी, देशाच्या विकासासाठी ‘योगदान’ देण्याची ‘दानत’ ही शिक्षणाच्या उदात्ततेतुन पुढे आली आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून आपली सामाजिकता सतत ‘दरवळत’ ठेवून समाजहित साधण्याचा आनंद हा ‘परमोच्च’ असतो. हा आनंद आजच्या धावपळीच्या या युगात प्रत्येकाने जपला पाहीजे तरच आपल्या देशाचे जगाच्या स्पर्धेत ‘महासत्ता’ बनण्याचे स्वप्न सत्यात उतरेल. शिक्षणाच्या मंथनातून समाजाला विचारांचे ‘नवनीत’ देण्याचा हेतू हा आजच्या घडीला प्रामाणिकच असावा. हे सर्वांना ‘अभिप्रेत’ आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून प्रत्येकांनी आपल्या कृतीशील कार्याची गती वाढविली तर झपाटयाने येणाऱ्या विविध ज्ञानस्त्रोतांचा वापर करुन आपल्या ज्ञानाच्या कक्षा रुंदाविण्याचा प्रयत्न हा आपल्या किंबहुना देशाच्या विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

ज्ञान दिल्याने ज्ञान हे वाढते, या ज्ञानाचे मंदिर हे....

जीवनात घडत असताना ज्ञान हे आपण भरभरुन घ्यावे. इतरांनाही आपण आपल्याकडील ज्ञान इतरांनाही उदंडपणे द्यावे ही त्यागी भावना शिक्षणानेच माणसाला दिली आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून परिवर्तन होते. आपल्या कृतिशील कार्याची गती सात्वीकतेच्या पातळीवर वाढविले तर जगाच्या स्पर्धेत आपण प्रभावी ठरु शकतो ही विश्वासार्हता शिक्षणानेच सर्वांना दिली आहे. समाजामध्ये खरे शिक्षण रुजले तर त्याचा खरा अर्थ ज्यांच्यासाठी शिक्षणाची गरज आहे ती खऱ्याअर्थी सत्कारणी लागल्याचे समाधान समाजाच्या पातळीवर ‘सत्य’ ठरु शकेल मात्र शिक्षणामुळे सर्वांचा ‘कायापालट’ होतो हे मात्र सर्वच पातळयांवर ‘सार्थ’ ठरले आहे.

स्वातंत्र्यानंतर शिक्षणासाठी धडपडणारी पिढी अडथळयांच्या वाटेतून प्राप्त परिस्थितीशी सामना करीत आर्थिक ‘झळ’ सोसत आधारहीन होऊन शिक्षण घेत होती. आज स्वातंत्र्याची सत्तरी उलटली तरी थोर समाज सुधारकांनी समाजातील सर्वच घटकांना शिक्षणाची दारे खुली केली ज्ञानाची न संपणारी शिदोरी देण्याचा प्रयत्न केला आणि शिक्षणाची मक्तेदारी मोडीत काढली. या शिक्षणाच्या माध्यमातून बहूजन समाज ‘बळकट’ करण्याचा प्रयत्न झाला. महात्मा जोतीराव फुले व क्रांतीज्योती सावीत्रीबाई फुले यांच्या त्यागी कार्यातुन स्त्रियांना शिक्षण मिळू लागले. त्यामुळेच आज स्त्रिया विविध क्षेत्रात गगनभरारी घेत आहेत.

‘प्राथमिक शिक्षण : सक्षमीकरणाचा पाया’

शिक्षणाच्या या प्रवाहात पायाभूत शिक्षण म्हणून प्राथमिक शिक्षण महत्त्वाचा केद्रंबिंदू मानला आहे. या शिक्षण प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात सुंसंस्काराची भर अधिकतेने पडते. या पायाभूत शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाची सुरुवात होते. या शिक्षण प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणण्याचा प्रयत्न केला जातो. विद्यार्थी हा आपल्या देशाचे ‘भविष्य’ आहे. या भविष्याला ‘बळ’ देण्याचा प्रयत्न हा पायाभूत शिक्षणातून केला जातो. या देशाचे भविष्य पेलण्याची ‘ताकद’ विद्यार्थ्यांच्या पंखात यावी यासाठी ‘सर्व शिक्षा अभियान’ प्रभावीपणे राबविण्यात आले. प्राथमिक शिक्षण हे औपचारिक शिक्षणाचा पाया आहे. ६ ते १४ वयोगटातील विद्यार्थ्याना हे शिक्षण मोफत व सक्तीचे केले आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये शिक्षणाची गोडी निर्माण व्हावी यासाठी शासनाने विविध योजना विविध विद्यार्थी हिताचे शैक्षणिक उपक्रम राबविले. हे शिक्षण विद्यार्थ्याना देण्याची जबाबदारी शासनाने घेतली आहे. विद्यार्थ्यांचा गुणात्मक वाढीसाठी विद्यार्थी केंद्रीत असलेल्या प्राथमिक शाळेमध्ये शिक्षण सक्तीने राबविले पाहिजे यातून विद्यार्थ्यामध्ये स्वावलंबन, शिस्त, थोरांविषयी आदरभाव, राष्ट्रीय एकात्मता, देशप्रेम, ज्ञाननिष्ठा यांसह अनेक गुणांचा विकास होऊन विद्यार्थ्याला त्याच्या जीवनात काय करावे म्हणजे आयुष्याची वाटचाल प्रगतीच्या मार्गावर सुरळीतपणे येईल याची जाणीव या शिक्षणातून मिळेल. हे सारे होत असताना आज मग ‘इंग्रजीच्या प्रेमात आकंठ बुडालेल्या पालकांना ‘इंग्रजी’ माध्यमाच्या शाळा आपलेशा वाटू लागली आहेत. इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांमध्ये विद्यार्थी जात असल्यामुळे गांवोगावीच्या शाळांमध्ये विद्यार्थी संख्या रोडावल्याचे चित्र आहे. गांवची मातृभाषेतून शिक्षण देणारी मराठी शाळा वाचविण्याचा प्रयत्न शिक्षक, पालक, आणि शाळा व्यवस्थापन समिती करीत आहेत. खरेतर हे थांबण्याचे असेल तर शासनाने या मराठी शाळांमध्ये खाजगी शाळांपेक्षा अधिक सेवा सुविधा उपलब्ध करावेत ‘सेमी इंग्रजी’ शिक्षणाचा उपक्रम राबविणे आवश्यक आहे. मराठी शिक्षण वाचविण्याचा प्रयत्न शासन स्तरावर झाला पाहिजे. या मराठी शाळांच्या समस्यांकडे शासन करीत असलेला डोळेझाकपणा थांबणे आवश्यक आहे. मैदानी खेळांची आवड निर्माण केले पाहीजे, वाचनाची गोडी निर्माण होण्यासाठी थोर विभूतींच्या चरित्र कथांचे सामूहिक वाचन, विज्ञान, प्रबोधनाची आवड निर्माण होणारे उपक्रम राबविणे तसेच पालकवर्गामध्ये मराठी शिक्षणाबाबत जनजागृती करणे आवश्यक आहे. प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांची गळती रोखण्याचा प्रयत्न झाला पाहिजे. एक सदृढ व सक्षम पिढी तयार होणाऱ्या या शिक्षण प्रक्रियेत सामाजिकतेच्या भावनेने ‘शिक्षण’ देण्याचे प्रामाणिक प्रयत्न झाल्यास आणि

पालकांमध्ये मराठी भाषेविषयी अभिमान जागृत झाल्यास गांवोगावीच्या शाळांना उर्जितावस्था प्राप्त होईल. या शिक्षणात कृतीशीलता, प्रयोगात्मक शिक्षण आणले पाहीजे. वंचित घटक या शिक्षण प्रक्रियेत सामावून घेऊन अभ्यासक्रमात सुसुत्रता आणणे आवश्यक आहे. त्यातच शिक्षकांवर लादलेल्या अशैक्षणिक कामे याचा परिणाम ही अध्यापनात होत आहे.

माध्यमिक शिक्षण व उच्च माध्यमिक शिक्षणाची वाटचाल

शिक्षणाच्या प्रवाहात दुसरा टप्पा म्हणजे माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण होय. या शिक्षण प्रणालीत २००९ मध्ये राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियानाद्वारे शिक्षणाच्या सार्वत्रिकरणाबरोबर गुणवत्ता आणि विकास साधण्याचा हेतू स्पष्ट झाला. देशाच्या प्रगतीमध्ये मोलाची भूमिका निभावण्यासाठी माध्यमिक शिक्षणाचा स्तर अधिक उंचावला पाहिजे. कौशल्य ज्ञानाचा विकास हा या माध्यमिक शिक्षणात अभिप्रेत आहे. परिस्थितीच्या जोखडात अडकलेल्या विद्यार्थ्यांना वंचित राहण्याचा धोका शिक्षणात दिसून येतो. त्यात तेच अभ्यासक्रम त्यात कौशल्यविरहीत ज्ञानाची भर त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या भवितव्याची दिशा स्पष्ट होत आहे. त्यात आधुनिक गरजा पुरविण्याबाबत शाळा व्यवस्थापनाची अनास्था, विद्यार्थी व शिक्षकांवर त्याचा परिणाम होत असतो खरेतर माध्यमिक शिक्षणामध्ये अधिक लक्ष देण्याची गरज आहे. विद्यार्थी हा केंद्रबिंदू म्हणून ज्ञानात अधिक भर पडण्यासाठी सुधारणा होणे आवश्यक आहे. माध्यमिक शिक्षणात विद्यार्थ्यांमध्ये अभिरुची वाढविण्याचा प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. आवश्यक शैक्षणिक संसाधनाचा वापर होणे गरजेचे आहे. दैनंदिन अध्यापनात माहीती व तंत्रज्ञानाचा वापर वाढला पाहिजे. समाजाची गरज पाहून माध्यमिक शिक्षणाकडे जाणीवपूर्वक लक्ष देणे काळाची गरज बनली आहे. बदलत्या काळाची आव्हाने पेलण्यासाठी माध्यमिक शिक्षणाची गती अधिक गतीमान होण्यासाठी कौशल्यपूरक अभ्यासक्रम गुणवत्तापूर्ण व्हाव्यात ही दूरदृष्टी माध्यमिक शिक्षणात आणली पाहीजे. तरच आपल्या देशाचा विकास साधू शकतो. बदलत्या जगाचा वेध घेणारे शिक्षण देणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये कुशलता येण्यासाठी नवनवीन शैक्षणिक उपक्रम हाती घेणे आवश्यक आहे. आज यांत्रीक खेळण्यामध्ये गुंतलेल्या विद्यार्थ्यांना विविध गॅजेटच्या वापरात गुरफटणारी विद्यार्थ्यांची प्रवृत्ती दिवसेंदिवस बळावत आहे. याचा विचार करुन विद्यार्थ्यांना रुचणारे शिक्षण त्यांच्याच कलेने देण्याचा प्रयत्न झाला पाहीजे, सैनिकी शिस्त, एन. सी. सी., राष्ट्रीय सेवा योजनेचे उपक्रम सक्तीने राबविण्याचा प्रयत्न विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्वाला न्याय देणारा ठरेल. त्याचबरोबर कला-कौशल्य विकसित करणारे शिक्षण, ज्ञानात अभिरुची वाढविणारे प्रयोग राबवून विद्यार्थी ज्ञानविकासाचा पाया सक्षम होण्यास उपयोगी ठरेल. विद्यार्थ्यांच्या कलात्मकतेला चालना देणारे शिक्षण या प्रक्रियेत मोलाचे ठरणारे आहे. विद्यार्थ्यांच्या कृतीशील शिक्षणाला 'बळ' प्राप्त होणारे, विद्यार्थ्यांच्या कल्पकतेला आणि कलेला संधी उपलब्ध करुन विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानाचा 'कल' ओळखता येईल. त्यांच्यातील 'क्षमता' विकसित करणारे अभ्यासक्रम राबविण्यास शिक्षणाबरोबर, जबाबदारी, कर्तव्य, शिस्त याबाबतचे 'भान' देणारे शिक्षण मोलाचे ठरते. त्यामुळे पुढील करिअरच्या दिशा स्पष्ट होतील. बदलत्या शिक्षणाची आव्हाने स्वीकारण्यास ग्रामीण विद्यार्थी 'सज्ज' राहिला पाहीजे हा दूरदृष्टीकोन ठेवून शासनाने नव्या अभ्यासक्रमांचा पॅटर्न राबविणे आवश्यक आहे. अन्यथा या शिक्षण प्रक्रियेतील विद्यार्थी ज्ञान घेऊन देखील करिअरबाबत 'अनभिज्ञ' राहतील.

उच्च शिक्षणाची वाटचाल

शिक्षणाने आपण समृद्धतेला आपलेसे करु शकतो हे जरी सत्य असले तरी राष्ट्रीय एकात्मता निर्माण करणारे, समाजाच्या प्रगतीसाठी देशाच्या कल्याणासाठी आवश्यक असणारे मुलभूत संशोधन ही घेणे आवश्यक आहे. त्यामुळे देशाच्या विकासात योगदान देणारे देशाचा आर्थिक स्तर उंचावणारे शिक्षण देश विकासाच्या वाटचालीत मोलाचे ठरेल. केवळ पदवीपर्यंतचे शिक्षण घेऊन आज घडीला उपयोगी नाही तर आपल्या ज्ञानाच्या कक्षा रुंदाविणारे हवे त्यामुळे आपल्या देशात परिवर्तन आणि विकासाची वाटचाल सक्षम करण्याची भूमिका अभिप्रेत आहे.

जागतिकीकरणाच्या या स्पर्धेत उच्च शिक्षणाचा पाया मजबूत करणे आवश्यक आहे. शाश्वत विकासाचे शिक्षण देण्यावर अघिक भर देणे आवश्यक आहे. उच्च शिक्षणात शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होणे आवश्यक आहे. जागतिकीकरणाच्या या जमान्यात आपल्या देशाचा मुख्य घटक असलेला 'भूमीपूत्र' अर्थात कृषीप्रधान देशाचा 85 टक्के असलेला घटक हा उच्चशिक्षणापासून वंचित राहत आहे. उच्चशिक्षणात होणारी त्यांची 'परवड' थांबली पाहीजे. ग्रामीण भागातील या दुर्लक्षित घटकाची शोकांतिका आहे. अन्यथा ज्यांच्या कल्याणा शिक्षण उदंड वाटले... त्यांना नाही मिळाले, दुःख मनी दाटले... अशी अवस्था या मुख्य घटकाची झाली आहे.

शिक्षणाने समृद्धतेला आपण आपलेसे करु शकतो हे जरी सत्य असले तरी सामाजिकता निर्माण करणारे, मुलभुत व समाजाच्या प्रगतीचे संशोधन करणारे, विद्यार्थ्यांना स्वतःच्या पायावर उभे करणारे, देशाच्या सर्वागीण प्रगतीत योगदान देणारे, देशाचा आर्थिक स्तर उंचावणारे शिक्षण, व्यक्तीच्या विकासाचा पाया मजबूत करुन देशविकासाला हातभार लावणारे शिक्षण हे समाजाला अपेक्षित आहे. या शिक्षणाच्या प्रवाहात पदवीपर्यंतचे शिक्षण घेऊन चालणार नाही तर आपल्या ज्ञानाच्या कक्षा अधिक रुंदाविण्याचा तसेच शिक्षण घेऊन परिवर्तन आणि विकासाची वाटचाल सक्षम करण्याची भूमिका विद्यार्थ्यांना निभावी लागते. ही भूमिका आपल्या घडण्याच्या प्रक्रियेत आमुलाग्र बदल करणारी आहे. हे विद्यार्थ्यांना विसरुन चालाणार नाही समोरच्या जगाच्या स्पर्धेत आपला देश टिकला पाहिजे हे ध्येय डोळयासमोर ठेवून उच्चशिक्षणात पदवी व पदव्युत्तर शिक्षणात आपल्याला सिद्ध केला तरच आपला टिकाव लागणार आहे. शिक्षणाबाबतचा हा यक्षप्रश्न आपल्यासमोर 'आ' वासून उभा आहे. उच्च शिक्षणाच्या या कसोटीत आपल्या ज्ञानाची 'क्षमता' सिद्ध करावी लागेल. आपल्या सुप्तगुणांना संधी देऊन आपल्यातील प्रगल्भता ज्ञानाच्या माध्यमातून पुढे आणावी लागेल तर उच्च शिक्षण आपणासाठी आहे याची प्रचिती आपणास येईल अन्यथा उच्च शिक्षणाचा प्रवास इथेच थांबेल. मग सध्याच्या वाढलेल्या

बेरोजगारी आणि स्पर्धेच्या या गतीमान जगात आपण सुशिक्षित बेकारांच्या यादीत गणले जाऊ तसेच वाढत्या बेरोजगारीच्या चक्रात गुंडाळले जाऊ शकाल. हे धोके वेळीच हटवायचे असेल तर उच्च शिक्षणाचा पाया मजबुत करण्याची धडपड आजपर्यंतच्या ज्ञानाच्या या प्रवासात आयुष्याची खरी दिशा मिळाल्याची शाश्वती उच्च शिक्षणाच्या माध्यमातून स्पष्ट होईल. आयुष्याच्या वाटचालीत धडपडणारे प्रयत्न, घेतलेले कष्ट, जिद्दीने केलेला अभ्यास, शिक्षणाच्या माध्यमातून ठेवलेली जाणीव आणि सततच्या अभ्यासातून सापडलेल्या शिक्षणाच्या दिशा आणि आपल्यामध्ये निर्माण झालेला आत्मविश्वास हे उच्च शिक्षणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या समृध्दतेला बळकटी प्राप्त करुन देणारे आहे. शिक्षणाचा प्रवास हा विद्यार्थ्याला घडविणारा समृध्दतेकडे नेणारा आहे हे जरी मान्य केले तरी आजही उच्च शिक्षणात आपल्या देशाचा मुख्य घटक असलेला 85 टक्के उच्च शिक्षणापासून वंचित आहे. आजही समाजातील या घटकाची उच्च शिक्षणात 'परवड' होत आहे.

आजही दारिद्रयात खितपत पडलेल्या विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेता येत नाही. मी शिकणार, मला काहीतरी करुन घडायचे आहे. हे मनात ठसवून देखील आर्थिकतेच्या विळख्यात शिक्षण घेता येत नाही घेता आलेच तर तो परिस्थितीपुढे कसा टिकेल? याची शाश्वती नाही. पायाभुत शिक्षण घेऊन शिक्षणाच्या पुढील वाटचालीत उच्च शिक्षण घेणे आवश्यक आहे. कारण आजपर्यत अडचणीचा सामना करुन पदवीपर्यतचे शिक्षण घेतात आणि पुरे झाले गडया... नोकरी पाहावी आता. या मागे केवळ शिकून थांबला हा उददेश नाही तर आपल्या भागात पदवीपर्यतचे शिक्षण झाल्यानंतर विद्यापीठ स्तरावर शिक्षण घेण्यास जिल्हयाला जाण्याची, खर्चिक गोष्टी न पेलण्याची, शिवाय मोजक्या प्रवेश क्षमतेत आपण बसू की नाही ही साशंकता निर्माण होते. बसलोच तर आधार कसा शोधावा? मिळालाच आधार तर तो टिकेल काय? या प्रश्नांच्या भोवती गुरफटणाऱ्या विद्यार्थ्याला उच्च शिक्षणाची भ्रांत निर्माण होते. याला प्रत्यक्ष सामोरे जावे कसे? याबाबत मार्गदर्शक मिळत नाही. मिळाले तर प्राप्त परिस्थितीत प्रत्यक्ष अडथळे सहन करावे लागणार त्यात आपला शिक्षणाचा रस निघून जाईल असे अनेक प्रश्न ग्रामीण विद्यार्थ्यांपुढे निर्माण होतात. अनेक समस्या, प्रश्न घेऊन शिकणारा विद्यार्थी उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात येण्यापुर्वीच घुटमळत राहतो आपल्या प्राथमिक प्रश्नांच्या गर्तेत त्याला स्वतःला सावरत उच्च शिक्षण घेत असताना अनेक अडथळे निर्माण होतात. याला सामोरे जाण्याची मानसिकता, त्यात उच्च शिक्षणासाठी खर्चिकता, जिल्हयाच्या ठिकाणी असणारी विद्यापीठ शिक्षणाची उपलब्धता या साऱ्या विवंचनेतून शिक्षण घेण्यापेक्षा नोकरी शोधलेली बरी ही मानसिकता ग्रामीण विद्यार्थ्याच्या मनामध्ये पक्की होते.

आज शिक्षणाच्या क्षेत्रात पारंपारिक शिक्षणाबरोबरच व्यावसायिक शिक्षणाने आपले पाय घट्ट केले असले तरी, या व्यावसायिक शिक्षणापर्यत सामान्य, गरीब विद्यार्थी पोहोचत नाही. त्यामुळे शिक्षणाचे बाजारीकरण होत असल्याचे कारण पुढे येत आहे. व्यावसायिक शिक्षण खाजगी तत्वावर देण्याच्या नांवाखाली भरमसाठ फी, त्यात 'डोनेशन'चा बडगा त्यामुळे व्यावसायिक शिक्षणामध्ये सामान्य, ग्रामीण होतकरु विद्यार्थ्याचा 'तग' लागणार नाही हे चित्र स्पष्ट दिसते आहे. मग या व्यावसायिक शिक्षणाचा लाभ खरा मिळतो तो गर्भश्रीमंतांच्या मुलांना, त्यातून कोणतीही 'झळ' न सोसता, कोणतीही सामाजिक जाणीव नसलेल्या विद्यार्थ्यांना या शिक्षणाचा अर्थ काय कळणार? असा प्रश्न पुढे येतो. असे विद्यार्थी समाजासाठी, देशासाठी काय योगदान देणार? यातुन 'फलनिष्पती' साधली जाणार का? शिक्षणाचा मुळ मतितार्थ त्यांच्या शिक्षणात उमटणार का? समाजाच्या योगदानाला त्यांचे शिक्षण पूरक ठरणार का? असे अनेक प्रश्न उच्चशिक्षणाच्या माध्यमातून माझ्यासारख्या संशोधकाला पडले आहेत.

पायाभूत शिक्षण सर्वाना मिळाले पाहीजे, आहे आता देशाच्या योगदानासाठी उच्च शिक्षण हे खरे 'फलित' आहे. विद्यार्थ्यांना गतिमान करण्यासाठी उच्च शिक्षण प्रणालीत ठोस असा क्रियाशील शिक्षणाचा अभिनव उपक्रम राबविणे गरजेचे आहे तरच आपल्या भारत देशाच्या सक्षमीकरणाला उच्च शिक्षणातील योगदान मोलाचे ठरेल. उच्च शिक्षण घेऊन विविध क्षेत्रात संशोधन करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना अधिकतेने घडविण्यासाठी संशोधन कार्याची गती वाढविण्यासाठी प्राध्यापक वर्गाला प्रोत्साहन दिले जाते. त्यांना पण त्याच संशोधकवृत्तीच्या अभ्यासक कर्मचाऱ्याला त्यांच्या संशोधनाला चालना देण्यास कोणीच धजत नाही ही 'शोकांतिका' आहे.

उच्च शिक्षणाचे 'फलित'

या देशाच्या योगदानाला खरी पुष्ठी मिळायची असेल तर उच्चशिक्षण महत्वाचे आहे. केवळ पायाभूत शिक्षण व पदवीपर्यतचे शिक्षण घेतले म्हणजे झाले नाही. पदवीपर्यत शिक्षणातून आपण घडलात म्हणजे आपल्या कर्तृत्वाचा वृक्ष वाढविलात प्रत्यक्षात त्याला फळे येण्यासाठी पदव्युत्तर शिक्षण घेणे आवश्यक आहे. पदव्युत्तर शिक्षणाच्या दोन वर्षाचा काळ हा 'मंतरलेला काळ' म्हणण्यास हरकत नाही. कारण याच दोन वर्षामध्ये आपल्या जगण्याला दिशा मिळते आणि आपल्या कर्तृत्वाला आणि पोक्तपणाला रुचेल असे जीवन घडण्यास खरी मदत होते ते उच्च शिक्षण आपण घेणे गरजेचे आहे. या गरजेतूनच आपण घडतो. आणि इतरांनाही घडवू शकतो. हा विश्वास उच्च शिक्षणातून देणारा आहे. म्हणजेच आपण झाड लावले आहे. फळे लागत असताना म्हणजेच आजपर्यतच्या कष्टाचे चीज होण्याचा मार्ग सापडला असताना आपण का मागे हटतो? असा सवाल माझ्या अनुभूतीतून पुढे आला आहे.

खरेतर आपण पदव्यूत्तर शिक्षण घेऊन आपल्या संशोधन कार्यातून समाजाला योगदान देण्याचा प्रयत्न करणे आजच्या घडीला गरजेचे आहे. अनेक उपक्रमशील शिक्षणाचे फलित मांडून समाज बलशाली करण्याचा प्रयत्न थोर विभूतींनी आपल्या विचारातून, त्यागातून केला. या समाजशील कार्याला आपल्यापरीने योगदान दिल्याचे सात्विक समाधान या उच्च शिक्षणातून स्पष्ट होईल. ही आत्मीयता शिक्षणातून पुढे आली तरच आपल्या भारताचे स्वप्न सत्यात आणू शकतो आणि थोर विभूतींच्या स्वप्नातील भारत अधिक सक्षम करू शकतो आणि या जगात शिक्षणाने आम्ही गतीमान झालो, प्रगतीच्या दिशेने झेपावलो, विज्ञान-तंत्रज्ञानाची कास धरुन जगाच्या प्रवाहात वाटचाल करुन आपल्या देशाचे व्हीजन २०२० सत्यात उतरायला कोणतीच आडकाठी येणार नाही. हा विश्वास

उच्च शिक्षणाच्या माध्यमातून स्पष्ट करण्यासाठी आजच्या तरुणांनी केवळ ज्ञानी होऊन चालणार नाही तर ज्ञानाच्या या विशाल विश्वात आपल्या ज्ञानपरंपरेचा ठसा उमठविण्यासाठी ज्ञानाच्या कक्षेत आपले संशोधन ज्ञान आजमावणे आवश्यक आहे. हे विदारक सत्य खऱ्या ज्ञानाचे 'फलित' म्हणावे लागेल. या ज्ञानातून या देशाची समृद्धता अधिक सक्षम होऊन आपण आपल्या शिक्षणाच्या माध्यमातून योगदान देण्याचा सात्विक प्रयत्न मनापासून केला पाहिजे. तर थोर विभूतींच्या स्वप्नाला सत्यात उतरण्याचा आत्मीक आनंद आपल्या काळजामध्ये दरवळेल. ही विश्वासार्हता शिक्षणामुळे निर्माण झाली आहे.

आज व्यावसायिक शिक्षणात असणारी उच्चवर्गाची मक्तेदारी मोडीत निघेल काय? परिस्थितीच्या जंजाळात अडकलेल्यांना व्यावसायिक शिक्षणाची दारे खुली असून काय उपयोग? एखादा गरीब, होतकरु विद्यार्थी ज्ञानाचे समृद्ध झाला असे केव्हा म्हणता येईल? तो स्वतः प्राप्त परिस्थितीशी लढत-लढत पारंपारिक शिक्षणाचा 'आधार' घेऊन घडण्याच्या प्रयत्नात आपल्या कष्टावर अभ्यासाच्या जोरावर आपले कर्तृत्व सिध्द केला तर तोपर्यंत त्याने 'मरणकळा' सोसत घडण्याच्या प्रयत्नात हतबल व्हावे का? हा विचार केवळ भिजत पडला आहे. उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात आज कोणती मुले आहेत. याचा विचार करणे आवश्यक आहे. 85 टक्के मागास राहिलेला ग्रामीण विद्यार्थी उच्चशिक्षणापासून वंचित का राहिला आहे याची कारणमीमांसा शोधली पाहीजे. भारतीय सक्षमीकरणाचा मुख्य घटक उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात बाजूला पडत आहे. व्यावसायिक शिक्षणाचा 'कित्ता' गिरविण्याचा प्रकार घडत असताना या शिक्षणाचा लाभ कोणापर्यंत पोहोचला आहे? हे शोधले पाहिजे. मग उच्च शिक्षणाचा मुख्य हेतू बाजूला पडला जात असताना ग्रामीण विकासाचा 'केंद्रबिदू' असलेला 'घटक' या उच्च शिक्षणाला मुकला जात आहे. याचा शोध घेण्याची गरज आहे. उच्च शिक्षणाच्या वाटचालीत खरी भर कोणती पडते आहे. शिक्षणावर निष्ठा नसलेला, त्यातून आपले इसिप्त साध्य करणारे, केवळ अर्थाच्या विळख्यात स्वास्थ हरवणारा, आपले तेच भले ही मनिषा आपल्या मनात उतरणाऱ्या स्वार्थीवृत्तीच्या प्रवृत्तीला उच्च शिक्षणाचे महत्व केवळ अर्थार्जनापूरते हाच समज पक्का होईल. मग आपल्या देशाच्या सक्षमीकरणाचे काय? मजबूतीच्या वाटचालीत आपण आपल्या देशाला कसे पुढे घेऊन जाणार? मग महासत्तेच्या च्या वाटचालीत २०२० च्या मिशनला पाठबळ कसे मिळणार? ही विदारकता आपल्याला पचवून उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात ग्रामीण 'कणा' मजबूत करण्यासाठी, २०२० चे मिशन सत्यात उतरण्यासाठी, सक्षमीकरणाची वाटचाल भक्कम करण्यासाठी उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात ग्रामीण विद्यार्थ्याना सामावून घेऊन आपल्या देशाची प्रगतीची वाटचाल चालू ठेवण्याचा प्रयत्न हा 'सार्थ' ठरविणारा आहे. त्यासाठी उच्च शिक्षणाच्या माध्यमातून 'योगदान' देण्याचा प्रयत्न झाला पाहीजे. यावर केवळ ठाम राहून चालणार नाही तर त्यादृष्टीने वाटचाल सुरु ठेवावी लागेल तरच समृद्धतेच्या वाटचालीतील आपला विश्वास अधिक पक्का होईलच शिवाय सानेगुरुजींचा बलशाली भारत विश्वात शोभून राहील हे सार्थ ठरविण्याचा प्रयत्न शिक्षणाच्या माध्यमातून होणे गरजेचे आहे.

या देशापुढे येणारी आव्हाने स्विकारण्यासाठी आपल्या देशाचा कणा असलेला तरुणवर्ग हा ज्ञानाने समृद्ध झाला पाहिजे, विचाराची ताकद त्यांच्या कर्तृत्वात आली पाहिजे, परिवर्तनाचा विचार घेऊन आपल्या देशाची स्वप्ने सत्यात उतरण्याचा ध्यास घेणारे विद्यार्थी शिक्षणाच्या पवित्र कार्यातून घडली पाहिजे हा आपल्या देशातील थोरविभूतींच्या विचारांचा आदर्श डोळयात साठवून लढण्यासाठी सक्षम झाला पाहिजे, 'विश्वबंधूत्वाच्या' या विशाल सावलीखाली आपला देश गतिमान आहे याची सत्यार्थता जगाला पटवून देणारे विद्यार्थी घडले पाहिजे. या विश्वाला गवसणी घालण्याची 'ताकद' या शिक्षणात आहे हे पटवून दिले जाणारे शिक्षण समाजात जागृतीच्या भावनेने रुजली पाहीजे. 'शिक्षण आणि समाज' यांच्यातील असणारे एकोप्याचे नाते हे राष्ट्रीय एकात्मतेला पुढे घेऊन जाणारे आणि या आव्हानांचे 'क्षितिज' गाठण्याचे 'धाडस' आपल्यामध्ये निर्माण करणारे आहे. याची 'साक्ष' देणारे 'शिक्षण' हे आपल्या जीवनाला सार्थकता प्राप्त करुन देणारा आहे. आपल्या कर्तृत्वाचे 'पंख' बळकट करणारा आहे. या 'बळकटी'तून विश्वाकडे झेप घेण्याची 'गरुड भरारी' घेण्याचा विश्वास सार्थ ठरविणारा आहे. असे हे समाजाच्या, देशाच्या घडणीत आपलेपणाने 'सात्वीकता' स्पष्ट करणारा आहे.

या शिक्षणाच्या 'बळकटी'ची क्षमता आज घडणाऱ्या विद्यार्थ्यामध्ये निर्माण होणे आवश्यक असताना सेमिस्टरची 'री' ओढणाऱ्या उच्च शिक्षण पद्धतीने विद्यार्थी मनाला, विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेला संकुचित केले आहे. या पद्धतीमूळे विद्यार्थ्याने भरभरुन न घेता आयुष्याला पुरण्याइतके नव्हे केवळ परीक्षेपुरते ही मानसिकता विद्यार्थ्याच्या मनात 'घर' करुन राहीली आहे. यामुळे निसर्गाने दिलेल्या समृद्ध मेंदूचा उपयोग संकुचित अर्थाने होत आहे. मग सेमिस्टरच्या विळख्यात सापडलेल्या विद्यार्थ्यांनी अवांतर वाचनाची 'गोडी' लुप्त पावत आहे. ज्ञानाच्या कक्षा रुंदावण्यासाठी नेहमीच्या पाठयपुस्तकाबरोबरच संदर्भ ग्रंथाचे वाचन करणे आवश्यक असताना अभ्यासापुरती घोकंपट्टी करुन 'ज्ञान' फुकाचे ठरावे अशा शिक्षण व्यवस्था प्रणालीला काय म्हणावे? आधुनिकतेच्या प्रवाहात सेमिस्टरचे तोकडे ज्ञान घेऊन तंत्रज्ञान आमच्या उशाला आहे, 'पी हळद हो गोरी' ही प्रवृत्ती आत्मसात केलेल्या विद्यार्थ्याची पिढी केवळ तोकडया ज्ञानाने बिघडत आहे ज्ञानातील ही तफावत कधी भरुन निघणार आहे ?

यासाठी कौशल्यावर आधारित ज्ञानाची गरज आहे. आज घडीला उच्च शिक्षण घेऊन बाहेर पडणाऱ्या विद्यार्थ्याना भासू लागली आहे. आज विद्यार्थी घडला पण प्रत्यक्षात त्याला जगण्याच्या प्रवाहात लढताना कौशल्य विकसित करण्याचे शिक्षण मिळाले नाही यामुळे त्याची प्रत्यक्षात नोकरीत, उद्योग व्यवसायात घुसमट होत आहे. येणाऱ्या नव्या आव्हानाना सामोरे जाताना बदलत्या शिक्षणाची गरज वाटू लागली आहे. पारंपारिक शिक्षणाबरोबर कौशल्यावर आधारित शिक्षण विद्यार्थ्यांच्या कर्तव्यात कुशलता आणणारे आहे. देशाचा आर्थीक विकास दर वाढविणारे उच्चतम, नवनवीन कौशल्ये विकसित केल्यास विद्यार्थी कार्यकुशल बनेल. इंटरनेटच्या माध्यमातून मिळणाऱ्या माहीतीच्या भांडारातून काय घ्यावे, आणि त्याचा व्यवहार ज्ञानात कसा उपयोग करावा याचे 'शहाणपण' विद्यार्थ्यांमध्ये आल्याशिवाय आजच्या माहीती तंत्रज्ञानाच्या जगात शिक्षणातून देशाच्या सक्षमीकरणाचा 'कणा' अधिक मजबूत होणार

नाही आणि आव्हांनाचा सामना करीत आपल्या थोर विभूतींच्या स्वप्नातील भारत २०२० पर्यत सत्यात उतरण्यासाठी आपला देशाची महासत्तेकडे सुरु असलेली वाटचाल गतिमान होणार नाही. हे शाश्वत सत्य तपासण्याचा प्रयत्न शिक्षणाच्या या प्रवाहात झाले पाहिजे तरच देशाच्या सक्षमीकरणाला खऱ्या अर्थी गती मिळेल.

संदर्भ

१. ‘उच्च शिक्षण ध्येयवादाकडून बाजारपेठेकडे’ द. ना. धनागरे प्रकाश विश्वासराव, लोकवाङमय गृह प्रभादेवी मुंबई - ४०००२५ पहिली आवृती नोव्हेबर २०१०
२. ‘बदलते शिक्षण स्वरुप आणि समस्या’ डॉ. जनार्दन वाघमारे पद्यगंधा प्रकाशन, एरंडवन, पुणे-४११०३८ प्रथमावृत्ती - २७ मार्च २००९
३. ‘भारतीय समाज आणि प्राथमिक शिक्षण’ डॉ. वसंत देशपांडे, डॉ. वामन पाटील शिवाजीनगर, जे एम रोड, पुणे - ४११००५ नववी आवृत्ती मे २००८
४. ‘भारतातील शैक्षणिक आयोग व समित्या’ मीनल नरवणे नुतन प्रकाशन पुणे - ४११०३० प्रथम आवृत्ती - १ जून १९९९
५. ‘शिक्षणातील थोर विचारवंत’ प्राचार्य रा. तू. भगत चैतन्य प्रकाशन साकोली कॉर्नर, कोल्हापूर प्रथमावृत्ती ६ सप्टेंबर २००१ व्दितीआवृत्ती, १७ जून २००५ तृतीयावृत्ती - २ ऑक्टोबर,२००९
६. ‘शैक्षणिक उपक्रम’ शिवाजी बोरचाटे प्रकाशक भाऊसाहेब शंकर फास्के रुई, ता हातकणंगले प्रथमा आवृत्ती डिसेंबर २००३
७. ‘नवे शिक्षण, नवे शिक्षक’ डॉ.सुनिलकुमार लवटे अक्षर दालन,मंगळवार पेठ,कोल्हापूर -४१६०१२ प्रकाशन ऑक्टोबर २०१६
८. ‘महाराष्टाचे शिक्षण : प्रयोग आणि परंपरा’ संपादक डॉ. एस. एस. भोसले प्रकाशन, - कार्यात्मक शिक्षण महर्षी बापूजी साळूंखे षटटयाब्दपूर्ती समिती कराड, कोल्हापूर पहिली आवृत्ती - १९८०
९. ‘जागतिकीकरण आणि शिक्षण क्षेत्र’ सुधीर पानसे लोकवाङमय गृह प्रभादेवी, मुंबई - ४०००२५ पहिली आवृत्ती - ६ जानेवारी २००४

राष्ट्रीय एकात्मता आणि इंडीया व्हिजन २०२०

श्री कांबळे प्रकाश पुंडलिक
बी.एड.प्रशिणार्थी
दि.के.शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविदयालय,गडहिंग्लज

प्रस्तावना

जगाच्या इतिहासात भारताचा नामोल्लेख नेहमीच आदराने केला जातो. प्राचीन काळापासून भारताने संपुर्ण जगाला सांस्कृतीक आणि नैतिकतेची शिकवण दिली आहे. ज्याची बरोबरी आज सुध्दा जगातील कोणताही देश करू शकत नाही. जागतिक स्तरावर आज आपल्या देशाचा आदराने होणारा उल्लेख हा सांस्कृतीक आणि नैतिकतेची जाण इतकीच नसून त्या मध्ये जगाला शांततेचा संदेश देणारे भगवान गौतम बुध्द, महात्मा गांधी यांचा नामोल्लेख आपल्याला करावाच लागेल. आज भारताची ओळख ही भगवान गौतम बुध्द, तथा महात्मा गांधी यांचा देश म्हणूनच केला जातो. स्वातंत्र पुर्व कालाची आपल्या देशाची व्यवस्था आणि अवस्था ही इतिहासाने जोपासली आहे. जात, धर्म, पंत, कर्मकांडे, शिक्षणाचा अभाव, शेती हेच उत्पनाचे साधन. मनुवादामुळे जातीय आधारावर माणसा-माणसा मध्ये माणसांनीच पाडलेली दरी, राजकीय सत्ता, स्त्रियांच्या बाबत स्विकारलेले मनुवादी धोरण याचा आणि यासारख्या अनेक उदाहरणांचा साक्षीदार इतिहास आहेच. देशाला स्वातंत्र मिळून ७५ वर्षे होत आलीत पण आज सुध्दा या विज्ञानवादी जगात भारताचा विचार केला असता तो वरील मुदयांच्या पूढे गेलेला दिसत नाही. ज्ञान आणि विज्ञानाच्या दृष्टीने आपला विचार केला असता आपला विकास झाला ही असेल (आपला विकास, हे विधान धाडसाचे आहे.) पण जातीय आणि धार्मिक दृष्टया याचा विचार केला असता त्याचां वापर कसा झाला, कोणत्या घटकासाठी झाला. ज्ञान आणि विज्ञानामुळे कोणते घटक सुखी झाले याचा विचार होणे ही गरजेचे आहे. देशाच्या स्वातंत्रानंतर देशाच्या सर्वोच्य पदावर बसणा-या व्यक्ती पैकी एक असणा-या माजी राष्ट्रपती थोर देशभक्त वैज्ञानिक मा.ए.पी.जे. अब्दुल कलाम साहेब यांनी भारताबाबत काही वर्षापुर्वी व्हिजन -२०२० स्वप्न पाहिलं आणि ते देशासमोर ठेवले. आज व्हिजन २०-२० च्या माध्यमातून भारत एक महासत्ता ही संकल्पना मांडत असताना अथवा या बाबत विचार करत असताना कोणत्या बाबतीत महासत्ता याचे उत्तर मिळत नाही. कोणताही देश जगाच्या पाठीवर महासत्ता होण्याची स्वप्ने बघत असेल तर तो सर्वांगाने महासत्ता असावा ज्यामध्ये आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय, वैज्ञानिक, नैतीक, जातीय, धार्मीक, शेती, उदयोग-व्यवसाय, स्त्रियाच्या बाबतचे धोरण, सामाजिक न्याय, राजकीय स्थैर्य, न्यायव्यवस्था, संरक्षण, देशातील नागरीकांचे जीवनमान, उच्च शिक्षणाचे प्रमाण, संशोधानाच्या संधी, रोजगार, वैज्ञानिक स्वावलंबन, भ्रष्टाचार, प्रशासन, देशाअंतर्गत होणा-या दंगली, बेरोजगारीचे प्रमाण या आणि या सारख्या विविध प्रश्नाचा वेध घेणे आवश्यक ठरेल. आज जागतीक स्तरावर अनेक देश स्वःताला महासत्ता म्हणून मिरवून घेत आहेत तर अनेक देश महासत्ता म्हणून घेण्याच्या स्पर्धेत आहेत. अशा वेळी आपला देश महासत्ता होण्यासाठी खरंच सक्षम आहे काय याचा वेध घेणे उचित ठरेल.

देशाच्या स्वातंत्रानंतर आपल्या देशाची तंत्रज्ञाना पासून ते क्रिडा क्षेत्रा पर्यत दैदिप्यमान अशी प्रगती झाली. भौतीक सुख सुविधा वाढल्या त्याच बरोबर लोकांच्या राहणी मानात ही बदल झाला. हा बदल देशातील १२५ कोटी लोकांच्यात झालाच नाही तर तो ठराविक लोकांचा जातीय आणि धार्मिक आधारावर झालेला दिसतो.याच कारणाने आज ही देशातीतल काही घटक अन्न, वस्त्र, निवारा आणि शिक्षण या सारख्या मुलभुत हक्का पासून वंचित राहीलेले दिसतात. आपला देश महासत्ता होण्याचा मानस ठेवत असताना त्यावर बरे वाईट परिणाम करणा-या काही अत्यावश्य घटकांची चिकीत्सा करणे करणे योग्य ठरेल.

१) **धर्मः-**

भारत हा देश विविधतेने नटलेला, विविधतेत एकता सांगणारा आहे. जगामध्ये जेवढे धर्म आणि धर्मातंर्गत जाती आहेत त्या सर्व आपल्या देशात पाहायला व अनुभवायला ही मिळतात. प्राचिन काळी धर्म ही संकल्पना कर्तव्य या अर्थाने वापरली जात असे. कालांतराने या देशात मनुवादी संस्कुतीने आपले हातपाय पसरवून राजकीय सत्तेवर आपल्या धर्माचा निरंकुश निर्माण केला. धर्मातंर्गत वर्ण व्यवस्था निर्माण केल्या, वर्ण व्यवस्थेचा आधार घेवून कामाची वाटणी केली याच वाटणीतून जाती जन्माला आल्या, ज्या आज ही आहेत. या जाती व्यवस्थेनेच माणासाला माणासा पासून दुर केले. देशाच्या संविधानाने धर्मनिरपेक्षता ही संकल्पना मांडली असली तरी वास्तवा मध्ये जातीचे प्राबल्य वाढत असलेले दिसते. विशिष्ठ संस्था मध्ये विशिष्ठ जातीचे लोकांनाच नोकरी मिळते. ठराविक जातीचे लोक उच्यपदस्त असताना सुध्दा खालच्या जातीचे म्हणून भाडयाने घरे मिळत नाही. दलित समाजातील मुलांने घोडयावर बसून आपला विवाह संपन्न केला म्हणून भर दिवसा खुण केला जातो ज्याची साधी दखल ही घेतली जात नाही.

राज्यकर्त्याना धर्म आणि जात नसते सत्ताधा-यानी धर्म निरपेक्षपणे कार्य करावे ही अपेक्षा असते. पण आज उत्तर प्रदेशातील प्रयागराज मध्ये होत असलेल्या कुंभ मेळयासाठी हजारो कोटी रू. खर्च केले जातात ही बाब राजकीय धर्माधतेचा चेहरा स्पष्ट करणारा आहे. देशात लोकसंख्येच्या तुलनेत ५० टक्के असणा-या महिलांना धर्माच्या नावावर सार्वजनिक देवळात जाण्यास मज्जाव केले जाते, धर्माच्या नावावर आज ही आपल्या देशात धार्मिक तथा जातीय तेढ निर्माण होते. देशामध्ये प्रत्येक व्यक्तीला धर्म स्वातंत्र असताना मजिदीवरील भोंगे हटवण्याची मागणी होते. स्त्रियाना पुजारी म्हणून नेमण्यास बंदी आहे, दलिताना मंदिर प्रवेश नाही, न्यायालयाने धर्मात हस्तक्षेप करू नये असा सज्जड दम देण्याचे धाडस या देशात सत्ताधिसाच करतात. एखादया व्यक्तीच्या घरात मांस सापडले तर त्यांची कोणत्या ही प्रकारची सह-निशा न करताच गोमांस आहे असे समजून त्या व्यक्तीचा खुन होतो,

बलात्कारासारख्या प्रकरणात एकाच वकीलाच्याकडे असलेल्या दोन केसीस मध्ये उच्च वर्णीय आरोपी सबळ पुराव्या अभावी निर्दोश सुटतात तर दलित समाजाच्या आरोपीना शिक्षा होते ही बाब धर्मसत्तेचा या देशाच्या शासन व्यवस्थेवर आणि न्याय व्यवस्थेवर किती प्रचंड प्रमाणावर दबाब आहे हे स्पष्ट करते.

संविधानानुसार आपणास विविध स्वातंत्रे मिळाली आहेत. स्वातंत्र म्हणजेच स्वैराचार नव्हे तर व्यक्तीच्या सर्वागीण विकासाठी उचित अशी बंधने घालून दिलेली मोकळीक होय. मग हे स्वांतत्र कोणत्याही संदर्भातील असू शकेल. संविधानाच्या चौकटीत राहून लोकशाही पध्दतीने निवडून आलेल्या कोणत्या ही पक्षाचे आपणास स्वागतच करावे लागेल किंबहुना आपण ते केले आहेच म्हणूनच देशातील अल्पसंख्याक (०३ टक्के ब्राम्हण) लोक ९७ टक्के बहुसंख्याक असणा-या असलेल्या जनतेवर राज्य करताना दिसतात. आज आपला देश सामाजिक न्यायाच्या प्रतिक्षेत नसून तो जातीय विकासाच्या प्रतिक्षेत आहे. जर असे नसते तर मराठा आरक्षण आणि उच्यवर्णीयासाठी १० टक्के आरक्षण यांचे समर्थन कोणत्याच घटकाने केले नसते. आज ही या देशात संख्येने अल्प असलेले लोक गर्व से कहो अशी भाषा न वापरता भिती पोटीका होईना आम्ही भारतीयांची भाषा वापरतात. पण जे लोक स्वःताला हिंदू म्हणून घेतात त्यांनी हिंदू धर्मातंर्गत असेल्या दलित, पिडीत, शोषित, वंचित, महिला यांच्या बाबत आपले धोरण आजही स्पष्ट केलेले नाही. देशातील सामाजिक न्यायाची संकल्पना ही फक्त संविधानाच्या सरनाम्यामध्येच आहे. सत्तेत राहून देशाचे अंतर्गत आणि बाहय संरक्षण करण्याची ज्यांची नैतिक तथा कायदेशिर जबाबदारी आहे तेच लोक सत्तेच्या आडून कायदा आणि सुव्यवस्थेच्या दृष्टीने घातक असलेल्या छोट्याशा मंदिरासाठी धर्माचा उदो-उदो करतात ही बाब विचार करायला भाग पाडणारी आहे. देशात लोकशाहीचा आधार घेवून सत्तेवर आलेल्या मनुवादाचा उघड-उघड पुरस्कार करणारे राज्यकर्ते लोकशाहीची मुल्ये आणि धर्म निरपेक्षतेचा आदर्शवाद पायदळी तुडवत आहेत. कुणी काय खावे, कुणी कोणते कपडे घालावेत, कुणी कुणाशी विवाह करावा याच्यावर बंधने घालून संविधानाने दिलेला व्यक्तीस्वातंत्राचा मुलभुत हक्कच नष्ट करण्याच्या प्रयत्न होत आहे. यावरून देशात संविधानीक धर्मनिरीपेक्षता नाही तर धर्माच्या आडून जातीयतेची मांडलेली समिकरणे स्पष्टपणे दिसतात.

भारताकडे जगातील एक सुसंस्कृत देश म्हणून पाहिले जाते. पुर्वी हा देश धर्म आणि जातविरहीत होता. कालातरांने देशात मनुवादी प्रवुत्ती बोकाळली आणि जातीधर्माची अमानवी किड या देशात वाढत गेली. देवाची भिती घालून काही लोक लिहीण्या वाचण्याची साधने आपल्या हाती ठेवून गब्बर झाले तर जाती धर्माच्या नावाखाली लोकांची कामवार विभागणी करून जातीचे स्तोम कायम ठेवले गेले ज्यातून सामाजिक जातीय विषमता निर्माण केली ज्यांचा इतिहास पुढील हजारो वर्षे वाचला जाईल. मानवनिर्मीत सामाजिक विषमतेला लगाम घालण्याचे काम पहिल्यांदा केले ते छत्रपती शिवरायानी आपल्या राज्यात बारा बलुतेदार आणि आठरा आलुतेदार यांना राज्यात विविध पदावर नोक-या देवून सामाजिक विषमता कमी करण्याचा प्रयत्न केला. पण राजेच्या नंतर पेशवाई मध्ये पुन्हा या विषमतेला खतपाणी मिळाले.

देशाच्या स्वातंत्रानंतर विकासातील सर्वात मोठा अडसर होता तो धर्म आणि जातीयतेचा, विषमतेचा. स्वातंत्राची चव सर्वाना सर्वार्थाने मिळायची असेल तर सामाजीक समता प्रस्तापीत झाल्या शिवाय हे शक्य नाही याची जाणीव संविधानकर्त्याना होती यातून आरक्षणाचा जन्म झाला. आरक्षणाच्या माध्यमातून आर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक समता प्रस्तापीत करून सामाजीक न्यायाचे उदिष्ट पुर्ण करण्याचा हेतू होता. पण आरक्षणामुळे समाज काही अंशी सामाजीक न्यायाच्या दिशेने जात असताना जातीयवाद नकळत वाढीस लागला हे ही नाकरता येणार नाही. सामाजीक न्यायाच्या तत्वांचा आधार घेवून ज्यांनी या देशावर सर्वार्थाने राज्य केले त्या समाजाने ही आरक्षणाची मागणी केली आणि ती राजकीय व्यवस्थेने कायदयाच्या पळवाटा शोधून मताच्या जोगव्यासाठी मान्य केली. ज्यातून सामाजीक समता प्रस्थापीत न होता जातीय व्यवस्थाच बळकट झाली जी देशासाठी घातक आहे.

२) **आर्थिक :-**

आर्थिक दृष्टीकोनातून आपल्या देशाचा इतिहास पाहिला असता उत्पनाची साधने ही एका विशिष्ठ जातीकडेच आहेत. पुर्वीपासून या देशाचे उत्पनाचे साधन शेती ही राहीली आहे. शेती ही मुळात मानव निर्मित नाही तर ती निसर्ग निर्मित आहे. शेतीवर सर्व मानव जातीचा समान अधिकार असायला हवा पण या निसर्ग निर्मित संपत्तीवर सुध्दा जातीयतेचे सावट दाटपणे पडलेले दिसते. इतिहास कालापासूनच जीसकी लाठी उसकी भैस या तत्वाचा वापर करून मुठभर उच्य वर्णीय लोकांनी ही निसर्गनिर्मित संपत्ती हडप केली. शेती हेच उत्पनाचे साधन असताना दलित, पिडीत, वंचित समाजाला यापासून जाणीव पुर्वक दुर ठेवण्यात आहे. परिणामी असा सर्व वर्गातील लोक पोटाची आग शमवण्यासाठी मिळेल ते काम करू लागले. ज्या मध्ये त्यांच्या मुलभुत गरजा ही पुर्ण होत नव्हत्या/नाहीत. स्वातंत्राच्या ७३ वर्षा नंतर सुध्दा या मध्ये पुर्णपण बदल झालेला आहे असे म्हणने धाडसाचे ठरेल. जागतीक आरोग्य संघटनेच्या सर्व्हे नुसार भारत देशातील १० ते १५ टक्के लोक आजही उपाशी झोपतात. आर्थिक कमतरेमुळेच अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण या पासून या लोकांना वंचित राहावे लागत आहे. या आणि अशा सर्व प्रकारच्या समस्या तशाच ठेवून जगातील सर्वात उंच पुतळयासाठी तीन हजार कोटी रू. (विनाकारण) खर्च केले जातात ही बाब समर्थनीय आहे.

३) **शैक्षणिक :-**

विकासाची स्वप्ने पुर्ण करायची असतील तर त्या देशातील शिक्षणाचे प्रमाण महत्वाचे ठरते. आपल्या देशाचा इतिहास साक्षीदार आहे की या देशातील संपुर्ण मानवजातीला शिक्षण कधीच मिळाले नाही. धर्म, पंत आणि जातीच्या आधारावर कुणी कोणत्या प्रकारचे शिक्षण घ्यावे हे ठरलेले. परिणामी समाजातील मोठा गट कायमच शिक्षणा पासून वंचित राहीलेला आहे. आज आपल्या देशात बालकांचा शिक्षणांचा हक्क, सक्तीचे शिक्षण, मोफत शिक्षण, विविध प्रकारच्या शिष्यवृत्या, याचा गाजावाजा केला जातो पण शिक्षणासाठी

आवश्यक असणा-या प्राथमिक गरजेकडे आपली व्यवस्था लक्षच देत नाही. बालकांचा शिक्षणांचा हक्क, शक्तीचे शिक्षण, मोफत शिक्षण हया संकल्पना मांडत असताना ज्या बालकासाठी हे शिक्षण आहे ती शिक्षण व्यवस्था त्यांच्या पर्यत पोहचतच नाही. चारच दिवसापुर्वी या देशाचे सन्माननिय प्रधानमंत्री मा. नरेद्र मोदी साहेबानी मन की बात मध्ये बोलताना सांगीतले की सार्वत्रिक निवडणुकांच्या काळामध्ये दुर्गम भागात फक्त एका मतासाठी १० ते १५ लोकांची टिम तीही हेलिकॉप्टरने जाते आणि एक मत देण्याचा संविधानिक हक्क बजावायला मदत करते. लोकशाहीच्या दृष्टीने ही बाब नक्कीच अभिमानास्पद आहे. लोकशाहीच्या नावाखालील एका मतासाठी एका दिवसासाठी लाखो रूपये खर्च करता येतात तर देशाच्या भविष्यासाठी एक शिक्षक मुलांच्या घरापर्यत का नाही जावू शकत. आपल्या देशातील शाळांचे भवितव्य मुलांच्या मुलभुत आणि कायदेशीर हक्कावर नाही तर त्यांच्या पटसंख्येवर चालते ही बाब दुर्देवी आहे. एका बाजूला लोकसंख्या नियंत्रणाची अंमलबजावणी प्रभावी पणे केली जाते, दुस-या बाजूला शिक्षणशास्त्र महाविदयालयाना मान्यता देवून नविन शिक्षक तयार केले जातात तर तिस-या बाजूला चालू असणा-या शाळा हया पटसंख्येवर चालवा अन्यथा त्या बंद करा हा विरोधाभास थांबला पाहिजे. आज ही आपल्या देशात शिक्षणाची हेळसांड होते. देशातील शिक्षण घेणा-या मुलांच्यामध्ये शिक्षणाचे प्रमाण तपासले असता शंभरपैकी किती मुले उच्चशिक्षण घेतात हा एक संशोधनाचा भाग होईल.

दलित, मागास, आदिवाशी, मजूर, फिरस्ते, वेठबिगार, भिकारी, ऊसतोड कामगार यांच्या मुलांना नियोजनबंद केलेले वार्षिक पारंपारीक शिक्षण घेणे अशक्यच आहे. अशा मुलां करीता कोणताही ठोस उपक्रम दिसत नाही. परिणामी अशी मुले शिक्षणाच्या प्रवाहापासून दुरच राहतात. ज्यांची ध्येये उच्च दर्जाची आहेत अशा बहुजन समाजातील मुलांना त्यांची बौध्दिक क्षमता, प्रबळ इच्छाशक्ती असून देखील डॉक्टर, इंजिनियर, वकील, सी.ए.वैज्ञानिक अशा शिक्षणा पासून आर्थिक कारणामुळे मुकावे लागते परिणामी भविष्यात देशासाठी योगदान देणारा एक मोठा वर्ग बाजूला राहतो.

४) **राजकीय :-**

देशाच्या जडण-घडणीत राजकीय व्यवस्थेचे योगदान मोठे असते. देशाच्या स्वातंत्रानंतर ८० च्या दशका पर्यतचा कालखंड हा स्वयंमपुर्ण होण्यातच गेला. या कालात देशातंर्गत अनेक राजकीय घडामोडी झाल्या ज्याचा चांगला वाईट परिणाम देशावर झाला. असे म्हणतात की सत्तेवर येणारा प्रत्येक राजकीय नेता हा देशातील शेवटच्या घटकाला कशा न्याय देता येईल या अपेक्षेने काम करत असतो. सत्तेवर असणा-या लोकांनी राजधर्म पाळावा. राजाचा धर्म असावा पण राजकारणात धर्म असू नये. दुर्देवाने या देशाचा इतिहास आणि वर्तमान पाहिला असता धर्मा शिवाय राजकारण होतच नाही ही वस्तुस्थिती नाकारता येत नाही.

स्वःताला पुरोगामी म्हणवून घेणारे देशात अनेक राजकीय पक्ष आहेत. पण ज्या-ज्या वेळी निवडणुका येतात त्या-त्या वेळी प्रत्येक राजकीय पक्ष जातीचे संदर्भ घेवून राजकारणाचे आडाखे बांधतात. सत्तेवर येणारा प्रत्येक पक्ष हा सत्तेवर आले नंतर पक्ष, गट, तट यांच्यासाठी नाही तर संपुर्ण देशासाठी काम करणारा असावा. पण आज ती परिस्थिती राहीलेली नाही. सत्तेवर येताच विरोधकांना अडचणीत आणून आम्ही किती स्वच्छ आहोत हे जनतेच्या मनावर बिबंवण्याचा प्रयत्न केला जातो. सत्तेवर असणा-या सत्ताधिसानीही विरोधकांचा मान-सन्मान व उचित असलेला विरोध मोठया मनाने स्विकारला पाहिजे. राजकारणात विरोध असला पाहिजे. सबळ विरोधी पक्षाशिवाय लोकशाही प्रबळ होत नाही. विरोधासाठी विरोध नसावा तर देशाच्या हितासाठी असावा.

५) **जात :-**

देशाचा इतिहास हा वर्ग संघर्षाचा इतिहास नसून जाती-जातीचा इतिहास आहे. ज्यातून राजे-महाराजे ही सुटले नाहीत.जगामध्ये खोटा अभिमान मिरवणारा हिंदू-धर्म यामध्ये आघाडीवर आहे. मानवतावाद, समाजवाद, सामाजिक समता या संकल्पना आपल्या कुतीतून जगासमोर मांडणारे छत्रपती शिवारी राजे तथा छत्रपती शाहू महाराज यांनाही या जातीयतेचे चटके सहन करावे लागले. देशातील राजकीय, सामाजिक,शैक्षणिक,समिकरणे ही जाती वरून ठरवली जात आहेत. आज देशामध्ये होणारी विविध प्रकारची आंदोलने ही सामाजिक न्यायासाठी कमी तर जातीय न्यायासाठी जास्त होताना दिसतात.विविध धर्मामध्ये असणा-या जाती एकमेकाबददल आदरभाव न बाळगता त्याचा द्वेष करतात. रोटी-बेटीचा व्यवहार,पक्ष, संघटना, मंडळे, ही जातीय आधारवर निर्माण होवून ती जातीसाठीच काम करताना दिसतात.

६) **अंधश्रध्दा :-**

२१ व्या शतकात आपण महासत्ता होण्याची स्वप्ने पाहत असताना ही भारतीय समाज जुन्या, प्रथा, परंपरा, रूढी, अंधश्रध्दा, देवधर्म, कर्मकांड यांच्या भोवतीच फिरताना दिसतो. दर पंधरा दिवासाणी होणारी पौर्णीमा-अमावस्या हया बाबी निसर्ग निर्मित तथा विज्ञानावर आधारीत आहेत. पण आज ही पौर्णीमा-अमावस्येला नारळ, लिंबु मिरची यांचा वापर करून पुजा बांधली जाते. मोठयातल्या मोठया यंत्राची निर्मिती विज्ञानाच्या आधारे करून ती पुन्हा व्यवस्थित चालावी म्हणून तीला हळद-कुंकु वाहीली जाते तर नारळ वाढवून सुरवात केली जाते. सामान्य माणसांची मनोवृत्ती अथवा त्यांच्या मनामध्ये असणारी देवा बददलची प्रचंड श्रध्दा किंवा एक अनामिक भावनिक भिती याला कारणीभुत असू शकते पण जे लोक आपल्या शैक्षणिक जीवनात विज्ञानाचा अभ्यास करून डॉक्टर, इंजिनियर, वैज्ञानिक होतात असे लोक सुध्दा याच मार्गाने जातात हे विशेष. आजकाल तर विज्ञानाच्या मोठमोठया कॉन्फरन्स मध्ये सुध्दा श्रध्देचे स्तोम माजलेचे दिसते. शाळा कॉलेजमध्ये एखादा उपक्रम राबवत असताना विशिष्ठ देवा-धर्माची पुजा-पाठ, अर्चना, प्रार्थना या नित्यांच्या बाबी झाल्या आहेत.

७) **शेती :-**

आपल्या देशाचा मुख्य व्यवसाय शेती हाच आहे. आपल्या देशाची अर्थव्यवस्था ही आज सुध्दा शेतीवरच आधारीत आहे. ज्या शेतीवर आपली अर्थव्यवस्था ठरविली जाते त्या शेतीकडे शासन किती प्रामाणीकपणे लक्ष देते. शेती उत्पादीत मालाला हमीभाव नाही. बि-बियाणे, खते खरेदीसाठी पैसा नाही. बॅका कर्जे देत नाहीत तर सावकारा कडून घेतलेले कर्ज फिटत नाही. देशातील शेतकरी स्वावलंबी होण्याऐवजी तो परावलंबी होतानाच दिसतो. मुलांचे शिक्षण, मुलीची लग्ने, कौटुंबिक समस्या या सारख्या प्रश्नांची समाधान कारक उत्तरे मिळकत नाही परिणामी तो आत्महत्येचा मार्ग स्विकारतो. उदयोग जी.एस.टी.च्या कारणाने एक तर कमी झालेत अथवा बंद पडली आहेत. परिणामी बेरोजगारांची समस्या वाढली आहे. अशा बेरोजगार तरूणांच्या हाताला काम मिळावे म्हणून शासना कडून विविध योजनेद्वारे व्यवसाय वाढीस चालना देणेचे काम केले जाते तर यासाठी आवश्यक असणारा पतपुरवठेचा प्रश्न निर्माण होवून बेकारीची समस्या कमी होण्याऐवजी वाढीसच लागते.

८) **राजकीय स्थैर्य :-**

देशातील कोणती ही समस्या सोडवण्यासाठी वर्तमान शासनव्यवस्था प्रयत्नशिल असते. पण अशा प्रयत्नाना यश येण्यासाठी ते बहुमतात(स्थिर) असणे गरजेचे असते. देशा अंतर्गत अथवा बाहय स्वरूपाच्या संरक्षणासाठी तसेच देशाच्या हितासाठी राजकिय स्थैर्य महत्वाचे ठरते. आज देशातील प्रत्येक राज्यात प्रादेशिक पक्षाची चलती दिसते. प्रादेशिक अस्मिता अथवा स्थानिक नेतृत्वाच्या प्रभावामुळे राज्या-राज्यातून वेगवेगळया पक्षांचे, विचारांचे लोका निवडूण येतात. परिणामी केंद्रात खिचडी सरकार निर्माण होते. सर्वाच्या हिताचे निर्णय असे पर्यत सत्ताधि सत्तेवर राहतात अन्यथा त्यांच्या पाठींबा काढून घेतला जाते परिणामी राजकीय अस्थीरता निर्माण होते. कोणत्या ही देशाकरीता अशी अस्थिरता धोकादायक असते. म्हणून देशात बहुपक्ष पध्दती ऐवजी द्विपक्षपध्दती असणे सोयीचे होईल.

९) **स्त्रियांबाबतचे धोरण :-**

देशाच्या एकून लोकसंख्येच्या प्रमाण स्त्रियांची संख्या ही ५० टक्के आहे. पण आपली पुरूषप्रधान संस्कुती स्त्रियांच्या कडे पाहताना चुल आणि मुल या संकुचित वृत्तीनेच पाहतो. इतर देशांच्या तुलनेत भारतीय स्त्री कुठेही कमी नाही. पण तीच्या जगण्याच्या पध्दतीवर जन्मा पासून ते मृत्यू पर्यत या ना त्या नात्याने पुरूषांचेच वर्चस्व दिसते. परिणामी तीच्या क्रयशक्तीचा, बुध्दीचा वापर समाज तथा देशहिता करीता वापरणे अशक्य होते. देशहित समोर ठेवून सामाजिक न्यायाची संकल्पना मांडायची असेल तर या शक्तीचा पुरेपुर वापर करावा लागेल. यासाठी पुरूषप्रधान समाज व्यवस्थने स्वताःला बदलून घेणे आवश्यक आहे.

१०) **न्यायालयीन व्यवस्था :-**

सामान्य माणसांच्या मनामध्ये न्यायालयीन व्यवस्थे बददल आदर आहे तितकीच भिती सुध्दा आहे. आपल्यावर अन्याय होत असेल तर पोलीस आणि न्याय व्यवस्था ही आपल्याला न्याय देतील ही अपेक्षा समाजाने सोडलेली नाही. पण आज परिस्थीती मध्ये फरक पडलेलला दिसतो. पोलीसांच्या आणि न्याय व्यवस्थेतील काही लोकांच्या कृत्यामूळे ही दोन्ही खाती आज बदनाम झालेली दिसतात. पोलीस ठाण्यात लोकांना समजावून घेण्याऐवजी शिव्या खाव्या लागतात तर न्यायालयातील न्यायाधिशच न्यायासाठी लोकशाहीचा चौथा खांब असलेल्या प्रसारमाध्यमा कडे येताना दिसतात.

वरील सर्व घटकांचे आपण समस्या म्हणूनच विवेचन केले असता यावरील उपाय ही आपणासच शोधावे लागतील या करीता आपण काय करू शकतो.

आपल्या देशातील धर्माचा नको तितका सर्वच क्षेत्रात वाढलेला प्रभाव कमी करावा. धर्म हा एक जीवन जगण्याचा संमार्ग आहे. धर्माचा आणि जातीचा लांब-लांब पर्यत कोणत्याही प्रकारचा संबध नाही याची जाणीव समाजातल्या प्रत्येक घटकाला करून दयावे लागेल. आंतरधर्मी, तथा आंतरजातीय विवाह, सर्वजातीय सामुहिक भोजन, सभा-संम्मलेन भरवून अशा प्रकाराना आळा घालणे शक्य आहे. शाळा प्रवेशाच्या नोंदीमध्ये धर्म आणि जातीचा उल्लेख करण्याऐवजी धर्म आणि जात भारतीय इतकीच नोंद करणे इष्ट होईल. सार्वजनिक ठिकाणी, शाळा कॉलेज, सर्व शासकीय, निमशासकीय कार्यालयात जाती आणि धर्मावर आधारीत लावली जाणारी देव-देवतांचे फोटो काढून टाकावेत. अशा ठिकाणी फक्त भारत मातेचाच फोटो असावा. लोकशाही मार्गाने होणा-या सर्वच निवडणुका मध्ये आपले मत आपल्या जातीच्या उमेदवाराला नव्हे तर प्रामाणिकपणे समाजा प्रति काम करण्या-या उमेदवाराला जात न पाहाता मतदान करावे. धार्मिक आणि जातीय आधारावर गावोगावी होणारे उपक्रमावर गाससभेनेच बंदी घालावी.

आर्थिक दृष्टया समाज संपन्न होण्यासाठी गावपातळीवर सामुहिक उदयोग धंदयाना चालना दयावी उदयोग्याच्या सोबतच गावात राहूनच आधुनिक पध्दतीने सामुहिक शेती करावी. शेती म्हणजेच कमी स्तरावरचे काम हा न्युनगंड युवकांनी मनातुन काढुन टाकावा. ज्यातून आर्थिक उत्पन मिळते ते काम ही भावना ठेवून मिळेत ते काम केलेस बेरोजगाराची समस्या ब-याच अंशी कमी होईल.

शैक्षणिक दृष्टया आपण आज ही इतर देशांच्या तुलनेने खुपच मागे आहोत. वैज्ञानिक पध्दतीचे शिक्षण घेण्याकडे तरूणांचा ओढा खुपच कमी आहे तो वाढला पाहिजे. नोकरीसाठी शिक्षण ही संकल्पना बदलली पाहिजे. कौटुंबिक, समाजिक, राजकीय, राष्ट्रीय जाणीवा वाढुन त्या प्रति आपले कर्तव्य पार पाडण्यासाठी स्वःताला सिध्द करण्यासाठीच शिक्षण आहे याची जाणीव तरूणाच्या मनामध्ये निर्माण करणे आवश्यक आहे. जगाने विज्ञानामध्ये इतकी प्रगती केली असताना सुध्दा आपल्या देशात आज ही श्रध्दा आणि अंधश्रध्दा याची गफलत केली जाते हे थांबले पाहिजे.

देशातील सर्व व्यवस्था हया सुरळीत चालण्यासाठी राजकीय अस्थिरता निर्माण होणार नाही यांची काळजी देशातील नागरीकांनी घ्यावी. जातीय, प्रांतिक, धार्मिक, आधारावर मतदान न करता राष्ट्रीय स्तरावर काम करणारा उच्यविदयाविभुषित राष्ट्रीय पक्षाचा उमेदवार निवडुन दयावा जेणे करून राजकीय अस्थैर्य निमार्ण होणार नाही. कोणत्याही देशाच्या प्रगतीमध्ये त्या देशातील स्त्रियांचे योगदान नाकारता येत नाही. आपल्या देशात स्त्रियाकडे पाहण्याचा जो कलुसित दृष्टीकोन आहे तो बदला पाहिजे. पुरूषप्रधान समाज व्यवस्थेची मानसिकता बदललेली पाहिजे. स्त्रियाना त्यांच्या पात्रतेच्या प्रमाणात सर्वच क्षेत्रात संधी देणे सर्वाच्या हिताचे ठरेल.

न्यायालयीन व्यवस्था ही देशाच्या हिताच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाा घटक आहे. देशातील न्याय व्यवस्था जितकी बळकट तितकाच देश बळकट असतो. देशातील नागरीकांनी कधीही कोणत्याही कारणाने न्यायालयीन व्यवस्थेवर टिका, टिप्पणी करू नये, न्यायालयाच्या न्यायदानावर नकारात्मक विधाने करू नयेत.

समारोप :-

आपण २०२० मध्ये महासत्ता होण्याच्या दिशेने वाटचाल करीत आहोत असे आपणास वाटते. पण प्रत्यक्षात अशी परिस्थिती नाही. पाश्चात देशाच्या आचार विचारा मध्ये कृती मध्ये आणि आपल्या आचार विचारा मध्ये कृती मध्ये खुपच फरक आहे. आज ही आपल्या देशात धर्माचे स्तोम, आर्थिक विषमता, सामाजिक अन्याय, शिक्षणाचा अभाव, राजकीय अस्थैर्यता, जातीय दंगली, वैज्ञानीक दृष्टीकोनाचा अभाव, शेतीवर देशाचा असलेला भार, उदयोग व्यवसायातील मंदी, स्त्रिया बाबतचे मवाळ धोरण, न्यायायीलन अस्वस्थता, नैतीकतेचा अभाव, संरक्षण क्षेत्रातील कमतरता, बेरोजगारी, प्रशासकीय अनास्था, नागरीकांचे खालावलेले जीवनमान, बेरोजगारी या आणि या सारख्या अनेक कारणांनी भारतीय समाज ग्रासला आहे.

लोकशाहीच्या नावाखाली अप्रत्यक्ष हुकुमशाही चालवली जात आहे. विरोधीपक्षाच्या दुबळेपणाचा गैर फायदा भ्रष्टाचारी घेत आहेत. राजकारणातील धर्माचे महत्व वाढवले जात आहे. संपुर्ण देशाने मान्य केलेले संविधान बदलण्याची (काही अंशी बदललेही) भाषा केली जाते. देश संविधाना नुसार नाही तरी मनुस्मुतीच्या आधारे चालला पाहिजे ही मागणी देशाला हजारो वर्षे मागे नेणारी आहे. ज्या न्याय व्यवस्थेकडे सामान्य जनता न्याय मागते तीच आज कमकुवत झाल्या सारखी वागते. प्रशासनातील भ्रस्टाचार हा शिष्टाचार झाला असून त्यांला राजकीय वरदहस्त आहे. गल्ली पासून ते दिल्ली पर्यत सत्तेसाठी काहीही ही ही समाजविघातक प्रवृत्ती वाढलेली जाणवते.

मा. कलाम साहेबानी महासत्तेचे पाहिलेले स्वप्न हे सत्यात उतरणारच नाहीत असे म्हणता येणार नाही. पण साहेबांचे स्वप्न २०२० मध्ये सत्यात उतरेल याची खात्री देणे धाडसाचे ठरेल. भारताची जमेची बाजू आहे ती जगाच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात भारत तरूणांचा देश आहे. आजचा तरूण ज्ञान आणि विज्ञानवादी आहे. जो जाती धर्माच्या पलिकडे जावून मानवतावाद स्विकारणारा आहे. देशाच्या सुरक्षीततेसाठी उच्यविदयाविभुषित तरूण सैन्यात अभिमानाने भर्ती होत आहेत तर तितकेच तरूण समाजकारण आणि राज कारणामध्ये सक्रिय होताना दिसतात. आजचा तरूण आंतरजातीय, आंतरधर्मीय विवाह करण्याला प्राध्यान्य देताना दिसतो. अनेक तरूण एन.जी.वो.च्या माध्यमातून विधायक कामे करून सामाजिक सलोखा निर्माण होण्यासाठी प्रयत्न करताहेत ही बाब समाधान कारक आहे.

आजच्या तरूणाकडून अशा प्रकारची विधायक कामे होत असली तरी त्यांना चुकीचे मार्गदर्शन मिळाले तर हाच तरूण या देशाची डोकेदुखी ठरू शकतो. तरूणाईची ताकत ही फार मोठी आहे. त्याचा वापर योग्य वेळी योग्य ठिकाणी करणे आवश्यक आहे. मा. कलाम साहेबानी महासत्तेचे पाहिलेले स्वप्न हे कदाचित तरूणांच्या विश्वासावर पाहिले असावे. कालांतराने या देशातील उपरोक्त आणि त्या अनुषंगााने असलेल्या सर्व समस्या सुटतील ही आणि आपला देश महासत्ता होईल सुध्दा. पण ज्यांनी आपला देश २०२० मध्ये महासत्ता होईल असे स्वप्न पाहिले त्यांना आपण याच वेळी न्याय देवू शकलो नाही हे मान्य करून त्यांची जबाबदारी देशातील १२५ कोटी जनतेलाच स्विकारावी लागेल.

भारत महासत्ता होण्यामध्ये ग्रंथालयांची भूमिका

श्रीमती कापसे एम.डी.
दि.के.शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
गडहिंग्लज

प्रास्ताविक –

देश महासत्ता व्हावा ही अपेक्षा सारेच करतात पण त्यासाठी कोणत्या दिशेने प्रयत्न करण्याची गरज आहे याचे विवेचन करावे लागेल. जगाच्या तुलनेत आपला देश कोठे आहे हे आपण पाहिले पाहिजे. चांगले रस्ते, शिक्षणाचा उच्च दर्जा, उत्तम आरोग्य, दळणवळणाची व्यवस्था आणि मोकळेपणाचे वातावरण या पाच बाबी कोणत्याही देशाला महासत्ता बनण्यास पोषक असतात.

१९९८ साली पोखरण २ च्या अणुचाचण्या झाल्या त्या वर्षी भारताने महासत्ता होण्याचे स्वप्न पाहिले. पण बॉम्ब, रणगाडे, लष्कर आहे म्हणून कोणताही देश महासत्ता होत नाही तर कल्पना शक्तीला वाव देणारी विचारांची मुक्त व्यवस्था ज्या देशात असते तो देश महासत्ता बनतो. व्यवस्थेच्या सबलीकरणाची जोवर नागरिक मागणी करत नाहीत तोपर्यंत त्यात काहीही सकारात्मक बदल होणार नाहीत. भारताचे माजी राष्ट्रपती दिवंगत ए.पी.जे अब्दुल कलाम यांनी एक महासत्तेच स्वप्न पाहिले होत की भारत २०२० पर्यंत एक जागतिक महासत्ता बनेल. आज आपण २०१९ मध्ये आहोत म्हणजेच पुढील १ ते २ वर्षात भारत महासत्ता होईल असं आपण म्हणायला हरकत नाही. पण वास्तवात परिस्थिती वेगळी आहे. नाण्याला जशा दोन बाजू असतात तशा भारताला महासत्ता बनण्यासाठी दोन बाजू आहेत एक अनुकूल व दुसरी प्रतिकूल या दोन्ही गोष्टीचा विचार करणे तितकेच महत्त्वाचे आहे. भारत देश जागतिक महासत्ता बनण्यासाठी काही गोष्टी अनुकूल आहेत त्या म्हणजेच देशाच्या तीन्ही बाजूने वेढलेला विस्तीर्ण समुद्र व गगनाला भिडेल असा हिमालय या प्राकृतिक गोष्टीबरोबरच इतर गोष्टी ही आहेत त्या म्हणजेच भारतात जगाच्या तुलनेत सर्वात जास्त तरूण आहेत, इतर देशाशी भारताचे मजबूत व मैत्रीचे संबंध आहेत, दिवसेदिवस भारताची अर्थव्यवस्था मजबूत होत आहे. तसेच होमी भाभा, अब्दुल कलाम, विक्रम साराभाई व सी.एन.राव या वैज्ञानिकांनी विज्ञान आणि तंत्रज्ञान क्षेत्रात दिलेले मोलाचे योगदान आहे तसेच पर्यटन, उपलब्ध वैद्यकिय सुविधा, सैन्य दल व अणु हत्यारे या गोष्टी भारत महासत्ता होण्यासाठी अनुकूल भूमिका बजावतात. तर दुसरीकडे काही गोष्टी प्रतिकूल आहेत त्या म्हणजेच सीमाप्रश्न, आतंरराष्ट्रीय स्तरावर नेतृत्वाचा अभाव, गरीबी,श्रीमंतीच्या विषमतेची दरी, अंधश्रध्देचा पगडा, आरोग्य, अशिक्षितता, बेरोजगारी, नैसर्गिक आपत्ती, दुष्काळ,सामाजिक असंघटन व समाज विभागणी या गोष्टीमुळे महासत्तेच भारताचे स्वप्न दुरावत आहे. खूप दूर पहिल्यानंतर आभाळ टेकल्यासारखे वाटत पण ते टेकलेलं नसते त्याला आपण क्षितीज म्हणतो तसेच भारताचे पण आहे महासत्तेच स्वप्न सत्यात आल्यासारखं वाटत पण ते अधातंरी क्षितीजासारखच आहे. भारताला महासत्ता बनण्यासाठी इतर घटकांच्याबरोबरच ग्रंथालये ही चांगली भूमिका बजावू शकतात ते आपण या लेखातून पहाणार आहोत.

महासत्ता म्हणजे काय –

'महासत्ता म्हणजे आर्थिक, सामाजिक, राजकिय, शैक्षणिक इत्यादी बाबतीत देशाचा विकास घडवून आणून प्रत्येक भारतीयास जीवन जगण्याची परिपूर्ण संधी उपलब्ध करून देणे होय.' म्हणजेच या सर्व क्षेत्रात जो देश परिपूर्ण आहे त्या देशाला महासत्ता देश म्हणता येईल.

भारत महासत्ता होण्याचे मार्ग

१.साक्षरतेचे प्रमाण वाढवणे

१९५१ च्या पहिल्या जणगणनेनुसार देशातील ३५.६०% कोटी लोकसंख्यापैकी १६.६७% म्हणजेच सुमारे ४५ टक्के इतके लोक साक्षर होते. त्यावेळी निरक्षरांचे प्रमाण २९.८३ होते. त्यानंतर १९९१ च्या जणगणनेत देशाची लोकसंख्या ८४.४० कोटी होती तर त्यावेळेला साक्षरतेचे प्रमाण ५१.११ % होते तर ४० कोटी लोक निरक्षर होते. या पार्श्वभूमिवर राजीव गांधी यानी राष्ट्रीय साक्षरता मिशनची सुरवात केली याचा परिणाम म्हणून २००१ मधील जणगणनेनुसार साक्षरतेचे प्रमाण वाढून ६५.३८ टक्के झालेचे दिसून येते. तरीही देश पूर्णपणे साक्षर झाला नसल्याचे लक्षात घेउन पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांनी 'साक्षर भारत 'योजना राबवली या योजनेमध्ये साक्षरता मोहिम, साक्षरोत्तर कार्यक्रम, निरंतर शिक्षण अशा तीन टप्पावर कार्यक्रम राबवण्यात आले. या योजनेचा उद्‌देश साक्षरतेचा दर ८६ टक्कांवर नेणे व साक्षरतेबाबत स्त्री पुरुषामधील दरी कमी करणे हा होता. परंतू हे देखील उद्दिष्ट साध्य झाले नाही कारण २०११ च्या जणगणनेनुसार भारतामध्ये ७ वर्ष आणि त्यापेक्षा जास्त वय असणा-या लोकांमध्ये निरक्षरतेचे प्रमाण ७४ टक्के होते. जगभरात ८० कोटी लोकांना लिहिता वाचता येत नाही त्यामुळे याबाबत अधिक गांभीर्याने विचार करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी साक्षरतेचे प्रमाण वाढवणेसाठी शासन स्तरावर प्रयत्न करणे, तसेच सामाजिक संस्था व संघटनाचा सहभाग महत्वाचा आहे. या सा-यांनी राष्ट्रीय कार्य समजून साक्षरता प्रसारावर भर देणे गरजेचे आहे.

२. व्यवसायाभिमुख शिक्षण देणे –

१९८६ च्या शैक्षणिक धोरणानुसार १९९० पर्यत उच्च माध्यमिक विद्यार्थापैकी १० टक्के आणि १९९५ पर्यंत २५ टक्के विद्यार्थांना व्यावसायिक शिक्षणाच्या प्रवाहात आणण्याचे उद्दिष्ट होते.परंतू २०११ अखेरपर्यंत हे ही पूर्ण होऊ शकले नाही. सद्याचे

व्यावसायिक शिक्षण, प्रशिक्षण बदलने गरजेचे आहे कारण गेले अनेक वर्ष व्यावसायिक अभ्यासक्रमामध्ये बदल केला नसल्याने तो व्यावसायाभिमुख झाला नाही जे विद्यार्थी शिक्षणापासून वंचित आहेत तेच विद्यार्थी व्यावसायिक शिक्षण घेतात हा आपल्या समाजात गैरसमज आहे. तो गैरसमज सरकारने बदलणे आवश्यक आहे.

१२ व्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये (२०१२-१७) माध्यमिक आणि व्यावसायिक शिक्षणचे स्वरूप निश्चित करण्यासाठी उच्चस्तरीय कार्यगट स्थापन करण्यात आला होता या मध्ये असे सुचवीले होते की नवीन व्यावसायिक अभ्यासक्रमाची महाविद्यालये स्थापन करणेपेक्षा आहे त्या संस्थामधील शिक्षणाचा दर्जा सुधारावा, प्रत्येक जिल्हामध्ये मॉडेल अभ्यासक्रम सुरू करण्याचा प्रस्ताव करण्यात आला होता तसेच शिक्षण व्यवस्थेत आमुलाग्र बदल केलेशिवाय डिजीटल इंडिया, मेक इन इंडिया किंवा स्मार्ट इंडिया या संकल्पना सत्यात उतरणार नाहीत. शिक्षण रोजगाराभिमुख झाल्याशिवाय भारत महासत्ता होणे शक्य नाही.

३. ज्ञानाधिष्ठीत समाज बनविणे -

डॉ.ए.पी.जे अब्दुल कलाम यांनी असे म्हटले आहे की 'जेथे क्षुद्र हेतूना जागा नसेल, असहिष्णुता नसेल, द्वेष नसेल, शत्रुत्व नसेल असा समाज शिक्षणाच्या माध्यमातूनच निर्माण होऊ शकतो. ज्ञानाधिष्ठीत समाजातूनच परिपूर्ण माणूस विकसित होऊ शकतो. तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात काही संकल्पना, ज्ञान कालबाहय होत आहे. विविध संस्थाच्या अनेकविध अभ्यासक्रमांना जगाच्या कानाकोप-यातून मागणी असल्याचे आज आपण पहातो. आगामी काळात डिजीटल लायब्ररी खूप अत्यावश्यक बनणार आहे. ज्ञानाधिष्ठीत समाजासाठी अशा डिजीटल लायब्ररी खूप महत्त्वाच्या ठरणार आहेत. तंत्रज्ञानामुळे प्रगत अवस्थेत पोहचलेले शिक्षण हा आगामी काळाचा तोडगा आहे. स्वांतत्र्योत्तर काळातील शिक्षण क्षेत्रातील बहुतांश प्रयोग फसलेले आहेत. गेल्या ५० वर्षात कुठलाही महत्वपूर्ण बदल शिक्षण क्षेत्रात देशाच्या उन्नतीसाठी झालेला नाही. आपल्या भोवतालचे जग हे झपाटयाने बदलत आहे.जगातील विकसनशील राष्ट्रे विज्ञान, तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून यशाची शिखरे पादाक्रांत करीत आहेत पण आपल्या शिक्षण क्षेत्राची परिस्थिती इतकी गंभीर आहे की १० वीच्या विद्यार्थांना लिहिता केंव्हा वाचता सुध्दा येत नाही. आज पहिल्या वर्गात दाखल झालेल्या १०० विद्यार्थापैकी ६० विद्यार्थी १० वीपर्यंत पोहचू शकतात तर केवळ १३ टक्के विद्यार्थी उच्च शिक्षण घेतात त्यापैकी फक्त २५ टक्के विद्यार्थांनाच नोकरी मिळते.या सर्व परिस्थितीचा गांभिर्याने विचार करुन सरकारने उपाययोजना केल्या पाहिजेत. यासाठी १३ जून २००५ रोजी स्थापन केलेल्या राष्ट्रीय ज्ञान आयोगाची अमंलबजावणी करणे गरजेचे आहे. कारण यामध्ये ज्ञानाधिष्ठीत अर्थव्यवस्थेमध्ये भारताला समर्थ बनवण्यासाठी व शिक्षण, संशोधन याच्यांशी निगडीत धोरण ठरवून सुधारणा घडविण्याच्या सुचना केल्या होत्या त्या अंमलात आणणे गरजेचे आहे.

४. लिंग समानता -

सप्टेंबर २०१५ च्या संयुक्त राष्ट्र महासभेच्या उच्च स्तरीय बैठकीच्या अजेंडामध्ये २०३० च्या अंतर्गत १७ विकास लक्ष्य राखले होते ज्याचा भारतासहित १९३ देशांनी स्वीकार केला होता या लक्ष्यामध्ये एक लक्ष्य म्हणजे लैंगिक समानता हा आहे. आपल्या देशात लिंग आधारित भेदभाव खूप आहे. जसे की जन्मापासून मरेपर्यंत, शिक्षणापासून नोकरीपर्यंत प्रत्येक ठिकाणी भेदभाव केल्याचे दिसून येते. या भेदभावाची दरी निर्माण करण्याचे काम आपले राजकारणी लोक करीत असतात. वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरम २०१७ च्या ग्लोबल जेंडर गॅप इंडेक्स मध्ये १४४ देशांच्या सूचीमध्ये भारत देश १०८ क्रमांकावर आहे यावरुन आपल्याला समजते की आपल्या देशात लैंगिक भेदभावाची मुळे किती खोलवर रुजली आहेत.

आजच्या आधुनिक काळातही आपल्या समाजात स्त्रीची समानता अभासीच आहे असे म्हटल्यास वावगे ठरु नये. समानता म्हणजे स्पर्धात्मक बरोबरी नाही तर घरातील आर्थिक, सामाजिक व कौटुंबीक निर्णय जे पुरुष घेतात त्यात निर्णय घेण्याचे अधिकार महिलांना दिले पाहिजेत. तसेच हे भेदभाव कमी करण्यासाठी शिक्षणातून प्रथम शिक्षकांचे व पालकांचे मोठया प्रमाणावर प्रबोधन घडवून आणले पाहिजेत. 'पुरुषी वर्चस्व ' या शब्दातून स्त्रीयांची दुर्बलता चित्रीत होते घराघरात कुटुंब प्रमुख म्हणून जेथे पुरुषाचे नाव घेतले जाते ते बदलून त्याच्यां बरोबरीने पत्नीचे नाव घेतले पाहिजे. एकमेकांना साथ देत कौटुबिक, सामाजिक व आर्थिक समस्या सोडवल्यातर भारत नक्कीच महासत्ता बनेल.

५.न्याय समतेवर आधारित शिक्षणव्यवस्था -

भारतामध्ये पूर्वी जातीभेद, उच्चनिच्चता, विषमतेवर आधारित चातुवर्ण शिक्षण व्यवस्था होती. या शिक्षणव्यवस्थेत परिवर्तन होणे गरजेचे आहे. शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे प्रभावी साधन आहे. समाजातील सांस्कृतिक आणि सामाजिक विचारप्रवाहाना सुयोग वळण देण्याचे काम शिक्षण करते. पूर्वी जातिव्यवस्थेवर आधारित शिक्षण होते तर आज संपतीवर आधारित शिक्षण आहे. या पध्दतीमुळे समाजात विषमता निर्माण होते म्हणून प्रत्येकाला समान संधी मिळणे गरजेचे आहे अन्यथा समाजात अराजकता वाढते. भारतात सर्वांत महत्वाचा मुद्दा विविध क्षेत्रातील असमानता हाच आहे. देश - राज्य, ग्रामिण - शहरी, स्त्री - पुरुष, उच्च - सर्वण, जात - धर्म अशा प्रत्येक ठिकाणी असमानता पहावयास मिळते याचे प्रतिकूल परिणाम व्यक्ति, समाज व देशाला सहन करावे लागतात. त्यासाठी न्याय व समता प्रस्तापित करणे गरजेचे आहे.

वरील सर्वं मार्गांचा अवलंब करुन शिक्षण व्यवस्थेत बदल केल्यास भारताला महासत्ता बनण्यामध्ये नक्कीच मदत होईल. तसेच या बरोबरच भारतातील सर्व प्रकारच्या ग्रंथालयानी सुध्दा प्रयत्न केल्यास भारत महासत्ता होण्यास मदत होईल. त्यासाठी ग्रंथालयानी कोणत्याप्रकारची भूमिका अंगीकारली पाहिजे ते आपण पुढील मुद्दयाच्या आधारे पहाणार आहोत.

भारत महासत्ता बनण्यात ग्रंथालयांची भूमिका

१. शालेय स्तरांवर ग्रंथालयाची निर्मिती करणे –

भारताला जर महासत्ता बनवायचे असेल तर त्याची सुरवात ही प्राथमिक स्तरापासून करावी लागेल. कारण आपली भावी पिढी ही तेथूनच घडणार आहे. आज आपण पहातो की आपल्या देशात प्राथमिक व माध्यमिक शाळेतून ग्रंथालय पहायला सुध्दा मिळत नाही. या स्तरावर ६ ते १६ वयोगटातील मुले शिक्षण घेत असतात. या मुलांना नेहमीच्या शालेय पुस्तकाव्यतिरिक्त इतर कोणत्याच पुस्तकांची माहिती नसते आपण या कालावधीतच त्याच्यावर योग्य संस्कार करु शकतो. त्यासाठी त्यांना शालेय पुस्तकाबरोबरच अवांतर वाचण्याची सवय या वयातच लावावी लागणार आहे. त्यासाठी शासनाने पाठयपुस्तकांच्या बरोबरच संदर्भ ग्रंथ ही प्रत्येक शाळेत उपलब्ध करुन दिले पाहिजेत. तसेच शालेय स्तरावर ग्रंथालयाबाबत मुलांच्या संख्येवरुन ज्या अटी आहेत त्या शासनाने शिथील केल्या पाहिजेत तरच ही योजना आपण राबवू शकतो व याच्यातून विकास घडवू शकतो.

२. गाव तेथे ग्रंथालय ही योजना राबविणे –

ग्रंथालये केवळ पुस्तक वाचनापुरती मर्यादित न राहता गावागावातील माहितीकेंद्र झाली पाहिजेत. त्यात विद्यार्थी केंद्रबिंदू मानून त्यांच्यासाठी व्यक्तिमत्व विकासाच्या योजना राबविल्या पाहिजेत. आजच्या या स्पर्धात्मक युगात ग्रामीण तसेच शहरी भागातील मध्यमवर्गीय तरुणाना अनेक अडचणीच्यांवर मात करुन शिक्षण घ्यावे लागते. आजही अनेक तरुणांना खेडयापाडयातून आपले पारंपरिक व्यवसाय सांभाळून ३० ते ३५ कि.मी चा प्रवास करुन महाविद्यालयात शिक्षण घेण्यास यावे लागते. त्यामुळे त्यांना महाविद्यालयातून किंवा विद्यापीठातून पुस्तके मिळवण्यासाठी वेळेअभावी काही मर्यादा येतात. उदा. वेळेची मर्यादा, सुटयांचा कालावधी, संदर्भ ग्रंथाची आवश्यकता इ.चा त्यांना लाभ घेता येत नाही. तसेच शहराचे आता उपनगरामध्ये रुपांतर झाल्यामुळे जिथे राहायला घर मिळणे मुश्किल तेथे वाचन किंवा अध्ययन करण्यासाठी लागणारे चांगले वातावरण असलेले घर मिळणे अवघड असते. तसेच मुलांना आर्थिक दृष्टया ते परवडत ही नाही. त्यासाठी प्रत्येक गावातून अशी ग्रंथालय उघडली तर मुलांची सोय होऊन त्यांच्या बौध्दिक विकासाला चालना मिळू शकते. त्याच्यातूनच बलशाली भारतासाठी एक सुजाण नागरिक घडू शकतो.

३. सार्वजनिक ग्रंथालयाचे समृध्दीकरण करणे –

सार्वजनिक ग्रंथालयाना आपली वाचन संस्कृति रुजवण्यासाठी व विकसित करण्यासाठी तसेच वाचकांच्यामध्ये उच्च अभिरुची निर्माण करणे व त्याद्वारे सक्षम, सुजाण व विचारी नागरिक घडविणे यासाठी ग्रंथालयातर्फे वेगवेगळे उपक्रम राबवावे लागतात. त्यामध्ये सांस्कृतिक कार्यक्रम, कार्यशाळा, चर्चासत्रे, परिसंवाद, फिरती ग्रंथालय सेवा देणे इ. कार्यक्रमांचे आयोजन करावे लागते. त्यासाठी त्यांना शासन अनुदान देते परंतू सध्या शासनाने हे अनुदान देणे कमी केले आहे हे खालील बाबीवरुन स्पष्ट दिसून येते. १९८० ते २००४ पर्यंत २४ वर्षात साधारण दर सहा वर्षानी दुप्पट वाढ केली आहे २००४ ते २०१० पर्यंत अनुदानात दुप्पट वाढ तर २०१६ मध्ये २००४ च्या चौपट वाढ होणे आवश्यक होते परंतू ही वाढ झालेली नसल्याचे दिसून येते एप्रिल २०१२ मध्ये ५० टक्के वाढीनतंर ग्रंथालय अनुदानात कोणत्याही प्रकारची वाढ झालेली नाही. तसेच ग्रंथालय कर्मचारी वेतनश्रेणी, ग्रंथालयाना मिळणारे अनुदान, गाव तेथे ग्रंथालय अशा विषयांच्या शिफारसी करण्यासाठी शासनाने प्रभा राव, व व्यकांप्पा पत्की अशा दोन समित्या नेमल्या होत्या परंतू या दोन्ही समित्यांच्या शिफारशी शासनाने स्विकारल्या नसल्याने ग्रंथालयाची अत्यंत दयनिय अवस्था झाली आहे. यावरुन जर महाराष्ट्रातील ग्रंथालयाची ही अवस्था असेल तर इतर राज्याची अवस्था याहून वेगळी नसणार आहे. ग्रंथांच्या किंमती, कर्मचा-यांचे वेतन, वीज दरवाढ, वृत्तपत्र व नियतकालीकांच्या किंमती या सा-यांचा विचार केल्यास ग्रंथालय चालविणे मुश्किल आहे. त्यासाठी या सगळयाचा विचार करुन शासनाने सार्वजनिक ग्रंथालयांना भरीव निधी देवून सहकार्य केले पाहिजे. तसेच समाजसेवी संस्था व राजकिय नेत्यांनी पण मदत केली तरच आपली सार्वजनिक ग्रंथालये भविष्यकाळात तग धरु शकणार आहेत.

४. पुस्तकांचे गाव ही संकल्पना राबविणे –

भारताला महासत्ता भारत बनवण्यासाठी पुस्तकांचा गाव ही संकल्पना खूपच छान आहे.देशातील प्रत्येक गावामध्ये सातारा जिल्हातील भिलार गावासारखी संकल्पना राबवल्यास त्याचा खूप प्रमाणात फायदा झाल्याचे दिसून येईल. ही संकल्पना ब्रिटन मधील ‘ हे ऑन वे ’नावाचे पुस्तकाचे गाव आहे त्या गावावरुन राबवण्यात आली. जर परदेशात अशा प्रकारची संकल्पना रुजू शकते तर आपल्या भारतात अशा प्रकारच्या संकल्पना का रुजू शकत नाही याचा विचार केला पाहिजे. मुळात इंटरनेट मुळे वाचन संस्कृती कमी होत चालली आहे ती वाढवण्यासाठी पुस्तकांचा गाव निर्माण करणे गरजेचे आहे.भारतातील या पहिल्या प्रकल्पाची भिलारमधून सुरवात झाली आहे तशीच इतर गावातून ही सुरवात केल्यास नक्कीच वाचन चळवळ वाढवण्यास बळकटी मिळेल व येणा-या पर्यटकांना सुध्दा मराठी भाषेची समृध्दी कळण्यास मदत होईल.

५. ई ग्रंथालयांचा वापर –

२१ वे शतक हे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग म्हणून ओळखले जाते. या शतकामध्ये माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात मोठा प्रमाणात संशोधन झाल्यामुळे नवनवीन तंत्रज्ञान उदयास आले आहेत. ग्रंथालयात ऐतिहासीक दृष्टिने महत्त्वपूर्ण माहिती असते, त्याचा उपयोग संशोधनासाठी केला जाऊ शकतो. परंतू ग्रंथालयातून अशी साधने दुर्मिळ व अत्यल्प स्वरुपात असल्याने संशोधकांना ग्रंथालयाबाहेर देता येत नाहीत. तसेच अशा ग्रंथाचा कागद ठिसूळ झाल्याने त्याच्या प्रतिलीपी सुध्दा काढता येत नाहीत. त्यामुळे संशोधकांना किंवा वाचकांना त्याचा उपयोग होत नाही त्यासाठी ग्रंथालयामध्ये दुर्मिळ साहित्याचा जो ठेवा आहे त्याचा भावी पिढीला वापर होण्यासाठी त्याचे डिजिटल रुपात संवर्धन करणे गरजेचे आहे. कारण भविष्यात असे दुर्मिळ साहित्य इतरांसाठी संग्रहित करुन डिजिटायझेशन

केल्याने वाचकांचे श्रम व वेळ वाचणार आहे. आजच्या आधुनिक युगामध्ये पारंपरिक ग्रंथालयाचे डिजिटल ग्रंथालयात रुपातंरण करणे गरजेचे आहे.

समारोप

डॉ.ए.पी.जे.अब्दुल कलामांचे २०२० मधील विकसित भारताचे चित्र साकारण्यासाठी आपण एकदिलाने काम केले पाहिजे. कोणताही देश आकाराला येत असतो तो तेथील तरुणांच्या प्रज्ज्वलीत मनांमुळे, प्रशिक्षित मनुष्यबळामुळे, चारित्रसंपन्न व्यक्तिमुळे आणि मूल्यसंर्वधन करणा-या सामाजिक व्यवहारामुळेच. ज्ञानाला जर कौशल्याची, कल्पकतेची, व नाविन्याची जोड मिळाल्यास व हे सर्वं साकार होण्यासाठी परिपूर्णं ग्रंथालयांची साथ मिळाल्यास भारताचे महासत्ता बनण्याचे स्वप्न नक्कीच साकार होऊ शकेल.

संदर्भ

१. डॉ.भोसले रमा, डॉ येवले सीमा (२०१०) ज्ञानाधिष्ठित समाज, फडके प्रकाशन कोल्हापूर
२. Reviwe Of Research;6 march 2018 vol- 6 Issue-6
३. www. Tarunbharat.com 4-6-2017
४. दैनिक सामना,संपादकिय लेख.२४ जुलै २०१७
५- https://divyamarathi.bhaskar.com
६ www.dainikakya.com

राष्ट्रीय एकात्मता

कु. करडे दिव्यश्री दिनकर
बी. एड्. प्रशिक्षणार्थी, द्वितीय वर्ष
दि. के. शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविदयालय, गडहिंग्लज

प्रस्तावना

भारत देश हा एक विकसनशील देश आहे. दिवसेंदिवस तो विकसित होत आहे. अनेक प्रकारचे तंत्रज्ञान, कृषी, व्यवसाय, दळणवळण, लघुउद्योग या सर्व व इतर अनेक क्षेत्रामध्ये भारत देश प्रगती करीत आहे. दिवसेंदिवस या प्रगतीत वाढ होत आहे. भारताच्या प्रगतीत वाढ झाली असली तरीही अज्ञान, निरक्षरता, बेरोजगारी, दारिद्र इ. अनेक प्रकारच्या अडचणी अद्यापही संपलेल्या नाहीत. त्याप्रमाणे आरोग्याच्या अनेक समस्या आजच्या जीवनशैलीमुळे निर्माण झाल्या आहेत. देशांर्तगत तंटे, राज्यार्तंगत तंटे अजूनही मिटलेले नाहीत. त्यामुळे राष्ट्रीय एकात्मतेचा अभाव आपल्याला दिसून येत आहे. अजूनही भारत अडचणी व समस्यांना तोंड देत उभा आहे.

आपण सर्वजण २१ व्या शतकात वावरत आहोत. अधुनिक विचारसरणीचा आपण स्वीकार केला आहे. भारतात एकूण २९ घटक राज्ये आहेत व ७ केंद्रशासित प्रदेश आहेत. यासर्व राज्यामधून अनेक प्रकारच्या भाषा बोलल्या जातात. अनेक धर्मीय लोक एकत्र राहतात. पण तरीही एक प्रश्न पडतो कि एवढे जाती, धर्म एकत्र असूनही भारतात राष्ट्रीय एकात्मता खरोखरच आहे का? एवढया प्रकारचे लोक व खूप मोठी लोकसंख्या असून सुद्धा भारतात राष्ट्रीय एकात्मतेचा अभाव का दिसून येतो?

खरेतर आपल्या भारतीयांसाठी राष्ट्रीय एकात्मतेच्या अभावाचा प्रश्न हा खूपच मोठा प्रश्न आहे. हा प्रश्न मिटविण्यासाठी भारतात राहणाऱ्या सर्व लोकांनी एकत्वाची तत्वे अंगीकारणे महत्वाचे आहे. त्यासाठी एकमेकांच्या तसेच परस्परांच्या जाती, धर्म, पंथ, परंपरा याबाबत प्रत्येकाच्या मनामध्ये आदराची भावना निर्माण झाली पाहिजे.

भारताच्या संविधानात राष्ट्रीय ऐक्याचा पुरस्कार केला आहे हे निश्चित. पण राष्ट्रीय ऐक्य व राष्ट्रीय एकात्मता हे संविधानापुरते मर्यादित राहिले आहे. भारताचे राष्ट्रगीत, प्रतिज्ञा, संविधान, वंदेमातरम् यातून आपण भारताची विविधता, राष्ट्रीय एकता व ऐक्य, राष्ट्रीय एकात्मता सादर करतात. पण सादर करणे व आचरणात आणणे यात खूप मोठा फरक आहे. त्यामुळे राष्ट्रीय ऐक्याचा प्रसार होण्यासाठी प्रयत्न केला पाहिजे.

संकल्पना

राष्ट्रीय एकात्मता म्हणजेच इंग्रजीमध्ये "National Unity".

राष्ट्राला इंगजीमध्ये "Nation" असे म्हणतात. तसेच "Unity" म्हणजेच एकत्व, एकता, एकात्मता होय. लॅटीनमधील "Natio" या शब्दापासून "Nation" हा शब्द बनला आहे. "Natio" याचा अर्थ जन्म वंश असा आहे. राष्ट्र म्हणजे सांस्कृतिक व अध्यात्मिक एकता होय. सामाजिक उत्क्रांतीची सर्वोच्च फलनिष्पत्ती म्हणजे राष्ट्र होय. एकत्वाची भावना व एकीचे बंधन म्हणजेच एकात्मता.

राष्ट्राचे सर्व नागरिक एकच आहेत याची अनुभूती वर्तनातून दिसणे, सर्व नागरिकांच्या सुखदुखाःच्या भावना समान असणे, हे राष्ट्रीय एकात्मतेचे प्रमुख लक्षण आहे.

व्याख्या

१. राष्ट्रीय एकात्मता म्हणजे राष्ट्रातील व्यक्तीची मने जोडण्याची प्रक्रिया होय.
२. आपल्या देशाविषयी व आपल्यातील एकजुटीविषयी वाटणारी आपुलकी म्हणजे राष्ट्रीय एकात्मता होय.
३. देशाच्या नागरिकामध्ये आपण सर्वजण एका राष्ट्राचे घटक आहोत अशी भावना निर्माण होणे म्हणजे राष्ट्रीय एकात्मता होय.
४. संकुचित, प्रादेशिक, वर्गीय, वा पक्षीय हिताचा त्याग करून राष्ट्रीय हिताला प्राधान्य देण्याच्या वृत्तीला प्रेरणा देणारी मनोभूमिका तयार करणे म्हणजे राष्ट्रीय एकात्मता.
५. राष्ट्रीय एकात्मता म्हणजे लोकमानसात दृढ ऐक्य भावनेचा विकास करणे, आपण सारे एकाच राष्ट्राचे आहोत ही जाणीव परिपुष्ट करणे व भाषा ,पंथ, धर्म अशी राष्ट्रभक्तीची भावना निर्माण करणे.

स्वरूप

राष्ट्राच्या समाजघटकामध्ये सुखदुखाःच्या समान भावना, आपण सर्व नागरिक एकच आहोत हे आपल्या वागण्यातून दिसणे म्हणजे राष्ट्रीय एकात्मतेचा अनुभव होय. राष्ट्रीय एकात्मता आपोआप निर्माण होत नाही, ती मुद्द्राम जोपासावी लागते.

आपले राष्ट्र, इतिहास, प्रतिक याबाबत लोकामध्ये प्रेम आणि निष्ठा या भावना निर्माण करणे आवश्यक आहे. विविधतेतील एकता हे आपल्या राष्ट्रीय एकात्मतेचे सूत्र आहे. आपण सारे एक आहोत या भावनेने या विविधतेला एकत्रित बांधले आहे. भारताचा इतिहास आणि सांस्कृतिक वारसा या गोष्टी समाजाला एकत्रित आणतात. संविधानाने सर्व भारतीयांना समान अधिकार दिला आहे.

त्यामुळे धर्म, जात, लिंग या आधारावर व्यक्ती व्यक्तीत भेदभाव करणे चुकीचे आहे. समाजात एकजूट निर्माण झाली पाहिजे. आपल्या संविधानाने एकात्मक भारत घडविण्याच्या कामी पायाभूत स्वरूपाचे काम केले आहे. त्यामुळे संविधान हा राष्ट्रीय ऐक्याचा प्रमुख आधार आहे.

भारतात प्रत्येक राज्यामधे राहणे, खाणेपिणे, शेती करणे, पिके घेणे, भाषा, संस्कृती, रितीरिवाज या व इतर सर्वच बाबतीत भिन्नता आढळून येते. ही भिन्नता ओळखून व वैशिष्टे जाणून घेन आपण परस्परांच्या जाती, धर्म, भाषा इ. सर्व बाबतीत परस्परांचा आदर करणे राष्ट्रीय एकात्मतेत अपेक्षित आहे.

घटक

१. एकत्वाची भावना-राष्ट्राच्या विकासासाठी राष्ट्रामधील नागरिकांमध्ये एकीचे बंधन आवश्यक असते. ते जर नसेल तर एकत्वाची भावना निर्माण होणार नाही.
२. विविधतेतून एकता- राष्ट्राच्या विविधतेतून एकत्वतेचे तत्व आढळते. त्याला धरून प्रत्येकाने पुढे जायचे असते. विविधतेतून एकत्व शोधण्याची दृष्टी असणे आवश्यक असते.
३. समानतेचे तत्त्व-कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करता आपण सर्वजण एक आहोत ही भावना ठेऊन राष्ट्रकार्याला वाहून घेणे गरजेचे आहे.
४. आदर्शाची निर्मिती-राष्ट्रीयत्वाने ओतप्रोत भरलेली आदर्श व्यक्तीमत्त्वे राष्ट्रामध्ये निर्माण झाली पाहिजेत. त्यामुळे समाजाला प्रेरणा मिळते व अशी व्यक्तीमत्त्वे समाजाला मार्गदर्शक ठरतात.

वैशिष्टये

भारतात एकूण २९ घटक राज्ये व ७ केंद्रशासित प्रदेश आहेत. इथल्या प्रत्येक राज्याची वेगळी अशी शैली आहे. त्यामुळे अनेक बाबतीत भारतामध्ये वैशिष्टे आढळून येतात. ती वैशिष्टे पुढीलप्रमाणे-

१. बहुभाषिकता–भारत देश हा अनेक भाषांची भूमी आहे. इथे अनेक भाषा बोलल्या जातात. बऱ्याच भाषा संस्कृतोद्भव आहेत. संस्कृत ही सर्व भाषांची जननी आहे. संस्कत ही फार प्राचीन भाषा आहे. संस्कृतप्रमाणेच मराठी, हिंदी, उर्दू, तमीळ, तेलगू, मल्याळम्, कन्नड, आसामी, बंगाली या व इतर अनेक भाषा आहेत. या सर्व भाषा विविध प्रांतामध्ये बोलल्या जातात. भारतीय घटनेने १४ भाषांना राज्यभाषांचा दर्जा दिला आहे. प्रत्येक भाषा वेगवेगळया प्रदेशात बोलली जात आहे.

२. बहुजातीयता–भारतात अनेक प्रकारच्या जाती आहेत. ब्राम्हण, मराठा, कुणबी, हरिजन, चांभार, भंगी, मांग इ. जाती महाराष्ट्रात दिसून येतात. उत्तर प्रदेशात ब्राम्हण, कायस्थ, क्षत्रिय, वैश्य, अस्पृश इ. जाती दिसून येतात. त्याचप्रमाणे इतर राज्यामध्ये सुद्धा विविध जाती अस्थित्वात आहेत. तसेच काही आदिवासी जमाती सुद्धा भारताच्या कानाकोपऱ्यात राहतात. उदा. भिल्ल, वारली इ. त्यामुळे भारतात बहुजातीयता दिसून येते.

३. बहुप्रांतियता–आपला भारत देश अनेक राज्यामध्ये व प्रांतामध्ये विभागला गेला आहे. त्यामुळे बहुप्रांतियता भारतामध्ये दिसून येते. महाराष्ट्र हे जरी एक राज्य असले तरीही पश्चिम महाराष्ट्र, विदर्भ, कोकण मराठवाडा इ. प्रांतामध्ये विभागले गेले आहेत.असे प्रत्येक राज्याबाबतीत आहेत त्यामुळे येथे बहुप्रांतियता दिसून येते.

४. बहुधार्मिकता–भारतामध्ये विविध धर्म एकत्र राहतात त्यामुळे धर्माच्या बाबतीत येथे विविधता दिसून येते. उदा. हिंदू, मुस्लिम, शिख, ईसाई, पारशी, बौद्ध इ. अनेक धर्म अस्तित्वात आहेत. म्हणून बहुधार्मिकता भारतामध्ये दिसून येते.

५. बहुसांस्कृतिकता–भारतीय संस्कृती ही जगात श्रेष्ठ व महान आहे. प्रत्येक राज्याची व समाजाची संस्कृती भिन्न भिन्न आहे. कुटुंब व्यवस्था, भाषा, कला, व्यवसाय, धार्मिक कल्पना, श्रध्दा, परंपरा इ. अनेक गोष्टीतून आपल्याला परस्परांची संस्कृती दिसून येते. भारतीय संस्कृतीतील सांस्कृतिक वारसा व ठेवा महत्वाचा आहे.

६. खाद्यसंस्कृती –भारतातील प्रत्येक राज्याची खाद्य संस्कृती ही वेगवेगळी असलेली आपणास दिसून येईल. उदा. महाराष्ट्रात भाजी भाकरी, कर्नाटकात इडली डोसा हे पदार्थ तसेच पंजाबमध्ये पराठे अशी प्रत्येक राज्यांची खासियत आहे. त्यामुळे पदार्थात विविधता दिसून येते.

गरज

आपला देश अनेक बाबतीत समृद्ध आहे. नद्या, ओढे, समुद्र, जंगले, निसर्ग तसेच संस्कृती, धर्म, प्रांत, भाषा इ. अनेक बाबतीत आपण समृद्ध आहोत. तरीसुद्धा राष्ट्रातील लोकांची मने मात्र समृद्ध होत नाहीत. परस्परांबद्दलची मते अयोग्य आहेत. त्यामुळे आज खऱ्या अर्थाने राष्ट्रीय एकात्मतेची गरज निर्माण झाली आहे.

भारताला १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी स्वातंत्र्य मिळाले. पारतंत्र्यात असतानाचा भारत आणि स्वातंत्र्यानंतरचा भारत यामध्ये फरक दिसून येतो. भारत जेव्हा स्वतंत्र नव्हता त्यावेळी अनेक धर्मीय लोक एकत्र येऊन स्वातंत्र्यावर विचारविनिमय करत असत. तसेच स्वातंत्र्यासाठी एकत्र लढत असत. पण स्वातंत्र्यानंतर धार्मिक व जातियवाद वाढले. बऱ्याचवेळा दंगलीही झाल्या. म्हणजे एकाच भारतात राहून माणसांची मने वेगळी झाली. प्रत्येक धर्म दुसऱ्या धर्माचा व प्रत्येक जात दुसऱ्या जातीचा द्वेष करू लागली. माणसांमाणसातील मतभेद वाढले. त्यामुळे राष्ट्रीय एकात्मता ही फक्त संविधानापुरतीच मर्यादित राहिली. म्हणून खऱ्या अर्थाने आज राष्ट्रीय एकात्मतेची गरज निर्माण झाली आहे.

अडथळे– राष्ट्रीय एकात्मतेला बाधा आणणारे घटक

१. जातीयता –जातीयता हा आमच्या समाजाला मिळालेला एक भयंकर शाप आहे. प्रत्येक प्रांतात ही जातीयतेची प्रवृत्ती आढळून येते. जातींची निर्मिती असली तरी त्यामधून जातीयतेची किंवा जातीद्वेषाची जी भावना निर्माण झाली आहे ती खरी चिंतेची बाब आहे. जाती–जातींमधील श्रेष्ठ कनिष्ठतेची भावनाही या जातीद्वेषाला कारणीभूत ठरली आहे. जातीय स्पर्धा, जातीय संस्थांची स्थापना, जातीय संघटनांची निर्मिती,जातींच्या नावावर निवडणुकी, लेखनातून व भाषणांमधून जातीय भावनेचा प्रसार यामुळे समाजात जातिपरत्वे गट निर्माण झाले आहेत. सामाजिक ऐक्याला धोका पोहोचला आहे. पर्यायाने राष्ट्रीय एकात्मतेला बाधा आली आहे.

२. धार्मिकता – वस्तूतः धर्म म्हणजे माणसाच्या संकुचित व हीन प्रवृत्तींचे उन्नयन करून त्याला उदात्त व पवित्र पातळीवर नेणारे, माणसाचा परमेश्वराशी संबंध जोडणारे, किंबहुना माणसाच्या अंतःकरणातील परमेश्वर जागृत करणारे साधन ! परंतु तेच आज माणसाला माणसापासून विभक्त करण्यास कारणीभूत ठरत आहे. परस्परांबद्दल धर्माचा आदर नसल्यामुळे धार्मिक भावना दुखावल्या जातात. क्वचित दंगेही घडून येतात. या कारणांमुळे धार्मिक तेढ कमी न होता वाढत आहे.

३. भाषाभेद – भारतात अनेक भाषा बोलल्या जात आहेत. मराठी, हिंदी, उर्दू, तमीळ, तेलगू, मल्याळम्, कन्नड, आसामी, बंगाली इ. प्रत्येक भाषा वेगवेगळया प्रदेशात बोलली जाते. अनेक शतकांपासून या भाषांचा विकास होत असल्यामुळे त्यांच्याभोवती विशिष्ट प्रकारची संस्कृती निर्माण झाली आहे. ही सांस्कृतिक वैशिष्टये विचारात घेऊनच भाषावार प्रांतरचनेची कल्पना पुढे आली व प्रत्येक भाषेचे स्वतंत्र राज्य निर्माण झाले. प्रत्येक भाषेच्या व भाषिक संस्कृतीच्या विकासाला पूर्ण वाव मिळून त्यांच्या विकासाद्वारे भारतीय संस्कृतीही समृद्ध व्हावी ही भाषिक राज्यांच्यामागे असलेली भूमिका. परंतु आज भाषाभगिनी परस्परांच्या शत्रू बनल्या आहेत. सीमाप्रश्न, पाणीवाटप, अध्ययन अध्यापनाचे माध्यम इ. प्रश्नावरून प्रांतामध्ये झगडे सुरू आहेत.

भाषा ही माणसामाणसात संबंध प्रस्थापित करण्याचे सहकार्याचे साधन! परंतु तीच भाषा आज माणसा-माणसामधील, समाज-समाजामधील भांडणाचे मूळ ठरली आहे.

४. प्रांतीयता –भाषावादाप्रमाणेच आज प्रांतवादाचेही स्तोम वाढत आहे. प्रत्येक प्रांतात राष्ट्रीयत्त्वाऐवजी प्रांतीयतेची भावना प्रबळ झाली आहे. देश जरी एक असला तरी राज्या-राज्यांमध्ये वाद चालू आहेत. राज्य जरी एक असले तरी जिल्हयांमध्ये वाद चालू आहेत. हे सर्व प्रकार संकुचित प्रादेशिक मनोवृत्तीचेच दयोतक आहेत. राष्ट्रीय हिताऐवजी संकुचित प्रांतीय व प्रादेशिक हित हा प्रतिष्ठेचा विषय बनला आहे.

उपाययोजना

राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी खरे तर शिक्षणातून संस्कार होत गेले पाहिजेत. परंतु शिक्षणाने माणूस विशाल होण्यापेक्षा संकुचित होत चालला आहे. ही गंभीर बाब आहे.

राष्ट्रीय एकात्मता विदयार्थ्यांच्या अंगी बाणविण्यासाठी विदयार्थी विदयार्थीदशेत असतानाच प्रयत्न झाले पाहिजेत. तरच विदयार्थी जात, धर्म, पंथ, संप्रदाय, आर्थिक सामाजिक स्वरूपातील विषमता या भेदांच्या पलीकडे जाऊन भेदरहित समाजाचा विचार करतील. त्यासाठी काही उपकम राबविता येतील ते पुढीलप्रमाणे –

१. शालेय सहली आखताना शेजारील राज्यांना भेट देणे.
२. १५ ऑगस्ट, २६ जानेवारी या दिवशी भारतातील प्रमुख भाषामधील गीतांचा कार्यकम बसविणे.
३. शालेय उपक्रमात विविध राज्यांमधील अनेक गोष्टींचा समावेश करणे. उदा. इतिहास, भूगोल, सण, उत्सव
४. शालेय आंतरभारती केंद्राची स्थापना करणे. त्या केंद्राद्वारे विविध भाषांच्या अभ्यासाला चालना देणे.
५. विविध प्रांतामधील, शाळांमधील विदयार्थ्यांशी पत्रमैत्री, अनुभवांची देवाणघेवाण करणे.
६. देवाणघेवाण कार्यक्रमांतर्गत निवासी शिबीरांचे आयोजन करणे.

निष्कर्ष–

भारतीय नागरिकांनी आपले स्वत्त्व जपले पाहिजेत. हा संपूर्ण देश एकत्र ठेवला तरच ते शक्य आहे. स्वातंत्र्य अबाधित ठेवण्यासाठी, स्वातंत्र्यरक्षणासाठी आणि जनतेच्या हितासाठी तसेच इतर देशांच्या गरजेच्या घडीला उपयोगी ठरण्यासाठी जे सामर्थ्य लागेल ते सामर्थ्य आपण जगाला दाखवू शकू. म्हणूनच राष्ट्रीय ऐक्याचे महान मूल्य आपण समजून घेऊन हे ऐक्य आपणास शक्य तेवढया चांगल्या स्थितीत जतन करणे निकडीचे आहे.
आजच्या धकाधकीच्या जीवनात खरोखरच राष्ट्रीय एकात्मता साधता येईल का?

तर नक्कीच साधता येईल. पण त्यासाठी देशाचे ऐक्य टिकणे गरजेचे आहे. स्वातंत्र्याच्या लढयाची परिणती म्हणून नागरिकांना स्वातंत्र्य मिळालेले आहे. हे स्वातंत्र्य टिकविण्यासाठी प्रत्येकाने प्रयत्न केले पाहिजेत. आज समाजात कितीही विषमता असली, वेगळेपणा असला, आजूबाजूला अंधार असला तरीही 'रात्रीच्या गर्भात असे उदयाचा उषःकाल' यावर विश्वास असला पाहिजे. राष्ट्रीय एकात्मतेच्या उज्ज्वल मार्गाने हा विश्वास सार्थ ठरेल.

संदर्भः

१. डॉ. म. बा. कुंडले, १९९८, शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, श्रीविदया प्रकाशन, पुणे
२. डॉ. लता शिवाजी पाटील, डॉ. भारती तुकाराम साकेकर, २०१८, ज्ञान आणि अभ्यासकम, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
३. https://zpteacher.weebly.com
४. www.unipune.ac.in/university_files/pdf

भारतीय समाजातील शैक्षणिक बदल आणि २०२० ची स्वप्नपूर्ती

Dr. Khade Sopan Govinda
Assistant Professer
Vasant College of Education, Islampur.
Taluka- Walawa, Dist- Sangli

प्रास्ताविक -

२१ व्या शतकातील मानवाने केलेली प्रगती, विविध क्षेत्रात झालेले बदल आणि जागतिकीकरण या सर्वाचा परिणाम भारतीय समाजावर झालेला आहे. जगातील प्राचीन संस्कृतीमध्ये भारतीय संस्कृतीचे मोलाचे योगदान आहे. भारताने जगाला अनेक मानवी मूल्ये दिलेली आहेत. प्राचीन भारतीय शिक्षण प्रणाली म्हणजे 'गुरूकुल शिक्षण' पद्धती यामध्ये काळानुरूप झालेले बदल महत्वाचे आहेत. जागतीक स्तरावर शैक्षणिक क्षेत्रात खूप बदल झालेले आहेत. प्राचीन व मध्ययुगीन काळातील कुटुंबपद्धती, सामाजिकव्यवस्था व शिक्षण पद्धती हे मूल्य शिक्षणाचे महत्वाचे स्त्रोत्र आहेत. ब्रिटीशकाळातील व स्वातंज्यानंतर शिक्षण केंद्राचा प्रभाव वाढला. शिक्षणप्रणालीचा विविध विचारांचा आढवा घेणे आवश्यक ठरते.

आज भारतीय समाजात जागतिकरणाचे विविध परिणाम झालेले आहेत. त्यातून अनेक सुयोग्य परिणाम ही झाले आहेत. साक्षरतेचे प्रमाण वाढले. उच्च शिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध झाल्या. प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत झालेल्या बदलामुळे मनुष्यबळ सक्षम निर्माण झाले. विविध क्षेत्रात झालेली प्रगती आणि सामाजिक बदल हे शिक्षणामुळे शक्य झाले आहे.

संशोधनाची गरज -

भारतीय समाजात शैक्षणिक बदलाचा विचार करताना विविध बार्बीचा आढावा घेणे आवश्यक आहे. भारतीय संविधानात अभिप्रेत असणारी शैक्षणिक सुविधा व स्वातंज्यप्राप्ती नंतर पंचवार्षिक योजनाच्या माध्यमातून केलेली प्रगती अत्यंत महत्वाची आहे. चिरस्थायी विकासासाठी शिक्षण, सामाजिक एकात्मतासाठी शिक्षण, सामाजिक गतीशीलता व शिक्षण, राजकीय विचार प्रणाली आणि शिक्षण, लोकशाही समाजशास्त्र, राज्यघटना, शैक्षणिक संधीची समानता, सामाजिक न्याय, व्यवस्थापन, शांततेसाठी या सर्व बार्बीचा विचार करताना अपेक्षापूर्ती झाली का? अपेक्षित असणारी लोकशाही निष्ठा, सुसंस्कृत, वैज्ञानिक दृष्टीकोन असणारा, माहिती, तंत्रज्ञान यांचा सुयोग्य वापर करणारा मानवी मूल्यांची जपणूक करणारा दूरदृष्टी, राष्ट्रप्रेम, ऐक्य, आंतरराष्ट्रीय सांमजस्य जोपासणार नागरिक निर्माण करणे गरजेचे आहे.

संशोधनाचे महत्त्व -

सुसंस्कृत मूल्ये जोपसणारा, माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग मानवी कल्याणासाठी व पर्यावरण रक्षणासाठी शिक्षणाचा उपयोग करून घेणारा नागरिक निर्माण करणे आवश्यक आहे. भारताची लोकसंख्या, उपलब्ध साधनसामुग्री, मनुष्य बळाचा सुयोग्य वापर करून राष्ट्राची प्रगती करणे आवश्यक आहे. जागतिक स्तरावर भारताचे स्थान सक्षम निर्माण करण्यासाठी शिक्षणाचा प्रभावी वापर होणे आवश्यक आहे. प्रस्तूत संशोधन हे विद्यार्थी, पालक, शिक्षक, शाळा, समाज, राष्ट्र या सर्वासाठी महत्वाचे आहे. २०२० मध्ये भारत महासत्ता बनेल हे डॉ. ए. पी.जे. अब्दुल कलाम यांचे स्वप्न पूर्ण होण्यासाठी शिक्षण हे महत्त्वाचे साधन आहे. नागरिक, समाज, राष्ट्र यांचा विकास यातूनच घडेल यासाठी प्रस्तूत संशोधन महत्त्वाचे आहे.

संधोधनाची व्याप्ती-

१. प्रस्तुत संशोधनात करवीर तालुक्यातील प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षणाचा विचार करणार आहे.
२. प्रस्तुत संशोधनात स्वातंज्यप्राप्तीनंतर सामाजिक बदल यांचा विचार समावेश आहे.
३. प्रस्तुत संशोधनात शिक्षणाच्या माध्यमातून सुयोग्य सामाजिक बदलाचा समावेश केला आहे.

संशोधनाची मर्यादा

१. प्रस्तुत संशोधन कोल्हापूर जिल्हयातील करवीर तालुक्यापुरते मर्यादित आहे.
२. प्रस्तुत संशोधन करवीर तालुक्यातील प्राथमिक, माध्यमिक स्तरावरील २५ शिक्षकापुरते मर्यादित आहे.
३. शिक्षणाच्या माध्यमातून स्वातंज्यप्राप्तीनंतर भारतीय समाजात सुयोग्य बदलाच्या पुरते मर्यादित आहे.
४. प्रस्तुत संशोधन हे फक्त २०२० पर्यंतच्या सामाजिक परिवर्तन व शिक्षण यापुरते मर्यादित आहे.

समस्या विधान

'स्वातंज्यप्राप्तीनंतर भारतीय समाजात शिक्षणाच्या माध्यमातून झालेले परिवर्तनाचे परिणाम एक अभ्यास'

संशोधनाची उदिदृष्टे

१. प्राथमिक, माध्यामिक स्तरावरील शिक्षकांमध्ये सामाजिक परिवर्तनाचा शोध घेणे.
२. समाजातील प्रगत झालेल्या विविध क्षेत्राचा शोध घेणे.
३. शिक्षणाचा माध्यम म्हणून सामाजिक परिवर्तनात प्रभावी वापर करण्यासाठी उपाय योजना सुचविणे.
४. शैक्षणिक उपाय योजनांची परिणाकारकता अभ्यासणे.

संशोधनाची गृहितके

१. शिक्षण समाज परिवर्तनाचे माध्यम या दृष्टीने ओळख आहे.
२. शिक्षणाच्या माध्यामातून सामाजिक, राष्ट्रीय विकास होतो.

कार्यपद्धती

संशोधन पद्धती

मूलभूत संशोधन **उपयोजित संशोधन** **कृती संशांधन**

सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे.

- **जनसंख्या**

'न्यादर्श अभ्यासात न्यायविषयी निष्कर्ष काढावयाचे असतात.त्या सर्व व्यक्तींचा किंवा वस्तूच्या समूहाला जनसंख्या म्हणतात.'

- **न्यादर्श**

करवीर तालुक्यातील १३ प्राथमिक स्तरावरील जिल्हापरिषद शाळातील एक शिक्षक याप्रमाणे १३ शिक्षक व माध्यमिक स्तरावरील १२ शाळेतील याप्रमाणे १२ शिक्षकांची संशोधनासाठी निवड केली आहे. अशा २५ शिक्षकांच्या प्रश्नावली व मुलाखती घेतल्या आहेत.

संशोधनाची साधने

प्रस्तूत संशोधनाची सामग्री गोळा करण्यासाठी संशोधकाने पुढील सांधनांचा वापर केला आहे. संशोधकाने संशोधनासाठी प्रश्नावली, मुलाखत, निरीक्षण या साधनांचा वापर केला आहे.

- **उपलब्ध असलेली साधने**

१ निरीक्षण २ प्रश्नावली ३ मुलाखत

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने स्वत: तयार केलेली प्रश्नावली, मुलाखतीसाठीची प्रश्नावली या साधनांचा वापर केला आहे.

- **निष्कर्ष**
  - सर्व शिक्षकांच्यामध्ये शिक्षणविषयी अभिरूची असल्याचे दिसून येते.
  - शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे माध्यम आहे. त्यामुळे स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतीय समाजाने अनेक क्षेत्रात नेत्रदिपक प्रगती केली आहे.
  - प्राथमिक व माध्यमिक स्तरावरील सर्व शिक्षक प्रशिक्षित आहेत. त्यामुळे त्यांच्या अध्यापनातून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करण्याचे कार्य सुरू आहे.
  - प्राथमिक , माध्यमिक स्तरावर वैज्ञानिक दृष्टीकोन, माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर केला जातो.
  - सर्वसामावेशक शिक्षण, सर्वांना शिक्षण, आंनददायी शिक्षण, ज्ञानरचनावाद, मूल्यशिक्षण, सातत्यपूर्ण मूल्यमापन, अप्रगत विद्यार्थ्यांना प्रगत बनविणे इ. संकल्पनाचे अध्यापन होत आहे.
  - विद्यार्थ्यांत राष्ट्रप्रेम, एकात्मता, स्वातंत्र्य, समता, न्याय इ. मूल्यांची रूजवणूक होत आहे.
  - शिक्षकांना सामाजिक समस्या, शैक्षणिक समस्या, भारतीय समाजापुढील आव्हाने यांची जाणीव आहे.

- **उपाययोजना**
  - शासकीय योजनांची प्रभावी अमंलबाजणी होण्यासाठी प्रयत्न करणे.
  - बदलती सामाजिक भूमिका, शैक्षणिक समस्या सोडविण्यसाठी प्रशिक्षण देणे.
  - विद्यार्थांना भौतिक सुविघा उपलब्ध करून देणे.
  - शिक्षणातील समस्यांचा अभ्यास करून त्या सोडविण्यासाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.
  - भारतीय समाजाच्या प्रगतीसाठी शिक्षणाच्या माध्यमातून लोकजागृती करणे आवश्यक आहे.

समारोप

प्रस्तूत संशोधनात स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतीय समाजातील बदल आणि शिक्षण हे माध्यम यांचा विचार केला आहे. भारतीय समाजापुढे अनेक समस्या आहेत. त्या सोडविण्यासाठी शिक्षणाचा माध्यम म्हणून प्रभावीपणे वापर करता येईल.

संदर्भ ग्रंथ

1 नवीन जागतिक समाजातील शिक्षणाचे विचार प्रवाह प्रा.अरूण सांगोलकर इनसाईट पब्लिकेशन्स, नाशिक.
2 उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण करंदीकर सुरेंश फडके प्रकाशन
3 प्राथमिक शिक्षण सद्यस्थिती, समस्या व उपाय. देशपांडे वा. सी. निराली प्रकाशन, पूणे.

बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये कार्यमूल्य विकसित करण्यासाठी कार्यनिती

प्रा. श्री. खोचगे बाळासाहेब सत्याप्पा
सहायक प्राध्यापक
दिनकरराव के. शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय गडहिंग्लज

प्रस्तावना

प्राचीन काळी गुरूचे स्थान अत्यंत महत्वाचे होते. तसेच गुरू शिष्याचे नाते ही महत्वाचे होते. त्यावेळी शिक्षण हे गुरूकुल पद्धतीने दिले जात असे. म्हणजेच गुरूच्या घरी जाऊन शिक्षण घ्यावे लागत असे. हे शिक्षण किंवा विद्या प्राप्त करताना शिष्याला अनेक संकटाना सामोरे जावे लागत असे. आजचे शिष्य म्हणजे बी. एड. प्रशिक्षणार्थी होय. हे उद्याचे होणारे गुरूच आहेत. आजच्या काळात आपले गुरू म्हणून स्थान टिकविण्यसाठी तर प्रशिक्षणार्थीना अनेक संकटाचा सामना करावा लागेल. कारण बी. एड. पदवी घेणाऱ्यांची संख्या अधिक तसेच २०११ पासून शिक्षकांची भरती बंद त्यामुळे आपले स्थान स्पर्धेच्या युगात टिकविण्यासाठी कार्यमूल्याची गरज आहे म्हणून सदरचा विषय गरजेचा असल्यामुळे बी.एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये कार्यमूल्य विकसित करण्याच्या कार्यनिती सदरच्या पेपरमध्ये मांडण्यात आली आहेत. प्रशिक्षणार्थीना कार्यमूल्यांची गरज पुढील कारणामुळे आहे.

१. स्पर्धेच्या युगात टिकण्यासाठी
२. बेरोजगारावर मात करण्यासाठी
३. नैराश्य घालविण्यासाठी
४. सकारात्मक विचार करण्यासाठी
५. स्वकृर्तत्व सिद्ध करण्यासाठी

ही कारणे प्रकर्षाने जाणवितात

कार्यमूल्यांचे १० घटक खालील आकृतीमध्ये आहेत.

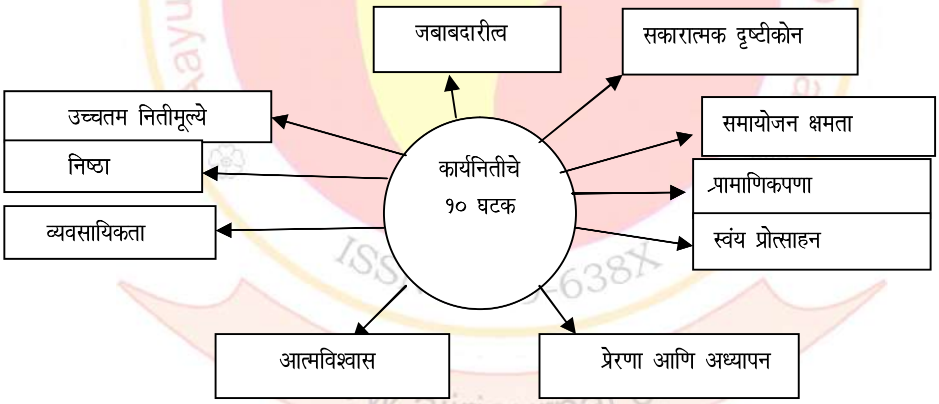

जर तुम्हाला आपल्या इंनटरशीपला नोकरीमध्ये बदलायचे असेल तर कर्मचारी उद्योजकता त्यांच्यात काय आहे हे जाणून घेणे महत्वाचे आहे. संबंधित कौशल्याशिवाय उद्योजकता वैयक्तिक मूल्ये आणि वैयक्तिक गुणधर्म यांनाही महत्व देतात.

वैयिक्तक मूल्ये ही एका गुणी कर्मचाऱ्याचा पाया असतो. इंटरशिप एक संधी असते. आपली वैयक्तिक मूल्ये दर्शवण्याची ज्याची ते उद्योजकता शोधात असतात. आपल्या सुपरवाझरना आपल्या इंनटरशिपवेळी तुमच्याकडे नोकरी मिळविण्यसाठी सर्व कौशल्य आहेत हे दाखवून देण्याची संधी गमावू नये.

१. उच्चतम नितिमूल्ये

उद्योजक अशा कर्मचाऱ्यांना जे कठोर परिश्रम करण्यासाठी तयार असतात. कठोर परिश्रमाबरोबर स्मार्ट काम ही महत्वाचे असते. याचा अर्थ सर्वात प्रभावशाली मार्ग शिकणे म्हणजे रोजची कार्यपद्धती लवकरात लवकर पूर्ण होते. सकारात्मक दृष्टीकोन बाळगून आपले प्रकल्प पूर्ण करावेत. अपेक्षेपेक्षा जादा काम करणे ही आपली व्यवस्थापनाची कौशल्ये दाखवून देते. कंपनीचा वेळ आपल्या वैयक्तिक कामासाठी घालवू नका.

२. जबाबदारीत्व

उद्योजक कामावर वेळेवर येणाऱ्या कर्मचाऱ्यांची प्रशंसा करतात. जेंव्हा ते तिथे काम करतात तेंव्हा त्यांच्या कार्यासाठी आणि वर्तनासाठी जबाबदार असतात. आपल्या वेळापत्रकात बदल अथवा आपल्या येण्यास उशीर होणार असेत तर सुपरवाझरला कल्पना देणे आवश्यक आहे. सुपरवाझरना आपल्या प्रकल्पाची माहिती देणे ही आवश्यक आहे. आपण जबाबदार असल्यास कर्मचारी म्हणून तुम्ही आपले मूल्यमापन करता आणि तुम्ही तुमच्या प्रकल्पाबाबत जबाबदार आहात हे दाखवून देता.

३. सकारात्मक दृष्टीकोन

उद्योजक अशा कर्मचाऱ्यांच्या शोधात असतात की, जे कर्मचारी स्वतप्रती पुढाकार घेतात व दिलेले काम वाजवी वेळात पूर्ण करतात. नोकरीमधे अनिवार्यपणे येणाऱ्या आव्हानांना एक सकारात्मक दृष्टीकोन मात्र देतो. प्रेरणा घ्या व इतरांना प्रेरणा देण्यास प्रवृत्त करा. एक सकारात्मक दृष्टीकोन म्हणजे पर्यवेक्षक सहकार्याने बहुतेक मूल्याकडे जास्त लक्ष देतो आणि त्यामुळे दिवस अधिक आनंददायी व उत्साही बनतो.

४. समायोजन क्षमता

उद्योजक अशा कर्मचाऱ्यांना शोधतात जे सदैव बदलणाऱ्या कार्यस्थळामध्ये लवचिकता राखतात. बदल आणि सुधारणासाठी खुले राहून ग्राहकांना अधिक फायदे देतात. कामाची पद्धती अधिक कार्यक्षमतेने पूर्ण करण्याची संधी दिली जाते. परंतु कर्मचारी बऱ्याचदा तक्रारी करतात की कार्यस्थळामध्ये अर्थ नाही, त्याचे कार्य अधिक कठीण झाले आहे... या तक्रारी लवचिकतेच्या कमतरतेमुळे असतात.

अनुकुलता म्हणजे सहकारी आणि पर्यवेक्षकांच्या व्यक्तीमत्व आणि कार्य सवयीचा स्वीकार करणे होय. प्रत्येक व्यक्तीस इतरांना समावून घेण्याची स्वतप्रची एक ताकद असते. ते एक कार्यसंघ म्हणून प्रभावीपणे कार्य करण्यासाठी लागणाऱ्या गोष्टींचा भाग आहे. नवीन रणनिती, कल्पना, प्राधान्य आणि कार्य इमानदारी याने व्यवस्थापन व कर्मचारी दोन्हीं कार्यस्थळ चांगले बनवितात.

५. प्रामाणिकपणा

उद्योजक अशा कर्मचाऱ्यांचे मूल्यमापन करू शकतात जे प्रामाणिक नातेसंबंध राखतात. नातेसंबंध हे विश्वासावर बांधले जातात. त्यांच्यासाठी काम करताना ते आपण काय करता आणि काय बोलता हे त्यांना जाणून घ्यायचे असते.

यशस्वी व्यवसाय ग्राहकाचा विश्वासाठी काम करतात आणि ते **ग्राहक नेहमी बरोबर असतो** यावर ठाम असतात. प्रत्येक व्यक्तीची स्वताप्रतीची व्यक्तीगत भावना आणि नैतिक वागणूक वापरणे ही प्रत्येक व्यक्तीची जबाबदारी आहे. आणि त्यांच्या नोकरीच्या संधीमध्ये इतरांना सेवा देणे हे स्वताप्रती प्रेरित आहे.

६. स्वंय प्रोत्साहन

उद्योजक कर्मचाऱ्यांना वेळेवर आणि व्यावसायिक पद्धतीने शोधतात. पर्यवेक्षक जो स्वताप्रती प्राहोत्साहित असतो उद्योजक त्यांना प्रचंड पसंती देतात. स्वंय प्रेरणादायी कर्मचाऱ्यांना काम पूर्ण करण्यासाठी थोडे पर्यवेक्षण आणि दिशादर्शकता आवश्यक आहे. जेंव्हा स्वंयप्रेरित कर्मचारी नोकरीवर आपली जबाबदारी समजतात तेंव्हा ते इतरापासून कोणत्याही प्रकारची जाहिरात न करता करू शकतात. कर्मचाऱ्यांना सुरक्षित राहायला आणि कामाचे वातावरण देऊन त्यांचे काम करण्याची आणि वाढ होण्याची संधी कर्मचाऱ्यांना देतात. सहालयक वातारणामध्ये काम करणे आणि स्वंय निर्देशक होण्यासाठी पुढाकार घेणे कर्मचाऱ्यांना अधिक चांगल्या पद्धतीने उपलब्ध करून देणे हे स्वताप्रतीची प्रशंसा वाढविण्यास मदत करते.

७. वाढ व शिकण्याची प्रेरणा

उद्योजक अशा कर्मचाऱ्यांना शोधतात जे नवीन ज्ञान, तंत्रे, सिद्धांत, शिकणे आणि कर्मचाऱ्यांच्या कामास अधिक रस बनवितात. संस्थेला शिर्षस्थानी आणिा उत्सावर्धक ठेवण्यास मदत करतात.

८. मजबूत आत्मविश्वास

हा एक मुख्य घटक ओळखला जातो. जे लोक यशस्वी होतात ते आत्मविश्वासी असतात व ते दुसऱ्यांना प्रेरित करतात. आत्मविश्वासी व्यक्ती अशा ठिकाणी प्रश्न विचारण्यास घाबरत नाहीत जिथे त्यांना ज्ञान मिळणार असते.

आत्मविश्वासी लोक त्यांना जे पाहिजे ते करतात व त्यासाठी ते धोके घेण्यास तयार असतात. आत्मविश्वासी लोक आपल्या चुका मान्य करतात व त्यांच्या क्षमतेवर पूर्णपणे विश्वास ठेवतात. त्यामळे त्यांचे जीवन सकारात्मक बनते.

९. व्यवसायिकता

उद्योजक प्रत्येक वेळी व्यावसायिक वर्तन प्रदर्शीत करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना महत्व देतात. व्यवसायिकतेमध्ये नोकरीचे पैलू शिकणे व एखाद्याच्या क्षमतेच्या सर्वोत्कृष्ट काम करणे हे समावलेले असते. व्यावसायिक लोक त्यांच्या प्रतिभेप्रमाणे चालतात, बोलतात, ड्रेस घालतात. असे लोक लवकरात लवकर प्रकल्प पूर्ण करतात व तो अपूर्ण ठेवणे ते टाळतात.

ते उच्च गुणवत्तेचे कार्य पूर्ण करतात. व्यावसायिक लोक इतरांसाठी एक आदर्श असतात. व्यासायिक होण्यासाठी व्यावसायिक प्रमाणे वागणे आवश्यक आहे तेथे पोहचण्यसाठी यांचे अनुकरण करणे ही एक चांगली सुरूवात आहे.

१०. निष्ठा

निष्ठावंत उद्योजक कर्मच्याऱ्यांवर विश्वास ठेवतात आणि कंपनीला निष्ठा दाखविणारे कर्मचाऱ्यांचे मूल्य वर्धित करतात. कर्मचाऱ्यांमध्ये निष्ठेचा नवीन अर्थ घेतला आहे. कर्मचारी कामाची सुरूवात व निवृत्ती त्याच कंपनीत होणे असे दिवस गेले. सध्याच्या लोकांच्या करिअर मध्ये ८ ते १० वेळा नोकऱ्या करतात.

कर्मचारी वाढ आणि संधी ऑफर करणाऱ्या कंपन्यांना शेवटी त्यांच्या कर्मचाऱ्याकडून निष्ठा प्राप्त होण्याची संधी मिळते. कर्मचाऱ्यांना आज त्यांच्या नोकऱ्यामध्ये समाधानाची भावना आहे आणि त्यांना ते लोक चांगले काम करतील जेंव्हा त्यांना पटेल की उद्योजकता चांगला आहे व तो त्यांना यशस्वी पाहू इच्छितो. याचा अर्थ एकच पदावर पाच ते दहा वर्ष काम करणे जेणेकरून कर्मचारी निष्ठावंत राहील व कंपनीकडे महत्वाचे योगदान देईल.

अधिक कंपन्या त्यांच्या कर्मचाऱ्यांना अभिप्राय देतात व त्यांच्या आवडीच्या क्षेत्रात कामाची संधी देतात. यामुळे कर्मचाऱ्यांच्या मनात एक समाधानाची भावना निर्माण होते आणि कामावर नियंत्रण राहते. सशक्तीकरण कर्मचाऱ्यांना त्यांचे चांगले काम करण्यास प्रोत्साहित करते.

बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये कार्यमूल्य विकसित करण्यासाठी कार्यनिती पुढील कार्यनितीचा अवलंब करूया.

१. उच्चतम नितीमूल्ये

शिक्षकाला समाजात गुरूचे स्थान आहे. गुरू चुकण हे समाजाला रूचत नाही. गुरू जवळ उच्चतम नितीमत्ता असणे आवश्यक आहे. शिक्षकी पेशा आदर्शवत पेशा आहे. यासाठी आवश्यक नितीमूल्ये त्यांच्याजवळ असणे गरजेचे आहे.

या नितीमूल्यांची योग्य बीजे त्यांच्यात रूजविणे हे प्रशिक्षकाचे काम आहे. त्यासाठी उच्चतम संस्कार आणि मूल्ये यांची रूजवणूक करावी. यासाठी तत्त्वज्ञान या विषयातील आदर्श व्यक्तीच्या चरित्र आणि त्यांच्या विचारांचा उपयोग करावा.

२. जबाबदारीत्व

बी. एड. पदवी धारकास त्याने केलेल्या कामाची जबाबदारी घेता आली पाहिजे. तसेच प्रत्येक काम जबाबदारीने पूर्ण करण्याची सवय त्याला लावली पाहिजे त्यासाठीचे प्रशिक्षण बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्येच त्यांना मिळाल पाहिजे. यासाठी त्यांच्यावर सहशालेय कार्यक्रमाची जबाबदारी सोपवली पाहिजे. तसेच एखादे काम चुकीचे अथवा अपूर्ण झाले तरी सुद्धा जबाबदारी त्यांनी स्वीकारावी. हे शिकवलं पाहिजे. प्रशिक्षणार्थींना वर्षभर राबविण्यात येणाऱ्या प्रत्येक कामात मार्गदर्शकांनी सहभागी करून घेतलं पाहिजे. तसेच जबाबदारीने वागण हे का गरजेचे आहे हे त्यांना पटवून सांगितले पाहिजे. शिक्षकी पेशा हा समाजाला दिशादर्शक जबाबदारीयुक्त पेशा आहे याचे भान प्रशिक्षणार्थ्यांत करून द्यावे. तसेच महान पुरूषांच्या जयंती पुण्यतिथी सादर करताना स्वतप्र पुढाकार घेऊन जबाबदारीने कामे वेळेत पूर्ण करावे.

३ सकारात्मक दृष्टीकोन

बी.एड.पदवी धारकाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन समाजाचा नकारात्मक आहे. त्यामुळे बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये सुद्धा नकारात्मक दृष्टीकोन वाढीस लागत आहे. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये सकारात्मक दृष्टीकोन वाढीस लावणे आज गरजेचे आहे.

यासाठी मार्गदर्शक किंवा शिक्षक प्रशिक्षकांची भूमिका महत्वाची ठरते. त्याच्यासाठी मी माझा शिल्पकार, सकारात्मक जीवनाचे फायदे या सारख्या विषयावर व्याख्याने आयोजित करावीत कठीण परिस्थितीत मार्गक्रमन केलेल्या व्यक्तीच्या चरित्रांचा त्यांना परिचय करून द्यावा.

४. समायोजन क्षमता

परिस्थितीशी मिळते जुळते घेणे म्हणजे समायोजन. बी.एड. पदवी धारक व्यक्तीकडे समायोजन क्षमता असणे अत्यंत गरजेचे आहे. आजच्या स्थितीला नोकरीची १०० टक्के गDरटी आपण देवू शकत नाही मात्र ज्या ठिकाणी नोकरीची संधी आहे तेथे काम करण्यास आपण त्यांना सांगितले पाहिजे. उदा. डोंगराळ भाग, दुर्गम भाग हे म्हणजे समायोजन आहे. त्यासाठी त्यांना प्रत्येक प्रसंगाशी कसे जुळवून घ्यायचे व ते का फायद्याचे आहे याबाबत प्रशिक्षण दिले पाहिजे.

आजच्या २ वर्षीय प्रशिक्षणार्थींची समायोजन चाचणी घेतली जाते. त्या चाचणीतून प्रशिक्षणार्थीचे कोणत्या नेमक्या बाबतीत समायोजन कमी आहे याबाबत त्याला योग्य असे मार्गदर्शन मार्गदर्शक करू शकतात.

भिन्न भिन्न परिस्थितीत शाळेत काम करण्याची संधी त्यांना आंतरवासितेमध्ये द्यावी उदा. ग्रामीण भागातील मराठी शाळा, शहरी भागातील शाळा, इ. समायोजनाचे महत्व त्यांना समजले असता ते कोणत्याही परिस्थितीचा योग्य सामना करू शकतील.

५ प्रामाणिकपणा

समाजाशी बांधिलकी, व्यवसायाशी आणि स्वतप्रशी बांधिलकी असणारा हा व्यवसाय होय. त्यामुळे यांच्याशी प्रामाणिक राहणे हे प्रत्येक बी. एड. पदवीधारकाचे कर्तव्य आहे. कोण काय करत आहे हे न पाहता स्वताप्रतीशी आपण प्रामाणिक राहणे अत्यंत गरजेचे आहे. हे आपण प्रशिक्षणार्थींना शिकविले पाहिजे. यासाठी विविध उदाहरणांचा दाखला त्यांना दिला पाहिजे.

प्रामाणिक प्रशिक्षणार्थींना प्रोत्साहन देणे. प्रामाणिकपणा उत्कटतेंशी व्यवसायाशी बांधला गेला तर आपण नक्कीच जीवनात यशस्वी होऊ शकतो. असा विश्वास त्यांच्या मनात आपण निर्माण केला पाहिजे.

६ स्वयं प्रोत्साहन

उद्योजक वेळेवर व व्यवसायिक पद्धतीने काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना शोधत असतो. स्वंय प्रेरणादायी कर्मचाऱ्यांना कार्यपूर्तीसाठी पर्यवेक्षण आणि दिशादर्शनाची आवश्यकता आहे. बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये स्वंयम प्रेरणा या गरजेतून निर्माण झाली पाहिजे. त्यासाठी मार्गदर्शकांनी त्यांचे पर्यवेक्षण करून मार्गदर्शन करणे गरजेचे आहे. उदा. प्रतिमानामधील पाठ घेताना, सूक्ष्म अध्यापनातील कौशल्य आत्मसात करतातान अशावेळी त्यांच्या चुका शोधून त्यांना योग्य दिशा द्यावी. त्यांना हे सांगताना सुरक्षित वातावरण द्यावे. त्यामुळे त्यांच्या अध्यापनाच्या कार्यात वाढ चांगल्या पद्धतीने होईल.

७. वाढ व शिकण्याची प्रेरणा

उद्योजकता अशा कर्मचारीच्या शोधात असतात. जे नवीन विकास व ज्ञान ठेवण्यात स्वारस्य ठेवतात. वाढ याचा अर्थ आपण विकास या अर्थाने घेऊन प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये विकास हा मार्गदर्शकांनी केला पाहिजे. यासाठी चर्चासत्रे, कृतिसत्रे यामध्ये भाग

घेण्यास प्रोत्साहन द्यावे. बी. एड. मध्ये जे प्रशिक्षणार्थी आहेत त्यांना सुरूवातीपासून प्रेरणेचा वापर केला पाहिजे. यामध्ये स्वंयम प्रेरणा, नकारात्मक प्रेरणा, जैविक प्रेरणा, सामाजिक प्रेरणा यांचा वापर प्रशिक्षणार्थीच्या मानसिकतेचा विचार करून वापर करावा. यामुळे त्यांच्यात नवीन ज्ञान व विकास करण्यात रस निर्माण होईल. त्यामुळे अध्यापन करताना अशा प्रेरणेमुळे प्रेरित होऊन आपले कार्य अधिक प्रभाविपणे करतील. अध्यापन प्रभावी होण्यासाठी प्रभुत्ववादी अध्यापन कार्यनिती व लोकशाही प्रधान कार्यनितीचा अवलंब करावा. प्रशिक्षणार्थीमध्ये प्रेरणा व अध्यापन चांगले होण्यासाठी खालील गोष्टींचा मार्गदर्शकानी विचार करावा.

१. विविध उदाहरणे प्रशिक्षणार्थी समोर ठवणे.
२. सतत प्रशिक्षणार्थींना प्रोत्साहन देणे.
३. कर्तृत्वान व्यक्तींची प्रत्यक्ष भेट, मुलाखत यांचा वापर करणे.
४. गुणवत्ता धारक विद्यार्थ्यांना बक्षिसाची प्रेरणा देणे.

८. **मजबूत आत्मविश्वास**

हा एक मुख्य घटक ओळखला जातो. जे लोक जीवनात यशस्वी होतात त्यांच्यात मजबूत आत्मविश्वास असतोच. त्यामुळे अशा आत्मविश्वासू व्यक्ती दुसऱ्यांना प्रेरित करतात अशा व्यक्ती जिथे त्यांना मिळते तिथे त्या व्यक्ती घाबरत नाहीत. बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये असा मजबूत आत्मविश्वास निर्माण केला पाहिजे. त्यामुळे अध्यापन कार्यात न घाबरता अध्यापन, शालेय अनुभव कार्यक्रमात धाडसाने सहभाग घेऊ शकतील. प्रशिक्षणार्थीच्या मनातील शंका कुशंका विचारण्यास प्रवृत्त केल्यामुळे आत्मविश्वास वाढीस लागून ज्ञानाची कक्षा वाढत जाईल. यासाठी चांगल्या कार्याबाबत त्यांना प्रोत्साहन देणे. उदा. सूक्ष्म अध्यापनात काही मिनिटे अध्यापन करतात त्यावेळी त्यांना प्रोत्साहन द्यावे.

आत्मविश्वासी लोक त्यांना जे पाहिजे ते मिळविण्यासाठी धोके स्वीकारण्यास तयार असतात. तसे बी. एड. प्रशिक्षणार्थींना ज्ञान मिळविण्यासाठी धोके स्वीकारण्याची सवय लावावी. उदा. नववी-दहावीच्या किंवा अकरावी-बारावीच्या वर्गावर अध्यापन करण्यासाठी बी.एड. सर्वच प्रशिक्षणार्थी तयार होत नाहीत. अशा प्रशिक्षणार्थींमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करून अध्यापनासाठी तयार करावे. जेणेकरून अशा वर्गाना हाताळताना नवनवीन अनुभव त्यांना येतील.

९ **व्यावसायिकता**

व्यवसायिकतेमध्ये नोकरीचे पैलू शिकणे व एखादे काम सर्वोत्कृष्ठ क्षमतेने पूर्ण करणे उद्योजक अशा व्यावसायिक प्रदर्शन करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना महत्व देतात. बी. एड. प्रशिक्षणार्थीना असे अध्यापनाचे विविध पैलू शिकण्यास प्रोत्साहन द्यावे. उदा. अध्यापन कौशल्यावर मात करणे, अभ्यापूरक कार्यक्रमाचे नियोजन व जबाबदारी स्वीकारणे त्यामुळे त्यांचे व्यवसायिक पैलूंचा विकास होईल. त्यामुळे बी. एड. प्रशिक्षणार्थींना अधिक महत्व प्राप्त होईल. याशिवाय परिसंवाद कृतिसत्रे, उद्‌बोधन वर्ग यांना उपस्थित राहून ज्ञानाच्या कक्षा रूंदवाव्यात. यामुळे बी. एड. प्रशिक्षणार्थी इतरांसाठी आदर्श ठरतील. तसेच बी. एड. प्रशिक्षणार्थी उद्या एखाद्या संस्थेत काम करतील या विचााराने त्यांच्यामध्ये व्यावसायिकता आणण्यासाठी मार्गदर्शकांनेही प्रयत्न करावेत.

१० **निष्ठा**

उद्योजक कर्मचाऱ्यांवर विश्वास ठेवतात आणि कंपनीला निष्ठा दाखविणारे कर्मचाऱ्यांचे मूल्य विर्धित करतात. बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये मार्गदर्शकांनी विश्वास ठेऊन त्यांचे मूल्यांकन करावे. त्यामुळे प्रशिक्षणार्थीमध्ये कामाबदद्‌ल निष्ठा चांगली निर्माण होईल व आपण केलेल्या कामाचे समाधान मिळेल. प्रशिक्षणार्थ्यांची आपल्या व्यवसायाबदद्‌ल निष्ठा चांगली राहील जेणेकरून भविष्यात जिथे नोकरी करतील तिथे महत्वाचे योगदान देतील.

समारोप

प्रस्तूत लेख लिहण्यामागे माझा हा हेतू होता की, बी. एड. प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये कार्यमूल्य रूजवलित तर त्यांच्यामध्ये नैराश्य येणार नाही, बेरोजगारीवर मात करतील, स्पर्धेच्या युगात गुरूचे स्थान अढळ **ठेव**ण्यास समर्थ होतील. अशी अपेक्षा करून त्यांच्यात कार्यनितीचा अवलंब करावा. अशा कारणामुळे प्रशिक्षण घेताना बी. एड. प्रशिक्षणार्थीमध्ये एक उत्साह वाढीस लागेल.

संदर्भ ग्रंथ

1 यशस्वी अध्यापन इ ना. के. उपासनी के. व्ही. कुलकर्णी श्री. विद्या प्रकाशन पूणे.
2 अध्ययन आणि अध्यापन डॉ. ह. ना जगताप सुविचार प्रकाशन मंडळ पूणे.
3 https/www.thebalacecareers.com/top-work-values-employers-look -for-1986763

महासत्ता होऊ पाहणाऱ्या भारतातील रोजगाराचे वास्तव

कोकाटे उज्ज्वला दिलीप

दिनकरराव के. शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय गडहिंग्लज

"जहाँ डाल डाल पर, सोने की चिडियाँ करती बसेरा... वो भारत देश है मेरा ।।"

कोणत्याही देशाच्या कॅलेंडरवरील महत्वपूर्ण दिवस म्हणजे अर्थसंकल्पाचा दिवस ! या अर्थ संकल्पातूनच आपण मा. अब्दुल कलाम यांच्या २०२० मधील महासत्ता होणाऱ्या भारताला पाहू शकतो. १ ते २ कोटी नोकऱ्यांची आवश्यकता असताना १ ते १.५ लाख नोकऱ्या निर्माण केल्याचा दावा सरकार करीत आहे. देशातील ७५ टक्के लघु आणि मध्यम उद्योग नोव्हेंबर २०१६ नंतर बंद झाले आहेत. उच्चशिक्षितच नव्हे तर मॅट्रीक मुलांमध्ये देखील भविष्याची चिंता आहे. ५० टक्के विद्यार्थी ८ वी आणि ९ वी मध्येच शिक्षण सोडून जात आहेत. तर १५ टक्के विद्यार्थीच कॉलेज आणि विद्यापीठापर्यंत पोहचत आहेत.

सरकारने ८ नोव्हेंबर २०१६ मध्ये घेतलेल्या नोटाबंदीच्या धक्कादायक निर्णयावर मी काय बोलू ? काळ्या पैशाला रोखण्यासाठी नोटाबंदी हा उपाय नाही, त्यासाठी इतर प्रयत्नांची गरज आहे. एनएसएसच्या सर्व्हेनुसार, या देशातील १५ कोटी नोक रोजंदारीवर काम करीत आहेत. रोज काम करून त्यांच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह केला जात आहे. त्यापैकी बहुतांश लोक शेतमजूर किंवा डोक्यावर माल वाहून नेणारे हमाल आहेत. २५.५ कोटी लोक फेरीवाले, किरकोळ विक्रेते, प्लंबर, वीजतंत्री, सुतार, गवंडी अशा प्रकारे पारंपरिक व्यवसाय करणारे आहेत. मुंबईत रस्त्यावर पावभाजी विकणाऱ्या किंवा चेन्नईमध्ये इडली विकणाऱ्या महिला असोत; त्यांचे हातावर पोट आहे. देशातील असे जवळ-जवळ ४० कोटी लोक नोटाबंदीच्या एका फटक्यात उध्वस्त झाले आहेत. ७० ते ८० टक्के लघुव्यवसाय संपुष्टात आले आहेत. रोजगार आणि पैसे नसल्यामुळे या लोकांना उपाशीपोटी राहावे लागत आहे. हे ४० कोटी लोक अब्दुल कलाम यांच्या २०२० महासत्तेतील भारतात नाहीत का ?

"अंधाराचा गाभा, उजेडाने भरू दें
देशोधडीला लावणारे धोरण आता तरी सरू दे ।
ओंजळ माझी रिती, तेजानं भरू दें
खरंच आता तरी, प्रगतीचं राज्य येऊ दें ।।"

तूर, सोयाबीन, कांदा, टोमॅटो यांचे भाव पडल्यानंतरदेखील शेतकऱ्यांनी तीव्र आंदोलने केली होती. खरेतर शेतकरी का संतापला आहे ? पोटच्या मुलाप्रमाणे माया करीत पिकविलेला शेतमाल, दूध रस्त्यावर ओतून संताप व्यक्त करण्याची वेळ त्याच्यावर का आली आहे? तर भारतात सध्या निर्यातीऐवजी आयातीवर भर दिला जात आहे. विशेष म्हणजे २०१७–१८ या वर्षात पिकांतील मूल्यवृद्धी उणे –१४.४ टक्के इतकी म्हणजेच नकारात्मक आहे. गेल्या काही वर्षांत शेती ४ वेळा तोटयात राहिली असल्याचे समजते आहे.

मेक इन नाही, फेक इन इंडिया

हजारो कोटींचा खर्च करून मेक इन इंडियासारखे मोठमोठे इव्हेंट, जाहिराती केल्या. पण राज्यात येणाऱ्या गुंतवणुकीत वाढ काही झाली नाही. ८ लाख ४ हजार ८९७ कोटी रूपयांची गुंतवणूक आली व या माध्यमातून ३० लाख ५० हजार लोकांना रोजगार मिळेल असे जाहीर करण्यात आले. परंतु प्रत्यक्षात १९४ प्रस्ताव व ७४ हाजार ३८६ कोटी रुपयांची गुंतवणूक आल्याचे शासन सांगते. २०१७–१८ मध्ये रोजगार वृध्दी सुमारे १३ दशलक्ष इतकी म्हणजेच मजबूत होती.

बेरोजगारीचा दर स्थिर ठेवण्यासाठी, आवश्यकता असलेल्या रोजगाराचा आकडा दहा ते बारा दशलक्ष असा नमूद केला जातो. भारतमाला परियोजनेच्या पहिल्या टप्प्यांत नमूद केलेल्या एकूण महामार्गांपैकी २४८०० किमी मार्ग २०२१–२२ पर्यंत पूर्ण होतील. त्याच जोडीला, १०००० किमीचे रस्ते बांधण्याचे समांतर काम NHDP अंतर्गत होत आहे, त्याचे नियोजन होत आहे. म्हणजेच एकूण ३४८०० किमी इतक्या लांबीच्या महामार्गांची या घडीला अस्तित्वात असलेल्या रस्त्यांमध्ये भर पडणार आहे. RPL हा PMKVY चा एक भाग असून २०२० च्या अगोदर १०० लाख मुलांना प्रशिक्षित करण्याची योजना आहे. ६३००० कामगारांनी याकरिता नावनोंदणी केली असून ३३०२३ कामगारांनी हे प्रशिक्षण पूर्ण केले असून ११०११ अजून व्यस्त आहेत. यासाठी Institutes of Driving Training & Research (IDTR) निर्मिती केली आहे. हे क्षेत्र किती रोजगार पुरवठा करते याचा अजून अंदाज बांधता येत नाही. परंतु, रस्तेबांधणी तथा वाहतूक क्षेत्रातील मनुष्यबळाची उन्नती करिता सहायभूत ठरतील, हे नक्की.

रोजगारातील अडथळे	एएलएमपीएसचा प्रकार	कार्यक्रमाचा उद्देश
१. कौशल्यातील विसंगती	प्रशिक्षण (प्रत्यक्ष कामावर, वर्गात)	रोजगारक्षमता वाढवणे.
२. माहितीतील विषमता	मध्यस्थसेवा, रोजगार शोधासाठी सहाय, समुपदेशन	रोजगारक्षमता वाढवणे, रोजगार निर्मितीला चालना.
३. कामगारांबाबत अपुरी मागणी	वेतन अनुदान, सार्वजनिक बांधकाम कार्यक्रम, रोजगार हमी योजना, स्वयंरोजगार, कामाचे सामायीकरण.	रोजगार निर्मितीला चालना

अर्थसंकल्पीय भाषणात अर्थमंत्री, सुधीर मुनगंटीवार यांनी प्रमोद महाजन कौशल्य विकास योजना कमालीची यशस्वी ठरल्याचे सांगितले होते. परंतु, ही योजना अपयशी ठरल्याचा आरोप विरोधी पक्षनेते, राधाकृष्ण विखे-पाटील यांनी विधानसभेत अर्थसंकल्पावरील चर्चेत सहभागी होताना केला. कौशल्य विकास रोजगाराची स्थिती इतकी वाईट आहे की, राज्यातील प्रत्येक तरूण सरकारला शिव्याशाप देत आहे, असे त्यांनी कवितेच्या माध्यमातूनच सांगितले.

'अर्थमंत्री यांना ना अर्थसंकल्पाची आकडेवारी जुळवता आली, ना भूलथापा-फसव्या घोषणा राज्याची वस्तुस्थिती जुळवता आली, ना किमान कवितांची यमके जुळवता आली. यमके जुळत नव्हती तर सुधीर मुनगंटीवारांनी केंद्रीय सामाजिक न्याय राज्यमंत्री यांचे मार्गदर्शन घ्यायला हवे होते, असा टोलाही विखे-पाटील यांनी लगावला. सरकारच्या सर्व घोषणा निवडणूक केंद्रीत असतात, हे सगळे 'चुनावी जुमलेच आहेत, असे ते म्हणाले.'

सरकारला आव्हान –

महाराष्ट्रातील सिंचन क्षेत्रात ७१ हजार कोटींचा घोटाळा झाल्याचा गवगवा करून सत्तेवर आलेल्या भाजप-शिवसेना सरकारला गेल्या ३.५ वर्षात राज्यात किती सिंचन झाले याची माहिती आर्थिक पाहणीत अहवालात देता आलेली नाही. आता भाजप-सेनेच्या सरकारने आपल्या विद्यमान राजवटीतील सिंचन प्रकल्पावरील खर्च व त्यामुळे झालेल्या प्रत्यक्ष सिंचनाची आकडेवारी जाहीर करावी, असे आव्हान विरोधी पक्षनेते, धनंजय मुंडे यांनी मंगळवारी अर्थसंकल्पाच्या चर्चेत सहभागी होताना दिले. कॉंगेस-राष्ट्रवादी आघाडी सरकारच्या काळात राज्यात ३२ लाख हेक्टर सिंचन क्षेत्रात भर घालण्यात आली होती, असा दावा करत गेल्या चार अर्थसंकल्पामध्ये सिंचनाची आकडेवारी सरकार का जाहीर करत नाही ? अशी टीका मुंडे यांनी केली.

'सत्ताधाऱ्यांच्या पोकळ घोषणांमध्ये दम नसतो, हे जनतेच्या लक्षात आले आहे. यांना विजयाचा गर्व झाला असून, त्यांची अवस्था 'उडने दो धूल को, कहॉं तक उडेगी... हवाओंने साथ छोडा, तो जमींपरही गिरेंगी' अशीच होणार असल्याचा टोला मुंडे यांनी लगावला.

दरम्यान, विरोधकांच्या आरोपांत तथ्य नसून मुंबईच्या पायाभूत सुविधांच्या प्रकल्पांना गती देण्याचे काम फडणवीस सरकारने केले असल्याचे आणि राज्याचा अर्थसंकल्प शेतकरी व शेतीच्या विकासाला प्राधान्य देणारा असल्याचे भाजपचे प्रविण दरेकर यांनी सांगितले.

कामगार म्हणजे काय ?

- उच्च किंवा निम्न अशा कोणत्याही स्तरांवरील आर्थिक क्रियांमध्ये गुंतलेल्या व त्याद्वारे राष्ट्रीय उत्पादात भर घालणाऱ्या सर्व व्यक्तींना कामगार (worker) असे म्हणतात.
- आजार, इजा, प्रतिकूल हवामान, सण, सामाजिक किंवा धार्मिक समारंभ अशा कोणत्याही कारणांमुळे कामावर तात्पुरता गैरहजर राहणारा व्यक्तींसुध्दा कामगारच असतो.
- मुख्य कामगारांना मदत करणाऱ्या व्यक्तींचा सुद्धा समावेश कामगारांमध्ये होतो.
- कामगारांमध्ये स्वयं-रोजगारी तसेच नोकरी करून पगार मिळवणाऱ्याचा समावेश होतो.

कामगारांचे वर्गीकरण :

- कामगारांचे त्यांच्या रोजगाराच्या स्तरातून तीन गट केले जातात.
  नियमित पगारदार/मजुरी कामगार (Regular salaried/wage employees)
- हे इतरांच्या कृषि किंवा गैर-कृषी उपक्रमांमध्ये (घरगुती तसेच गैर-घरगुती) काम करतात आणि त्या बदल्यांत नियमित आधारावर पगार किंवा मजुरी मिळवतात.
- त्यामध्ये काल मजुरीबरोबरच, (time wage) अंश मजुरी (piece wage) मिळवणाऱ्याचाही समावेश होतो.
  किरकोळ मजुरी कामगार (Casual wage labour) -
- हे कामगार इतरांच्या कृषी किंवा गैर-कृषी उपक्रमांमध्ये (घरगुती तसेच गैर घरगुती) काम करतात आणि त्या बदल्यात मालकांशी करारानुसार दैनिक किंवा ठराविक कालावधीनुसार मजुरी मिळवतात.

स्वयंरोजगारी (Self employeed)–

- हे व्यक्ती स्वतःचे कृषी किंवा गैर-कृषी उपक्रम चालवितात किंवा ते स्वतंत्र व्यवसाय किंवा व्यापारात एकटे किंवा भागिदारांसहित गुंतलेले असतात.त्यांचे अजून तीन गट केले जातात.

स्वयं-लेखा कामगार (Own-account workers) –

- भाडोत्री कामगारांच्या सहायाने आपला उपक्रम/व्यवसाय चालविणारे.

मदतनीस (Helpers) –

- स्वतःच्या घरगुती उपक्रमामध्ये पूर्ण किंवा अंशकालीन काम करणारे अशी व्यक्ती ज्यांना कोणताही नियमित मोबदला मिळत नाही.

काही व्याख्या :-

श्रमशक्ती (Labour force) - श्रमशक्तीमध्ये काम करणाऱ्या किंवा काम शोधत असलेल्या किंवा कामासाठी उपलब्ध आलेल्या सर्व व्यक्तींचा समावेश होतो.

श्रम शक्ती सहभाग दर (Labour force participation rate) -देशाच्या एकूण लोकसंख्येत श्रम शक्तीचे प्रमाण.

कार्य शक्ती (Work force) - श्रम शक्तींपैकी प्रत्यक्ष रोजगारात गुंतलेल्या व्यक्तींची संख्या

कार्य सहभाग दर (Work participation rate)- श्रम शक्तीपैकी प्रत्यक्ष रोजगारात गुंतलेल्या व्यक्तींचे प्रमाण.

बेरोजगारी दर (Unemployment Rate)- श्रम शक्तीपैकी रोजगार प्राप्त नसलेल्या व्यक्तींचे प्रमाण.

संघटित व असंघटित क्षेत्र :

- कार्य शक्तीचे विभाजन दोन गटांत केले जाते : संघटित क्षेत्रातील कामगार व असंघटित क्षेत्रातील कामगार.
- संघटित क्षेत्रातील कामगार कायद्यांद्वारे संरक्षण केले जाते.
- हे कामगार आपल्या ट्रेड युनियन स्थापन करून मालकाशी चांगली मजुरी व सामाजिक सुरक्षेच्या उपायांसाठी (पेन्शन, प्रोव्हीडंड फंड, ग्रॅच्युईटी, मातृत्व लाभत्व) वाटाघाटी करू शकतात.
- सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांमध्ये/उपक्रमांमध्ये काम करणा-या व्यक्तींचा तसेच दहा किंवा अधिक कामगारांना रोजगार देणा-या खाजगी क्षेत्रातील उद्योगांमध्ये/उपक्रमांमध्ये काम करणाऱ्या व्यक्तींचा समावेश संघटित क्षेत्रांमध्ये होतो.
- उर्वरित उद्योगांमधील/उप्रक्रमांमधील कामगारांचा समावेश असंघटित क्षेत्रांमध्ये होतो. त्यांना वरीलप्रमाणे लाभ उपलब्ध होत नाहीत.
- त्यांमध्ये हजारो शेतकरी, शेतमजूर, छोट्या उपक्रमांचे मालक, भाडोत्री कामगार नसलेले स्वयं-रोजगारी व्यक्ती इ.चा समावेश होतो.

बेरोजगारी (Unemployment**) :**

- अर्थः रोजगार नसलेल्या परंतु रोजगार मिळावा अशी इच्छा असलेल्या व्यक्तीला बेरोजगार म्हणता येईल.
- रोजगार मिळविण्यासाठी उत्सुक असलेली ही व्यक्ती त्यासाठी शारीरिक व मानसिक दृष्ट्या समर्थ असावी, तिची काम करण्याची इच्छा असावी, तसेच समाजातील प्रचलीत वेतन दरावर काम करण्याची तिची इच्छा असावी.
- या तिन्ही अटी पूर्ण करण्यात व रोजगार मिळविण्यासाठी आवश्यक ते प्रयत्न केल्यानंतरही रोजगार न मिळालेल्या व्यक्तीला बेरोजगार म्हणता येईल.

बेरोजगारीचे प्रकार :

खुली बेरोजगारी (Open Unemployment) -

- काम करण्याची इच्छा व क्षमता असूनही नियमित उत्पन्न देणारा रोजगार प्राप्त होत नसेल तर त्याला खुली बेरोजगारी असे म्हणतात.
- उदा. ग्रामीण भागातील स्वतःच्या मालकीची शेतजमीन नसलेले अकुशल व अर्धकुशल कामगार, रोजगारासाठी ग्रामीण भागातून शहरी भागात आलेले बेरोजगार इ.

हंगामी बेरोजगारी (Seasonal Unemployment) -

- शेतीच्या नांगरणीपासून कापणीपर्यंतचा कालावधी सोडून वर्षाच्या इतर काळात भासणारी बेरोजगारी.
- अशा प्रकारची बेरोजगारी वुलन कापडाचे कारखाने, आईस्क्रीमचे कारखाने इ.मध्ये निर्माण होऊ शकते.

अदृश्य/प्रच्छन्न बेरोजगारी (Disguised Unemployment) -

- आपल्या क्षमतेचा पूर्ण वापर करून एखादे काम जेवढ्या व्यक्ती करू शकतात, त्यापेक्षा जास्त व्यक्ती त्या कामात गुंतलेले असल्यास ते जास्तीचे व्यक्ती अदृश्यपणे/प्रच्छन्नपणे बेरोजगार आहेत असे म्हटले जाते.
- उदा. शेतीचे एक क्षेत्र जर एक व्यक्ती आपल्या क्षमतेचा वापर करून पिकवू शकतो तर त्याऐवजी चारपाच लोक तेथे काम करीत असल्यास ते प्रच्छन्नपणे बेरोजगार असतात.
- समृतदर्शनी या व्यक्तींचे काम उत्पादक स्वरूपाचे मुळीच नसते.
- म्हणजेच त्यांची सीमान्त उत्पादकता (Marginal Productivity) शून्य किंवा नाममात्र असते.
- कारण अशा व्यक्तींना व्यवसायातून बाजूला सारले तरी त्यामुळे उत्पादनाच्या पातळीवर मुळीच विपरीत परिणाम होत नाही.

कमी प्रतीची बेरोजगारी (Underemloyment) -

- ज्यावेळी एखाद्या व्यक्तीला आपल्या क्षमतेपेक्षा/कार्यक्षमतेपेक्षा/शिक्षणाच्या दर्जापेक्षा कमी प्रतीच्या रोजगारावर समाधान मानावे लागते, त्यावेळी तिला कमी प्रतीची बेरोजगारी असे म्हणतात.
- उदा. एखादा इंजिनिअरला क्लार्कची नोकरी करावी लागते.

सुशिक्षित बेरोजगारी (Educated Unemployment)-

- जेव्हा सुशिक्षित लोक कमी प्रतीच्या किंवा खुल्या बेरोजगारीला बळी पडतात, तेव्हा त्याला सुशिक्षित बेरोजगारी असे म्हणतात.

चक्रीय बेरोजगारी (Cyclic Unemployment)-

- विकसित देशांना जेव्हा नवीन उद्योग जुन्या उद्योगांना आपल्या व्यवसायातून बाहेर पडण्यास भाग पडतात व कामगार आधिक चांगल्या रोजगाराच्या प्रतिक्षेत असतात तेव्हा ही बेरोजगारी निर्माण होते.
- असा तात्पुरता कालावधी जेव्हा कामगार ऐच्छिकरित्या बेरोजगार असतो तेव्हा त्या परिस्थितीला घर्षणात्मक बेरोजगारी असे म्हणतात (येथे घर्षण जुन्या व नव्या उद्योगांमध्ये निर्माण झालेले असतात.)

संरचनात्मक बेरोजगारी (Strucaral Unemployment)

- विकसनशील देशांमध्ये उत्पादनक्षमता (Productivity capacity) कमी असते.
- उत्पादनक्षमतेच्या कमतरतेमुळे निर्माण होणारी बेरोजगारी म्हणजे संरचनात्मक बेरोजगारी होय.

भारतात रोजगार व बेरोजगारीचे मोजमाप

- भारतात बेरोजगारीविषयक आकड्यांचे तीन प्रमुख स्त्रोत आहेत.

१. दशवार्षिक जनगणनेचे अहवाल,

२. राष्ट्रीय नमुना सर्वेक्षण संघटनेचे (NSSO) रोजगार व बेरोजागाराबाबतचे अहवाल, आणि

३. रोजगार व प्रशिक्षण सरसंचालनालय (DGET) यांकडे एम्प्लॉयमेंट एक्स्चेंजकडे झालेल्या नोंदणीची आकडेवारी.

- यापैकी NSSO चे अहवाल सर्वात महत्त्वाचे मानले जातात.
- NSSO मार्फत १९७२–७३ पासून (आपल्या २७ व्या फेरीपासून भारतातील रोजगार व बेरोजगाराच्या परिस्थितीबाबतची राष्ट्रस्तरीय आकडेवारी जमा करण्यासाठी पंचवार्षिक सर्वेक्षणे केली जातात.
- NSSO सध्या रोजगार व बेरोजगारीचे आकडे जमा करण्यासाठी तीन पमुख पद्धतींचा वापर करते. नित्य प्रमुख व दुय्यम दर्जा, चालू साप्ताहिक दर्जा आणि चालू दैनिक दर्जा.

कामगारांची अतिरिक्त उपलब्धता असलेल्या भारतात अजून विकसित देशांच्या प्रवासात आलेले स्थित्यंतरे अंगीकारण्यात आलेली नाहीत. तंत्रज्ञानाधित क्रांतीने आपल्या रोजीरोटीवर परिणाम करण्यास सुरूवात केली त्याआधीपासून आपण सेवा क्षेत्राकडे वळलो आहोत. डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या वापरातून चौथी औद्योगिक क्रांती जन्म घेत आहे. २०२० पर्यंत माहिती विश्लेषण, कृत्रिम बुध्दिमत्ता, इंटरनेट ऑफ थिंग्ज, क्लाउड कॉम्प्युटिंग, व्हर्च्युअल रिॲलिटी, ब्लॉकचेन, विद्युत वाहने या क्षेत्रात उच्च कौशल्य रोजगार निर्माण होतील.

क्षेत्र	एकूण रोजगार
रोजगार एकूण स्थिती फॉर्मल क्षेत्र ;ईपीएफओ, जीपीएफ, ईएसआसीध्द	९,५०,००,०००
व्यावसायिक	१,०८,३७,५३१
वाहतूक क्षेत्र	३,५९,६५,९९५
रोजगार एकूण स्थिती इन्फॉर्मल क्षेत्र	४,६८,०३,५२६
रोजगार एकूण स्थिती	१४,१८,०३,५२६

परंतु, रोजगाराच्या संधी मोठ्या प्रमाणात कमी होताहेत असे नोबेल पुरस्कार विजेते अर्थशास्त्रज्ञ डॉ. अमर्त्य सेन म्हणतात. ते म्हणतात, या धसमुसळ्या धोरणांमागे कोणतेही सुयोग्य, संवेदनशील, आर्थिक कारण आढळत नाही. भारत सरकार उद्देशांतील गोंधळातच सापडल्यासारखे वाटते. ‘काळा पैसा’ शोधणे आणि तो नष्ट करणे आणि रोकडरहित अर्थकारणाच्या दिशेने वाटचाल करणे हे निश्चलीकरणामागचे उद्देश असल्याचे दिसले. फार मोठे सामाजिक मोल खर्चूनही विस्मयकारकरित्या निश्चलनीकरणामुळे अत्यंत अल्प काळा पैसा जमा झाल्याने सरकाने त्या ‘‘काळ्या पैशाची समस्या’’ सोडवण्यासाठी दुसरी बाब पुढे आणली. गैरसोय आणि नुकसान ‘‘काळा पैसा’’ धारकांचे नव्हे तर पगारी नोकरदार, उत्पादन आणि व्यापाराशी संबंधित छोटे उद्योग, जनसामान्य, अगदी गृहिणीही ज्यांची अल्पशी बचत असते, त्यांचे झाले. फार मोठ्या प्रमाणात रोजगार संधी गमावल्या जाणार असल्याचा दावा ऑल इंडिया मॅन्युफॅक्चरिंग ऑर्गनायझेशनने केला आहे, तर लंडनच्या फायनान्शियल टाईम्सने म्हटले आहे की, ‘‘नरेंद्र मोदी यांनी चलनातील ८६ टक्के नोटा मोडीत काढण्याचे जाहीर केल्यानंतर ३४ दिवसांत उद्योग व्यवसायात नाट्यपूर्ण घट आली.’’

एसटीएपी म्हणजे ज्या स्त्रियांना औपचारिक कौशल्य प्रशिक्षण सुविधा उपलब्ध नाहीत, अशा विशेषतः ग्रामीण भारतातल्या महिलांना प्रशिक्षित करण्यासाठी भारत सरकारच्या महिला व बाल विकास मंत्रालयाने महिला साठीच्या प्रशिक्षण आणि रोजगार कार्यक्रमांना पाठबळ देणारी, एसटीएपी ही योजना सुरू केली. उद्योगजगताच्या आजच्या काळातल्या गरजा लक्षात घेऊन कौशल्य

विकास व उद्योजकता मंत्रालय आणि नीती आयोग यांनी नुकतीच ३० वर्षांच्या जुन्या मार्गदर्शक तत्त्वांची आजच्या काळाशी सुसंगत ठरेल अशी पुनर्रचना केली आहे. या एसटीएपी योजनेंतर्गत महिलासाठीचे उपक्रम आज देशभरातल्या १६ वर्षांपेक्षा जास्त वयाच्या सर्व स्त्रियांपर्यंत पोहोचत आहेत. या उपक्रमांतर्गत शेती, बागकाम, अन्न प्रक्रिया, हातमाग, पारंपारिक कल्याण, प्रवास, पर्यटन, आदरातिथ्य, संगणक, आयटी सेवा यासारख्या क्षेत्रातील कौशल्य शिकवले जाते.

स्टँड-अप इंडिया २०१५ साली सरकारने सुरू केलेल्या या योजनेंतर्गत देशातील वंचित घटकांना संस्थात्मक पतपुरवठा उपलब्ध करून दिला जातो. भारताच्या अर्थव्यवस्थेत महिलांचा सहभाग वाढवणे, रोजगाराच्या संधी वाढवणे, हा प्रमुख उद्देश आहे. हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी, कमीत कमी एक महिला आणि अनुसुचित जाती समुदायांपैकी एका व्यक्तीला उत्पादन, सेवा/व्यापार क्षेत्रातील ग्रीनफील्ड उद्योग सुरू करण्यासाठी १० लाख ते १ कोटी रूप्यांचे पर्यंतचे कर्ज दिले जाते. तरीदेखील हवी तेवढी प्रगती रोजगारात दिसत नाही, यामागचे कारण तरी काय ? तर हा अर्थसंकल्प. हा अर्थसंकल्प म्हणजे केवळ मोघम घोषणांचा पाऊस आहे. शेतकरी आणि ग्रामीण जनतेची साफ निराशा या अर्थसंकल्पाने केली आहे. हातचलाखी दाखवून लोकांची दिशाभूल करणारा हा ‘धोरणशून्य’ अर्थसंकल्प असल्याच्या प्रतिक्रिया सर्वत्र उमटल्या आहेत.

महिलांमधील स्वयंरोजगार ही बाब आज देशाच्या आर्थिक विकासाचा एक महत्त्वाचा स्त्रोत म्हणून ओळखली जाते. महिला उद्योजक स्वतःसाठी आणि इतरांसाठी नवीन नोकऱ्या, रोजगार तयार करतात आणि व्यवस्थापन, संस्था आणि व्यवसायाच्या समस्यांसंदर्भात येणाऱ्या अडचणींवर मात करीत समाजालाही विविध पातळ्यांवरही सहकार्य करतात. तरीदेखील महिलांची संख्या नगण्य आहे. थोडक्यात बेरोजगार महिलांना निराशेच्या गर्तेतून बाहेर काढण्यासाठी हा उपायही काम करीत नाही.

रोजगार निर्मितीच्या बाबतीत सध्याच्या सरकारला मोठे अपयश आले आहे. ‘मेक इन महाराष्ट्र’ चा गाजावाजा केला. परंतु, प्रत्यक्षात किती लोकांना रोजगार मिळाला याची आकडेवारी सरकारने अजूनही जाहीर केलेली नाही. त्यातच एलॲंडटी कंपनीतून १४,०००, एचडीएफसीतून ३,०००, टीसीएसमधून १,४१४, इन्फोसिसमधून १,८११ तर टेक महिंद्रातून १,७१३ जणांना कामावरून काढून टाकण्यात आले. जागतिक बाजारपेठेत तेजी असताना भारतीय बाजारपेठ मंदीकडे जात आहे. त्यामुळे युवावर्गात वैफल्य निर्माण झाले आहे. पुणे-मुंबईतील ७० टक्के व्यवसायावर नकारात्मक परिणाम झाला. थोडक्यात परिस्थिती सुधारण्यासाठी सर्वांनी एकत्र येऊन प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. केवळ धोरणांवर हात ठेवून बोलू नये. तर प्रयत्न हवेत. तरच खऱ्या अर्थाने मा. अब्दुल कलाम यांचे २०२० चे ध्येय पूर्ण होईल, यात शंका नाही.

संदर्भसूची :-

१. शिदोरी : भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, एप्रिल २०१५
२. शिदोरी : चला, इतिहास रचू नवा, जाने. २०१८, सुनिल खांडगे
३. पिंज-यातील पोपटाची गोष्ट, डिसेंबर २०१८, श्रीनिवास बिक्कड
४. चौकीदार चोर आहे, जाने. २०१९, श्रीनिवास बिक्कड
५. mr.vikaspedia.in
६. maharashratimes.indiatimes.com

सेंद्रिय शेती व पर्यावरण

कु. नाईक प्रतिका तानाजी
बी. एड्. प्रशिक्षणार्थी, द्वितीय वर्ष
दि.के.शिंदे.शिक्षणशास्त्र महाविदयालय,गडहिंग्लज.

प्रस्तावना

कृषी शास्त्रात कृषी कार्याचा आणि स्वरूपाचा अभिक्षेत्रिय दृष्टिकोनातून अभ्यास करण्यात येतो. कृषी पद्धती, वेगवेगळी पिके, याप्रमाणेच कृषीत होणाऱ्या परिवर्तनाचाही अभ्यास कृषी भूगोलात करतात.

कृषीत होणारे परिवर्तन हे तुलनेने सावकाश होत असते. व भारत सारख्या भागात ते फारच सावकाश होते. कारण तेथे कृषी हा केवळ व्यवसाय नसून ती एक जीवन पद्धती आहे. त्यामुळे कृषीतील कोणतेही परिवर्तन लोक सहज स्वाकारीत नाहीत. कृषी इतिहासाच्या काळात कृषी पद्धती, साधने, पिके इ. घटकात अनेक परिवर्तने झाली असली तरी जागतिक स्वरूपावरील मोठे परिवर्तन औद्योगिक क्रांतीच्या काळात झाली. यावेळी कृषीचे यांत्रिकिकरण होऊन लाखो लोक कृषीच्या प्राथमिक व्यवसायाकडून व्दितीय व तृतीय व्यवसायाकडे वळले.

इतिहास

भारतात हजारो वर्षापासून शेती होत आहे. परंपरागत पद्धतीने होत असलेल्या या शेतीमुळे वाढत्या लोकसंख्येचे पोषण करणे दिवसेंदिवस कठीण होत आहे. त्यामुळे स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर अनेक वर्ष भारत आयातीवर अवलंबून होता. त्यानंतर देशात हरितक्रांती घडून आली. नवीन सुधारित बीयाणाबरोबरच रासायनिक खते, जंतू व किटकनाशके, आधुनिक तंत्राचा वापर यामुळे उत्पादनात ३ ते ४ पट वाढ होऊन भारत स्वयंपूर्ण झाला.

जर्मन रसायन शास्त्रज्ञ जस्टस लेबीग यांनी नत्र, स्फुरद आणि पालाश या त्रिसूत्रीचा शोध लावला. सन १९०५ मध्ये फ्रिटझ हेबर या शास्त्रज्ञाने हवेतील नायट्रोजन पासून अमोनिया वायू तयार केला. १९१५ मध्ये कार्ल बॉश या शास्त्रज्ञाने कृत्रिम अमोनिया तयार केला. त्याच अमोनियाने पहिल्या महायुद्धात कैसरच्या लढाईमध्ये सुमारे ८ लाख लोकांचा बळी घेतला. युद्ध संपल्यावर मग पिकांची वाढ करण्यासाठी त्याने शेतकऱ्यांना अमोनिया पुरविण्यास सुरूवात केली. नंतर पुन्हा आय.जी. फ्रोबेन या कंपनीने दुसऱ्या महायुद्धात लोकांना मारण्यासाठी मोठया प्रमाणावर अमोनियाची निर्मिती केली.

महायुद्धाच्या शेवटी या वायूची निर्मिती करणाऱ्या अमेरिकन कंपन्यांचा हा अमोनिया तसेच युद्धभूमिवर डास, माशा,चिलटे मारण्यासाठी तयार केलेली डी.डी. टी. शेतीकडे वळविण्यात आली. रासायनिक खतांनी रोगप्रतिकारक शक्ती कमी झालेल्या पिकांवर नवनवीन किडांचा प्रार्दुभाव वाढू लागला. या किडांच्या नियंत्रणासाठी क्लोरडेन, डेल्ड्रीन, एन्ड्रीन, पॅराथिऑन, मॅलेथिऑन यासारख्या किडनाशकांची निर्मिती झाली.

खते, किडनाशके, बीयाणे, अवजारे, तणनाशके ही शेतीची तंत्रे होती. ही तंत्रे शेतकऱ्यांने स्वीकारण्यासाठी अधिक उत्पादनाचे आमिष दाखविण्यात आले. सुरूवातीला या तंत्राचे परिणाम ही तसेच होते. त्यामुळे शेतकरी ते स्वीकारू लागला.

रासायनिक शेतीचे दुष्परिणाम

अलीकडच्या काही वर्षात या हरितक्रांतीचे काही दुष्परिणाम ही जाणवू लागले आहेत. प्रक्रिया केलेले बीयाणे,रासायनिक खते तसेच किटक व जंतूनाशकांच्या वापरामुळे अनेक भागात जमिनी खराब झाल्या मानवी व पशू शरीरावरही याचे दुष्परिणाम दिसु लागले. म्हणजेच एकुणच परिस्थितीकीचे संतुलन बिघडले व पर्यावरणाचा ऱ्हास होऊ लागला.

डॉ. अब्दुल कलामांचे स्वप्न होते कि भारत महासत्ता बनेल. त्यांनी २०२० हे वर्ष भारत महासत्तासाठी निवड केली. आणि त्यांच्या स्वप्नांच्या वाटचालीकडे भारत पुढे तर चालत आहे. पण त्याचबरोबर अनेक दुष्परिणाम ही जाणवत आहेत. हे दुष्परिणाम शेतीवरही जाणविले. ते पुढीलप्रमाणे.

१. अनुदान, कर्ज या आकर्षक तंत्रातून आलेल्या किडनाशकांचा भारतात जास्त प्रमाणत वाढ झाली. १९६६ पासून १९७८ पर्यंत अवघ्या १२ वर्षात रासायनिक खतांचा वापर एक दशलक्ष टनापासून ते ५० दशलक्ष टनांपर्यंत वाढली.
२. हेक्टरी खतांचे प्रमाण ३.५ किलोपासून ५० किलोपर्यंत वाढले. नंतर १९५० पासून २००१ , २००२ मध्ये हे प्रमाण १७० पटीने वाढले.
३. १९७७ मध्ये कर्नाटकमधील मालनाड येथे घडलेली घटना हंडीसिड्रोम या नावाने प्रसिद्ध आहे. या जिल्ह्यात भातासाठी मोठया प्रमाणावर किड नाशके वापरली गेली. त्यामुळे ती फवारलेली नाशके पाण्याबरोबर वाहून गेली. आणि तेथील पाण्यात राहणाऱ्या खेकडयांच्या शरीरात त्या नाशकांचे प्रमाण वाढले. अर्थात त्या खेकडयांचे सेवन तेथील लोकांनी केल्याने सुमारे २०० लोकांना पॅरालिसीस अटॅक आला.
४. पंजाबमध्ये हरितक्रांतीचा उच्चांक साधला गेला. आज पंजाबमधील भटींडा जिल्ह्यातून गंगानगर येथील कर्करोगावर उपचार करणाऱ्या हॉस्पिटलमध्ये उपचारासाठी कर्करोगांनी ग्रस्त असलेले रूग्ण रोज एक रेलगाडीभरून जातात. याचे कारण असे की

पंजाबमध्ये सर्वत्र समृद्धी असल्यामुळे आणि ९५ टक्के जमीन बागायती असल्यामुळे सगळे शेतकरी सधन आहेत.पिकांमध्ये आलेले तण काढण्यासाठी हे लोक बिहारमधील लोकांना बोलवतात. ते नसतील तर विषारी तणनाशकांचा मारा करून तण नाहीसे केले जाते. या विषारी तणनाशकांचा अंश गव्हामध्ये किंवा तांदळामध्ये तसाच राहतो आणि खाणाऱ्यांच्या शरीरात किंवा रक्तात मिसळतो . त्यामुळे कर्करोग होतो.

५. वैद्यकीय क्षेत्रामध्ये भारताची कॅन्सरची राजधानी म्हणून संगरूर शहराला ओळखले जाते.

६. २०१७ मधील कोल्हापूर जिल्ह्यातील शिरोळ तालुक्यातील घटना वाढत्या लोकसंख्येमुळे अन्नगरजा वाढल्या आणि अन्नगरजा भागविण्यासाठी रासायनिक खतांचा वापर होऊ लागला. त्याचा परिणाम शिरोळ तालुक्यातील प्रत्येक घरात कॅन्सरचे रूग्ण आढळले आहेत.

सेंद्रिय शेती

कोणत्याही रासायनांचा उपयोग न करता निसर्गातच उत्पन्न झालेल्या वस्तूंचा व साधनांचा उपयोग करून पर्यावरणाशी सुसंगत केलेली अशी शेती म्हणजे सेंद्रिय शेती होय.

सेंद्रिय शेती म्हणजे सजीव पर्यावरणीय रचना आणि जीवनचक्रास समजून घेऊन व रसायनांचा वापर टाळून केलेली एकात्मिक शेती पद्धती होय.

सिक्कीम सरकारने २०१५ पर्यत संपूर्ण राज्य सेंद्रिय शेतीखाली आणण्याचे ध्येय ठरविले आहे. सेंद्रिय शेती सध्या सुमारे ११० देशामध्ये केली जात असून तिचा हिस्सा करून वाढतो आहे.

सेंद्रिय अन्नाच्या बाजारपेठा

युनायटेड स्टेट्स, द. युरोपियन युनियन (जर्मन, फ्रान्स, इटली, बेल्जियम, युनायटेड किंगडम) आणि जपान या सेंद्रिय पध्दतीची शेती करून पिकविलेल्या अन्नधान्याच्या मुख्य बाजारपेठा आहेत. सेंद्रिय शेती करून उत्पादनांची निर्मिती करणारे आशियातील प्रमुख देश आहेत.चीन, युक्रेन, भारत, इंडोनेशिया आणि इस्त्राईल. सेंद्रिय बाजारपेठ स्थिर गतीने वाढत असताना त्यासंबधी सेंद्रिय प्रमाणीकरण आणि नियमावली अधिकाधिक कठोर आणि अनिवार्य होत आहे.

सेंद्रिय खतांचे प्रकार

वनस्पती व प्राणी यांच्या अवशेषापासून जे खत तयार होते त्याला सेंद्रिय खत म्हणतात. सेंद्रिय खतांमध्ये महत्त्वाची खते म्हणजे शेणखत, कंपोस्ट, हिरवळीची खते, गाडूंळ खते, माश्याचे खत, खाटिकखान्याचे खत, हाडांचे खत, तेलबियांचे पेंड इ.

१.शेणखत

गाईम्हशींचे शेण, मूत्र, गोठ्यातील पालापाचोळा इ. घटकांपासून तयार होणा-या खताला शेणखत म्हणतात.त्यामध्ये नत्र,स्फुरद व पालाश असते.शेणाचा महत्त्वाचा उपयोग बायोगॅसमध्ये उर्जा निर्मीतीसाठी होतो. आणि शिल्लक राहिलेले पातळ शेण पिकांच्या वाढीसाठी पोषक अन्नद्रव्य म्हणून वापरता येतो.

२. कंपोष्ट खत

शेतातील गवत, पिकांचे कापणीनंतर उरलेले अवशेष, भसा, उसाचे पाचट, कापसाचे धसकटे इ. सेंद्रिय पदार्थाची सूक्ष्म जीव जंतूमुळे विघटन होऊन त्यातील कार्बन नत्राचे प्रमाण कमी होते. व चांगला कुजलेला पदार्थ तयार होतो त्याला कंपोष्ट खत म्हणतात. यामध्ये नत्र, स्फुरद व पालाश असते.

३. हिरवळीची खते

लवकर वाढणाऱ्या पिकांची निवड करून दाट पेरणी करून पिक फुलाऱ्यावर येण्याच्या आदि ते नांगराच्या सह्ययाने जमीनीत गाढतात. त्या पासून जमीनीला नत्र मिळते. जमीनीचा पोत सुधारतो. व ती सुपीक बनते. अशा खतांना हिरवळीचे खत म्हणतात.

गाढलेल्या पिकांना कुजण्यासाठी दीड ते दोन महिण्यांचा कालावधी लागतो. ताग, ढेंच्या, मूग, चवळी, गवार, शेवरी, बरसीन. तागापासून नत्राचा पूरवठा पाच ते सहा आठवडयात होतो. मूगाचा पालापाचोळा जमीनीत गाढल्यामुळे गव्हाच्या उत्पादनात चांगली वाढ होते.

४. गांडूळ खत

ह्या खतात गांडुळांची विष्ठा, नैसर्गिक रित्या कुजलेले पदार्थ, गांडुळांची अंडीपूंज , बाल्यावस्था आणि अनेक उपयुक्त जीवाणुचा समावेश असलेल्या खताला गांडुळ खत म्हणतात.

५. माशांचे खत

समुद्र किनारी वाया गेलेल्या माशांपासून तसेच माशांचे तेल काढल्या नंतर उरलेल्या अवशेषापासून जे खत तयार होते त्याला माशांचे खत म्हणतात. यात नत्र, स्फुरद व पालाश यांचे प्रमाण भरपूर असते.

६. खाटीक खाण्यांचे खत

खाटीक खाण्यात जनावरांचे रक्त व अवशेषांपासून जे खत बनवितात त्याला खाटीक खाण्यांचे खत म्हणतात.

सेंद्रिय पदार्थामुळे होणारे फायदे

१. जमीनीत सेंद्रिय खत टाकल्यास नत्र पुरवठा होतो. हे नत्र झाडांच्या वेगवेगळया अवस्थांत उपलब्ध होऊन चांगले वाढतात.

२. शेण खताव्यतिरिक्त कोंबडयापासून मिळणारे खत रेशीम उद्योगातील टाकाऊ पदार्थ नत्राचा अधिक पूरवठा करतात.

३. जमीनीची पाणी धरून ठेवण्याची क्षमता वाढते.

भारतातील सेंद्रिय उत्पादनांची टक्केवारी

अ.क्र.	पिके	टक्केवारी
१	चहा	२४ टक्के
२	भात	२४ टक्के
३	फळे व भाजीपाला	१७ टक्के
४	गहू	१० टक्के
५	कापूस	८ टक्के
६	मसाले	५ टक्के
७	कॉफी	४ टक्के
८	कडधान्ये	३ टक्के
९	काजू	३ टक्के
१०	इतर	२ टक्के

समारोप

भारत हा शेतीप्रधान देश आहे. प्राचीन काळी शेती पूर्णपणे सेंद्रिय खतावर अवलंबून होती. नंतरच्या काळात रासयनिक खतांचा शोध लागला आणि मानव शेतीमध्ये त्याची मोठया प्रमाणात वापर करू लागला. पण आज रासायनिक खतांच्या वापरामुळे शेतीतून येणारे पिकांचे मानवाने सेवन केल्यामूळे मानवाच्या शरीरावर विपरीत परिणाम होत आहेत. हे लक्षात आल्या नंतर शेतीसाठी सेद्रिय खताशिवाय पर्याय नाही हे समजले. आणि म्हणून सेंद्रिय शेती आजच्या काळात उपयोगी बनली आहे.

संदर्भ

1-https://mr.wikipedia.org/wiki/सेंद्रिय-शेती

2-Sharma A.K.(2004):A handbook of Organic Farming, Agrobios India.

३.प्रा.संजय जाधव, आमची माती आमची माणसं,श्री ऑफसेट नाशिक.

४- https://www.marathisrushti.com

गडहिंग्लज शहरातील आठवडी बाजार आणि वाहतुकीची कोंडी : समस्या आणि उपाय

डॉ. पाटील अनिल डी.,
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
कला,वणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय,
गडहिंग्लज जि.कोल्हापूर

प्रस्तावना :

गडहिंग्लज हे कोल्हापूर जिल्हयाच्या दक्षिणेला वसलेले एक शहर आहे. महाराष्ट्रातील नैऋत्य कोपऱ्यात हिरण्यकेशी नदीच्या तीरावर हे छोटेशे सुंदर शहर वसले आहे. या शहराला चांगला सामाजिक व राजकीय वारसा आहे. हे तालुक्याचे ठिकाण आहे. त्याचप्रमाणे गडहिंग्लज आणि चंदगड तालुक्याचे महसूल उपविभागीय ठिकाण आहे. या ठिकाणी उपजिल्हा रूग्णालय आणि पोलिस उप.अधिक्षक यांचे कार्यालय देखील आहे.कोल्हापूर जिल्हयातील हे तिसरे मोठे शहर आहे. या शहराची एक ज्वलंत समस्या म्हणजे रविवारच्या आठवडी बाजारा दिवशी होणारी वाहतुकीची कोंडी या प्रश्नाचा उहापोह या पेपरमध्ये करण्याचा प्रयत्न आहे.

पार्श्वभूमी :

गडहिंग्लज शहरासाठी 1887 साली नगरपालिकेची स्थापना करण्यात आली. 2011 च्या जनगणनेनुसार शहराची लोकसंख्या 2,80,00 होती. सध्या ती अंदाजे 40 लाखापेक्षा जास्त असण्याची शक्यता आहे. शहराचे क्षेत्रफळ अंदाजे 15 ते 16 चौ.कि.मी. आहे. समुद्र सपाटीपासून गडहिंग्लज शहर 2044 फूट उंचीवर वसले आहे. डोंगराळ भागातील शहर अशी शहराची ख्याती आहे. 2001 च्या जनगणनेनुसार शहराची लोकसंख्या केवळ 27,000 होती. यावरून लोकसंख्या वाढीची गती लक्षात येते. मराठी आणि कन्नड अशा दोन्ही भाषा व्यवहारात वापरल्या जातात. प्रशासनाची भाषा मात्र मराठी आहे. नगरपालिका निवडणूकीसाठी शहराची 17 प्रभागात विभागणी करण्यात आली आहे. 1960 आणि 1970 च्या दशकात या छोटया शहराचे स्वरूप बदलण्यास प्रारंभ झाला. 1970 मध्ये श्री. आप्पासाहेब नलवडे यांनी गडहिंग्लज सहकारी साखर कारखान्याची स्थापना केली.त्यामुळे गडहिंग्लज शहराच्या विकासाला चालना मिळाली. चित्री प्रकल्पामुळे बागायती शेतीचा विकास झाला.पर्यायाने गडहिंग्लज बाजारपेठेतील उलाढाल वाढत गेली. एम.आर.हायस्कूल,साधना हायस्कूल, आणि शिवराज कॉलेज ऐवढीच शैक्षणिक ओळख असणाऱ्या गडहिंग्लज शहरात आज केजी टू पीजी शिक्षण देणाऱ्या डझनापेक्षा जास्त शिक्षण संस्था आहेत. परिणामतः शहराच्या भौगोलिक विस्तार वाढला आहे.

संशोधनाची समस्या :

या पेपरमध्ये 'गडहिंग्लज शहरातील आठवडी बाजार आणि वाहतुकीची कोंडी - समस्या आणि उपाय' या विषयाचे विश्लेषणात्मक पध्दतीने मांडणी करण्यात आली आहे. यासाठी गडहिंग्लज नगरपरिषदेचा अहवाल तसेच इतर माहितच्या साधनांचा वापर केला आहे. याशिवाय मुलाखतीच्या आधारे माहिती घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.गडहिंग्लज शहराचा रविवारी होणारा आठवडी बाजार आणि त्यातून उद्भवणारी वाहतुकीच्या कोंडीची (Traffic Jam) समस्या यावर उपाय सूचविणे हा या विषय पेपरचा उददेश आहे.

विषय :

गेल्या तीन दशकात शहराच्या सभोवताली उपनगरांची ,वसाहतींची,कॉलनींची मोठया प्रमाणात वाढ झालेली दिसून येते. 1970 पूर्वीचे गडहिंग्लज शहर एक आकारबध्द (Compact) शहर होते. भिमनगर कमान,वीरशैव बँक, नगरपलिका,कुंभार वसाहत, नदी किनारा, यात शहर वसले होते. सदर अभ्यासक्रमात सोईसाठी 'शिवाजी चौक' (काळभैरी मंदिर) या ठिकाणाला प्रमाण मानण्यात आले आहे.हा जुन्या शहराचा केंद्र बिंदु होता. शिवाजी चौकाच्या अगदी पश्चिमेला 1300 -1600 मीटर अंतरावर उपजिल्हा रूग्णालय, सरस्वती नगर, ओकांर शिक्षण संस्था हा परिसर आहे. शिवाजी चौकाच च्या बरोबर पूर्वेला 400 ते 500 मीटर अंतरावर मुल्ला मशीद,ताशिलदार गल्ली, अंबाबाई मंदिर हा परिसर येतो. शिवाजी चौकाच्या बरोबर दक्षिणेला 1000 ते 1500 मीटर अंतरावर मानिकबाग, डॉक्टर कॉलनी,वारणा पेट्रोल पंप या परिसराच्या समावेश होतो.शिवाजी चौकाच्या बरोबर उत्तरेला 1000 ते 1500 मीटर अंतरावर गडहिंग्लज हायस्कूल लाखेनगर,शाहू कॉलनी इत्यादी परिसरांचा समावेश होतो.शिवाजी चौकाच्या इशान्येला 1800 ते 2000 मीटर अंतरावर मार्केट यार्ड, महात्मा फुले कॉलनी,भवानी हॉस्पिटल इत्यादी परिसरावर आहे. याउलट नैऋत्य दिशेला 1500 ते 2000 मीटर अंतरावर घाळी कॉलनी, कोड्ड कॉलनी, सूर्या हॉटेल या परिसराचा समावेश होतो.शिवाजी चौकाच्या वायव्येला 1500 ते 2000 मीटर अंतरावर शिवराज कॉलेज,चिदबंरनगर,केडीसी कॉलनी, हाळलक्ष्मी परिसराचा समावेश होतो. याउलट अग्नेय दिशेला 800 मीटर अंतरौवर नदीघाट परीसर येतो.

अशाप्रकारे आज गडहिंग्लज शहराचे क्षेत्रफळ 16 चौ.कि.मी.पेक्षा जास्त विस्तारले आहे. या भौगोलिक विस्ताराला अनुसरून बाजाराचे विकेंद्रीकरण होणे अपेक्षित होते, परंतु अद्याप तसे झालेले नाही. वीरशैव बँक,-नेहरूचौक-विठ्ठलमंदिर - लक्ष्मीमंदिर - बँक ऑफ इंडिया - हा परिसर गडहिंग्लज च्या आठवडी बाजाराचा मूळ परिसर होता. 1990 पर्यंत या मर्यादीत व्याप्ती मध्ये बाजार व बाजार पेठ होती. परंतु 1990 पासून आजतागायत मोठया वेगाने विस्तारणाऱ्या गडहिंग्लज शहराच्यावाढत्या लोकसंख्येमुळे वाहूतुकीमुळे बाजरादिवशी वाहतुकीची कोंडी ही समस्या गंभीर स्वरूप धारण करीत आहे. त्यामुळे गेली वर्षभर दसरा चौक ते वारणा बँक

परिसरात चार चाकी वाहतुकीला बाजारा दिवशी बंदी असते. त्यामुळे चर्च रोड वर वाहतुकीचा ताण वाढत आहे.या प्रश्नाचा सारासार विचार केला आसता निरीक्षण आणि अनुभवाच्या आधारे या प्रश्नाची उत्तरे शोधण्याचा प्रयत्न या पेपेरमध्ये करण्यात आला आहे.

उपाययोजना :

शहराच्या विविध भागात भाजीपाला विक्रीसाठी जागा उपलब्ध करून दिल्यास उपरोक्त समस्येवर काही प्रमाणात तोडगा निघू शकतो. यासाठी शहराच्या काही ठिकाणांच्या प्रायोगिक तत्वावर उपयोग करून या बाबतचे धोरणात्मक निर्णय घ्यावे लागतील. उदा – 'आनंद कॉलनी' (हॉटेल सूर्याच्या मागील बाजूस) किंवा 'दत्त मंदिर' (काजू बाग) अशा एखादया ठिकाणी एक दिवस बाजार भरविण्यात यावा. हा बाजार दु-3 ते 7 या वेळेसाठी असावा. 'आनंद कॉलनी' परीसरातील बाजारामुळे गांधीनगर,गुरव कॉलनी, आयोध्या नगर , कोड्ड कॉलनी,स्वामी कॉलनी,लोटस परिसर,अर्बन कॉलनी इत्यादी भागाची मोठी सोय होणार आहे. 'दत्त मंदिर' परिसरात बाजार भरल्यास साधना हायस्कूल परिसर, कोरगांवकर अपार्टमेंन्ट,शिवश्री कॉलनी,स्वराज्य कॉलनी,पाटील वसाहत,नवीन कुंभार वसाहत,काजू बाग, एम.एस.इ.बी.ऑफिस परिसर इत्यादी भागातील नागरिकांची सोय होणार आहे.

बुधवार किंवा गुरूवार असा एखादा दिवस हा या उपनगराच्या बाजारासाठी निश्चित करता येवू शकतो. शेजारी निपाणी शहरात दर गुरूवारी बाजार असतो. तेथे देखील गर्दी आणि वाहतुकीच्या कोंडीचा प्रश्न होता. त्यामुळे त्यांनी शहराच्या वाव्यय बाजूला असणाऱ्या 'आंबामार्केट' परिसरात दर रविवारी दुपारी भाजीपाला खरेदी विक्रीसाठी बाजार सुरू केला आहे. त्यामुळे गुरूवारच्या बाजाराचा शहरावरील ताण बराच कमी झाला आहे. निपाणी नगरपालिकेच्या धर्तीवर गडहिंग्लज नगरपालिकेने हा विचार करणेस हरकत नाही.

अशा प्रकारे उपनगरात विशिष्ट दिवशी – विशिष्ट वेळी – विशिष्ट ठिकाणी छोटे छोटे भाजीपाला बाजार भरविल्यास त्याचे अनेक फायदे होतील. रविवारच्या बाजाराची गर्दी कमी होण्यास मदत होईल. वाहतुकीची समस्या काहीप्रमाणात कमी होईल. उपनगरातील बाजारामुळे लोक वाहनाचा वापर कमी करतील. शहराच्या अस्ताव्यस्त (पोलिस स्टेशन परिसरात) वाढणारा बाजार थांबेल. उपनगरातील नागरीकांची विशेषता महिलांची सोय होईल. ग्रामीण भागातील भाजीपाला विक्री करणाऱ्या शेतकरी व व्यापारी यांना देखील व्यापारासाठी अनुकूलता निर्माण होणार आहे.

'आनंद कॉलनी' किंवा 'दत्त मंदिर' यापैकी एक ठिकाणी प्रायोगिक तत्वावर भाजीपाला बाजार सुरू केल्यानंतर अनुभवाच्या आधारे शहरातील इतर नवीन ठिकाणांचा शोध घेता येईल.

लक्ष्मी मंदिर परिसर आणि भाजीपाला खरेदी विक्री हा नागरिकांच्या आणि विक्रेते यांच्या ऋणानुबंधनाचा भाग आहे. गेली चार -पाच वर्षे (नवीन भाजी मंडई बांधकाम पूर्ण झाल्यापासून) या परिसरात भाजी विक्री बंद करण्याचा प्रयत्न प्रशासन करीत आहे. तथापि त्यास विक्रेत्यांचा विशेष विरोध होत आहे. त्यामुळे हा प्रयोग यशस्वी होत नाही. लक्ष्मी मंदिर परिसरातील भाजी पाला विक्री अनेक दशकापासून चालू आहे या परिसराशी विक्रेते आणि ग्राहक यांचे मानसिक,भौतिक,व्यवहारिक अशा अनेक बाबतीतचे ऋणानुबंध आहेत. त्यामुळे या परिसरात भाजी विक्री बंद करणे प्रशासनाला कठिण जात आहे. त्यामुळे येथील बाजारावर पूर्ण बंदी करण्याऐवजी दोन दिवस ठरवून त्याच दोन दिवशी केवळ तीन ते सात या वेळेत तेथे विक्रीसाठी संधी दयावी.

वरील प्रयोग केल्यास नगरपलिका भाजी मंडई मध्ये 12 तास विक्री सुरू राहील आणि उपनगरात व लक्ष्मीमंदिर परिसरात विशिष्ट दिवशी व विशिष्ट काळापुरती विक्री चालू राहिल्यास मंडईचे महत्त्व टीकून राहील.

ग्रामीण भागातील शेतकरी विक्रते मंडईतील बागवान (भाजीपाल घेवून विकणारे) ग्राहक यांच्यात हा समन्वयांचा मार्ग काढता येवू शकतो.

सदर पेपरमधील 'दत्त मंदिर' (काजू बाग) आणि 'आंनद कॉलनी' ही ठिकाणे केवळ एक कल्पना यावी म्हणून सूचवली आहेत. ठिकाण नेमके कोणते असावे, वेळ – दिवस कोणते असावेत, स्वरूप काय असावे,हे ठरविण्यासाठी नगरपालिकेने नगराध्यक्ष यांचे अध्यक्षतेखाली एक तज्ञ समिती गठीत करावी. यात विषयातील जाणकार, उपनगरातील नगरसेवक, विक्रेत्यांचे प्रतिनिधी, प्रशासनातील संबंधित अधिकारी व कर्मचारी यांचा समावेश असावा. या समितीने अभ्यासकरून उपनगरातील बाजारचे ठिकाण, दिवस आणि वेळ निश्चित करावी.

या प्रयोगामुळे रविवारच्या बाजारामुळे आणि सणाच्या पूर्वसंध्येला (मार्गशिर्ष – बुधवार – गुरूवार) गडहिंग्लज बाजारपेठत होणारी वाहतुकीची कोंडी कमी होण्यास मदत होणार आहे. सध्या रविवारीच्या बाजार दिवशी वाहन कोठे थांबवावे हा दुचाकी व चारचाकी गाडी असणाऱ्यांचा मोठा प्रश्न आहे. त्यामुळे अनेकवेळा वादाचे प्रसंग घडतात. उपनगरात बाजार झाल्यास त्या- त्या, भागातील लोक वाहनाविना बाजार करू शकतात.त्यामुळे प्रदुषण कमी होण्यास हातभार लागणार आहे.

संदर्भ :

१) विनायक चांदुगडे, पंचायत राज व नागरी स्वराज्य संस्था
२) गडहिंग्लज नगरपरिषद अहवाल 2017 - 18
३) www.google.map.co.in
४)www.census.2011.co.in/data/town

कुमारवयातील विद्यार्थ्यामध्ये सुसंवाद निर्मितीसाठी कृती आराखडा

प्रा. पाटील बाळगोंड दत्तात्रय
सहायक प्राध्यापक
दि.के.शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गडहिंग्लज

सारांश

महात्मा गांधी (Mahatma Gandhi, NCERT : Position Paper, National Focus Group On Education for Peace, 2006) म्हणतात, "If we are to teach real peace in the world we shall have to begin with children". याचा अर्थ तुम्हाला खरंच जगाला शांतता शिकवायची असेल, तर त्याची सुरवात मुलांपासून करा. कुमारवयातील विद्यार्थ्यामध्ये शांतता आणि सुसंवादाची निर्मिती केली तर भविष्यातील समाजामध्ये सुसंवाद निर्माण होईल या उद्देशाने संशोधकाने सुसंवाद निर्मितीसाठी कृती आराखडा विकसन केला आहे. कृती आराखडा विकसन केल्यानंतर इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांसाठी त्याची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी केली आहे. कृती आराखडा प्रत्यक्ष अंमलबजावणीनंतर विद्यार्थ्यांना सुसंवाद संकल्पना, सुसंवादाची गरज याबाबतची माहिती मिळाली त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांच्या दृष्टिकोन चाचणीतून सुसंवादाबाबतचा सकारात्मक दृष्टिकोन दिसून आला.

प्रस्तावना

Be Transformed Bible study नुसार (www.scatterthestones.co.uk/be-transformed.co.uk/be-transformed-bible-study/.) "Harmony is when you feel happy, Harmony is when people are all getting along together, Harmony is when people are nice to one another." याचा अर्थ सुसंवाद म्हणजे जेंव्हा आपणास आनंदाचा अनुभव येतो, जेंव्हा लोक एकमेकांसोबत राहतात आणि जेंव्हा लोकांचे एकमेकांसोबत छान असते.

Harmony या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ सुसंवाद असा होतो. Harmony हा शब्द Harmonia या ग्रीक शब्दावरुन तयार झाला आहे आणि Harmonia म्हणजे संगीतातील सर्वं घटकांचे परस्पर सहाय्याने एकत्रिकरण होय. संगीत सुसंवादाची ही संकल्पना मानवी वर्तनाला आणि मानवी अनुभवांना जोडली आहे. हा सुसंवाद दोन पातळयांवर असतो, एक स्वतःचा स्वताःशी सुसंवाद आणि दुसरा इतरांशी आपला सुसंवाद. स्वतःचा स्वताःशी सुसंवाद असणे म्हणजे आपल्या जीवनात समतोल असणे, स्वतःच्या रागावर, स्वतःच्या कृतीवर नियंत्रण असणे, आपण स्वतःला ओळखणे व आपले आपल्यावर प्रेम असणे होय, तर इतरांशी सुसंवाद किंवा मानवी जीवनातील सुसंवादात आपण एक आहोत या भावनेने समाजातील सर्व लोकांचे एकत्रिकरण, समाजातील प्रत्येक माणसाचा इतर माणसांशी संबंध ,एकत्रिकरणातून सर्वांनी शांततापूर्णं मार्गाने जीवन जगणे व स्वतःला स्वीकारुन शांततापूर्णं रितीने समतोल जीवन जगणे या बाबीचा समावेश होतो.

एकूणच सुसंवादात आनंद देणारी संपूर्णंता असते. मानवी जीवनातील प्रत्येक घटक आनंदाने राहावा यासाठी सुसंवादाची आवश्यकता असते. म्हणूनच सुसंवादाचा मूलभूत अर्थ सांगताना S. M. Inamullah, Enigma of Inter-faith Harmony म्हणतात की, "Harmony is about co-existence that means live and let live." म्हणजेच सुसंवादाचा संबंध सहअस्तित्व आहे ज्याचा अर्थ जगा आणि जगू दया असा आहे.

सुसंवाद या संकल्पनेत महत्त्वाचे तीन घटक येतात. त्यांची चर्चा आपल्याला खालीलप्रमाणे करता येईल.

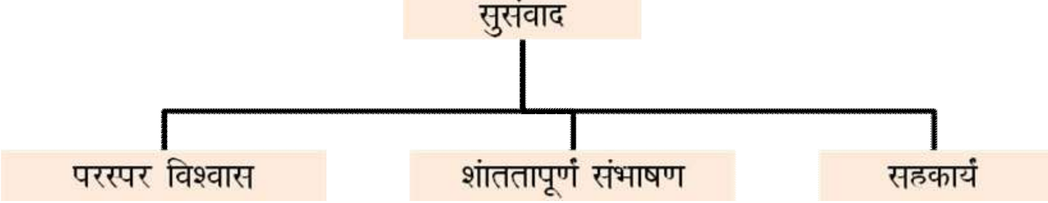

अ. परस्पर विश्वास (Mutual Trust)

Trust या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ to be assured म्हणजेच निश्चिती असणे किंवा खात्री असणे होय, तसेच विश्वास या शब्दाच्या शब्दकोशातील अर्थामध्ये सहकार्य, विश्वास व अंदाज करता येण्यासारखा अशा समानर्थी शब्दांचे एकत्रिकरण आहे. विश्वास म्हणजे जसे आपण आनंदी व समाधानी जगावे असे वाटते तसे इतरांनाही आनंदी व समाधानी जगण्याची गरज आहे, याबद्दल खात्री असणे, तसेच विश्वास म्हणजे दीर्घ काळाचे सहकार्य होय ज्यामध्ये प्रत्येकाची गरज ओळखली जाते.

परस्पर विश्वास म्हणजे एकमेकांची काळजी घेणे, एकमेकांची गरज ओळखून एकमेकांना सहकार्य करणे, इतरांचे ऐकूण घेण्याची इच्छा असणे, संयम असणे, एकमेकांत माहिती व विचारांची देवाण - घेवाण असणे व इतरांचा सकारात्मक हस्तक्षेप स्वीकारणे होय.

परस्पर विश्वासात एकमेकांतील नाते जे एकमेकांबद्दल खात्री देते आणि एकमेकांची काळजी घेते. त्याचप्रमाणे आपण आपल्या गरजा इतरांसाठी कमी करण्याची इच्छा व्यक्त करतो म्हणूनच विश्वासात आपण एकमेकांना मदत करतो व एकमेकांची ऐकण्याची इच्छा व्यक्त करतो.

ब. शांततापूर्ण संभाषण (Peaceful Communication)

शांततापूर्ण संभाषण हे विचार व भाषा यांचे एकत्रिकरण असून त्याचा उद्देश एका विशिष्ट कामाचा असतो आणि ते काम म्हणजेच इतरांबरोबर चांगले संबंध निर्माण करणे. शांततापूर्ण संभाषणात दयाळूपणा हवा; पण हा दयाळूपणा हृदयापासून हवा. इतरांसाठी काम करताना तुमचे कर्तृत्व म्हणून नव्हे, भीती किंवा शिक्षा म्हणून नव्हे, लाजेने नव्हे तर तो एक आनंदाने जीवन जगण्याचा भाग म्हणून करणे आवश्यक आहे.

शांततापूर्ण संभाषण म्हणजे एकमेकांतील संघर्ष टाळण्यासाठी व शांतता निर्माण करण्यासाठी एकमेकांतील संभाषणचा वापर होणे होय. त्याचप्रमाणे शांततापूर्ण संभाषणत आपले विचार व आपली भाषा यांचे, एकत्रिकरण आहे. याचा मुख्य हेतू म्हणजे इतरांबरोबर चांगले संबंध निर्माण करणे हा असतो.

एकूणच शांततापूर्ण संभाषण म्हणजे इतरांना समजून घेण्याचा मार्ग होय. शांततापूर्ण संभाषणात दयाळूपणा, ऐकून घेणे, आपली भावना, गरज व्यक्त करणे, प्रामाणिकपणे व इतरांचा आदर करणे या बाबी येतात.

क. सहकार्य (Help)

सहकार्य करणे किंवा मदत करणे म्हणजे एखाद्याच्या कामातील काही भाग स्वतः करणे किंवा एखाद्याचे काम सहज व्हावे यासाठी त्याला मदत करणे होय.

सहकार्य करणे हा माणसाचा नैसर्गिक गुणधर्म आहे. प्रत्येक माणसाला नाते निर्माण करण्यासाठी सहकार्य करणे आवश्यक आहे Stephen Small, helping others help themselves: A Self study Series, (1987) मध्ये असे म्हटले आहे की, "One of the primary goals of a helping relationship is helping others help themselves." याचा अर्थ मदतीच्या संबंधाचे एक प्राथमिक ध्येय म्हणजे इतरांनी स्वतःला मदत करावी यासाठी त्यांना मदत करणे होय. या दृष्टिने विचार करता, तुम्ही इतरांना मदत केली की तुम्हांलाही इतर मदत करतात. तुम्ही इतरांना मदत करता म्हणजे स्वतःलाच मदत करता, तुम्ही इतरांना मदत करुन तुमच्या जीवनात त्यांना स्थान देता. तुम्ही जेंव्हा इतरांना मदत करता तेव्हा तुमच्यातील इतरांच्या गरजांबाबतची संवेदनशीलता निर्माण करता, तुम्ही ऐकण्याची क्षमता वाढवता, तुम्ही अधिक स्विकारु शकता, इतरांचा विकास कसा करावा, हे शिकता आणि इतरांची काळजी घेण्याची क्षमता तुमच्यात येते.

मानव हा सामाजिक प्राणि आहे. तो एकटा राहूच शकत नाही कारण त्याला एकमेकांवर अवलंबून राहावे लागते. तो इतरांच्या बरोबर कसा राहतो, यावरच त्याचे व्यक्तिमत्व निश्चित होते आणि सलोख्याने एकत्र राहण्यासाठी आवश्यक असलेली कौशल्ये व मूल्ये रुजविण्यासाठी शिक्षणाची नितांत गरज आहे आणि हे शिक्षण कुमारवयातील विद्यार्थ्यांना दिल्यास त्यातून उदयाचा भावी नागरिक सुसंवादपूर्ण वर्तंन करणारा निर्माण होईल याचा विचार करुन संशोधकांने इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांचा सुसंवादाबाबतचा सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण करण्यासाठी कृती कार्यक्रमाचे विकसन करुन त्यांची अंमलबजावणी केली आहे.

समस्या विधान

इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये सुसंवाद निर्माण होण्यासाठी कृती कार्यक्रमाचे विकसन

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. सुसंवाद व संबंधीत घटकाच्या अनुषंगाने इयत्ता आठवीतील सर्व विषयांच्या पाठ्यपुस्तकांचे विश्लेषण करणे.
२. तज्ज्ञांच्या मार्गदर्शनाखाली सुसंवाद कृती कार्यक्रमाचा आराखडा अवकसित करणे.
३. सुसंवाद कृती कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करुन परिणामकारकता तपासणे.
४. सुसंवाद कृती कार्यक्रमाबाबत सहभागी विद्यार्थी व शिक्षकांच्या प्रतिक्रिया जाणून घेणे.

संशोधन परिकल्पना

१. सुसंवाद कृती कार्यक्रम इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांचे सुसंवादाबाबतचे ज्ञान वाढविण्यास परिणामकारक ठरतो.
२. सुसंवाद कृती कार्यक्रम इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांचा सुसंवादाबाबतचा दृष्टिकोन सकारात्मक करण्यास परिणामकारक ठरतो.

संशोधनाची कार्यपद्धती

अ. संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी दस्तऐवज विश्लेषण पद्धती व प्रायोगिक पद्धतीचा वापर केला. प्रस्तुत संशोधनात पाठ्यपुस्तकांतील आशय विश्लेषण डेव्हीस तंत्रानुसार पुढीलप्रमाणे करण्यात आले.

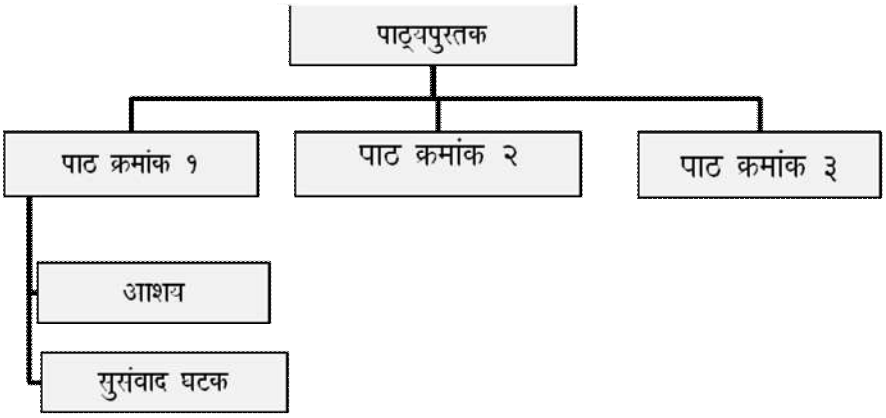

आ.क्र.१ डेव्हीस तंत्रानुसार पाठ्यपुस्तकांतील आशय विश्लेषण

संबंधीत पाठ्यपुस्तक विश्लेषण इयत्ता आठवी शिक्षक व संशोधक यांनी केले आहे.

१. **इयत्ता आठवी शिक्षकांकडून पाठ्यपुस्तक विश्लेषण** – सुसंवाद व संबंधित विविध घटक कोणकोणत्या पाठात येतात, याबाबतचा आढावा घेण्यासाठी इयत्ता आठवी शिक्षकांना सर्व विषयांसाठी प्रश्नावलीत देण्यात आला.

२. **संशोधकांने केलेले पाठ्यपुस्तक विश्लेषण** – इयत्ता आठवी शिक्षकांकडून सुसंवाद व सुसंवादाच्या विविध घटकांबाबत पाठ्यपुस्तक विश्लेषण झाल्यानंतर संशोधकाने संबंधित विश्लेषणाचा आधार घेऊन पाठ्यपुस्तक विश्लेषण केले.

असमान नियंत्रित गट अभिकल्प (The Non Equivalent Control Group Design)

प्रयोगासाठी नियंत्रित व प्रायोगिक असे गट तयार करताना इयत्ता आठवीतील कोणत्याही तुकडीतील काही विद्यार्थ्यांना वेगळे करणे अडचणीचे ठरु शकते, या कारणासाठी पूर्ण तुकडी निवडता यावी म्हणून असमान नियंत्रित गट अभिकल्पाचा वापर करण्यात आला आहे.

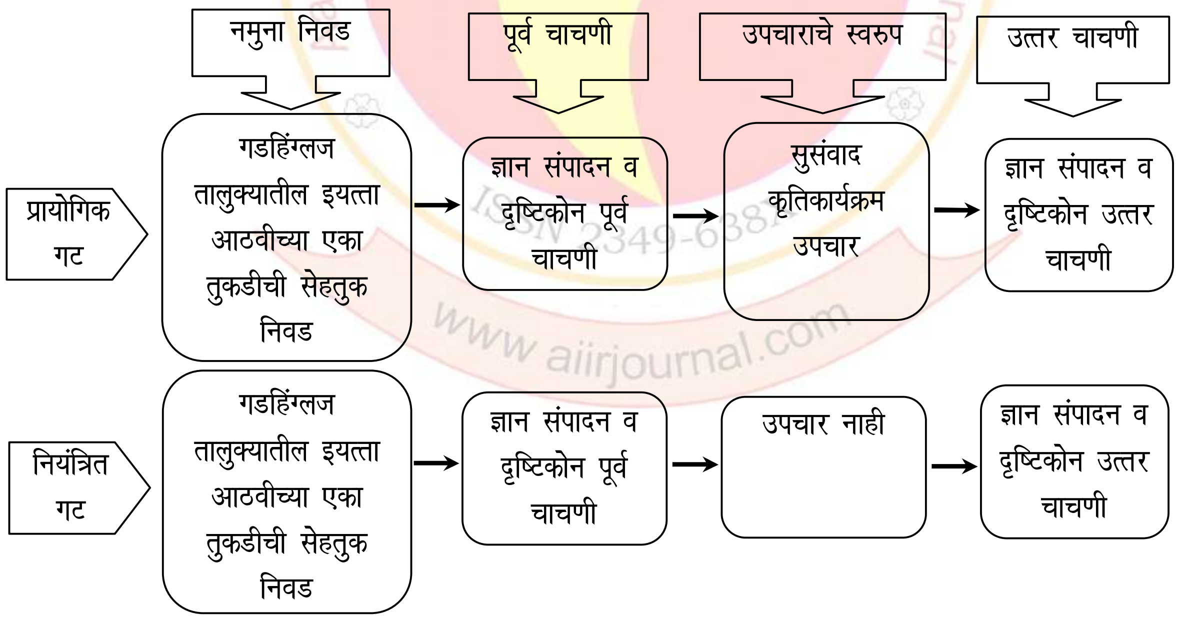

आ.क्र. २ प्रस्तुत संशोधनातील पूर्व चाचणी उत्तर चाचणी असमान गट अभिकल्प

कोल्हापूर जिल्हयातील गडहिंग्लज तालुक्यातील दोन वेगवेगळया शाळेतील इयत्ता आठवीच्या दोन तुकडयांची निवड करण्यात आली. त्यातील एका तुकडीला नियंत्रित गट व दुस–या तुकडीला प्रायोगिक गट असे सहेतुक ठरविण्यात आले. त्यानंतर दोन गटांना ज्ञान संपादन व दृष्टिकोन पूर्व चाचणी देण्यात आली. प्रायोगिक गटाला सुसंवाद कृती कार्यक्रम उपचार देण्यात आला, तर नियंत्रित गटाला कोणताही उपचार देण्यात आला नाही. उपचारानंतर दोन्ही गटांना ज्ञान संपादन उत्तर चाचणी व दृष्टिकोन उत्तर चाचणी देण्यात आली.

ब. संशोधनाची साधने

१. ज्ञान संपादन चाचणी

शांततेसाठी शिक्षण कृती कार्यक्रमात सहभागी विद्यार्थ्यांमध्ये सुसंवादाच्या ज्ञानाचे संपादन झाले का, याचे मूल्यमापन करण्यासाठी या साधनाचा वापर करण्यात आला.

२. दृष्टिकोन मापिका

सुसंवाद कृती कार्यक्रमात सहभागी विद्यार्थ्यांमध्ये सुसंवादाच्या दृष्टिकोनाचे मूल्यमापन करण्यासाठी या साधनाचा वापर करण्यात आला.

३. कृती कार्यक्रमात सहभागी विद्यार्थी व शिक्षकांसाठी प्रश्नावली

सुसंवादाच्या कृती कार्यक्रमाबाबत सहभागी विद्यार्थ्यांच्या व शिक्षकांच्या प्रतिक्रिया जाणून घेण्यासाठी या साधनाचा वापर करण्यात आला.

क. सांख्यिकीय विश्लेषण

प्रस्तुत संशोधनत प्राप्त झालेल्या माहितीचा अन्वयार्थ लावण्यासाठी मध्यमान समानतेची टी कसोटी या संख्याशास्त्रीय सूत्रांचा अवलंब खालीलप्रमाणे केला आहे.

शून्य परिकल्पना (H_0)१ – नियंत्रित गट व प्रायोगिक गटातील इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांच्या उत्तर चाचणीतील दृष्टिकोन मापिकेच्या गुणात लक्षणीय फरक नाही.

संशोधन परिकल्पना (H_1)१ – नियंत्रित गट व प्रायोगिक गटातील इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांच्या उत्तर चाचणीतील दृष्टिकोन मापिकेच्या गुणात लक्षणीय फरक आहे.

सारणी क्रमांक १

नियंत्रित गट व प्रायोगिक गट दृष्टिकोन मापिका उत्तर चाचणी गुणातील फरकाची सार्थकता

मध्यमान समानतेची टी कसोटी						
टी मूल्य	स्वाधीनता मात्रा	सार्थकता (द्विपुच्छ)	मध्यमान फरक	प्रमाण त्रुटी फरक	95 टक्के विश्वासांतर फरक	
					किमान	कमाल
-15.323	51.979	-000	-48.338	3.155	-54.668	-42.008

यावरुन असे म्हणता येते की, नियंत्रित व प्रायोगिक गटाच्या मध्यमान समानतेची टी कसोटीचे सार्थकता मुल्य (.०००) पी मुल्यापेक्षा ($P< 0.05$) कमी आहे. त्यामुळे संशोधन परिकल्पनेचा स्वीकार व शून्य परिकल्पनेचा त्याग म्हणजेच नियंत्रित गट व प्रायोगिक गटातील इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्याच्या उत्तर चाचणीतील दृष्टिकोन मापिकेच्या गुणात लक्षणीय फरक आहे.

संख्याशास्त्रीय विश्लेषणाबरोबरच सुसंवाद कृती कार्यक्रमात सहभागी असलेल्या शिक्षक व विद्यार्थ्यांच्या प्रतिक्रिया जाणून घेऊन त्यांचे गुणात्मक विश्लेषण करण्यात आले जे खालीलप्रमाणे आहे.

सहभागी विद्यार्थ्याच्या मतानुसार सुसंवादासाठी कृती कार्यक्रमातून सुसंवाद या संकल्पनेबाबत अधिकची माहिती समजली. सुसंवाद कृती कार्यक्रमातील अध्यापन संगणकाच्या माध्यमातून झाले त्यामुळे PPT व चित्रपटाच्या साहाय्याने आनंदी वातावरणात चांगली माहिती शिकायला मिळाली. पूर्वीच्या अध्यापनापेक्षा सुसंवाद कृती कार्यक्रमात कृती करण्याची संधी मिळाली, त्यामुळे कार्यक्रम खूप आवडला. तसेच जीवन सुसंवादपूर्ण कसे जगावे, जीवनात काय करावे व काय करु नये ही माहिती मिळाली.

संबंधीत शिक्षकांच्या मतानुसार सुसंवाद कृती कार्यक्रमातून दिलेली माहिती ही दृश्य स्वरुपात व सोप्या भाषेत असल्यामुळे विविध घटक विद्यार्थ्याना चांगले समजले. शिक्षकांच्या मतानुसार सुसंवाद ही आजच्या काळाची गरज आहे.त्यामुळे कार्यक्रम अत्यंत उपयुक्त व उद्बोधक आहे. त्यामुळे कृती कार्यक्रम भविष्यात शाळेत व्यवस्थापनाच्या सहकार्याने राबविणे आवश्यक आहे, ज्यामुळे विद्यार्थ्याच्यात सुसंवाद निर्माण होऊन त्यांच्यावर विविध संस्कार होतील.

अनुमान

१. सुसंवाद या घटकासंदर्भातील आशय इयत्ता आठवीच्या मराठी, हिंदी, इंग्रजी, इतिहास, नागरिकशास्त्र या पाठ्यपुस्तकात अधिक प्रमाणात, तर भूगोल, विज्ञान, गणित या पाठ्यपुस्तकात कमी प्रमाणात आढळतो.

२. सुसंवाद कृती कार्यक्रमामुळे इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांच्या परस्पर विश्वास, शांततापूर्ण संभाषण, सहकार्य या घटकाबाबतच्या ज्ञानात व दृष्टिकोनात सकारात्मक वाढ होते.

३. सुसंवाद कृती कार्यक्रमाबाबत सहभागी विद्यार्थ्यांच्या मतानुसार आनंदी वातावरणात प्रत्यक्ष कृती करत चांगली माहिती मिळाली.

४. सुसंवाद कृती कार्यक्रमाबाबत सहभागी शाळेतील संबंधीत शिक्षकांच्या मतानुसार प्रभावशाली पद्वतीने अत्यंत उपयुक्त माहिती विद्यार्थ्यांना मिळाली.

समारोप

माध्यमिक शिक्षण आयोगाच्या 1952 & 53 च्या अहवालात 'शिक्षण प्रक्रियेचे अंतिम ध्येय म्हणजे चारित्र्य आणि विद्यार्थ्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचे प्रशिक्षण होय.' असे म्हटले आहे. ('The supreme end of the educative process should be the training of the character and personality of students'. - The Report of the Secondary Education Commission of 1952–53) आज २१ व्या शतकातील सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय स्थितीचा विचार करता हे शिक्षणाचे ध्येय आपल्याला अधिक चांगल्या पद्धतीने साध्य करण्यासाठी आणि या ध्येयापर्यंत पोहचण्याचा मार्ग म्हणून आपणास निश्चितच सुसंवादाचा हा कृतिकार्यक्रम उपयुक्त ठरेल.

संदर्भ

१. भारत सरकार (१९८६) राष्ट्रीय शिक्षा नीती 1986, नई दिल्ली : मानव संसाधन विकास मंत्रालय, भारत सरकार (शिक्षा विभाग)
2- 6KILO.COM. (2014, November 27). Life Lessons sharing and respecting others [Video File]. Retrieved From https://www.youtube.com/watch?v=YNOnFsnjYhY
3- Best, J. W., Kahn, J. V. (2006). Research in Education. New Delhi : Prentice Hall of India Private Limited.
4- Coleman, P.T., M. Deutsch and E. C. Marcus (eds. 2014). The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice. John Wiley and Sons. Retrieved from as.wiley.com/
5- WileyCDA/Section/id-818315.html on September, 2016.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

डिजीटल इंडियाचा क्रीडा क्षेत्रातील विकासात सहभाग

पाटील मनिषा रामगोंडा
क्रीडा अधिकारी

प्रस्तावना

डिजीटल हा आजचा परवलीचा शब्द आहे. तंत्रज्ञानाच्या या युगात दररोज नवनवे बदल घडत आहेत. याच तंत्रज्ञानाचा युगात वापर विविध क्षेत्रात करून सर्व क्षेत्रांमध्ये आपला देशही प्रगती करत आहे. केंद्र शासनाने २०१५ साली डिजीटल इंडिया या योजनेचा शुभारंभ करून डिजीटल क्रांतीच्या दिशेने पाऊल टाकले आहे. त्यामुळेच शासकीय विभाग, बँकिंग क्षेत्र उद्योग विश्व, मनोरंजन, शिक्षण इतकेच नव्हे तर क्रीडा क्षेत्रही याला अपवाद राहीलेला नाही.

डिजीटल पर्वाने क्रीडा क्षेत्राचा विकासही अधिक चांगल्या पद्धतीने होत असून क्रीडा क्षेत्राशी संबंधित सर्वच घटकांना याचा फायदा होत आहे. त्यामुळेच खेळाडुंची कामगीरीही सातत्याने उंचावत असून दरवेळी नवनवे विक्रम प्रस्थापित होत आहेत. भारताचा अव्वल भालाफेकपटू नीरज चोप्रा याने प्रथमच भालाफेक या प्रकारात राष्ट्रकुल व आशियाई स्पर्धेत पदक प्राप्त केले असून त्याने कारकिर्दीच्या सुरूवातीला मोबाईलमध्येच व्हिडिओज पाहून भालाफेकीचे तंत्र आत्मसात केल्याचे वृत्त राष्ट्रकुल स्पर्धेच्या दरम्यान प्रसिध्दी माध्यमांमध्ये झळकले होते. त्यामुळे क्रीडा क्षेत्रात खेळाडूंच्या गुणवत्तेला आता नवे आयाम मिळू लागले आहेत अशी भावना क्रीडाप्रमीमध्ये निर्माण झाली आहे. डिजीटल साधनांमध्ये खेळाडूंच्या हालचाली टिपून त्यांचे Analysis करणाऱ्या डिजीटल कॅमेरांबरोबरच त्यांच्या कामगिरीचे मुल्यमापन करणारी ॲप्स, स्पर्धेच्यावेळी Score मोजणारी ॲप्स यासर्वांमध्ये डिजीटलीकरणामुळे अचुकता आलेली दिसते.

डिजीटल इंडियाचा क्रीडा क्षेत्रातील विकासात सहभाग →

१. खेळातील शास्त्र व डिजीटलायझेशन
२. प्रशिक्षणातील डिजीटल माध्यमांचा सहभाग
३. क्रीडा क्षेत्रातील बदल पोहचविण्याचे माध्यम
४. क्रीडा संघटना व डिजीटल माध्यमे
५. डिजीटल पर्वात क्रीडा प्रशासनाचा सहभाग
६. स्पर्धा आयोजनातील डिजीटलायझेशन
७. फिटनेस इंडस्ट्रीचे डिजीटलायझेशन

१. खेळातील शास्त्र व डिजीटलायझेशन

क्रीडा क्षेत्र हे मुळातच सर्वांना वाटते तसे लहान मुलांचा खेळ नव्हे. आपण जितक्या सहजतेने खेळांकडे खेळ म्हणून पाहतो तसेच हे क्षेत्र नसून यामध्ये विज्ञान सामावलेले आहे. प्रत्येक खेळाचे नियम, खेळ खेळण्याच्या पद्धती यामागे जसे विज्ञान आहे. तसेच भौतिक शास्त्र, जीवशास्त्र, वैदयकीय शास्त्र व मानसशास्त्र यासर्वांची जोड सर्वच खेळांना लाभली आहे. खेळाडूंच्या हालचालींना जशी मेकॅनीक्सची जोड आहे, तशी खेळातील विविध साधनांना (उदा. बॅट, बॉल, रॅकेटस्) न्यूटनचे नियम लागू आहेत. क्रीडा मानसशास्त्र जसे खेळाडूंच्या मानसिक जडणघडणीत उपयोगी पडते. तसे आहारशास्त्र शारीरिक उर्जेसाठी महत्त्वाचे ठरते. शरीर रचना शास्त्र खेळासाठी जितक महत्त्वाचे तशाच सरावाच्या पद्धतीही महत्त्वाच्या. यासर्व शास्त्रीय नियमांना प्रत्यक्षात उतरविण्यासाठी व त्याचा वापर खेळाडूंच्या सरावात करण्यासाठी डिजीटल साधनांनी महत्वाची भूमिका पार पाडली आहे. मानसशास्त्राच्या विविध पद्धतींचा सराव करण्यासाठी आज अनेक ॲप्स उपलब्ध आहेत. तसेच आज डिजीटल कॅमेरे खेळाडूंच्या हालचाली टिपून त्यांचे अचूक मुल्यमापन करण्यात प्रशिक्षकांना मदत करत आहेत. प्रो कबड्डीसारखा कार्यक्रम लोकप्रिय होण्यामध्येही डिजीटल माध्यमांचा वाटा मोठा आहे.

२. प्रशिक्षणातील डिजीटल माध्यमांचा सहभाग

विविध खेळ प्रकारांची शास्त्रीय माहिती देणाऱ्या अनेक वेबसाईट्स आज इंटरनेटवर उपलब्ध आहेत. यातील बरीचशी माहिती या साईटसूवर मोफत उपलब्ध असते तर अद्ययावत माहिती देणारे काही Paid Courses उपलब्ध आहेत. उदा.जलतरण या खेळाच्या ASCA सारख्या संस्थेमार्फत swimmingcoach.org ही वेबसाईट उपलब्ध करून दिली असून त्यावर जलतरणाशी संबंधीत लेख तसेच यावरच प्रशिक्षकांसाठी अनेक कोर्सेस ही उपलब्ध आहेत याचा फायदा ग्रामीण भागातील खेळाडू व त्यांच्या प्रशिक्षकांना होत असून या माध्यमातून खेळाडूंचे प्रशिक्षक अद्ययावत माहितीने समृद्ध झाले आहेत. यामुळेच ग्रामीण भागातील खेळाडूंनीही अनेक खेळांत राष्ट्रीय स्तरापर्यंत मजल मारली आहे. आज ग्रामीण भागातही मोबाईलमुळे इंटरनेट सुविधा पोहचली असून त्यामुळे मोबाईलचे विविध फिचर्स व ॲप्स प्रशिक्षणात उपयोगी पडत आहेत. उदा. द्यायचे झाल्यास या आधीही प्रशिक्षकाला आदर्श हालचाली नेमक्या कशा असतात याचे ज्ञान होते परंतु प्रत्यक्ष मैदानावर खेळाडुंच्या हालचाली कशा होतात हे त्या खेळाडुला दाखविणे शक्य होत नव्हते. आता मोबाईल कॅमेरामध्ये

खेळाडूच्या सरावावेळचे रेकॉर्डिंग करता येते. तसेच यु टयुबच्या आधारे त्या खेळातील आंतरराष्ट्रीय विजेत्यांचे स्पर्धेचे रेकॉर्डिंग त्या खेळाडूला दाखविता येते. त्यामुळे खेळाडूलाही स्वतःच्या हालचाली यामध्ये तुलना करून त्यातून सुधारणा करणे शक्य झाले आहे.

३. क्रीडा क्षेत्रातील बदल ग्रागीण भागात पोहचविण्याचे प्रभावी माध्यम

तंत्रज्ञानाप्रमाणेच क्रीडा क्षेत्रही सतत बदलत राहणारे क्षेत्र आहे. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर जागतिक स्पर्धा, ऑलिम्पिक स्पर्धा यामध्ये अत्त्युच्य कामगिरी करण्याकरिता जगभर प्रयत्न व संशोधन सुरू असते. त्यामुळे आज प्रचलित असलेली सरावाची एखादी पद्धत काही दिवसांनी आऊटडेटेड ठरते. संबंधित खेळाच्या जागतिक महासंघाकडून नियमावलीमध्येही बदल होत असतात. असे बदल जागतिक स्तरावरून भारताच्या ग्रामीण भागात पोहोचायला यापूर्वी खूप वेळ लागायचा. मात्र आज असे बदल खूप कमी कालावधीत इंटरनेटच्या माध्यमातून वेबसाईटस्, यु टयुब, सोशल मिडीयाद्वारे पोहोचतात व खेळाडूंनाही त्यानुसार सरावात बदल करून आपली कामगिरी सुधारता येते.

४. क्रीडा संघटना व डिजीटल माध्यमे

प्रत्येक खेळाचा प्रसार व प्रचार करण्यासाठी त्या खेळाचे नियम बनविण्यासाठी व एकूणचा त्या खेळाला विशिष्ट दर्जा मिळवून देण्यासाठी त्या खेळाची संघटना जागतिक, राष्ट्रीय, राज्य व जिल्हा पातळीपर्यंत काम करत असते. यापैकी जवळपास सर्व जागतिक महासंघाच्या स्वतःच्या वेबसाईटस् आहेत, ज्यावर त्याखेळाविषयीची अद्यायावत माहिती मिळू शकते. भारतातही बहुतांश राष्ट्रीय संघटनांच्या अधिकृत वेबसाईटस् आहेत. अर्थात महाराष्ट्रातील राज्य संघटनाही आधुनिक तंत्रज्ञानापासुन दुर नाहीत. प्रत्यक्ष मैदानावर काम करत असतानाच खेळाचा प्रचार आणि प्रसार डिजीटल पद्धतीने करण्यात अनेक राज्य संघटना अग्रेसर आहेत. यामध्ये mbasso.in ही महाराष्ट्र बॅडमिंटन असोसिएशनची वेबसाईट असून त्यावर खेळाडुंचे मानांकन, स्पर्धा नियमावली बरोबरच आगामी वर्षभराच्या स्पर्धांचे वेळापत्रकही उपलब्ध आहे. त्यामुळे शासन तसेच जिल्हा संघटना यांच्याशी समन्वय साधणे सोपे होते व ग्रामीण भागातील खेळाडुही आपल्या स्पर्धांचे व सरावाचे नियोजन योग्य पद्धतीने करू शकतो. कबड्डी, खो खो सारख्या देशी खेळांच्या राज्य संघटनांच्या वेबसाईटस् इंटरनेटवर उपलब्ध आहेत.

५. डिजीटल पर्वात क्रीडा प्रशासनाचा सहभाग

महाराष्ट्रात केवळ क्रीडा संघटनाच नव्हे तर शासनाचा क्रीडा विभागही डिजीटल साधनाचा वापर करून गतिमान होत आहे. भारतीय शालेय खेळ महासंघाने सुमारे सात - आठ वर्षाच राष्ट्रीय स्पर्धेतील राज्याच्या संघांची नोंदणी ऑनलाईन पद्धतीने सुरू केली. त्यामुळे राष्ट्रीय स्पर्धांच्या आयोजनामध्ये सुसुत्रता व पारदर्शकता आली. यातूनच प्रेरणा घेऊन राज्यातही खेळाडूंची नोंदनी प्रक्रिया ऑनलाईन करण्यात आली आहे. यापूर्वी खेळाडूंची नोंदणी, प्रवेश फी भरणे, पुढील स्पर्धेसाठी निवड झाल्यानंतर त्यांचे आदेश प्राप्त करून घेणे इ. साठी वारंवार कार्यालयात यावे लागत असल्याने क्रीडा शिक्षकांची चांगलीच दमछाक होत असे. मात्र आज क्रीडा शिक्षकांन खेळाडूंची नोंदणी शाळेतच बसून करता येते. तसेच एका खेळाडूची एकदा नोंदणी झाल्यानंतर त्याची पुन्हापुन्हा दरवर्षी नोंदणी करण्याची आवश्यकता नसल्याने शिक्षकांचे काम सोपे झाले आहे. विविध स्पर्धांचे निकाल, पुढील स्तरावरील स्पर्धांची माहिती, त्याचे आदेश देणे, स्पर्धेच्या वेळापत्रकातील बदल या सर्वांची माहिती सर्व शाळांपर्यंत देण्यासाठी क्रीडा विभागामार्फत व्हॉट्सअॅप व ब्लॉग यांचा वापर करण्यात येत आहे. व्हॉट्सअॅप ग्रुपच्या माध्यमातून क्रीडा शिक्षकांशी संवाद साधणे सोपे झाले असून विविध योजनांचे अर्ज, उपक्रमांची माहिती विविध जिल्ह्यांमध्ये ब्लॉगद्वारे देण्यात येते. क्रीडा क्षेत्रात मानाच्या समजल्या जाणाऱ्या शिवछत्रपती क्रीडा पुरस्कारासाठी प्रस्ताव सादर करण्यासाठी स्वतंत्र ऑनलाईन सेवा देऊन क्रीडा विभागाने गुणवंत खेळाडूंची सोय केली आहे.

६. स्पर्धा आयोजनातील डिजीटलायझेशन

प्रत्यक्ष स्पर्धा आयोजनामध्येही डिजीटल साधनांनी आमुलाग्र बदल घडवले असून अनेक खेळांमध्ये स्पर्धेचे लॉटस, गुणांकन, खेळांचे निकाल, रॅकिंग इ.साठी विविध डिजीटल साधनांचा वापर करण्यात येत आहे. नुकत्याच बालेवाडी, पुणे येथे पार पडलेल्या खेलो इंडिया युथ गेम्सच्या यशस्वी आयोजनांमध्ये विविध डिजीटल माध्यमांची मोलाची मदत झाली. स्पर्धेत सहभागी स्पर्धक, त्यांचे पालक व प्रशिक्षकही डिजीटल साधनांच्या वापरात मागे नसल्याचे जाणवते. क्रिकेटसारख्या लोकप्रिय व अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाने परिपूर्ण असणाऱ्या खेळात तर स्थानिक संघांकडून cricket scorer सारखे अॅप स्वतःचा धावफलक पाहण्यासाठी वापरले जाते.

७. फिटनेस इंडस्ट्रीचे डिजीटलायझेशन

केवळ स्पर्धात्मक क्रिडा प्रकारच नव्हे तर क्रिडा क्षेत्राचा अविभाज्य भाग असलेल्या फिटनेस इंडस्ट्रीनेही तंत्रज्ञानाला आपलेसे केले आहे. आज फिटनेसच्या बाबतीत शहरी भागापासून ग्रामीण भागापर्यंत जागरूकता निर्माण करण्यामध्ये सोशल मिडियाचा वाटा खूप मोठा आहे. विविध अॅप्स, युटयुबचे चॅनल्स, ब्लॉगस् व वेबसाईटस्च्या माध्यमातून योगापासून झुम्बापर्यंत सर्व प्रकारचे व्यायाम प्रकार आत्मसात करणे सोयीस्कर बनले आहे. फिटनेस मोजण्यासाठीही अनेक अॅप्स उपलब्ध आहेत.

समारोप

डिजीटल माध्यम हे दुधारी शस्त्र असल्याचे अनेक प्रसंगातून वारंवार अधोरेखीत होते. त्यामुळेच त्याचा वापर विचारपूर्वक व आवश्यकतेनुसार करणे ही आपली जबाबदारी आहे. आणि याच डिजीटल तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने क्रीडा क्षेत्रही अधिकाधिक समृद्ध होईल अशी अपेक्षा आहे.

संदर्भ

१. https://yas.nic.in/sports/khelo-india-national-programme-development-sports-0

महासत्ताक भारतातील बदलांचे संमिश्र पडसाद

पाटील निलम
संशोधक विद्यार्थी
शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर

भारताला महाशक्तीशाली बनविण्याचे कलामांचे स्वप्न त्यांनी India 2020 A Vision For The New Millennium या ३०० पानांच्या पुस्तकात १३ घटकांतून मांडले आहे. भारताचे राष्ट्रपती डॉ.ए.पी.जे.अब्दुल कलाम यांनी या पुस्तकामध्ये विकसित भारतासाठी भविष्याच्या अनेक तरतूदीसह कृती आराखडे सांगितले आहेत. इतर विकसित देशाप्रमाणे भारतही विकसित देशांच्या यादीत कशाप्रकारे पोहोचेल यासंदर्भातील उपाय-योजना या पुस्तकामध्ये कलाम नोंदवतात.

कलामसर हे पुस्तक एका दहा वर्षाच्या मुलीला समर्पित करतात. कारण एका कार्यक्रमामध्ये कलामसर त्या दहा वर्षाच्या मुलीला तिच्या ध्येयाबद्दल विचारताच ती म्हणते "I want to live in a developed India !" मला विकसित अशा भारतामध्ये राहायचे आहे. India २०२० या पुस्तकामध्ये प्रगत भारताच्या भविष्यकालीन शक्यतांच्या बदलांच्या खूप अशा सांख्यिकीय माहिती आणि आकडेवारी यासंदर्भात स्पष्टीकरण दिले आहे. विकसित भारताच्या ध्येयाबद्दल कलाम यामध्ये चर्चा करतात. भारताच्या प्रगतीसाठी कलामसर विज्ञान आणि तंत्रज्ञानावर भर देतात कारण ते Knowledge is superpower असे मानतात. शेती आणि त्यावरील प्रक्रिया, कृषी व्यवसाय, रासायनिक उद्योगधंदे, मानवी आरोग्य, बेरोजगारी आणि उद्योगधंदे, नोकरी. अशा अनेक घटकांची यामधून भविष्यकालीन तरतूदीसह चर्चा झालेली दिसून येते. शेवटच्या प्रकरणामध्ये भारत विकसित करण्यासाठी आपली जबाबदारी यावर कलाम प्रकाश टाकतात.

भारत महासत्ता होण्याच्या मार्गावर असताना अनेक प्रकारच्या बदलांना सामोरे जावे लागत आहे. अनेक आव्हानांना पेलावे लागत आहे. काही ठिकाणी यश तर काही ठिकाणी अपयश अशाप्रकारे संमिश्र पडसाद उमटत आहे पण तरीही मिळेल ते पदरी घेऊन महासत्ता होण्याचे स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी भारत पुढे पुढे झेपावत आहे. काही ठिकाणी हे झेपावणं भरधाव वेगवान दिसून येते तर काही बाबतीत यामध्ये कासवाच्या गतीने बदल झालेले दिसून येतात.

शिक्षण, अर्थकारण, राजकारण, समाजकारण, साहित्य सांस्कृतिक अशा सर्वचबाबतील बदलांच्या जाणीवा उणीवा दिसून येतात.

शिक्षण :

आज आपण पाहतो इयत्ता १ ली तील विद्यार्थी संगणकावर अभ्यास करतो. खरोखरच हा बदल उल्लेखनीय म्हणावा लागेल. १ ली, २री, ३री तील मुलं सर्रास इंग्रजी, हिंदी अस्खलितपणे बोलताना दिसतात त्याचवेळी मराठी बोलत असताना नेमका शब्द शोधण्याचा, आठविण्याचा केविलवाणा प्रयत्न करीत असतात. आणि यातूनच हिंग्लिश व मिंग्लिश भाषा निर्माण झाल्या. आज कला शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना अभ्यासासाठी उपयोजित मराठीचा भाग अध्यापनासाठी आहे जेणेकरुन विद्यार्थ्यांना या भाषिक कौशल्याबरोबरच व्यावसायिक ज्ञान मिळवून स्वावलंबी बनता येईल उपयोजित अभ्यासक्रमामध्ये दूरदर्शन, आकाशवाणी, लेख-अग्रलेख मुलाखत-तंत्र, सूत्रसंचालन, चित्रपट, सादरीकरण, जाहिरात, बातम्या, इत्यादी घटकांच्या अभ्यासातून विद्यार्थ्यांना प्रवाहाबरोबर राहून आत्मनिर्भर बनता येईल. सद्यास्थितीला युवकवर्गाचा कल अभियांत्रिकी, वैद्यकीय शिक्षण व्यवस्थापनविद्या या ज्ञानशाखांकडे असलेला दिसून येतो. व्यवसायाभिमुख ज्ञानशाखांचे अध्यापन करण्याच्या संस्थाही निघालेल्या आहेत त्यामध्ये कॉम्प्युटर, इन्फर्मेशन टेक्नॉलॉजी, फॅशन टेक्नॉलॉजी, डिझाईन, ॲडव्हर्टाईजिंग, जर्नालिझम, केटरिंग, इव्हेंन्ट मॅनेजमेंट, फिल्म आणि टेलिव्हिजन इत्यादी हे सगळे व्यवसायीक अभ्यासक्रम इंग्रजीतून असल्यामुळे जरी पालक व विद्यार्थ्यांना त्याची भिती वाटत असली तरी मिळेल ती नोकरी व व्यवसाय स्वीकारण्या शिवाय त्यांच्यापुढे दुसरा पर्याय उरत नाही.

महासत्ताक भारतातील अनेक बदलापैकी हा एक बदल म्हणावा लागेल

साहित्य

साहित्यातील नवे नवे प्रवाहांची निर्मिती होणे ही काळाचीच गरज बनली आहे ८० च्या दशकापर्यंत भारतीय मुल्यावर आधारित विषयांवर साहित्य निर्मिती होत असे परंतु ९० नंतर नव्वदोत्तरी साहित्यामध्ये खाजगीकरण, उदारीकरण, जागतिकीकरण यातूनच निर्माण झालेल्या चंगळवादी व दिशाहीन माणसांची वैचारिक गोंधळाची स्थिती इत्यादींची प्रतिबिंबे साहित्यातून उमटताना दिसतात. उदा. कवी प्रवीण बांदेकर खेळ खंडोबाच्या नावानं या कवितेत सांस्कृतिक प्रश्नच उपस्थित करतात कवी लिहितात.

भेदरलेल्या माणसांना कळत नाहीये.

आजच्यापुरतंच जगावं की आतापुरतंच
आपल्यापुरतंच जगावं की स्वत:पुरतंच
किंवा जगण्यासाठीच असावं की आहोत म्हणून जगावं

हे आपलेच अवयव की ब्रॅन्डेड प्रॉडक्टस् हरवलेयत ज्यांचे स्पर्श, रंग, चवी आणि वास.

साहित्याच्या माध्यमातून अशा प्रकारचे काही नवे संदर्भ आलेले दिसून येतात. सिध्दार्थ रामटेके यांची कादंबरी ‘भारत सेल होताना’ यामध्ये कोकणामध्ये उभारण्यात येणाऱ्या ‘एन्रॉन’ प्रकल्पाबद्दल लिहिले आहे. कवी श्रीधर तिळवे यांची ‘रंगीबेरंगी’ प्रसारमाध्यम हे कवितासंग्रह तसेच सचिन केतकर यांचे ‘इंटरनेटचे मोहजाल’, हा कविता संग्रह तसेच दिवटे यांचे ‘शॉपिंग मॉल’ सलील वाघ यांच्या ‘कार्पोरेट कंपन्यांचे जग’ नारायण सुमंतांच्या डिश ॲन्टेना, भारनियमन इत्यादी शिर्षकातून आपणास महासत्ताक भारताचे बदलते संदर्भ विषय दिसून येतात. आज साहित्यामध्ये अनेक प्रश्नांना मांडण्यात येत आहे. साहित्य हे समाजाचे प्रतिबिंब असते अस्वस्थ मनाचा तो हुंकार असतो स्वतंत्र भारतामध्ये अनेक स्थित्यंतरे झाली चांगले वाईट परिणाम अनुभवास मिळाले.

यासंदर्भात अरुण काळे यांच्या कवितेतून वास्तव पाहावयास मिळते कवी म्हणतो.

‘तिकडे रंगात सूट नाही
ते रेड इंडियन हे आदिम
ते जिप्सी हे भटके
तिकडे तुच्छता, इकडे अस्पृश्यता
अर्थात : मनात
तिकडे कुंपण इकडे गावकूस
अर्थात : अदृश्य’

वर-वर उदार डंके खुल्या समुद्राचे गेट बंद नेमके

वरील कवितेतून कवी वैश्विक अन्याय व्यक्त करतो आजही भारतातील दलितांच्या वाट्याला हे दु:ख आले आहे. ही कविता समाजवास्तवाची जाणीव करुन चिंतनप्रवृत्त करते. महासत्ताक भारतातील वास्तवता मराठी साहित्यातील कथा, कादंबरी, कविता, नाटक इत्यादी सर्वच साहित्यप्रकारातून स्पष्ट होत आहे. आज भारतामध्ये अजूनही अन्न, वस्त्र, निवारा या मूलभूत गरजांसाठी कोट्यवधी जनता वंचित आहे, अज्ञान निरक्षण, लोकसंख्या, दारिद्रय जातीयवाद, दहशतवाद धर्मांधता, अंधश्रध्दा स्त्रीभ्रणहत्या, व्यसनाधीनता या अनेक समस्यांनी भारतीय समाज ग्रासलेला आहे. या सर्वांचे प्रतिबिंब मराठी साहित्यामध्ये दिसून येते.

आज ‘शायनिंग इंडिया,’ भारत एक महासत्ता, ग्लोबल इंडिया, ग्लोबल खेडी, रोझ सिटी आणि ग्लोबल कंपनी, ग्लोबल ॲकॅडमी असे अनेक नवे शब्दप्रयोग आपणास भयचकित करताहेत या ग्लोबल वॉर्मिंग मध्ये सामान्य माणूस पुरता भरडून निघत आहे.

परकीय नवनव्या कंपन्या आदिवासी भागात सुरु होतात. आणि त्या कारखान्यातील प्रदूषणामुळे आदिवासींचाच बळी घेतात. ‘सेझ सिटी’ साठी अल्पभूधारकाला उध्वस्त व्हावे लागते.

विकसनशील भारताला अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे. जागतिकीकरणाच्या मोहजालात शेतकरी, शेतमजूर, संगणक निरक्षर, श्रमिक, अल्पभूधारक, दलित, आदिवासी भटके, इत्यादी वर्ग भरडले जात आहेत. भारतातील विषम अर्थव्यवस्था हे त्याचे कारण दिसून येते श्रीमंत वर्ग अधिकच धनवान होत आहे आपला पैसा गुंतवायचा कुठे ? हा प्रश्न एकीकडे व एकीकडे आपल्या प्राथमिक गरजा अन्न, वस्त्र निवारा देखील पूर्ण करु न शकणारी गरीब जनता ही विषम अर्थव्यवस्था दिसून येते.

चित्रपट –

अनेक चित्रपटामधून सद्यस्थिती, ज्वलंत प्रश्न, वास्तव यांचे चित्रण झालेले दिसून येते त्यापैकीच ‘नटसम्राट’ या चित्रपटामधून वृध्दांची शोकांतिका वर्णन केली आहे. आज पैशाच्या मागे धावल्यामुळे नातेसंबंधामध्ये दुरावा निर्माण होत आहे.

केवळ आवड म्हणून कुत्रा पाळणारे कुटुंब कुत्र्यावर लाखो रुपये खर्चते परंतु वृध्द आईवडिलांना सांभाळण्याचा प्रश्न निर्माण होऊन त्यांना वृध्दश्रमात सोडतात हे वास्तव आहे. विकसित राष्ट्रातील नैतिकमूल्ये ऱ्हास पावलेली आहेत. त्याचेचे हे उदाहरण आहे.

साहित्याप्रमाणे चित्रपटामधून समाज प्रतिबिंब दिसून येते. उदा. थ्री इडियटस् मधून फोटोग्राफीचा छंद जोपासणारा युवक आईवडीलांच्या इच्छेसाठी मन मारुन इंजिनिअरिंगचा अभ्यास करतो ज्यात त्याला कधीही यश, आनंद मिळत नाही. तर त्याचाच मित्र अभ्यास, अपयशाचा ताण सहन न झाल्यामुळे आत्महत्या करतो प्रस्तुत चित्रपटामध्ये भ्रष्ट अशा शिक्षणव्यवस्थेचे चित्रण आले आहे.

ॲसिड हल्ला करणाऱ्या युवकाला विरोध करणाऱ्या एका धाडसी मुलीला संपूर्ण आयुष्यभर न्यायासाठी संघर्ष करावा लागतो ‘आखिरा’ सारख्या चित्रपटातून हे वास्तव चित्रित झाले आहे. चित्रपटाच्या शेवटी नायिकेला मनोरुग्ण ठरवून तुरुंगात डांबले जाते. या

चित्रपटातून समाजातील स्वैराचारी वृत्ती, पुरुषाबद्दल आवाज उठविणाऱ्या स्त्रीयांचा आवाज आजही दाबला जातो हे दाखविण्यात आले आहे आणि ही वस्तूस्थिती आहे.

'दि सिक्रेट सुपर स्टार' या चित्रपटामध्ये आपला गाण्याचा छंद जगासमोर व्यक्त करण्यासाठी एका शाळकरी मुलीला बुरखा घालावा लागतो कारण काय तर मुलीचे गाणे बापाला मान्य नसते. शेवटी बापाच्या जाचाला कंटाळून आणि शिक्षणाने व्यक्तिस्वातंत्र्याची जाणीव झालेली शाळकरी मुलगी चक्क आपल्या आईला आपल्या बापापासून घटस्फोट मिळून देते आईवडीलांच्या घटस्फोट घडवून आणणाऱ्या मुलीच्या कृत्याला महासत्ताक भारतातील घडलेली क्रांती म्हणावी का ? किंवा अशी वेळ त्या कुटुंबावर आली म्हणून त्या कुटुंबावरील ही शोकांतिका म्हणावी असा प्रश्न उरतो.

अशा अनेक चित्रपटामधून महासत्ताक बनण्याच्या मार्गावरील भारतातील विरोधाभासात्मक चित्रण पाहता येईल. पद्मावत, बाजीराव मस्तानी, मनकर्निका यासारख्या चित्रपटामधून समर्थपणे ऐतिहासिक स्त्रियांचा संघर्ष दाखविण्यात आला आहे. या चित्रपटातील संघर्ष पाहून छाती अभिमानाने फुलून येते परंतु त्याचवेळी महान भारतीय संस्कृतीत स्त्री ही दुय्यमच राहिली हे स्पष्ट होते.

निवडणूकीच्या पाश्वभूमीवर एखाद्या सुंदर स्त्रीला तिच्या चेहऱ्याकडे बघून मते मिळतील अशी टीका जर तिच्यावर होत असेल तर स्त्रीला मागे ओढणाऱ्या पुरुषप्रधान संस्कृतीच्या संकुचित मनाचे दर्शन घडते. ९२ व्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाच्या नियोजित उद्घाटक नयनतारा सहगल यांचे आमंत्रण रद्द करणे म्हणजे अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याची गळचेपी म्हणावी लागेल.

समारोप –

भारत महासत्ता होणार असे आपणच घोषित करतो. संगणक, माहिती तंत्रज्ञान यांचा झपाट्याने होणारा प्रसार त्यात भारतीय युवकांचा मोठा सहभाग सिलिकॉन व्हॅलीमध्येही हेच भारतीय युवक आहेत. तसेच आपला आर्थिक वाढीचा, विकास दर सारखा वाढत आहे, खुली अर्थव्यवस्था खुली बाजारपेठ असा मोकळेपणा असल्याने खूप काही घडते, घडणार आहे अर्थात महासत्ता होणारच ! परंतु ही महासत्ता कुणाची कुणावर असेल ? आर्थिक विकासदर दरडोई उत्पन्न यामध्ये केवळ विषमताच दिसते अमर्त्य सेन यांच्या शब्दात सांगायचे तर, ''एक भारत 'कॅलिफोर्निया' चे संपन्न जिणे जगत आहे, तर दुसरा आफ्रिकेतल्या सहारा प्रदेशातील देशासारखे वाळवंटी जिणे जगत आहे'' अशी विषम अर्थव्यवस्था दिसून येते.

राष्ट्रीय एकात्मता काळाची गरज

प्रा. पोवार संजीवनी एकनाथ
सहायक प्राध्यापक
दि. के. शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गडहिंग्लज.

सारांश

कोठारी आयोगाने सामाजिक व राष्ट्रीय एकात्मतेचा विकास हे एक राष्ट्रीय उद्दिष्ट मानले आहे. याचा अर्थ हाच की आज देशात सर्वत्र फुटीर प्रवृत्ती बळावत असल्यामुळे राष्ट्रात ऐक्यभावनेला तडा गेला आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळात दिसून येणारी राष्ट्रीयत्त्वाची भावना आज दुर्बल झालेली दिसुन येते. स्वातंत्र्यपूर्व काळाचा विचार केला तर संपूर्ण स्वातंत्र्य संग्रामात प्रबळ इंग्रज सत्तेविरूदधचा लढा हा केवळ भारतीयांच्या ऐक्य भावनेमुळेच यशस्वी झाला असल्याचे आपणास स्पष्ट दिसते. एवढेच नव्हे तर सन १९६५ ते १९७१ च्या युद्धानंतरही पुन्हा ऐक्य भावनेचे महत्त्व सिद्ध झाले. देशाच्या विकासासाठी देश संघटित व मजबूत असणे अत्यंत आवश्यक आहे. मात्र आजची देशाची परिस्थिती पाहता अनेक कारणांमुळे देशाचा ऐक्यभाव नकारात्मक घटकांनी प्रभावित होऊन देशाची अखंडता विभाजीत होते. राष्ट्रीय एकात्मता अनेक कारणांमुळे बाधित होत असलीतरी राष्ट्रीय एकात्मता प्रस्थापित करणे ही काळाची गरज आहे. ही एकात्मता प्रस्थापित करण्यासाठी विभिन्न घटकांचे योगदान महत्त्वपूर्ण आहे.

प्रस्तावना

जगाच्या पाठीवर भारत हा एक देश आहे की ज्यात नाना तऱ्हेची विविधता सामावलेली आहे. भारतात अनेक जाती धर्माचे, वंशाचे लोक राहतात. या सर्वांमध्ये एकमेकांबद्दल आपुलकी जिव्हाळा असणे आवश्यक आहे. कारण अशा स्वरूपाच्या आत्मिक जिव्हाळयावरच संपूर्ण देशाचे भावी आयुष्य व प्रगती निर्भर असते म्हणूनच कोठारी आयोगाने सामाजिक व राष्ट्रीय एकात्मतेचा विकास हे एक राष्ट्रीय उद्दिष्ट मानले आहे. भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. यामध्ये अनेक भाषा बोलणारे, वंशाचे, जातीचे व धर्माचे लोक राहतात. या विविधतेला राष्ट्रीय एकात्मतेच्या धाग्याने एकत्रित बांधले आहे. भारतातील सर्वांच्या मनात राष्ट्रीयतेची ही भावना रूजविणे हे शिक्षणाचे महत्त्वाचे उद्दिष्ट असणे आवश्यक आहे. कारण भारतात एकोपा असल्याशिवाय व राष्ट्रीयता असल्याशिवाय भारताची सामाजिक प्रगती व लोकांचा वैयक्तिक विकास होणे शक्य नाही. एकात्मकतेची भावना असेल तर आपापसातील भांडणामुळे देश दुर्बल होऊन जाईल. राष्ट्रीय एकात्मता ही केवळ संकल्पना नाहीतर ती एक भावना आहे, जी हृदयातून उमलते. शासनाद्वारे प्रकाशित केल्या जाणाऱ्या विविध शालेय व अन्य पुस्तकांत जी प्रतिज्ञा प्रसिद्ध केली आहे, त्यातून राष्ट्रीय एकात्मता समर्पकदृष्टया व्यक्त केली गेली आहे. ही प्रतिज्ञा राष्ट्रीय एकात्मता प्रस्थापित होण्याच्या दृष्टिकोनातून महत्त्वपूर्ण आहे. डॉ. संपूर्णानंद यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या राष्ट्रीय व भावनात्मक एकात्मता समितीच्या अहवालात राष्ट्रीय एकात्मतेची पुढीलप्रमाणे व्याख्या दिली आहे. ''संकुचित, प्रादेशिक, वर्गीय वा पक्षीय हिताचा त्याग करून राष्ट्रीय हिताला प्राधन्य देण्याच्या वृत्तीला प्रेरणा देणारी मनोभूमिका तयार करणे म्हणजे राष्ट्रीय एकात्मता होय.'' महात्मा गांधी जन्मशताब्धी निमिढा १९७० साली राष्ट्रीय एकात्मता समित्या व विद्यापीठे यांची जी अखिल भारतीय परिषद भरली होती त्यात झालेल्या भाषणांमध्ये डॉ. श्रीमती सरोजिनी रेगानी, उस्मानिया विद्यापीठ यांनी दिलेली पुढील व्याख्याही फार चांगली आहे. ''राष्ट्रीय एकात्मता म्हणजे लोकमानसात दृढ ऐक्यभावनेचा विकास करणे, आपण सारे एकाच राष्ट्राचे आहोत ही जाणीव परिपुष्ट करणे व भाषा, पंथ, धर्मातील अशी राष्ट्रभक्तीची भावना निर्माण करणे होय.''

एकंदरीत राष्ट्रीय एकात्मतेच्या अंतर्गत जात, धर्म, वंश, अथवा पंथ या सर्व बाबींना बाजूला सारून आपन फक्त भारतीय असल्याची वृत्ती विकसित करणे होय. हीच भावना राष्ट्रीय एकात्मतेला अभिप्रेत आहे.

राष्ट्रीय एकात्मतेची गरज

१. राष्ट्रीय एकात्मतेचा स्थायीभाव निर्माण करण्यासाठी

राष्ट्राच्या विकासासाठी राष्ट्रातील नागरिकांमध्ये ऐक्य असणे आवश्यक आहे. कारण ज्या राष्ट्रातील नागरिकांमध्ये राष्ट्रीय एकात्मता नसेल त्या राष्ट्राचे भवितव्य उज्वल असू शकत नाही. भारतात राष्ट्रीय एकात्मतेचा अभाव आहे असे नाही कारण ज्या ज्या वेळी परकीय आक्रमण झाले किंवा भारताच्या एखाद्या भागात नैसर्गिक आपत्ती निर्माण झाली त्या त्या वेळी संपूर्ण देश एक होऊन उभा राहिल्याचे चित्र आपणांस दिसून आले आहे. परंतु राष्ट्रीय एकात्मतेच्या अशा लाटा येऊन भागत नाही, तर त्यासाठी प्रत्येक नागरिकांत राष्ट्रीय एकात्मतेचा स्थायीभाव दिसला पाहिजे. हा स्थायीभाव निर्माण करण्यासाठी एकात्मतेची गरज आहे.

२.राष्ट्रीय प्रतिकांविषयी आदरभाव निर्माण करण्यासाठी

राष्टगीत, राष्ट्रीय झेंडा, राष्ट्रीय नेते आणि राष्टधची सरहद्द इ. राष्ट्रीय प्रतिक आहेत. यांविषयी प्रत्येक नागरिकाच्या मनात आदराची भावना असणे आवश्यक आहे. कारण ही राष्ट्रीय प्रतिके एकात्मता निर्माण करण्यासाठी आवश्यक आहेत आणि हेच देशाच्या प्रतिष्ठेचे निदर्शक आहेत. म्हणून त्यांचा सन्मान राखणे आवश्यक आहे. याच प्रतिकांविषयी आदरभाव निर्माण करण्यासाठी राष्ट्रीय एकात्मतची गरज आहे.

३. स्वातंत्र्याचे जतन, संवर्धन आणि संरक्षण करण्यासाठी

भारतीय स्वातंत्र्यालढयात सर्व भारतीयांनी जातपात धर्म विसरून एकपणे इंग्रजांना तोंड दिले. त्यातूनच देशाला स्वातंत्र्य प्राप्त झाले. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर देशाने धम्रनिरपेक्ष समाजाचे स्पप्न अपेक्षिले आहे. त्यासाठीच देशात एकात्मतेची भावना असणे आवश्यक आहे. या भावनेने स्वातंत्र्याचे जतन, संवर्धन आणि संरक्षण होऊ शकते म्हणून राष्ट्रीय एकात्मतेची गरज आहे.

४.आर्थिक विकासातून राष्ट्राच्या प्रगतीसाठी

राष्ट्रीय एकात्मता ही एक व्यावहारिक गरज आहे. संपूर्ण राष्ट्रात जेवढया प्रमाणात ऐक्य प्रस्थापित होईल तेवढया प्रमाणात देशासमोरील विविध प्रश्न व आव्हाने उदा. प्रांतीयता, भाषाभेद, निरक्षरता, भ्रष्टाचार, बेरोजगारी इ. सोडविणे शक्य होईल. अशा समस्या सोडवून औद्योगिक, कृषी, विज्ञान इ. विविध क्षेत्रात प्रगती साधण्यासाठी राष्ट्रीय एकात्मतेची गरज आहे.

राष्ट्रीय एकात्मतेला अडसर ठरणारे घटक

१. प्रातवाद * प्रादेशिकता
२. जातीवाद
३. धार्मिकता
४. आर्थिक समानतेचा अभाव
५. भाषाभेद
६. पक्षांधपणा व विकृत राजकारण
७. राष्ट्रीय चारित्र्याचा अभाव
८. नेतृत्वाचा अभाव
९. सांस्कृतिक विभिन्नता
१०. निरक्षरता

राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी शिक्षणाची उद्दिष्टे

१. भारतीय संस्कृतीमधील विविधता व वैचित्र्य यांचा परिचय करून देणे.
२. सर्व प्रकारच्या राष्ट्र निर्माण कार्यात उत्कटतेने समरस होण्याची प्रेरणा निर्माण करणे.
३. देशाच्या सांस्कृतिक वारशाची ओळख करून देणे.
४. विद्यार्थ्यांमध्ये लोकशाही मुल्यांचे संस्कार करणे.
५. राष्ट्रीय एकात्मतेचा स्थायीभाव निर्माण करणे.
६. विविध धर्मांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
७. शिक्षणातून विद्यार्थ्यांना राष्ट्राचे भौगोलिक ज्ञान देणे.
८. विद्यार्थ्यांमध्ये राष्ट्रीय गौरवाची जाणीव निर्माण करणे.
९. शिक्षणातून वैज्ञानिक प्रवृत्तीचा विकास करणे.
१०. राष्ट्रीय प्रतिकांविषयी आदरभाव निर्माण करणे.
११. स्वातंत्र्याचे जतन, संवर्धन व संरक्षण करणे.
१२. धर्म, जाती, वंश, भेद दूर करण्याचा प्रयत्न करणे.
१३. भारतीय संस्कृतीचे संवर्धन व संक्रमण करणे.
१४. संपर्ण राष्ट्र माझे आहे अशी भावना विकसित करणे.
१५. विद्यार्थ्यांना सामुहिक जबाबदारीची जाणीव करून देणे.

राष्ट्रीय एकात्मतेची गरज

१. राष्ट्रीय एकात्मतेचा स्थायीभाव निर्माण करण्यासाठी

राष्ट्रीय एकात्मता साधण्यासाठी शासन, शिक्षणप्रणाली, शिक्षणसंस्था व शाळा आणि शिक्षक यांची भूमिका

अ. राष्ट्रीय एकात्मता आणि शासन

राष्ट्रीय एकात्मता प्रस्थापित करणेकामी शासनाची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. अर्थात स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर याबाबत शासनाद्वारे अनेक महत्त्वपूर्ण पाऊल उचलले गेले आहेत. त्यात १९६१ साली भरलेल्या कॉंग्रेसच्या आवडी येथील अधिवेशनात श्रीमती इंदिरागांधी यांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय एकात्मता समिती स्थापन करण्यात आली. याचवेळी शासनाने डॉ. संपूर्णानंद समिती नेमून राष्ट्रीय एकात्मता निर्मितीसाठी शिक्षणाच्या जबाबदारीबाबत विचारविनिमय करून शिफारसी करण्यासाठी विनंती केली.

१९६८ साली याबाबत शिक्षणमंत्रालयाने पुढाकार घेवून शिक्षणमंत्री श्री. व्ही. के. आर. व्ही. राव यांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय एकात्मता समिती स्थापन केली. त्यामध्ये विद्यापीठाचे कुलगुरू, निवडक प्राध्यापक प्रतिनिधी व विद्यार्थी नेते यांचा समावेश होता. या समितीने प्रत्येक विद्यापीठात एक स्वतंत्र राष्ट्रीय एकात्मता समिती स्थापन करण्यात यावी अशी शिफारस केली. त्यानुसार बहुतेक विद्यापीठांत अशा समित्या स्थापन झाल्या.

१९७० साली केंद्रीय शिक्षण विभागातर्फे एकात्मतेला पोषक असे वाङमय निर्माण करण्याच्या हेतूने निरनिराळया भाषांमधील लेखकांचे एक कृतिसत्र घेण्यात आले होते. वाङमयाचे संस्कार सामर्थ्य लक्षात घेऊन प्रत्येक भाषेतील प्रातिनिधिक अशा दहा पुस्तकांची निवड करून त्यांचे अन्य भारतीय भाषांमध्ये रूपांतर करण्याची जबाबदारी 'नॅशनल बुक ट्रस्ट' या संस्थेवर शासनाने टाकली आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये राष्ट्रीय अस्मितेची व अभिमानाची जाणीव निर्माण करण्यासाठी सर्व भाषांमधून काही देशभक्तीपर गीते जी सार्वभाषिक विद्यार्थ्यांना सुलभरीतीने गाता येतील ती संकलित करून 'देशगीतांजली' या नावाने पुस्तक रूपात प्रसिद्ध करण्याचा प्रकल्पही शासनाने स्वीकारला. सध्या शाळांमधून प्रचलित असलेल्या पाठयपुस्तकांमध्ये एकात्मकतेला विघातक असा मजकुर अगर उतारा असेल तर तो काढुन टाकावा या हेतुने राष्ट्रीय शिक्षण संशोधन व प्रशिक्षण मंडळाने (N.C.E.R.T.) पुस्तकांचे मुल्यांकन सुरू केले आहे. त्याचप्रमाणे एन्.सी.ई.आर्.टी. व केंद्रीय विद्यालये यांच्या वतीने विद्यार्थी व शिक्षक यांची आंतरप्रांतीय शिबिरेही भरविण्यात आली आहेत.

ब. राष्ट्रीय एकात्मता आणि शिक्षण प्रणाली

राष्ट्रीय एकात्मता प्रस्थापित करण्यासाठी शासनाबरोबरच शिक्षणप्रणालीची भूमिका ही अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. कारण शासन फक्त ध्येयधोरणे तथा उद्दिष्टे ठरविते. मात्र त्याची अंमलबजावणी शिक्षणप्रणालीच्या माध्यमातूनच केली जाते. त्यामुळेच बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा समग्र विकास हे शिक्षण प्रणालीचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. पूर्व प्राथमिक स्तरापासून ते थेट उच्च शिक्षणापर्यंत हे उद्दिष्ट साध्य करणे अभिप्रेत आहे.

१९७० साली आंतरराष्ट्रीय शैक्षणिक वर्षाच्या निमित्ताने राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी आयोजित करण्यात आलेल्या कार्यक्रमाचे उद्घाटन करताना तत्कालीन केंद्रीय शिक्षणमंत्री श्री.व्ही. के. आर्. व्ही. राव यांनी आपल्या भाषणात शिक्षण व राष्ट्रीय एकात्मता यांचे संबंध स्पष्ट करताना म्हटले होते ''आज देशापुढे उभ्या असलेल्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी व राष्ट्रीय आशा आकांक्षाची पूर्ती करण्यासाठी आपल्याला दोन प्रमुख साधनांची गरज आहे. एक म्हणजे शिक्षण व दुसरे म्हणजे राष्ट्रीय एकात्मता. पहिल्यातुन आपल्याला शक्ती व प्रकाश मिळेल, तर दुसरे पोषक वातावरण निर्माण करून आपल्याला लोकशाही, आर्थिक सुबत्ता व लाककल्याण या उद्दिष्टाप्रत पोचण्यास मदत करील.

एकंदरित राष्ट्रीय ऐक्याची भावना विकसित करण्यासाठी शिक्षणातून पुढील बाबींवर भर देण्यात यावा.

१. देशाच्या विभिन्न भागांचा परिचय सर्व विद्याार्थ्यांना करून द्यावा. तसेच स्वातंत्र्य प्राप्ती विषयाची माहिती ही विद्यार्थ्यांना करून द्यावी.
२. विविध समाज आणि राज्ये यांच्यात परस्पर सामंजस्य निर्माण करणारा अभ्यास व तत्सम उपक्रम यास प्रोत्साहन द्यावे.
३. राष्टधची संपत्ती भारतीयांची आहे. ही भावना विकसित करून त्या संदर्भात हक्क व कर्तव्यांची जाणीव विकसित करावी.
४. भारतातील विविधता उदा. संस्कृती, भाषा, धर्म, पोषाख, चालीरिती इ.चा परिचय सर्व विद्यार्थ्यांन करून द्यावा.
५. जातीवाद नष्ट होऊन राष्ट्रीय ऐक्य वाढीस लागेल अशा कार्यक्रमांची आणि उपाययोजनांची अंमलबजावणी करावी.
६. विद्यार्थी आणि शिक्षक यांचा दृष्टिकोन व्यापक करण्याकडे भर असावा.

राष्ट्रीय एकात्मता आणि शिक्षण संस्था व शाळा यांची भूमिका

शिक्षणप्रणाली द्वारे निश्चित करण्यात आलेली ध्येय धोरणे तथा उद्दिष्टे प्रत्यक्षपणे अंमलात आणण्याची जबाबदारी शिक्षण संस्थावर असते. त्यांच्याच माध्यमातून अभ्यासक्रम राबविला जातो. हा अभ्यासक्रम राबवताना त्याची उद्दिष्टे साध्य होत आहेत किंवा नाहीत याची काळजी शिक्षणसंस्थानी घेतली पाहिजे. त्याचबरोबर अभ्यासक्रम राबविणे व्यतिरिक्त अभ्यासेतर व अभ्यासपूरक उपक्रमही राबविले गेले पाहिजे.

संस्थेत कर्मचारी भरती करताना जात, धर्म, वंश इ. बाबींना दूर सारून बौद्धिक कुवत व पात्रता लक्षात घेऊनच भरती केली पाहिजे. तसेच विद्यार्थ्यांना प्रवेश देतानाही ह्याच बाबींचा अंगिकार केला जावा. अभ्यासेतर उपक्रमांतर्गत संस्थांमध्ये पुढील उपक्रम प्रभावीपणे राबविले जाऊ शकतात.

१. राष्ट्रभाषा हे राष्ट्रीय एकात्मतेचे एक साधन आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून हिंदी ही राष्ट्रभाषा व्हावी या दृष्टिने म. गांधी यांनी प्रयत्न चालविले होते. त्या काळात सर्वसामान्यपणे हिंदी राष्ट्रभाषा व्हावी म्हणून देशातील सर्व भागातून मान्यता मिळाली होती. त्यामुळे शाळांमध्ये हिंदी भाषेच्या शिक्षणाला व विकासाला आवश्यक सर्व प्रकारच्या सोयी उपलब्ध करून द्याव्या. शिक्षणाच्या माध्यमातून हिंदीचा जनतेतही अधिकाधिक प्रसार व्हावा. जेणेकरून हिंदी संबंधीचे अन्यभाषिकांचे गैरसमज दूर होतील.
२. हिंदी बरोबरच संस्कृत भाषेच्या अध्यापनालाही शाळांमधून महत्त्वाचे स्थान देऊन संस्कृत लोकप्रिय करण्याचा प्रयत्न करावा.
३. एकत्वाची भावना बिंबवण्याचा प्रयत्न झाला पाहिजे. ही विचारसरणी विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिंबवण्याचे उत्कृष्ट साधन म्हणजे प्राचीन तत्त्वज्ञान व साधुसंताचे काव्य[2] म्हणून शाळांद्वारे असा अभ्यासक्रम शिकवण्यावर विशेष भर दिला पाहिजे.
४. निरनिराळे धर्म व भाषा यांमधील प्रमुख उत्सव साजरे करावे शक्यतोवर हे उत्सव त्या त्या भाषेच्या व धर्माच्या विद्यार्थ्यांकडुनच करून घ्यावेत. तसे विद्यार्थी नसल्यास इतरांना बाहेरून पाचारण करण्यास हरकत नाही. त्या त्या भाषांमध्ये होऊन गेलेल्या थोर पुरूषांच्या जयंत्या व पुण्यतिथ्या साजऱ्या करता येतील. तुलसी जयंती, नरसी मेहता जयंती, टागोर जयंती, गुरूनानक जयंती, वसंत पंचमी, पोंगल, ईद, हिंदी दिवस इत्यादि ही या उत्सवाची काही उदाहरणे. या कार्यक्रमात त्या त्या भाषेतील व त्या त्या कवींच्या गीतांचे गायन, बोधवचनाचे पठन, त्यांच्या कार्यांचा परिचय, उत्सवांच्या अनुषंगाने त्यांच्या रीतीरिवाजांचे पद्धतींचे दर्शन मुलांना करून देण्याचा प्रयत्न करावा.
५. रोज शाळा सुरू होण्यापूर्वी राष्ट्रगीत व राष्टध्स्तवनपर प्रार्थना म्हटली जावी. पाच दहा मिनिटे मुख्याध्यापक व रोज एकेका शिक्षकाने राष्ट्रीय एकात्मकतेला पोषक असे काही विचार, कथा वा प्रासंगिक घटनांच्या निमिढाने काही निवेदन करावे.
६. आठवडयातून एक दिवस एक तास राष्ट्रीय गीतांचे गायन वा राष्ट्रीय एकात्मतेला पोषक अशा कथांचे वाचन वा कथाकथन भरवून घ्यावे.
७. ३० जानेवारी गांधी पुणतिथी पूर्वीचा एक आठवडा जातीय वा धार्मिक सलोखा दिन म्हणून पाळण्यात यावा.
८. एन्. सी. सी. आवश्यक करावी.
९. आंतरप्रांतीय व आंतरभाषीय विद्यार्थ्यांची व शिक्षकांची शिबीरे भरवावीत.

१०. 'अल्पसंख्य', 'मागासलेले', 'बहुजन समाज', 'पददलित', 'अनुसूचित' अशा शब्दांचा वापर कोणत्याही जमातीचे व समाजाचे वर्णन करताना टाळावा. त्या शब्दांमुळे उगीचच वेगळेपणाची भावना निर्माण होते. त्याच प्रमाणे विशिष्ट जातींच्या शिक्षणसंस्था, वसतिगृहे स्थापन करण्यापासून त्या त्या लोकांना परावृत्त करावे. कोठारी आयोगाने 'Common School' चा पुरस्कार याच हेतूने केला आहे.

११. राष्ट्रीय उत्सव व १५ ऑगस्ट व २६ जानेवारी यांसारखे दिवस मोठया उत्सवाने साजरे करावेत.

१२. देशातील निरनिराळया भागांतील तीर्थक्षेत्रे, सुंदर प्रेक्षणीय स्थळे, औद्योगिक प्रकल्प, राष्ट्रीय व ऐतिहासिक स्वाभीमानाची स्मारके यांना भेटी देण्यासाठी विद्यार्थ्यांच्या सहलीचे आयोजन करावे.

राष्ट्रीय एकात्मता आणि शिक्षक

राष्ट्रीय एकात्मता प्रस्थापित करण्यासंदर्भात शासन, शिक्षणप्रणाली, शिक्षणसंस्था शाळा ह्यांबरोबरच शिक्षकांची भूमिका अत्यंत महत्त्वपुर्ण आहे. शासन केवळ ध्येय धोरणे ठरविते. त्याबाबतची अंमलबजावणी करण्याबाबतचे नियोजन शिक्षणप्रणालीद्वारे केले जाते. नियोजनाची अंमलबजावणी शिक्षणसंस्थांमार्फत केली जाते. मात्र ही अंमलबजावणी प्रत्यक्ष रूपात शिक्षकांमार्फतच केली जाते. म्हणूनच राष्ट्रीय ऐक्याच्या अंमलबजावणीत शिक्षक हा अत्यंत महत्त्वपूर्ण दुवा आहे.

राष्ट्रीय ऐक्य प्रस्थापित करण्यासाठी शिक्षकांनी पुढील बाबी कराव्यात.

१. अभ्यासक्रम व पाठयपुस्तकांमध्ये सुधारणा आवश्यक आहेच. पुस्तके शंभर टक्के निर्दोषच आहेत याची शाश्वती नाही म्हणून शिक्षकांवर विशेष जबाबदारी आहे. पुस्तकांतील उणीवा विचारात घेऊन भिन्न भिन्न जाती, धर्म, संप्रदाय, भाषा वा प्रदेश यांमधील लोकांमध्ये परस्परांविषयी गैरसमज निर्माण होणार नाहीत, द्वेष भावना जागृत होणार नाहीत उलट सामंजस्याची भावना वाढीस लागेल अशाच पद्धतीने कोणत्याही विषयाची माहिती पुस्तकातुन शिकवताना द्यावी त्यात काही वादग्रस्त मुद्दे असल्यास त्यांतील कोणत्या मुद्यावर किती जोर द्यावा याचा निर्णय शिक्षकांनी घ्यावा.

२. भारतीय संस्कृती, निरनिराळया भाषा व प्रदेश यांची सांस्कृतिक वैशिष्टये, तिथे होऊन गेलेले थोर पुरूष, विविध धर्म, धर्मप्रचारक व धर्मतढवे यांचा परिचय करून देणारी छोटी पुस्तके तयार करून ती पूरच वाचन म्हणून विद्यार्थ्यांना देण्यात यावीत. त्यांच्या वाचनातून विद्यार्थ्यांमध्ये व्यापक, संग्राहक व सहानुभूतीपूर्ण दृष्टिकोन निर्माण होऊ शकेल.

३. भारत वर्षातील सर्व व्यक्तींना मग ती कोणत्याही जातीची असो, धर्माची असो, प्रदेशातील असो, गरीब असो वा श्रीमंत असो घटनेने समान हक्क दिले आहेत. त्यानुसार प्रत्येक व्यक्तिला अन्य व्यक्तीकडून समान व सन्मान्य वागणूक मिळाली पाहिजे. प्रत्येक व्यक्तीची प्रतिष्ठा समाजात राखली गेली पाहिजे म्हणून घटनेतील मूलभूत हक्क व मूल्य न्याय, स्वातंत्र्य, समता व बंधुता यांच्याबद्दल विद्यार्थ्यांच्या मनात निष्ठा निर्माण केली पाहिजे. त्या प्रकारे त्यांच्या वागणुकीला वळण लावण्याचा प्रयत्न झाला पाहिजे. हे कार्य शिक्षक चांगल्या प्रकारे करू शकतो. म्हणून शिक्षकाला राष्ट्रीय एकात्मता स्थापनेतील 'मुख्य दुवा' असेही म्हटले जाते.

समारोप

राष्ट्रीय एकात्मता म्हणजे आपण सर्वप्रथम भारतीय आहोत ही धारणा. सगळे भारतीय मग ते कोणत्याही जातीचे अगर धर्माचे असोत कोणत्याही प्रांतातील असोत वा कोणतीही भाषा बोलणारे असोत, आपले बंधू आहेत ही भावना असली पाहिजे. आपल्या जीवननिष्ठांमध्ये राष्ट्रनिष्ठेला अग्रक्रम व सर्वोच्च स्थान देण्याची वृत्ती, व्यापक देषहितासाठी संकुचित, वैयक्तिक, जातीय, भाषीक, धार्मिक व प्रांतीय स्वार्थाचा, हितसंबंधाचा त्याग करण्याची तयारी, देशांतील सर्व भाषिकांबद्दल, जातीयांबद्दल, धर्मीयांबद्दल, पक्षायांबद्दल व प्रांतीयांबद्दल जिव्हाळयाची व आत्मीयतेची भावना व्यक्तीमध्ये असली पाहिजे. व्यक्तित्त्व, जातीयत्त्व, भाषिकत्त्व, धार्मिकत्त्व वा पक्षीयत्त्व यांचे राष्ट्रीयत्वात विसर्जन[2]

संदर्भ

१. अकोलकर ग. वि.: शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाची रूपरेषा, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे.
२. प्रा. बन्सी बिहारी पंडित, लता मोरे, युनुस पठान,: उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षक, पिंपळापुरे ॲंड कं. पब्लीशर्स, नागपूर.
३. दुनाखे, डॉ. अरविंद : प्रगत शैक्षणिक तत्त्वज्ञान, नूतन प्रकाशन, पुणे.
४. कुंडले, डॉ. म. बा. : शैक्षणिक तढवज्ञान व समाजशास्त्र.

भारतातील उच्च शिक्षण : वास्तव आणि आव्हाने

डॉ. रायकर शि. मा.
दिनकरराव के. शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय गडहिंग्लज
जिल्हा – कोल्हापूर

सारांश :

सन २०२० पर्यंत भारत एक प्रगल्भ आणि संपन्न म्हणून उभारला पाहिजे. जगातील पहिल्या पाच प्रबलत्तम आर्थिक महासत्तांपैकी भारत हा एक असावयास हवा. स्वसंरक्षण क्षेत्रात स्वावलंबी झालेला आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील एक प्रभावी राजकीय आणि आर्थिक सत्ता म्हणून जगाने मान्यता दिलेला देश अशी सन २०२० च्या प्रगल्भ भारताची संकल्पना आहे.

कोणत्याही देशाचा विकास हा त्या देशातील शिक्षण प्रणालीवर अवलंबून असतो. मानव, समाज आणि देश विकासाच्या वाटेवरुन चालावयाचा असेल तर देशातील शिक्षणविषयक धोरणे, शैक्षणिक उद्‌दिष्टे आणि त्यांच्या साध्यासाठी उपयुक्त शिक्षण पद्‌धती, प्रशासन आणि अंमलबजावणी तसेच सुयोग्य मूल्यमापन आणि प्रत्याभरण आणि सर्वात महत्त्वाचे एकूण सर्व प्रकारच्या शिक्षणाची धुरा ज्यांच्या खांद्यावर आहे अशा शिक्षणाच्या सर्व स्तरांतील सर्व शिक्षक यांचा परस्परसंबंध आहे. पूर्व प्राथमिक शिक्षण, प्राथमिक शिक्षण, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण आणि महाविद्यालयील तसेच विद्यापीठीय शिक्षण या प्रत्येक टप्प्यावर गुणवत्तेच्या कसोटीवर शैक्षणिक उद्‌दिष्टे साध्य झाली पाहिजेत. प्राथमिक तसेच माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण हा व्यक्तिविकासाचा पाया असून उच्च शिक्षण कळस आहे. कोणत्याही अपेक्षित परिवर्तनासाठी मानवी आणि विश्वाच्या शाश्वत विकासाचे 'शिक्षण' हेच एकमेवाद्‌वितिय साधन आणि माध्यम आहे. स्वातंत्र्यानंतर डॉ.राधाकृष्णन आयोगापासून आतापर्यंत उच्च शिक्षणाच्या उन्नयनासाठी प्रयत्न झाले. सन २००१ मध्ये भारताच्या मा. राष्ट्रपतींनी म्हणजेच डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांनी आपल्या देशाला महासत्ता बणण्याचे, महासत्ता होण्याचे स्वप्न दिले. या स्वप्नाच्या दिशेने उच्च शिक्षणाच्या वाटचालीचा मागोवा 'भारतातील उच्च शिक्षण : वास्तव आणि आव्हाने' या लेखातून घेण्याचा प्रयत्न आहे.

प्रस्तावना :

भारतामध्ये सद्यस्थितीत शासन, समाज, शिक्षणविषयक धोरणांमधून अपेक्षिलेली शैक्षणिक उद्‌दिष्टे आणि त्यांच्या अंमलबजावणीसाठीची व्यवस्था, प्रणाली व पद्‌धती यांमुळे आपल्या देशाचे एकूणच शिक्षण संक्रमणातून जात आहे. स्वांतंत्र्योत्तर काळात शिक्षणाचे स्वरुप आणि आकार वाढला. विशेषतः मेकॉलेच्या मदतनीस तयार करण्यासाठी शिक्षण आणि नोकरी या धोरणाचा घट्ट परस्परसंबंध आपण स्वातंत्र्यानंतर आजही पूर्णतः संपुष्टात आणू शकलो नाही ही वस्तूस्थिती नाकारता येणार नाही. शिक्षण आणि चांगले करिअर म्हणजे मोठ्या पगाराची नोकरी असाच मूलभूत अर्थ आजही सर्वत्र दिसून येतो. सन १९८६ च्या शैक्षणिक धोरणामध्ये अगदी सुस्पष्ट या उद्‌दिष्टाचा विचार स्वीकारला होता की, 'शिक्षण आणि नोकरी यांचा संबंध संपुष्टात आणणे.' दुदैवाने शिक्षण आणि नोकरी यांचा परस्परसंबंध जोपासल्यामुळे शिक्षणप्रणाली केवळ संख्यात्मक मापनाकडे सर्वार्थाने झुकविली. यामुळेच परीक्षेतील गुण आणि टक्के यावर आपले सारे लक्ष केंद्रीत केले. परिणाम चांगला माणूस, व्यक्तिमत्त्व विकास, सर्वांगीण विकास यांकडे दुर्लक्ष झाले.

जगाच्या बरोबरीने जाण्यासाठी अनिवार्य पर्याय म्हणून भारताने सन १९९० नंतर जागतिकीकरण, खाजगीकरण आणि उदारीकरण या धोरणाचा स्वीकार केला. प्रशासकीय सुधारणांबरोबर आर्थिक सुधारणांना सुरुवात झाली. खाजगी गुंतवणूकीला दिलेल्या प्राधान्यामुळे भारताची अर्थव्यवस्था सुधारण्यास मदत झाली. नवे संक्रमण, संगणक क्रांती, संदेशाच्या दळणवळणातील कल्पनातीत क्रांती तसेच ज्ञानक्रांतीचाही उदय झाला.

राष्ट्राच्या विकासाच्या प्रक्रियेत भौतिक साधनसामग्रीचा विकास होणे जेवढे आवश्यक तेवढेच मानवी संसाधनाचा विकास होणे गरजेचे असते. त्यादृष्टीने प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण अत्यावश्यक आणि महत्त्वाचे आहे. प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षण हा व्यक्तिविकासाचा पाया आहे. या पायावरच उच्च शिक्षण अवलंबून असते. विशेषतः व्यक्ती उच्च शिक्षणानंतरच उत्पादक घटक तयार होते. जागतिक पातळीवर भारताचे शेती, व्यापार आणि सेवा क्षेत्रातील नेतृत्व निर्माण करुन ते टिकवायचे आहे. भारत महासत्ता म्हणून सर्वोत्तम व्हायचे आहे. म्हणूनच उच्च शिक्षणाचा आढावा घेणे आवश्यक आहे.

वस्तूस्थिती :

उच्च शिक्षणाच्या माध्यमातून मानवता, बुद्‌धी आणि सत्य यांच्या रक्षणाचे व संवर्धनाचे काम विद्यापीठांनी केले पाहिजे. किंबहुना जगातील कोणत्याही देशातील उच्च शिक्षणाकडून हीच अपेक्षा आहे. उच्च शिक्षण देणारी विद्यापीठे ही बौद्‌धिक विकासाची वसतिस्थाने होत असे म्हटले आहे. सन १९६४–६६ च्या कोठारी आयोगाने विद्यापीठे म्हणजे कल्पना व आदर्शवाद यांची वसतिस्थाने संबोधले आहे. कोठारी आयोग उच्च शिक्षणाबाबत म्हणतो की, ''स्वतःचे शरीर, मन व आत्मा आणि सभोवतालचे विश्व या विषयांच्या मानवाच्या ज्ञानात सखोलता आणणे, समाजात या ज्ञानाचा प्रसार करणे आणि मानवजातीच्या सेवेसाठी त्या ज्ञानाचे उपयोजन करणे हे उच्च शिक्षणाचे प्रमुख उद्‌दिष्ट असायला हवे. सत्याचा आणि उत्कृष्टतेचा निर्भयपणे सतत मागोवा घेणे हेच विद्यापीठांचे कार्य झाले पाहिजे. पंडित जवाहरलाल नेहरु अलाहाबाद विद्यापीठाच्या दीक्षांत समारंभप्रसंगी उच्च शिक्षणाबाबत म्हणाले होते की, ''विद्यापीठांचे अस्तित्व मानवता, सहिष्णूता, बुद्‌धिप्रामाण्य आणि सत्यान्वेशन या मूल्यांच्या जपणूकीसाठी आहे. विद्यापीठांनी

आपले हे कार्य यथायोग्य पार पाडले तरच समाजाच्या आणि राष्ट्राच्या दृष्टीने ते हितप्रद ठरेल.'' यावरुन उच्च शिक्षणाचा प्रमुख हेतू आणि महत्त्व आपल्या लक्षात येईल.

उच्च शिक्षण म्हणजे विद्यापीठीय शिक्षण होय. ज्यामध्ये पदवी, पदव्युत्तर आणि संशोधन होते. उच्च शिक्षण समाज विकासाभिमुख ज्ञान व संशोधन, विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा संशोधनात्मक विकास आणि सक्षम नेतृत्व व लोकशाही निर्मितीसाठी हवे. सद्यस्थितीत आपल्या देशात ९०३ विद्यापीठे, ३९०५० महाविद्यालये असून ३६.६ मिलियन इतकी विद्यार्थीसंख्या शिक्षणप्रवाहात असून जगात आपला याबाबतीत तिसरा क्रमांक लागतो.

भारतात सन १९४८–४९ मध्ये १९ विद्यापीठे व सुमारे ५०० महाविद्यालये उच्च शिक्षणाच्या जबाबदारीची धुरा सांभाळत होती. उच्च शिक्षणाची जसजशी गरज वाढली तसतशी विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांची संख्यात्मक वाढ झाली. सन २००५ मध्ये भारतात ३५७ विद्यापीठे आणि सुमसो १७५०० महाविद्यालये कार्यरत होती. सन २०१८ मध्ये विद्यापीठांची संख्या ९०३ आणि महाविद्यालयांची संख्या ३९५०० पर्यंत झाली आहे. विस्ताराच्या दृष्टीने १९ पासून ९०३ आणि ५०० पासून ३९५०० ही विकासात्मक बाब आहे.

सन १९५०–५१ मध्ये उच्च शिक्षण घेण्याचे प्रमाण केवळ ०.७ टक्के होते. सन १९६०–६१ मध्ये हे प्रमाण १.४ टक्के झाले. सन २००२–०३ मध्ये उच्च शिक्षणाचे प्रमाण ९.०० टक्के झाल्याचे दिसून येत. सन २०११–१२ मध्ये उच्च शिक्षण घेण्याचे प्रमाण १९.०० टक्के तर सन २०१७–१८ मध्ये उच्च शिक्षणाचे प्रमाण २३.०० टक्क्यांपर्यत पोहोचले आहे. स्वातंत्र्यानंतर भारताच्या उच्च शिक्षणाचे ०.७ टक्क्यांपासून ते २३.०० टक्क्यांपर्यंत पोहोचले आहे.

सन २०१७–१८ मध्ये उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात असणारी विद्यार्थी संख्या तीन कोटी ६६ लाख असून त्यातील एक कोटी ७४ लाख म्हणजेच ४७.६ टक्के मुली आहेत. सन २०११–१२ ते २०१७–१८ पर्यंतच्या उच्च शिक्षणातील विद्यार्थीसंख्येची तुलना केली तर गेल्या सहा वर्षांमध्ये ३४ टक्के वाढ झाली. उच्च शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थीसंख्येचा विचार करता ही जमेची बाजू आहे. वय वर्षे १८ ते २३ या वयोगटाचा सन २०१७–१८ चा 'ग्रॉस एनरॉलमेंट रेशो' (GAR) इतर विकसित देशांपेक्षा कमी आहे. प्रगत देशांचा 'ग्रॉस एनरॉलमेंट रेशो' (GAR) ५० टक्क्यांहून जास्त आहे. सन २०१७–१८ मध्ये 'ग्रॉस एनरॉलमेंट रेशो' (GAR) २५.८ टक्के आहे. भारताच्या महासत्तेच्या दिशेने वाटचाल करण्यासाठी हा 'ग्रॉस एनरॉलमेंट रेशो' (GAR) सन २०२० मध्ये किमान ३० टक्के व्हावा अशी अपेक्षा आहे.

आपल्या भारतामध्ये उच्च शिक्षणाची संथगतीने वाढ होत आहे. उच्च शिक्षणाचा झपाट्याने प्रसार आणि विस्तार होऊ लागला आहे. परंतु संख्यात्मक वाढीबरोबर उच्च शिक्षणाची गुणवत्ता व दर्जा यांचा विचार करता भारतातील आजच्या उच्च शिक्षणप्रणालीतून प्रत्येक विद्यार्थी चांगला, उत्तम, विचारी, सुसंवादी, मानववादी, सुसंस्कृत व सामाजिक भान असणारा नागरिक निर्माण होत नाही.

१. शिक्षणाच्या खाजगीकरणाचा वेग वाढल्यामुळे गेल्या २० वर्षांमध्ये शिक्षण हा व्यवसाय म्हणून समोर आला आहे.
२. वय ५ ते २४ वर्षे या वयोगटाची जनसंख्या ५० कोटी असून जगात सर्वांत जास्त आहे.
३. भारताच्या शिक्षणक्षेत्राचे आर्थिक मूल्य ७ लाख कोटी आहे.
४. भारतातील विद्यापीठांची संख्या ९०० आहे. तर महाविद्यालयांची संख्या ४० हजारांच्या आसपास आहे.
५. प्राथमिक आणि माध्यमिक शाळांची संख्या दोन लाखांच्यावर असून साधारणतः चार कोटी विद्यार्थी माध्यमिक शिक्षण घेत आहेत.
६. प्रत्यक्ष शिक्षणाप्रमाणे ई शिक्षणाचा विस्तारही वेगाने होत असून देश आता अमेरिकेनंतर दुसऱ्या क्रमांकाचा देश बनला आहे. या क्षेत्राची सन २०१९ अखेरीस १५ हजार कोटी रुपयांपर्यंत जाईल अशी अपेक्षा आहे.
७. शिक्षण क्षेत्रात २०१८ मध्ये थेट विदेशी गुंतवणूक १० हजार कोटी आहे.
८. उद्योग क्षेत्राप्रमाणे शिक्षण क्षेत्रातही गेल्या दोन वर्षांमध्ये अनेक संस्थांचे विलीनीकरण होत आहे. या कालावधीत १८ मोठ्या संस्थांचे विलीनीकरण आणि अधिग्रहण झाले असून त्याचे मूल्य साधारणतः ४०० कोटी रुपयांचे आहे.

भारताच्या स्वातंत्र्यानंरच्या शिक्षणाचा, विशेषतः उच्च शिक्षणाचा विचार केला तर आपणास उच्च शिक्षणाच्या प्रसाराबरोबर प्रचंड विस्तारही झालेला दिसून येतो. तथापि आजही उच्च शिक्षणाची अपेक्षित उद्दिष्टे आणि उंची गाठू शकलो नाही. त्याची काही कारणे आहेत.

१. आजच्या परिस्थितीत ज्ञानाचा, तंत्रज्ञानाचा आणि अपेक्षांचाही प्रचंड प्रस्फोट होतो आहे. यासाठी आवश्यक असा अभ्यासक्रम सातत्याने पुनर्रचित होण्याची व्यवस्था आणि स्वातंत्र्य यांचा अभाव दिसून येतो.
२. आजचे ज्ञान, कौशल्ये, तंत्रज्ञान उद्या उपयुक्त असेलच याची सद्यस्थितीत हमी देता येत नाही. अशा परिस्थितीत दूरदृष्टी आणि भविष्यवेध घेणाऱ्या कृतीकार्यक्रमांची अंमलबजावणी ताकदीने होताना दिसून येत नाही.
३. सद्यस्थितीत उच्च शिक्षण आणि संशोधन यामध्ये प्रचंड फारकत दिसून येते.
४. आपल्या देशातील शिक्षणप्रणालीवर सत्तेत असणाऱ्यांच्या राजकीय तत्त्वज्ञानाचा अप्रत्यक्ष प्रभाव दिसून येतो.

५. शिक्षणविषयक ध्येये, धोरणे, प्रणाली यांच्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असणाऱ्या जबाबदारीचा व समन्वयाचा अभाव दिसून येतो.
६. एकूण शिक्षणाकडे भारतातील उच्च देणाऱ्या संस्थाचालक यांचा शिक्षणाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन व्यवयायाभिमुख दिसून येतो.

आव्हाने :

भारत महासत्ता होण्यासाठी आज तंत्रज्ञान कितीही प्रगत झाले तरी त्याचा पाया भरीव आणि भक्कम म्हणजेच भारतीय भूमीच असायला हवा. या भारतभूमीशी मानवतेचे आणि शाश्वत भविष्यवेध घेणाऱ्या सुसंस्कृत नागरिकत्वाची जडणघडण करणारे शिक्षणच उज्ज्वल प्रगती करेल. आज उच्च शिक्षणप्रणालीबाबत अगदी खरं मत व्यक्त करायचं झालं तर विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानेंद्रियांना, कर्मेंद्रियांना आपण निष्क्रिय ठेवले आहे. मेंदूचे कार्य आपण परीक्षेशी आणि त्यातून मिळणाऱ्या मार्कांशी घट्ट जोडले आहे. मन, भावना, शरीर, आरोग्य, मूल्ये, छंद, व्यक्तिमत्त्व अशा सर्व अनिवार्य गरजेच्या बाबींपासून आपण खूप दूर चाललो आहोत असे वाटते. महात्मा गांधीनी सांगितलेला ३ एच्चा : हेड्, हँड व हार्ट (3–H : Head, Hand and Heart) सिद्धांत बाजूला ठेऊन केवळ मेंदूचा विचार करुन मन आणि शरीर पूर्णतः अलिप्त ठेवले आहे.

उच्च शिक्षण देणारी सर्व प्रकारची विद्यापीठे ज्या परिसरात काम करीत आहेत त्या परिसरातील परिस्थिती, वस्तूस्थिती, अपेक्षा आणि प्रश्न यांची जाणीव व सामाजिक संवेदनशीलता यांची जाणीव विद्यापीठांच्या कार्याशी सर्व संबंधितांना असली पाहिजेत. जोपर्यंत उच्च शिक्षणामधून स्पंदनशीलता निर्माण होणार नाही तोपर्यंत या देशातील सामाजिक परिस्थितीशी उच्च शिक्षण समरस होणार नाही आणि सुयोग्य भारतीय नेतृत्व आणि नागरिक निर्माण करण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या वृत्तीही उच्च शिक्षण घेणाऱ्या आपल्या विद्यार्थ्यांमध्ये आपण विकसित करु शकणार नाही. राष्ट्रीय जाणीव संवर्धित करण्यासाठी उच्च शिक्षणाने सिंहाचा वाटा उचलला पाहिजे. उच्च शिक्षणाने समाजाला, देशाला आणि जगालाही आजच्या परिस्थितीत आणि मानवजातीच्या शाश्वत आणि उज्ज्वल भविष्यासाठी जे आवश्यक आहे त्यासाठी कार्यरत असले पाहिजे.

भारताचा सांस्कृतिक वारसा, कला, तत्वज्ञान, विज्ञान आणि जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात भारताने संपादित केलेले उज्ज्वल यश याबद्दलचे सजग आकलन उच्च शिक्षण घेणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याला झाले पाहिजे. आताच्या पिढीमध्ये उत्तम बौद्धिक व वैचारिक प्रगल्भता निर्माण झाली पाहिजे. लोकशाही जीवनप्रणाली स्वीकारलेल्या, वेगवेगळ्या क्षेत्रांच्या विकासावर भर देणाऱ्या आपल्या देशात परंपरागत उच्च शिक्षणाची ध्येये, अभ्यासक्रम आणि पद्धती यांवर निर्धारीत राहून चालणार नाही. तर आपल्या परंपरांनी जखडलेल्या व गतिरुद्ध समाजाचे रुपांतर आधुनिक व प्रगतशील समाजात होण्यासाठी आवश्यक तेवढे बौद्धिक आणि नैतिक नेतृत्व उच्च शिक्षणातून निर्माण झाले पाहिजे. यासाठी उच्च शिक्षणाचा परंपरागत अभ्यासक्रम, ध्येये-उद्दिष्टे आणि पद्धती यांच्या मर्यादांपलीकडे जाऊन राष्ट्रीय ध्येये आणि गरजा तसेच देशाच्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक गरजांना भिडणारे व मानवजातीचे मूलभूत प्रश्न सोडविणारे उच्च शिक्षण असले पाहिजेत.

२१ वे शतक ज्ञानाबरोबर विज्ञान, तंत्रज्ञानाचे आहे. प्रगत राष्ट्रांबरोबर जाण्यासाठी आपणांस ज्ञान, विज्ञान, तंत्रज्ञान याबरोबरच उद्योग, व्यवसाय, रोजगार निर्माण केले पाहिजेत. शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीकरण याबरोबरच उच्च शिक्षणाची गुणवत्ता व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर देवाघेवाण झाली पाहिजे. आजच्या जागतिक स्पर्धेच्या युगात ज्ञान आणि माहिती तंत्रज्ञानाबरोबर सातत्याने नाविन्याचा शोध व संशोधन झाले पाहिजेत. उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात सर्वांना संधीच्या समानतबरोबर क्षमतानुरुप संधीचीही आवश्यकता आहे. आज उच्च शिक्षणाच्या परिघाबाहेर असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणाच्या संधीसाठी ठोस कृती आराखडा आखून अंमलबजावणीसाठी सर्व पातळ्यांवर प्रयत्न आवश्यक आहेत.

१. भारत जेव्हा स्वतंत्र झाला तेव्हा सर्वसमावेशक व सर्वासाठी शिक्षणाचे धोरण स्वीकारले होते. आजही सर्वसमावेशक व सर्वांसाठी शिक्षण धोरणाची पूर्णतः यश मिळालेले नाही. यामुळे हे आव्हान आज आपल्यासमोर आहे.
२. जागतिक स्पर्धेत भारताची प्रगत देशांशी स्पर्धा आहे. उच्च शिक्षणातील सर्व क्षेत्रातील विस्ताराबरोबर शिक्षणाची मागणी, आवश्यकता आणि पुरवठा यांमध्ये आजही मोठे अंतर आहे. हे अंतर कमी होण्यासाठी शिक्षणातील गुंतवणूक सद्यस्थितीत किमान १५ टक्के वाढविण्याचे आव्हान आहे.
३. २१ व्या शतकातील भारतात जगाच्या तुलनेत सर्वाधिक तरुण मनुष्यबळ असणार आहे. देश आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण होण्यासाठी कौशल्य विकास योजना आखून त्यांची प्रभावी अंमलबजावणी करणे हे आपल्यासमोरील आव्हान आहे.
४. संपूर्ण जगामध्ये जे संशोधन होते त्यापैकी २.६ टक्के संशोधन आपल्या देशात होते. प्रगत देशांचा विचार करता त्या देशात विविध क्षेत्रांत विकासाभिमुख संशोधन व त्याचे उपयोजन हे महत्त्वाचे कारण आहे. यासाठी संशोधन कार्याला चालना देऊन अधिक गतिमान करणे हे आपल्यासमोरचे आव्हान आहे.
५. माहिती तंत्रज्ञानाच्या शतकाला सामोरे जाण्यासाठी तांत्रिक विकासासाठी तंत्रज्ञानाच्या वापराला चालना देणे व त्यासाठी मोठी आर्थिक तरतुद आवश्यक आहे.
६. नीती आयोगगाकडून, विद्यापीठ अनुदान मंडळ, विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांना भरीव तरतुदीची आवश्यकता आहे.
७. कृषी आणि उद्योग क्षेत्राइतकेच शिक्षणक्षेत्राला महत्त्व आहे. भारताची वाटचाल महासत्ता होण्याच्या दिशेने चालली असल्यामुळे शिक्षण क्षेत्राला अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले असल्यामुळे शिक्षणक्षेत्रासाठी सर्वाधिक गुंतवणूक आवश्यक आहे.

८. उच्च शिक्षणाची जागतिक स्पर्धेच्या काळात गुणवता वाढविण्यासाठी शिक्षणाच्या प्रारंभापासून म्हणजेच पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शिक्षणासाठी विशेष तरतुद आवश्यक आहे.

९. अलीकडच्या काळात प्रादेशिक विद्यापीठांची संख्या वाढली. या विद्यापीठांमध्ये खाजगी विद्यापीठे संख्येने जास्त आहेत. याचा परिणाम विद्यार्थी संख्या वाढली. यातूनच उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये प्रवेशासाठी 'प्रवेश परीक्षा' सुरु झाली. उच्च शिक्षण संस्थांची मोठी वाढ होऊनही ढोबळ विद्यार्थी प्रवेश दर हा मात्र २० टक्क्यांपर्यंत आहे. प्रगत राष्ट्रांइतकाच विद्यार्थी प्रवेश दर वाढवावयाचा असेल तर याचाच अर्थ आजअखेर असणाऱ्या ९०० विद्यापीठांऐवजी किमान १५०० विद्यापीठे कार्यरत असण्याची आवश्यकता आहे. सद्यस्थितीत आणि भविष्यात विद्यापीठे तसेच उच्च शिक्षणसंस्थांमध्ये वाढ करताना स्वायत्त विद्यापीठे, अभिमत विद्यापीठे आणि खाजगी विद्यापीठे यांच्या निर्मितीबरोबर मुक्त शिक्षण आणि विद्यापीठांना प्राधान्य द्यावे लागेल.

१०. एकूणच शिक्षणप्रणाली प्रभावी होण्यासाठी शैक्षणिक धोरणे, उद्दिष्टे व ती यशस्वी होण्यासाठी सक्षम कुलगुरुंपासून या शिक्षण प्रक्रियेमध्ये अंतर्भूत असणारे एकूण सर्व घटकांची गुणवत्तेच्याच निकषांवर निवड करणे आणि शिक्षणातून व्यक्तीविकास, समाजाभिमुख आणि जीवनाभिमुख करण्याचे आव्हान आपल्या सर्वांसमोर आहे.

११. बदलत्या परिस्थितीनुरुप उच्च शिक्षणाचा अभ्यासक्रम सतत परिवर्तनशील ठेवण्यासाठी किमान २ ते ३ वर्षांनी अभ्यासक्रमाचे पुनरावलोकन करुन पुनर्मांडणी आणि अंमलबजावणी करण्याचे आव्हान आहे.

१२. सर्वांत महत्त्वाचे आपल्या उच्च शिक्षणाची गुणवत्ता जगाच्या तुलनेत सर्वोत्तम निर्माण करणे आणि गुणवत्ता जागतिक स्पर्धेत टिकविण्याचे आव्हान आपणांसमोर आहे.

१३. जागरुक आणि संवेदनशील नेतृत्व आणि नागरिक तयार करणे, परीक्षा आणि घोकंपट्टीपासून अलिप्त राहणे, आजच्या 'इंडियाचे' खऱ्या भारतात रुपांतर करणे, मूल्यांधिष्ठित संस्करण करणे, आपली पराभूतवृत्ती संपुष्टात आणणे अशा अनेक बाबींशी आपला सामना आहे.

समारोप :

भारताचे भूतपूर्व राष्ट्रपती डॉ. अब्दुल कलाम यांनी आपला भारत महासत्ता होण्यासाठी आपणांस केवळ स्वप्नच नाही तर भारताचे सुंदर भविष्य दाखविले आहे. भारत महासत्ता होणे ही अवघड पण सर्वाच्या कठोर परिश्रमानेच शक्यप्राय आहे. त्यासाठी सर्व भारतीयांनी महासत्तेची इच्छाशक्ती आणि त्यासाठीची मेहनत घेण्याची, झोकून देऊन कार्यरत राहाण्याची गरज आहे. महासत्ता होण्यासाठी आपणाजवळ एकमेव प्रभावी साधन आहे, ते म्हणजे शिक्षण. जगाबरोबर किंबहुना जगाच्या एक पाऊल पुढे जायचे आहे, यासाठी कुशल, कार्यक्षम आणि मानवतावादी मनुष्यबळ निर्माण करावयाचे आहे ते शिक्षणातूनच. यासाठी पुन्हा उजळावी नवी शैक्षणिक प्रकाश पहाट !

संदर्भ :

१. डॉ. द. ना. धनागरे : उच्च शिक्षण ध्येयाकडून बाजारपेठेकडे.
२. All India Survey of Higher Education – 2006-17
३. All India Survey of Higher Education – 2006-17
४. Digumartli Bhaskara Rao : 2003 : Higher Education in the 21st Century.
५. लीला पाटील : १९९० : आजचे शिक्षण : आजच्या समस्या.
६. शिक्षण मंडळ कऱ्हाड : २००७ : शिक्षण विचार.
७. डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम आणि वाय. एस. राजन : २०१६ : भारत २०२० नव्या सहस्त्रकाचा भविष्यवेध.
८. संपादक एकनाथ पाटील : २०१७ : जागतिकीकरण आणि वर्तमान आव्हाने.

महासत्तेच्या स्वप्नपूर्तीसाठी शैक्षणिक क्रांती महत्त्वाची

प्रा. रेडेकर लोहिता दिनकर
निओरा महिला महाविद्यालय
गडहिंग्लज

प्रत्येक देशाची ओळख ही त्या देशातील शिक्षण व शैक्षणिक गुणवत्तेवर अवलंबून असते. शिक्षण हा लोकशाहीचा पाचवा स्तंभ आहे. आणि आपला देश लोकशाही राज्यावर आधारलेला आहे. सुसंस्कृत व्यक्ती-समाज-राष्ट्र निर्मितीचा मार्ग हा शिक्षणातून जात असल्याने शिक्षणाला राष्ट्रनिर्मितीत अनन्य साधारण महत्त्व असते. शिक्षणाला योग्य दिशा देणारी यंत्रणा असेल तर राष्ट्राची भरभराटी वेगाने होते. म्हणूनच भारत महासत्ता बनवायचा असेल तर शैक्षणिक क्रांती होणे महत्त्वाची आहे.

शिक्षण म्हणजे आजन्म चालणारी प्रक्रिया आहे. शिक्षण हे फक्त पुस्तकातूनच मिळते असे नसून बाहय अनुभवावर व वास्तवावर ही अवलंबून असते. बऱ्या वाईट गोष्टींची पारख योग्य पद्धतीने विद्यार्थ्यांना करता आली पाहिजेत. कारण हाच विद्यार्थी उद्याचा राष्ट्राचा नागरिक असतो. मानवी जीवनाचा किंवा समाज जीवनाचा सर्वांगीण विकास हा शिक्षणावर अवलंबून असतो. तो जितका शिक्षणामध्ये पारंगत असेल किंवा ज्ञान संपादित करत असेल त्यावरच त्याचे यशापयश अवलंबून असते. शिक्षणाची दिशा ही माणसाच्या संपूर्ण विकासासाठी आणि त्याच्या मुलभूत अधिकारांसाठी महत्त्वाची असते. देशाला महासत्ता व प्रभावी राष्ट्र बनविण्यात युवकच महत्वपूर्ण भूमिका बजावू शकतात. म्हणूनच विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकास करणाऱ्या शालेय शिक्षणाची गरज देशाला आहे. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा व शिक्षणाचा पाया शाळेतच रचला जातो. शाळेतून मिळणाऱ्या संस्कारावर, मूल्यांवरच त्याच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास अवलंबून असतो. शाळेतून मिळणाऱ्या शिक्षणावरच देशाचे भवितव्य अवलंबून असल्याने शालेच शिक्षणाचे योगदान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. विद्यार्थ्यांच्यात असणारे सुप्त गुण प्रकट करणे म्हणजे खरे शिक्षण होय. उपजत असणाऱ्या सुप्त गुणांना वाव देण्याच्या दृष्टीने अभ्यासक्रमाचा पाया रचला पाहिजे. बालकेंद्री अभ्यासक्रमाची निर्मिती झाली पाहिजे.

शिक्षण पद्धती –

विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास हा प्राथमिक – माध्यमिक स्तरावरच होत असतो. म्हणूनच या स्तरावर विद्यार्थ्यांच्या अंतरंगात डोकावणे महत्त्वाचे असते. परंपरागत जून्या अध्यापन पद्धती मागे टाकून नावीन्याची कास धरली पाहिजे. मार्कवंत विद्यार्थ्यांपेक्षा गुणवंत विद्यार्थी बनविण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न केले पाहिजेत. पाठांतर, घोकमपट्टी यापासून विद्यार्थ्यांना परावृत्त केले पाहिजेत. एकमार्गी शिक्षण पद्धती बंद करून द्विमार्गी होणे गरजेचे आहे. मूल + क्रमिक पुस्तक + शिक्षक = शिक्षण या सुत्रानुसार शिक्षणाची व्यवस्था लावली गेली. परंतु H_2O म्हणजे पाणी हे सुत्र जसं सर्वदूर व सर्वकालिक सत्य असतं, तसं मूल + क्रमिक पुस्तक + शिक्षक = शिक्षण हे सूत्र सर्वदूर व सर्वकालिक सत्य असू शकत नाही. कारण प्रत्येक मूल म्हणजे एक स्वतंत्र व्यक्तीमत्व असतं. बुद्धी, वृत्ती, रूची, क्षमता, मानसिक कल हे सारेच घटक मूलागणिक बदलतात. अशा सर्व गोष्टींचा विचार करून अभ्यासक्रमात बदल होणे गरजेचे आहे. स्वतःहून शिकण्याचा आनंद मिळविणे या प्रक्रियेला चालना देणे महत्त्वाचे वाटले म्हणूनच 'ज्ञानरचनावाद' हा एक विचार प्रवाह रूढार्थाने घेण्याचा प्रयत्न सुरू झाला.

ज्ञानरचनावादानुसार ज्ञान प्रेषित म्हणजेच एकाने दुसऱ्या पर्यंत पोहोचवणे होत नसून ज्ञानाची निर्मिती होत असते. निर्माण झालेल्या ज्ञानावर भर देण्यापेक्षा ज्ञाननिर्मितीच्या प्रक्रियेवर भर दिला जातो. मुलांनी 'काय शिकले' यापेक्षा 'कसे शिकले' यावर भर देणे आवश्यक आहे. मुलांच्या ज्ञानाच्या कक्षा रूंदापणारे शिक्षण हवे. विद्यार्थ्यांना विचार करायला लावणारे शिक्षण असायला हवे. प्राथमिक व माध्यमिक हा स्तर त्याच्या शालेय जीवनाचा पाया असतो. त्याच्यावरच विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्वाची भींत उभी राहते. मानसशास्त्रीय दृष्टया मुले चौदा – पंधराव्या वर्षापर्यंत प्रौढांच्या तार्किकतेकडे वळतात. याच वयात मुले मूर्त विचाराकडून अमूर्त विचाराकडेही वळलेली असतात. म्हणून शाळांमधून असे अमूर्त विचारांकडे नेणारे अनुभव मुलांना भरपूर प्रमाणात मिळाले, नवनव्या कल्पना लढवायला मिळाल्या, गुंतागुंतीच्या अनुभवांचे विश्लेषण करण्याचे मिळत गेले तर मुले आवश्यक अशा अमूर्त विचारांकडे लवकर व प्रभावी रीतीने वळतात. म्हणूनच प्राथमिक – माध्यमिक स्तरावर त्यांच्या विचारांना चालना मिळाली पाहिजे. यासाठीच शिक्षण पद्धतीत बदल झाला पाहिजे. जरी सध्याची शिक्षणपद्धती ज्ञानरचनावादावर अवलंबून असली तरी जसा विद्यार्थी घडायला हवा तसा प्रयत्न केले जात नाहीत. असा ज्ञानाचा क्षेत्रात भोंगळपणा असेल तर देश महासत्तेकडे कसा जाणार हा यक्ष प्रश्न उभा राहतो. अशा अजूनही शिक्षण क्षेत्रात अशा बऱ्याच गोष्टींची उणीव भासत आहे.

देश कशाने मोठा होतो, अबाधित राहतो, विकसित होतो किंवा रसातळाला जातो ? देशवासीयांच्या विचारांच्या बेरीज – वजाबाकीमुळे घडते. देशाचे स्वातंत्र्य कशामुळे टिकते तर शिक्षणाच्या प्रगल्भतेमुळे. देशाची उंची त्या देशातील शिक्षणाच्या आणि शिक्षकांच्या नैतिक, बैद्धिक , आध्यात्मिक उंचीपेक्षा जास्त असू शकत नाही. आजच्या आपल्या शिक्षणाचे स्वरूप काय ? माझ्या दृष्टीने व्यवस्थापन, विद्यार्थी, शिक्षक या शैक्षणिक त्रिकोणाच्या तीन बाजू परस्परांना समजून घेण्यासाठी, त्यांच्या विचारांना खोली देण्यासाठी परस्परपुरक आहेत. या तीन बाजूंना महत्वाचे अंग असणारी चौथी बाजू म्हणजे समाज होय. या सर्वांच्या विचार विनिमयातून शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य होऊ शकते. आगामी काळात गुणवत्तेशिवाय शिक्षण नाही. आजपर्यंत व्यवस्थापनाची भूमिका एक तर फार मर्यादित (आज्ञा आणि नियंत्रण) किंवा नकारार्थी (म्हणजे कमीत कमी खर्चात जास्तीत जास्त फायदा) अशी होती. परंतु यापुढे त्यांची भूमिका समन्वयकाची , संशोधकाची आणि गुणवत्तेला सतत प्रेरणा देणाऱ्याची असायला हवी. आज खऱ्या अर्थाने शिक्षण

हीच संपत्ती झाली आहे. म्हणून प्रत्येक विद्यार्थ्याला सुशिक्षित किंवा सुसंस्कृत करून फक्त चालणार नसून संशोधकाची वृत्ती वाढवली पाहिजे. तरच समाजाचा किंवा देशाचा विकास होईल. विद्यार्थी हे शैक्षणिक प्रयोजनाचे पायाभूत अंग आहे. आजचा विद्यार्थी हा अभ्यासू, शोधक वृत्तीचा, स्वतंत्र बुद्धीचा वापर करण्यास उत्सुक असणारा, प्रश्न विचारणारा इत्यादी गुणांनीयुक्त घडविला पाहिजे. त्याच्या मतांना - विचारांना प्रोत्साहित केले पाहिजे. त्याच्या कलेला वाव मिळाला पाहिजेत. अशा सर्वच बाजूने शिक्षणाचा विचार करून अधिकाधिक पैसा, वेळ उपयोगात आणला तर भारत महासत्ता व्हायला वेळ लागणार नाही. २०२० च्या अनुषंगाने पाहिले तर अजूनही शिक्षण क्षेत्रात भरपूर उणीवा आहेत. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना योग्य दिशा देण्याची गरज आहे. यासाठी शिक्षण पद्धतीत आमूलाग्र बदल झाला पाहिजे. शिक्षणातील ही दुरावस्था पाहिली तर देश महासत्ता होइल का याची खात्री देता येत नाही.

उच्च शिक्षणाची गुणवत्ता -

आपल्या शिक्षणपद्धतीत शिक्षण हे गुण मिळविण्यासाठी दिले जाते. पारंपारिक अध्यापन पद्धतीला छेद देत अलीकडच्या काळात ज्ञानरचनावादानुसार अभ्यासक्रम बदलला. पण अध्ययन अध्यापन पद्धतीत म्हणावा तितका बदल आढळून येत नाही. उलट, शिक्षक हा व्यावसायिक झाल्याने विद्यार्थ्यांना जे ज्ञान दयावे - घ्यावे लागते त्यात शिक्षक कमी पडताना दिसतात. सर्व विद्यार्थ्यांच्यावर ढकलून फक्त प्रश्न पत्रिका पुरते आपले ज्ञान मिळवतो. त्यामुळे देशाच्या हितासाठी झालेला हा शैक्षणिक बदल अहितकारक झाल्याचे दिसते. त्याचबरोबर जागतिकीकरणाचा विद्यार्थ्यांच्यावर होणारा परिणाम ही तितकाच महत्वाचा आहे. विद्यार्थ्याला संगणक, इंटरनेट या माध्यमाद्वारे अनेक माहिती मिळू लागली आहे. सध्याचा तरूण वर्ग चंगळवादाच्या आहारी जात आहे. भौतिक सुखाचा मागे लागला आहे. मोबाइल, इंटरनेटच्या मोहात पडला आहे. आजच्या युवकांना मोबाइल, इंटरनेटचे व्यसनच जडले आहे असे म्हटले तर अतिशयोक्ती होणारे नाही.

सध्याच्या आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे जग जवळ आलं.याच माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून व्यावसायिक कौशल्ये विद्यार्थ्यांच्यात विकसित केली पाहिजेत. महाविद्यालयीन युवक पुस्तकी ज्ञानात अजूनही अडकला आहे. या पुस्तकी ज्ञानाबरोबरच त्याला स्व-सामार्थ्याची जाणीव करून दिली पाहिजे. ज्यच्या त्याच्या कलेनुसार त्यांना पारंगतता मिळवण्यास प्रोत्साहित करायला हवे. आज भारतामध्ये ५०० विद्यापीठे आहेत. त्यापैकी कांही खाजगी विद्यापीठे, कांही सार्वजनिक , काही अभिमत विद्यापीठे आहेत. चीनमध्ये १६०० विद्यापीठे आहेत. चीनची स्पर्धा करण्यासाठी भारतामध्ये किमान १२०० विद्यापिठे स्थापन करून उच्च शिक्षणाकडे तरूणांना आकर्षित करता येते. चीनमध्ये ज्याप्रकारे उच्च शिक्षणाच्या सुविधा निमार्ण करून घ्याव्या लागतील. या सुविधा जेंव्हा आपण निर्माण करून देवू तेंव्हा उच्च शिक्षण, संशोधन आणि विस्तार या क्षेत्राात क्रांतिकारी पाऊल टाकता येऊ शकेल. उच्च शिक्षणात सर्व समावेशक शिक्षण ही महत्वाची गोष्ट आहे. आजही संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या कल्पनेनुसार पंचवीस टक्के उच्च शिक्षण असले पाहिजे. ते भारतात केवळ सोळा ते सतरा टक्के एवढेच आहे. तेंव्हा आपल्याला उच्च शिक्षण क्षेत्रात अधिक नवे प्रयोग करूने अधिकाधिक तरूणांना पदव्यूत्तर शिक्षणात व संशोधनात सहभागी करून घेण्यासाठी नवे महत्वाकांक्षी प्रकल्प हाती घ्यावे लागतील.

काल्पनिक दोऱ्या -

शिक्षणासारख्या पवित्र माध्यमात ही खाजगीकरण घुसले आहे. शासनाच्या या स्वार्थी धोरणामुळे इंग्रजी माध्यमांच्या शाळांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत आहे. गल्लीबोळातून या संस्थांचे पेवच फुटले आहे. याचा परिणाम म्हणून सरकारी मराठी माध्यमांच्या शाळा विकलांग होत आहेत. मुले दर्जेदार शिक्षणापासून वंचित राहू लागली आहेत. शाळा स्थापन करणे म्हणजे पैसा मिळविण्याचे साधन तयार करणे असाच काहींसा समज समाजाचा होवून गेला आहे. शिक्षण संस्थांच्या दैनंदिन व वास्तव व्यवहाराकडं नजर टाकली म्हणजे असं दिसतं की, आपला सगळा प्रयत्न ‘कापीव माणसं’ तयार करण्याचा असतो. माणसांचे ठराविक पॅटर्न्स आम्ही मानलेले आहेत. त्या पॅटर्न्सच्या बाहेर जाण्याची गरज शिक्षकाला भासत नाही आणि विद्यार्थी त्या पॅटर्न्सच्या बाहेर गेला तर शिक्षकांना ते आवडत नाही. हा नारा बदलायला हवा. विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, भावनिक व क्रियात्मक सृजनाला आवाहन करून, आव्हानं देवून, त्यासाठी चेतना पूरवून विविध शैक्षणिक पातळीवरील विद्यार्थ्यांच्या सृजनाला वाव देता येईल- Never tell a child anything that he can discover himself असं शिक्षणशास्त्रात पेस्टॅलॉझीनं एके ठिकाणी म्हटलं आहे पेस्टॅलॉझीचं वाक्य राहतं पुस्तकात आणि सगळयांना एकाच साच्यात भरडण्याचा, व्यक्तिगत सृजनतेला वाव न देण्याचा आपला सरधोपट मार्गावरचा प्रवास प्रत्यक्षात चालू राहतो. शिक्षक हे एखादया पोकळीमय वातावरणात राहून विशेष काही साध्य करू शकतील अशी सभोवतालची परिस्थिती आता नाही. सामाजिक स्वरूपाला, परिस्थितीला आणि नित्य व्यवहार आणि नीतिधर्माला धरूनच शिक्षणाची जडणघडण झाली पाहिजे. म्हणून मी समाजाला शिक्षणाचे चौथे अंग संबोधले आहे. समाजात ओघाने पालकांचा समावेश आहे. शिक्षकाने शाळेत जे काही शिकविले असेल, जसे काही मार्गदर्शन केले असेल त्याच्या विपरित कुटुंबात किंवा समाजात विद्यार्थ्याला वस्तुस्थिती आढळली तर त्याच्या संभ्रमात पडेल. आपले तरूण हे केवळ पदवी मिळवण्यासाठी शिक्षण घेतात. सामान्यतः या पदव्यांचा त्यांना रोजगार मिळवण्यासाठी फारसा उपयोग होत नाही. तसेच देशाच्या जीडीपीतही ते फारसे योगदान देवू शकत नाहीत. महासत्ता होण्यासाठी अनेक पण आणि परंतु आहेत . त्यातीलच एक शिक्षण हे महत्त्वाची बाजू आहे.

अशाप्रकारे आपला भारत देश महासत्ता बनवायचा असेल तर शिक्षणामधील उणीवा भरून काढायला हव्यात. कारण प्राथमिक - माध्यमिक - उच्च माध्यमिक - महाविद्यालयीन स्तरावर विद्यार्थ्यांना योग्य मार्गदर्शनाबरोबर कृतिप्रवण, सृजनशील, विचार

करायला प्रवृत्त करणारे असे शिक्षण असायला हवे. या सर्वांबरोबर वाचन संस्कृती ही वाढायला हवी. घराघरातील हरवलेली वाचन संस्कृती जपली पाहिजे. विद्यार्थ्यांना केवळ पाठयपुस्तके न अभ्यासता इतरही अवांतर पुस्तके, ग्रंथ साहित्याचे वाचन करून समाजाचा अभ्यास केला पाहिजे. वाचनामुळे ज्ञान वाढते. ज्ञान वाढल्याने आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास होवून जीवनात यश मिळते. समाजाचे प्रतिबिंब खऱ्या अर्थाने पुस्तके, वर्तमानपत्रे, मासिकातून लिहिले जाते. समाजाला सुसंस्कृत करण्याचे काम साहित्य करत आहे. मात्र वैचारिक परिवर्तन घडविण्याची ताकद असलेली पुस्तके घरातून हद्दपार होवू लागली आहेत. ज्ञानामध्ये केलेली गुंतवणूक सर्वाधिक व्याज देते. म्हणूनच म्हणते की, भारत महासत्ता होण्यासाठी ए. पी. अब्दूल कलामांच्या विचारांची गरज आहे.

संदर्भ -

१ शैक्षणिक गुणवत्ताः आव्हान आणि आवाहन - शिक्षण विकास मंच यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान, मुंबई.
२ ऐलमा पैलमा शिक्षण देवा - लीला पाटील
३ अर्थपूर्ण आनंदशिक्षणासाठी -- लीला पाटील
४ शिक्षणाचे अंतरंग - लीला पाटील

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

अध्यापक महाविद्यालयातील छात्र शिक्षकांमध्ये शांततेसाठी शिक्षण विषयक जाणीवजागृती साठी विकसित उपक्रमांच्या परीणामकारकतेचा अभ्यास

श्री.सुशील शिवलकर
प्राचार्य, DIECPD रत्नागिरी

डॉ. व्हनबटटे आर.बी.
सहयोगी प्राध्यापक,
आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,सातारा

प्रस्तावना

शांततेसंबंधी मूल्यांचे महत्व मुलांमध्ये रुजावे व कायम रहावे यासाठी शिक्षकांनी जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले पाहिजेत.उदा.शिक्षकांनी धडयामध्ये थेटपणे न आलेल्या गोष्टी चर्चेत आणून सकारात्मक भावना, शांततेच्या मूल्यांबाबत चिंतन करण्याची, शोध घेण्याची, रचना करण्याची कल्पकता वापरात आणायला हवी. प्रश्न, कथा, किस्से, खेळ, प्रयोग, चर्चा, मूल्यांचे स्पष्टीकरण, संवाद, उदाहरणे, साधर्म्य, उपमा, अभिनय, प्रतिकृती तयार करणे इ. पध्दतीचा वापर शिकण्या-शिकवण्यातून करणे शांततेचे संवर्धन होण्यास पूरक ठरतो. नेमके हेच शिक्षकाकडून अपेक्षित आहे. दैनंदिन जीवनातील आव्हाने पेलताना स्वतः इतर व्यक्ती आणि पर्यावरणाशी संतुलित व्यवहार करण्याचे सामर्थ्य या शिक्षणाने प्राप्त होते.

अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांमध्ये या शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीवजागृती होणे फार महत्वाचे आहे कारण जर या शांततेसाठी शिक्षणविषयक त्यानाच माहिती नसेल तर उद्या पुढील पिढीमध्ये शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीव विकसित करण्याचे कार्यच होणार नाही. म्हणून अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांमध्ये जीवनकौशल्यविषयक जाणीवजागृती करण्यासाठी संशोधकाने प्रस्तुत संशोधकाने प्रस्तुत संशोधन कार्य हाती घेतले आहे.

संशोधनाची गरज व महत्व

असहिष्णुता, धर्मांधता, भांडणे आणि वैमनस्याने ग्रस्त अशा हिंसक काळात आपण जगत आहोत. जगभरात, देशात तसेच स्थानिक पातळीवरही हिंसाचाराच्या घटना वाढतच आहेत. म्हणूनच राष्ट्रीय शालेय अभ्यासक्रमाच्या मुसदा आराखडयात शांततेच्या शिक्षणासाठीची नेमकी जागा व वेळ निश्चित करण्याची कधी नव्हे इतकी गरज आज निर्माण झाली आहे.

शाळेतील शिक्षण व्यवहारातही हिंसाचाराच्या घटना घडताना आपण वृत्तपत्रे, रेडिओ, दूरचित्रवाणी इत्यादी प्रसार माध्यमातून ऐकतो. आजच्या या हिंसक वातावरणास आळा घालण्यासाठी ठोस पावले उचलणे ही काळाची गरज आहे.

संशोधनाचे शीर्षक

अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांमध्ये शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीवजागृतीसाठी विकसित उपक्रमांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

संशोधनाची उदिदष्टे

1. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांच्या शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीवांचा नियंत्रित गट व प्रायोगिक गट यांच्यात गटनुसार पूर्वचाचणीच्या प्राप्तांकाची तुलना करणे.
2. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांमध्ये शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीवजागृतीसाठी उपक्रमांची निर्मिती करणे.
3. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांमध्ये शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीवजागृतीसाठी विकसित उपक्रमांची कार्यवाही करणे.
4. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांच्या शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीवांचा नियंत्रित गट व प्रायोगिक गट यांच्या गटनुसार उत्तर चाचणीच्या प्राप्तांकाची तुलना करणे.
5. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्रशिक्षकांमध्ये शांततेसाठी शिक्षणविषयक जाणीवजागृतीसाठी विकसित उपक्रमांची परिणामकारकता अभ्यासणे.

संशोधन अभिकल्प

प्रायोगिक संशोधन पध्दतीमध्ये एकचल घटक अभिकल्पमधील (Single Variable Design) प्रयोगदृश्य अभिकल्प (Quasi Exprimental Design) वापर करण्यात आला आहे. प्रयोगसदृश्य अभिकल्पातील असमान नियंत्रित गट (The Non-Equivalent Control Group Design) या अभिकल्पाचा वापर करण्यात आला आह

सारणी 1

गट	पूर्व परिक्षण	उपचार	उत्तर चाचणी
अ	01	X	01
ब	02		02

नमुना निवड

गट जिल्हे	प्रत्यक्ष अध्या.महाविदयालय	नमुना निवड अध्या. महाविदयालय
1) रत्नागिरी	07	02
2) सिंधुदुर्ग	04	01
3) रायगड	07	02

निवडण्यात आलेल्या अध्यापक महाविद्यालयातील 50 टक्के छात्रशिक्षकांचा समावेश नमुन्यात करण्यात आला आहे.

संशोधनाचे निष्कर्ष

1. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्र शिक्षकांच्या शांततेसाठी शिक्षण विषयक जाणीव जागृतीवर आधारित विकसित केलेले उपक्रम परिणामकारक ठरतात.
2. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्र शिक्षकांच्या लिंगानुसार शांततेसाठी शिक्षण विषयक जाणीव जागृतीमध्ये सार्थ फरक आढळतो.
3. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्र शिक्षकांच्या महाविद्यालयाच्या प्रकारानुसार शांततेसाठी शिक्षण विषयक जाणीव जागृतीमध्ये सार्थ फरक आढळतो.
4. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्र शिक्षकांच्या पदवीच्या शाखेनुसार शांततेसाठी शिक्षण विषयक जाणीव जागृतीमध्ये सार्थ फरक आढळतो.
5. अध्यापक महाविद्यालयातील छात्र शिक्षकांच्या संवार्गानुसार शांततेसाठी शिक्षण विषयक जाणीव जागृतीमध्ये सार्थ फरक आढळतो.

संदर्भ ग्रंथसूची

1. कदम चा.प.(1989). 'शैक्षणिक संख्याशास्त्र व मूल्यमापन',पुणेः नूतन प्रकाशन
2. दुनाखे अरविंद (1999). 'सामान्य अध्ययन पध्दती', पुणेः नूतन प्रकाशन
3. पंडीत बन्सी बिहारी (1977). ' शिक्षणातील संशोधन',पुणेः नूतन प्रकाशन
4. भिंताडे के.म.(2005). 'सुलभ शैक्षणिक पध्दती',पुणेः नूतन प्रकाशन
5. भांडारकर के.म.(2005). 'सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र',पुणेः नूतन प्रकाशन
6. म्हस्के टी.ए.(1990). 'सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र',पुणेः नूतन प्रकाशन
7. मुळे रा.श.,उमाठे वि.तु.(1987). 'शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे', औरंगाबादः विद्या बुक्स
8. 'शिक्षक मार्गदर्शिका' जीवनकौशल्य शिक्षण महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद,पुणे-30.

ISSN 2349-638X
www.aiirjournal.com

शांती, सुरक्षा व राष्ट्रीय ऐक्य – नजर 2020 – एक चर्चा

भरत वेदपाठक,
मुक्त पत्रकार
(दै.सकाळ प्रतिनिधी – 20 वर्ष, दै.महाराष्ट्र टाईम्स प्रतिनिधी – 2 वर्ष, दै.प्रभात प्रतिनिधी – 1 वर्ष)
रेहकुरी अभयारण व प्रभावित लोकजीवन – प्रकल्प संशोधन अहवाल

गोषवारा -

देशात इतिहासाचे मिथकीकरण आणि मिथकांचे इतिहासीकरण होऊन इतिहास मूलतत्त्ववाद्यांच्या हातातील शस्त्र बनला आहे. वर्चस्ववादी ताकद आपला वंश येथील मूळ प्रबळ व उच्च असल्याचे सिद्ध करण्याच्या स्पर्धेत आहे. या स्पर्धेला सत्तापिपासू, धर्मांध व वर्चस्ववादी ताकदींनी वर्ण, जात, धर्म यानुसार पुरस्कृत केले आहे हे भारताच्या शांती, संरक्षण आणि राष्ट्रीय एकात्मतेला घातक आहे.

येथील विविधतेतील एकतेला उच्चशिक्षितांच्या धर्मांधतेचा आणि वर्चस्ववाद्यांच्या सत्तापिपासू वृत्तीचा भिरूड लागला आहे. म्हणूनच'भारत तेरे टुकडे होंगे इन्शा अल्ला ' सारख्या घोषणा देशाच्या राजधानीत खुलेआम दिल्या जातात, त्याविरोधी कारवाईलाही विरोध आणि समर्थनासाठी दिसून येते ही या शोकांतिकेची एक झलक आहे. काही भगवे वस्त्र व गणवेश धारी सुद्धा बॉम स्फोटांच्या गुन्ह्यात संशयित म्हणून सापडावेत ही बाब थोरल्याचा धीर ढासळतोय हे दर्शविणारी आहे. देशाच्या धीराचे बुरूज असे ढासळत राहिल्यास जगाच्या पाठीवर आदर्शलोकशाही व गुण्यागोविंदाने नांदणाऱ्या विविधतेचा वटवृक्ष संधीसाधू वाळवीकडून पोखरला जाईल. प्रत्येक काम लालफितीच्या सवयीनुसार चालणार असेल तर ज्या चांगूलपणाच्या पायावर ही इमारत उभी आहे त्या चांगूलपणाला हे पाप पेलवेनासे होईल सर्वच घटना तटस्थपणे पाहणे व संबंधीत यंत्रणेची ती जबाबदारी आहे असे सांगून आपले आपण मार्गस्थ होणे ही सवय एक दिवस सगळ्यांनाच मार्गस्थ करून टाकेल. हे केवळ नक्राश्रु नाहीत. यावर उपाय शक्य आहे. तेवढी क्षमता देशात आहे. म्हणूनच व्हीजन 2020 प्रखरपणे दृश्यमान होण्यासाठी भक्कम वातावरण निर्मिती आणि ते निरंतर राखण्याची गरज आहे.

विषयाचे महत्व -

कोणत्याही स्वतंत्र देशात शांती, स्थैर्य व संरक्षण हे तीन मुद्दे उपस्थित होणे स्वाभाविक आहे. परंतु राष्ट्रीय एकात्मतेचा प्रश्न निर्माण होणे ही बाब अस्वाभाविक आहे. रोजगार व विकासाच्या आधारावर शांती व स्थैर्याचा प्रश्न निर्माण होऊ शकतो. सीमावर्ती उपद्रवांमुळे निरंतर संरक्षण सज्ज रहावे लागतेच परंतु एकाच राष्ट्रातील नागरिकांना राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी संदेश व उपदेशाची गरज भासणारे भारत हे अपवादात्मक राष्ट्र मानावे लागेल. देशांतर्गत व प्रादेशीक सत्तासंघर्ष, धार्मीक वर्चस्व यामुळे अंतर्बाह्य शांतीसाठी सतत सज्जतेची गरज भारताला फार आधीपासूनच आहे बेकीला खतपाणी घालण्याचे काम वेळेवेळी राजकारण्यांनी आणि फुटीरतावाद्यांनी केले. फितुरांनी घात करण्याचा इतिहासच या देशाला आहे. परिणामी राष्ट्रीय एकात्मता हा विषय कायम चर्चेत राहतो.

फाळणीतील विष-

भारतीय स्वातंत्र्यातच दुहीची बिजे हेतुतः पेरली गेली धर्माच्या आधारावर फळणी झाली. तरीही जे मुसलमान इथेच राहिले त्यांना एक धार्मीक राष्ट्र देऊनही भारतात जागा मिळाली. काही हिंदूंच्या मते हा मुस्लीम धर्मासाठी बोनस आहे. 'भारत हिंदूस्थान है हिंदुओंकी शान है' म्हणणाऱ्या वर्गाला इतर धर्मीयांचे या देशातील अस्तित्त्व सलते. जमीनीचे तुकडे सहज वाटून घेता येतात. झाडे, झुडपे व जनावरांच्याही वाटाघाटी होऊ शकतात. परंतु माणसांचे वाटप कसे करणार. इथे धर्मभेदावर आधारित माणसांचीच वाटणी या देशाच्या फाळणीत गृहीत होती परंतु पुर्णतः माणसांचे स्थलांतर झाले नाही. ते शक्यही नव्हते. भारत भूमीने शक्य तितक्या संयमाने या मानवी 'खीचडी 'ला 'स्वादीष्ट'बनविण्याचा प्रयत्न केला. आता मात्र या 'व्यंजनात' हेतुतः बिघाड केला जात आहे.

कारण मतदार धर्माधारित वोट बँक आहेत. ही बँक कधीच सूज्ञ व स्वयंपूर्ण होऊ द्यायची नाही असा चलाख प्रयत्न आजवर झाला. त्याचा फायदाही विशिष्ट राजकीय पक्षांनी घेतला. परंतु शिक्षणाने आलेल्या जाणीवांना (शहाणपण नव्हे) फुटलेले नवे नख लोकशाहीला रुतु लागले आहेत.

प्रातिनिधिक उदाहरणे-

"भारत स्वतंत्र होत असताना झालेल्या धार्मीक दंगलीत हजारो माणसे मारली गेली. या दंगलींच्या जखमा बऱ्या करून राष्ट्र उभारणीचे कार्य पंडित जवाहरलाल नेहरूंनी स्वतःच्या प्राणांची पर्वा न करता, हा वणवा विझवण्याचे काम गांधी

व नेहरूंनी केले. नंतरच्या काळातही दंगे झाले; परंतु 1984 ची शीखविरोधी हिंसा आणि गुजरातकांड या दोन सर्वात भयानक एकीत काँग्रेसचे नेते सामील होते तर दुसरीत भारतीय जनता पक्षाचे."

"गुजरातकांडात शासनव्यवस्थाच कशी सामील होती, याचे पुरावे न्यायालयात मांडण्यात आले. मोजक्या पोलीस अधिकाऱ्यांना शिक्षाही झाली. तीन दशकांपूर्वी उत्तर प्रदेशात हाशिमपुरा येथे 40 मुस्लीम नागरिकांना मारण्यात आले. पॅक किंवा प्रोव्हिन्शियल आर्म्ड कॉन्स्टेब्युलरीच्या पोलिसांवर आरोप ठेवण्यात आले. खटला वर्षानुवर्षे चालला आणि 2015 साली दिल्लीच्या कनिष्ठ न्यायालयात पॅकच्या अधिकाऱ्यांविरुद्ध निर्विवाद पुरावा मांडला न गेल्यामुळे त्यांना सोडून दिले हाशिमपुराच्या या नागरिकांना पळवून ठार मारण्यात आले होते त्यांचे मृतदेह हिंडन या यमुनेच्या उपनदीत फेकून देण्यात आले."

हाशिमपुरा हत्याकांडात ज्यांनी नागरिकांचे रक्षण करायचे, त्या पोलिसांनीच कायदा हातात घेऊन नियोजनबद्धरीत्या हत्या केली. त्यामुळे उत्तर प्रदेशातील मुसलमानांत भयाची भावना उत्पन्न झाली. जातीय सलोखा नष्ट झाला."

"2017 साली नितीशकुमार यांनी राष्ट्रीय जनता दल व काँग्रेसबरोबर महागठबंधन तोडून टाकले आणि भाजपशी दोस्ती केली. बिहारमध्ये सुशासन आणण्यासाठी ही कोलांटउडी मारल्याचा त्यांचा दावा होता. दुर्दैवाने बिहारमधील जनतेस या सुशासनाचा प्रत्यय आलेला नाही. जुलै 2017 पासून आजवर तेथे 200 पेक्षा जास्तजातीय तणावाच्या घटना घडलेल्या आहेत. गेल्या वर्षीच्या जुलैमध्ये एका आक्षेपार्ह फेसबुक पोस्टमुळे पश्चिम बंगालमधील नॉर्थ 24 परगण्यात जातीय दंगल झाली. त्यावेळी राज्य सरकारला सीमा रक्षा दलाच्या 400 तुकड्या तैनात करणे भाग पडले होते. दोन हजार मुस्लिमांनी हिंदू कुटुंबांवर हल्ला केल्याचा आरोप भाजपने केला तर गोरक्षा गटाच्या नावाने धिंगाणा घालून समाजात दुही माजवली जात असल्याचा आरोप ममता बॅनर्जींनी केला. या आरोप-प्रत्यारोपात दोन्ही समाजांचे निरपराध नागरिक होरपळून निघाले."-(दै.प्रभातच्या दि.8एप्रिल 2018च्या मुख्य पानावर प्रकाशित हेमंत देसाई यांचा सोक्षमोक्ष या सदरातील लेख)

या व अशा घटनांचे पडसाद स्वरूपही दंगली व प्रतिशोधाची उदाहरणे देशात अनेक आहेत. अयोध्येतील विवादीत वास्तूचे पतन, मुंबईतील बॉमस्फोट, गोध्रा जळीत प्रकरण, मंदीर व मशिदीमधील बॉमस्फोट ही मालिका मोठी आहे. 26/11चा मुंबई हल्ला व त्याची सुप्त ठसठस शांती व सुरक्षेला निरंतर आव्हान आहेतही खुमखुमी नवतारूण्यात रूजत नसेल तर नवलच. हा शांती भंग स्थैर्याला सुरूंग लावतो आणि अंतर्गत सुरक्षेवर प्रश्नचिन्ह लावून राष्ट्रीय ऐक्याच्या मुळावर उठतो.

द्वेषाचे भांडवल -

कोणत्याही पक्षाचे असोत, राजकीय नेते जबाबदारीने वागताना दिसत नाहीत. आता निवडणुकांचे वारे नव्याने वाहू लागेल. साम, दाम, दंड आणि भेद नीतीच्या वापरापेक्षा धार्मीक द्वेष, शेजारील इस्मालिक राष्ट्राने केलेल्या कुरापती, पेटलेल्या काश्मीरमधील अतिरेक्यांचा उच्छाद या राष्ट्रीय एकात्मता, शांती व स्थैर्याला आव्हान असणाऱ्या बाबी भारतीय राजकारणातील वर्षानुवर्षाचे भांडवल आहेत.

सुना था कल रात सीमा पर गोली चली।
शायद इस पार या उस पार चुनावी हवा है चली।

असाही आदर्श -

जिथे नेते मृतदेहांवर राजकारण करतात तिथे पश्चिम बंगालमधील आसनसोलमध्ये इमाम इमाददुल रशीद यांनी आदर्श उदाहरण घालून दिले. येथे रामनवमी मिरवणुकीनंतर निर्माण झालेल्या तणावात इमामाचा 16 वर्षांचा मुलगा मारला गेला. परिस्थिती हाताबाहेर जाऊ लागली. सरकारी यंत्रणा हतबल झाली. तेव्हा इमाम रशीद यांनी समोर आपल्या मुलाचे पार्थिव असतानाही, जमावाला शांत राहण्याचे आवाहन केले.ते वाहनातून हिंडले व ध्वनिवर्धकावरूनही आवाहन केले

"माझा मुलगा मेला, तुम्ही दुसऱ्या कुणा पित्यावर असा प्रसंग आणू नका, असे ते म्हणाले, ते ऐकून लोक भावविवश झाले. तणाव निवळला. इमाम रशीदींकडून नेते काही शिकतील का? दंगलींचा फायदा गुंडांना, गिधाडांना होत असतो, हे विसरता कामा नये. धोकादायक म्हणजे निवडणुका संपतात. दंगली नंतर जीवन पूर्वपदावर येते परंतु मनाच्या काचेला गेलेला तडा तसाच राहतो. राष्ट्रीय ऐक्याची पारदर्शक काच आपल्याला जपता येत नाही ही मनाला काचणारी बाब सामान्यांसाठी आणि राजकारण्यांसाठी असे तडे सत्ताकारणाचे भांडवल.

मुस्लीम परावलंबन दर-

मुस्लिम तरुणांच्याबाबतीत काळजी करण्यासारखी बाब म्हणजे परावलंबनाचे प्रमाण (Dependency Rate) होय. मुस्लिम तरुणांचा परावलंबन दर सर्वांत जास्त ७७८ आहे. जैनांच्या जवळजवळ दुप्पट (१.९९ पट) आहे. ख्रिश्चनांपेक्षा १.५५

पट, शिखांपेक्षा १.५० पट व बौद्धांच्या १.३४ पट आहे.(Source : situational Analysis Ilps Mumbai in 2006 NCRLM p. 27)

दिशाहीन नवतरूण -

परंतु उच्च शिक्षित मुस्लीम तरूणांचेही दहशतवादाकडे झुकणे ही नव्या चिंतेची बाब आहे. शिक्षणाने प्रगल्भता न येता कट्टरतेची जाणीव रूजली हे आपल्या शिक्षण व रोजगार उपलब्धतात प्रणाली, नेतृत्व आणि राजकारणाचे अपयश आहे. यात सुधारणा न झाल्यास पालथ्या घड्यावर पाणी असेल. पाणी व ते ओतण्याचे श्रम व वेळही वाया जाईल. जो घडा भरायचा तो मात्र या देशाच्या लोकशाहीला दहशतवादाचा नवनवा धडा शिकवत राहील.

नुकतेच औरंगाबाद मध्ये उच्च शिक्षित तरूणांना अटक झाली. पिण्याच्या पाणी पुरवठ्यातच विष कालविण्याचा त्यांचा डाव होता. त्याचे ते रितसर प्रशिक्षण घेत होते. हा 'प्रयोग' यशस्वी झाल्यावर त्यांना सीरीयामध्ये जाण्याची संधी मिळणार होती.

उपाय

(अ) धर्मसनातनाला आळा-

धर्मसनातनीपणा मूलतत्त्ववादापेक्षा या संकल्पना परस्पर पूरक आहेत आज धर्म विचारधारेच्या शोधात आहे. प्रामुख्याने भारतात तर धार्माचे पांघरून घेत आपापली दुकाने स्थापून समांतर सरकारचे मनसुबे रचणारे अनेक'राम' (आसाराम, रामरहीम, रामपाल) तुरुंगाची हवा खात आहेत. यायांनी जेवढी हिंदूधर्माची हेळसांड केली तेवढी इतर धर्मीयांनी केली नाही. खरे धार्मीक हवालदिल आणि धर्माचा खरा चेहरा कोणता या संभ्रमात आहेत. दरम्यान रामाचे नाव घेत राजकारण करणारांनी सर्वोच्च न्यायालयापुढेही पेच निर्माण केला आहे.

(ब) समान नागरी कायदा -

''समान नागरी कायदा हा मुस्लिमांच्या भल्यासाठीच असून या कायद्याशिवाय देशामध्ये 'एकात्मता येणार नाही, मूलतत्त्ववादी, धर्मासाठी वाटेल ते करणारे आणि आक्रमक अशा मुस्लिमांविषयीच्या मानस प्रतिमा दूर केल्या जात नाहीत, तोपर्यंत हिंदू आणि मुस्लीम धर्मामध्ये समन्वय होणार नाही परंतु मुस्लिमांच्या शैक्षणिक आणि आर्थिक प्रश्नांकडून दुसरीकडे लक्ष वेधण्यासाठीच समान नागरी कायद्याचा 'बुजगावणं' म्हणून वापर केला गेला. समान नागरी कायद्याचा आग्रह धरणारे मुस्लिमांसंदर्भात स्थापन करण्यात आलेल्या सच्चर समितीच्या शिफारसींची अंमलबजावणी करीत नाही.''असे विचार डॉ. अलीम वकील यांनी व्यक्त केले होते. (सुगावा पुरस्कार प्रदान कार्यक्रमाची दैलौकसत्ता मध्ये प्रसिद्ध बातमी. दि.2 ऑगस्ट 2016)

धर्मनिरपेक्षतेचे पुनरावलोकन 'व्हीजन-2020' चे उद्दीष्ट गाठताना करावे लागेल. मुळात हा देश धर्मनिरपेक्ष आहे की सर्व धर्म सापेक्ष हे निश्चित झाले पाहिजे. इथे मुस्लीम व हिंदुंचा स्वतंत्र कायदा आहे धर्मनिरपेक्ष देशात धर्मसापेक्ष कायदे राजकारणासाठी मूलतत्त्वावाद्यांच्या मदतीने सांभाळले गेले. कायद्याला धर्माची झालर नसून धर्माच्या मांडवाला कायद्याची झालर अशी ही स्थिती आहे. ज्या देशाला स्वतःच्या नागरिकांसाठी समान कायदा करता येत नाही तो देश म्हणजे पुढे व मागे जुंपलेल्या घोड्यांचा विरुद्ध दिशांना ओढला जाणार रथ बनतो. ही स्थिती आपण अनुभवत आहोत. यामुळे, 'तुम्ही आम्ही एक पण कंठाळीला मेख' कायम राहील. अर्थात आता ही बाब स्वीकारण्यास उशीर झाला आहे. याचा आधार घेऊन दुकानदारी करणारे देशाला आव्हान द्यावे इतके मस्तवाल झाले आहेत. एक राष्ट्र एक मानवीय कायदा असल्या शिवाय मानव संसाधनाच्या समान विकासाचे प्रयत्न बेईमान ठरतील.

मूलतत्त्वावाद्यांच्या भितीपोटी प्रत्यक्ष राम मंदिराविना आजही वनवास भोगत आहेत. धर्माधारित राजकारण न करण्याची भाषा करणारे सगळेच जाणवे धारण करण्याच्या स्पर्धेत मंदिरांचे उंबरे झीजवत एकएका मंदिरात माथा टेकवत आहेत. ही स्पर्धा धार्मीक पातळीवरून राजकीय कधी झाली हे देशाला समजलेच नाही.

(क) सत्ता नव्हे महिला सबलीकरण -

ब्राझीलचे शिक्षण तज्ञ पावलो फ्रिरे यांनी सर्व प्रथम ही संकल्पना उपयोगात आणली. अमर्त्य सेन यांच्या मतानुसार महिलांनी नेहमीच ज्याचा मोबदला मिळत नाही ते श्रम करावे लागतात. भारतात सातव्या पंचवार्षीक योजनेपासून स्त्रियांच्या कामांना आर्थीक दर्जा मिळाला. भारतात 52 टक्के महिला रक्तक्षयाने (अँनिमिया) ग्रस्त आहेत. बाळांतपणात

महिलामृत्युदर चिंताजनक आहे. ही समस्या राष्ट्रविकासाला खीळ घालणारी आहे. तर 'यत्र नारियस्तु पुजन्तेहे भारतातील एक थोतांड आहे. अन्यथा समाजमन अशांत करणाऱ्या निर्भयासारख्या घटनांची मालिका खंडित झाली असती.

परंतु सध्या देशात महिला सक्षमीकरण म्हणजे मुस्लीम महिलांसमोरील प्रश्न असेच वातावरण हेतुतः निर्माण केले गेल्याचे दिसते. जणूकाही इतर धर्मीय महिलांमध्ये सर्वकाही आलबेल आहे तर शाहबानो ते तीन तलाक ही प्रकरणे भारतीय राजकारणाची भिकार मानसीकता दर्शवितात. राजकारणासाठी या मुद्याचेही जेंव्हा भांडवल केले जाते तेंव्हा एका पक्षाचे नेते म्हणतात तीन तलाकचा कायदा उपयुक्त आहे तर दुसऱ्या पक्षाचे नेते लोकलुभावन घोषणेसाठी सत्तेत आल्यास हा कायदा रद्द करण्याची भाषा करतात. इथे हा प्रश्न महिला सबली करणाचा न उरता याच्या आधारे सत्तासबलीकरण करण्याचा प्रयत्न होतो तेंव्हा या प्रश्नाचे आयते कोलीत फुटीरता वाद्यांच्या हातात पडते व मुस्लीमांच्या धर्माचरणावर गंडांतर आल्याची आवई उठविली जाते.

(ख) विघटनवाद -

देशात धर्मीक व राजकीय गट कट्टर बनले आहेत. यातील प्रत्येक धार्मीक गट स्वतःला विलग करून वागत आहे.प्रांत, भाषा, धर्म, समाज व जातींमध्ये विभागलेला आपला समाज मूळतः भारतीय आहे ही भावना प्रबळ राखण्याचे नियोजन व्हीजन 2020 साठी महत्वाचे आव्हान असेल. याच आधारावर देशाचे हितशत्रु भारताचे टुकडे करण्याचे मनसुबे रचत आहेत.

(1) काश्मीर प्रश्न

काश्मीरचा राजा हरिसिंहाच्या फाजील आत्मविश्वासाला पाकिस्तानी घुसखोरांनी तडा दिला त्याची प्राथमिक मानसिकता भारतापासून वेगळे राहण्याची होती. तिथे स्वतंत्र काश्मीर, पाकमध्ये जाणे किंवा भारतात राहणे असे तीन मतप्रवाह आहेत. आज तिथे कारवाई करताना लष्करावर केल्या जाणाऱ्या दगडफेकीत आयसोलेशनची भावना दिसते. हा पैसे देऊन भाडोत्री दगडफेकणारे आणण्याचा गुन्हेगारी मुद्दा नाही तर सरळ सरळ विघटनवादी मानसीकता आहे. तीच मानसीकता दगडफेक करणारांवर कारवाई केली तर देशात ऊर बडवून ठणठणाट करणारांमध्ये दिसते. यामुळे मूलतत्त्ववादी मुसलमान धर्मासाठी आणि सत्तापिपासू हिंदू राजकारणासाठी विलगीकरण घडवून आणतात

(ब) नक्षलवाद

ही कडव्या साम्यवादी संघटनांनी चालवलेली सशस्त्र चळवळ आहे. पश्चिम बंगाल मधील नक्षलबाडी गावात सोनम वांगडी या पोलीस निरीक्षकाचा मृत्यु आदिवासी तरूणाच्या तीर कामठ्याने झाला. त्यावर आसाम फ्रंटीयर रायफल्स कडून 25 मे 1969 रोजी जमावावर गोळीबार झाला. त्यात सात महिला व चार बालकांचा मृत्यु झाला त्यावर माओवादी कम्युनिष्ट संघटनेने राज्यसरकार विरूद्ध सशस्त्र उठाव केला. (नक्षलवाद -https://mr.wikipedia.org/s/84u) हे निमित्त घडले आणि नक्षवादाची ठिणगी पडली.

नक्षलवादाला शहरातून व उच्चशिक्षीत वर्गातून वाढता प्रतिसाद ही मोठ्या चिंतेची बाब आहे लोकशाही देशात सशस्त्र क्रांतीला थारा नाही. परंतु नक्षलवादी स्वतःला देशापासून वेगळे मानतात. त्यांना देशाचे कायदे मान्य नाहीत. त्यांचे असे मूळ प्रवाहापासून स्वतःला विलग करून त्या प्रवाहा विरूद्ध उभे राहणे धोकादायक वळणावर आहे. त्याला कथितरित्या विदेशी ताकदीं व स्वदेशी राजकारणाचे पाठबळ मिळत आहे. हे आयसोलेशन काश्मीर पेक्षाही रक्तरंजीत ठरत आहे.

(क) खलिस्तानची जखम -

१९७० व ८० च्या दशकात पंजाबात शीखांचे स्वतंत्र देश अस्तित्वात यावा यासाठी चळवळ चालू झाली होती. ह्या काल्पनिक स्वतंत्र देशाचे नाव खलिस्तान असे पंजाबी भाषेतील खालसा (पवित्र) या शब्दावरून ठेवण्यात आले होते.(खालिस्तान = पवित्र भूमी). शीखांच्या या मागणीला या काळात दहशतवाद व हिंसाचाराचे स्वरूप प्राप्त झाले. या चळवळीने भारत सरकारशी एक प्रकारचे युद्ध उभे ठाकले होते. भारताच्या पंतप्रधान इंदिरा गांधी, पंजाबचे मुख्यमंत्री बेअंत सिंग, जनरल अरुण वैद्य अशा अनेक महत्त्वाच्या व्यक्ती या दहशतवादाला बळी पडल्या. १९८६-८७ च्या सुमारास पंजाब पोलिसांनी मोठ्या प्रमाणावर या खलिस्तानी दहशतवाद्यांविरुद्ध कारावाई केली व त्यामुळे ही चळवळ व त्याच्या संबधित दहशतवादाला आळा बसला. सध्या ही चळवळ यूके, कॅनडा इत्यादी देशात रहाणाऱ्या शीख समुदायापुरती व सांस्कृतिक चळवळ यांपुरती मर्यादित आहे. भारतात या चळवळीचे अतिशय क्रूर रूप पहावयास मिळाल्याने कोणत्याही प्रकारच्या ऊग्र खलिस्तानी चळवळीवर जगात बंदी आहे.(https://mr.wikipedia.org/s/rqs)

आपल्याला या चळवळीमुळे मोजावी लागलेली किंमत कायम ध्यानात घेऊनच धर्म व समाजाचे मूळ प्रवाहापासून विलगीकरण होऊ नये याची काळजी घ्यावी लागेल.

(ख) बहिष्कृतांचे विघटन -

वरील मुद्द्यांमध्ये धर्मचा संदर्भ आहेच. परंतु भारतात एक भारत आहे तो म्हणजे बहिष्कृत भारत. या बहिष्कृत भारताला सावरले पाहिजे. असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणाले होते. तसेच इथे हिंदूना सनातन धर्माधीष्ठीत स्वातंत्र आणण्याचे स्वप्न पाहताना इतर धर्मांच्या सह अस्तित्त्वावर प्रेम करावे लागेल व सर्वमान्य राष्ट्रीय ऐक्य सर्वांना शोधावे लागेल. मूल निवासी किंवा अनार्य म्हणून देशावर हक्क सांगताना द्वेष भावना वाढीस न लागता इतर धर्मीयांचाही हा देश आहे हे ध्यानात ठेवावे लागेल. जगभर पसरलेला धर्म असल्याने मुस्लीम मानस आपल्याला कोठूनही मदत करील या भ्रमात न राहता विघटनवादी विचारांशी फारत घेत मूलतत्त्वावादाकडे झुकलेल्या मुस्लीमांना मूळ प्रवाह बळकटीकरणावर द्यावा लागेल. यासाठी धर्म बदनाम होऊ नये म्हणून स्वधर्मीयांनीच पुढाकार घेत प्रत्येक धर्मीयाने आपापल्या धर्माची सफाई करावी. त्यामुळे नैतिकतेच्या आधारावर चालणाऱ्या सुरळीतपणासाठी कायद्याचा बडगा तयार करण्याची गरज भासणार नाही.

ही विघटनवादाची काही प्रातिनिधीक उदाहरणे आहेत. त्यावर मात करणे शक्य आहे. मात्र युद्धस्थितीत जशी देश भावना निर्माण होते तशी कायम राहून भारतीय समाज एकसंघ बांधण्याची जबाबदारी देशाच्या कर्त्या-धर्त्यांवर आहे याचे भान त्यांना सदैव असले पाहिजे.

समारोप

स्वतंत्र भारतातील लोकशाहीविषयी चिंतन करताना डॉ बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, “जोपर्यंत इंग्रज सरकार होते, तोपर्यंत आपल्या देशातील चांगल्या वाईट गोष्टीची जबाबदारी आपण त्यांच्यावर टाकत होतो. आता आपण स्वतंत्र झाल्यामुळे ती जबाबदारी आपलीच राहणार आहे.”देश सुरक्षे बाबत बाबासाहेब म्हणतात... “भारताचे स्वातंत्र्य आपल्याच लोकांच्या विश्वासघाताने गेले आहे. आपल्याच लोकांनी देशद्रोह केला आणि भारत देश दुसऱ्या हाती दिला. महंमद बीन कासीमने जेव्हा सिंधवर स्वारी केली तेव्हा राजा दाहीरच्या सेनापतीने लाच घेतली आणि तो आपल्या राजाच्या मदतीला धावला नाही. यामुळे राजा दाहीरचा पराभव झाला. महंमद घोरीला भारतावर स्वारी करण्याचे आमंत्रण राजा जयचंदने दिले. शिवाजी महाराज स्वराज्यासाठी लढत होते, तेव्हा इतर मराठे सरदार शिवाजी महाराजांविरुध्द लढत राहिले. आता पुन्हा तसेच होणार नाही ना? अशी मला चिंता वाटते जर नेत्यांनी आपल्या पक्षाचे मत हे राष्ट्र हितापेक्षा श्रेष्ठ मानले तर भारताचे स्वातंत्र्य पुन्हा धोक्यात येईल. असे झाले तर पुन्हा स्वातंत्र्य मिळविणे अशक्यच होऊन बसेल. यासाठी रक्ताच्या शेवटच्या थेंबापर्यंत आपण आपल्या स्वातंत्र्यासाठी लढले पाहिजे. मी हिंदू, मी मुसलमान, मी ख्रिश्चन, मी शिख, मी जैन-बौद्ध यांना दुय्यमत्व देवून, मी प्रथम भारतीय व अंतिमतःही भारतीयच आहे असे आपण मानलेच पाहिजे.” (https://mr.wikipedia.org/s/3v73)

बाबासाहेबांच्या या विचारांचे देशाने अनुसरण केले तरी व्हीजन2020 यशस्वी होईल.

प्रधान मंत्री मुद्रा योजना सर्वांसाठी रोजगार

प्रा. कोळी विमल अंकुश
(एम्.ए., एम्.एड्., सेट (शिक्षणशास्त्र), सेट नेट (मराठी)
सावित्रीबाई फुले महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पेठ वडगाव

सारांश -

भारत देश हा युवकाचा देश म्हणून ओळखला जातो. या युवकांना रोजगार प्राप्त व्हावा. या उद्देशाने सरकारने स्टार्ट अप् इंडिया, स्कील इंडीया, मुद्रा सारख्या योजनामधून युवकांना रोजगराची संधी उपलब्ध करून दिली आहे. जसे ए.पी.जे. अब्दुल कलामांनी २०२० चे स्वप्न पाहिले होते. तसेच २०२० चे अनेक साध्य उद्दिष्टे आहे. २०२० मध्ये भारत देश महासत्ता म्हणून ओळखला जाणार आहे. देशातील लघू उद्योगांना सहज कर्ज पुरवठा व्हावा, या उद्देशाने पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी ८ एप्रिल २०१५ रोजी २०,००० करोड रूपये भांडवल असलेली मायक्रो युनिट्स डेव्हलपमेंट अँड रिफायनान्स एजन्सी अर्थात मुद्रा बँकेचे उद्घाटन केले. या योजनेतंर्गत शिशू, किशोर व तरूण श्रेणीतील लोकांना कर्ज मिळते. यामध्ये कोणत्याही प्रकारचा जामीन नाही. कर्जासाठी अर्ज करणेही सोपे आहे. व्याजदर नगण्य यामूळे मुद्रा बँकेद्वारे छोटया कारखानदारांना आणि दुकानदारांना कर्ज मिळाले. त्याचबरोबर ज्यांना नवा उद्योग, काम सुरू करायचे असेल त्यांनाही कर्ज मिळाले. भाजीवाले, सलून, फेरीवाले, चहाचे दूकानदार, तसेच महिला वर्गात मुद्रा योजनेतंर्गत कर्ज मिळाले. काही महिला बचत गटाने या कर्जाचा उपयोग करून घेतला. स्वतःच्या क्षमता दाखवून दिल्या. अशाप्रकारे प्रधानमंत्री यांनी सुरू केलेल्या मुद्रा योजनेचा उपयोग ग्रामीण भागातील तळागाळातील लोकांनाही झालेला आहे. कारण भारत देश कृषीप्रधान देश आहे. आधुनिकता स्वीकारलेली आहे. २०२० चे उद्दिष्टा प्रमाणे २०२० सालापर्यंत विज्ञान तंत्रज्ञान दृष्टिकोन विकसित करून भारताला सध्याच्या विकसनशील राष्ट्र म्हणून दर्जा प्राप्त होवून भारत महान सत्ता बनेल. याला हातभार मुदा योजनेने लावला आहे.

प्रस्तावना -

देशातील लघू उद्योगांना सहज कर्ज पुरवठा व्हावा, या उद्देशाने पंतप्रधान नरेंद्र मोदी ८ एप्रिल २०१५ रोजी २०,००० करोड रूपये भांडवल असलेली 'मायक्रो युनिट्स डेव्हलपमेंट ॲण्ड रिफायनान्स एजन्सी' अर्थात मुद्रा बँकेचे उद्घाटन केले. शिवाय या कर्ज योजनांच्या नियमांच कामही मुद्रा बँकेच्या हाती आहे. मुद्रा योजनेतील कर्जाचे प्रकार -

तीन श्रेणींचा समावेश -

१) शिशू - ५०,००० रूपयाचं कर्ज मिळू शकतं.
२) किशोर - ५०,००० पासून ५ लाखापर्यंत कर्ज मिळू शकत.
३) तरूण श्रेणी - ५ लाख ते १० लाखापर्यंत कर्ज मिळू शकत.

थोडक्यात मुद्रा बँक योजना -

मुद्रा बँकेद्वारे कारखानदारांना आणि दूकानदारांना कर्ज मिळेल. ज्यांना नवा उद्योग, काम सुरू करायचं आहे व भाजीवाले, सलून, फेरीवाले, चहाचे दूकानदार यांनाही लोन दिले जाते.

मुद्रा बँक ही रिझर्व बँकेच्या नियंत्रणाखाली काम करते. मुद्रा बँक ही संस्था मुख्यतः लघू उद्योगांनाच अर्थ पुरवठा करते. व्याजाचा दर कमी आहे. कर्ज मंजूर झाले की त्यानंतर कर्जदाराला मुद्रा कार्ड दिले जाते. जे की क्रेडीट कार्ड सारखे असेल आणि जेवढे कर्ज मंजूर झाले आहे तसे वापरता येईल

मुद्रा योजनेची वैशिष्टये

- देशातील ५.७७ कोटी उद्योजकांना वित्तसाहाय्य
- वार्षिक ७ टक्के दराने १० लाख रूपयांपर्यंत अर्थपुरवठा २०,००० कोटींचे रक्कम सरकारचे भांडवली पाठबळ
- सिडबीची ही उपकंपनी रिझर्व्ह बँकेच्या अखत्यारीत येणार
- सूक्ष्म वित्त संस्थे व्यतिरिक्त बँकेकरीता स्वतंत्र विधेयक

निवडक क्षेत्रातील विशिष्ट योजना -

१) वाहतुकीसंदर्भात सेवा पुरवणारे उदयोजक - रिक्षाचाल, समान वाहतूक करणारे छोटे वाहनचालक, प्रवासी वाहतुक करणारे छोटे व्यावसायिक यांना वाहन खरेदी करता या योजनेनुसार कर्ज दिले जाईल.
२) सामाजिक आणि वैयक्तिक सेवा पुरवणारे उदयोजक - यामध्ये सलून, ब्यूटीपार्लर, जिम्नॅशियम, टेलरिंग, लाँड्री, मोटार सायकल दुरूस्ती, डीटीपी व झेरॉक्स, औषधांची दुकाने, कुरिअर एजंट इत्यादीचा समावेश आहे.
३) अन्न प्रक्रिया उद्योग - पापड, लोणची, जैन बनवणारे, ग्रामीण भागातील खाद्य शेतमालावर प्रक्रिया करणारे उद्योग, मिठाईची दुकाने, आईसक्रिम पार्लर, बेकरी उद्योग
४) कापड उद्योग - हातमाग, यंत्रमाग, जरी कारागिरी, एम्ब्रॉयडरी, कापडी बॅग्ज बनवणारे इ. चार घटकांमध्ये काळानुरूप अनेक उद्योग व्यवसाय हे वाढत जातील व कोटयावधी लघू उद्योजकांना याचा लाभ घेता येईल.

सूक्ष्म कर्जपुरवठा योजना या योजनेअंतर्गत देशात कार्यरत विविध सूक्ष्म कर्जपुरवठा करणाऱ्या संस्थाना वित्तपुरवठा करून आणि आर्थिक सहकार्य केले जाईल. बचत गट, सहकारी संस्था, छोटे उद्योजक, प्रोप्रायटर - आदीना कच्चा माल खरेदी करण्यासाठी वित्तसहाय्य मिळू शकेल.

बुडीत कर्जाच्या भीतीने बँका होतकरू उद्योजकाला कर्ज देण्यात नेहमी हात आखडता घेतात. यावर उपाय 'मुद्रांतर्गत' कर्जाची हमी घेतली. जाणार आहे. जेणेकरून वित्तसंस्था ते पुरवायला कचरणार नाही.

मुद्रा लोनसाठी आवश्यक बाबी

१) कोणत्याही प्रकारचा जामीन नाही.
२) कोणत्याही प्रकारचे मोर्गेज ठेवावे नाही.
३) स्वतःचे १० टक्के भाग भांडवल गरज नाही.
४) ही योजना फक्त सरकारी बँकेतच होणार.
५) वय १८ वर्षे पुर्ण असले पाहिजे.
६) अर्जदार कोणत्याही बँकेचा थकबाकीदार नसावा.

मुद्रा बँकेतून कर्ज घेण्यासाठी लागणारे कागदपत्रे

१) ओळखीचा पूरावा - मतदान ओळखपत्र, आधार कार्ड इ.
२) रहिवाशी पूरावा - उदा. लाईट बिल, घर पावती
३) आपण जो व्यवसाय करणार आहोत किंवा करत आहोत त्याचा परवाना व स्थायी पत्ता
४) व्यवसायासाठी लागणारे मटेरियल किंवा यंत्र सामुग्री इ. हयाचे कोटेशन व बिले
५) आपण ज्या व्यापा-याकडून माल घेतला त्याचे पुर्ण नाव व पत्ता
६) अर्जदाराचे २ फोटो

मुद्रा कर्जासाठी आपण अर्ज फार्म संबंधित बँकेकडून मिळवू शकता किंवा ऑनलाईन बँकेच्या वेबसाइटवरून डाउनलोड करू शकता.

सुशिक्षित बेरोजगारांसाठी उद्योजक बनण्याचा राजमार्ग पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी मुद्रा बँक योजना ८ एप्रिल २०१५ कार्यान्वित केली. या योजनेनुसार कुठल्याही प्रकारचे तारण किंवा जामिनदाराशिवाय होतकरू, बेरोजगार यांना कर्ज पुरवठा करून त्यांचे जीवनमान उंचावण्यासाठी केंद्र शासनाच्या मुद्रा योजनेंतर्गत अर्थसहाय्य देण्यात येते. देशामध्ये होतकरू, बुध्दिमान आणि जीवनामध्ये यशस्वी उद्योजक होण्याचे स्वप्न बाळगणारे लाखो तरूण आहेत. परंतु ज्यांची आर्थिक पार्श्वभूमी चांगली नसल्यामुळे एखाद्या लहान उद्योग/व्यवसाय नव्याने उभारणीसाठी त्यांना काही अडचणी येतात. मुख्य अडचण ही भांडवलाची असते. कोणताही उद्योग उभारावयाचा असेल तर आवश्यकता असते कमी व्याजदरामध्ये पतपुरवठा.

वित्तमंत्री सुधीर मुनगंटीवार यांनी १८ मार्च २०१६ रोजी विधीमंडळाच्या अधिवेशनात राज्याचा अर्थसंकल्प सादर केला. हा अर्थसंकल्प सादर करताना त्यांनी या योजनेचा लाभ सर्वांना मिळण्यासाठी प्रचार, प्रसार व समन्वय करण्यासाठी जिल्हास्तरावर जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती गठीत करण्यात आली.

रेडीओ, जिंगल्स्, दूरदर्शन, वृत्तपत्रे, मासिके, छोटया चित्रफिती, लघूपट, लेख, भित्तीपत्रके, हस्तपुस्तिका, माहितीपत्रके, जाहिरात फलक एसटी तसेच खाजगी बसेस, रेल्वे याद्वारे मुद्रा योजनेची माहिती मोठया प्रमाणात जनजागृती घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला.

अशापध्दतीने मुद्रा योजनेमूळे १२.९ कोटी रूपयांचे लोन लोकांना मिळाले. सरासरीने प्रत्येक व्यक्तीला किमान ४५०३४ रूपयांचे लोन मिळालेच आहे. मुद्रा योजनेमूळे गरीबांना आर्थिक सामाजिक दृष्टया सक्षम केले आहे. ५५ टक्के फायदा एस.सी. एन.टी., ओ.बी.सी. प्रवर्गांना झाला. जनरल प्रवर्गांना ४५ टक्के झाला.

- एस.सी. - १८ टक्के
- एस.टी. - ५ टक्के
- ओ.बी.सी. - ३२ टक्के
- जनरल - ४५ टक्के

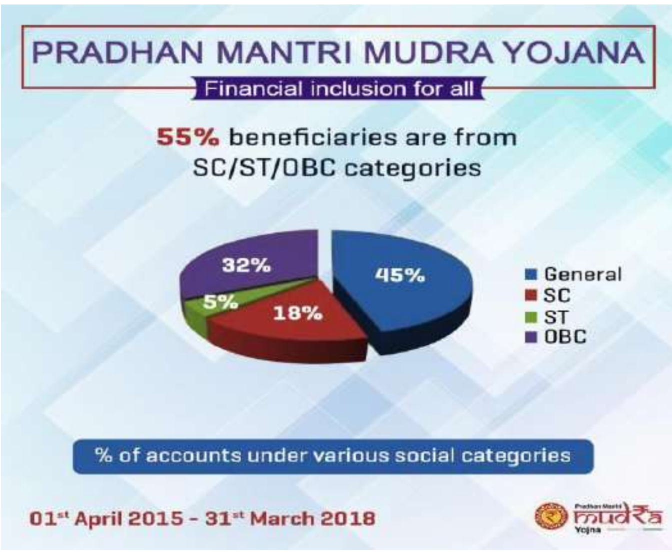

१ एप्रिल २०१५ ते ३१ मार्च २०१८

- २०१५-१६ ला १.२२ लाख करोड देण्याचे उद्दिष्टये होते व दिले गेले १.३७ लाख दिले.
- २०१६-१७ ला १.८२ लाख करोड देण्याचे उद्दिष्टये होते व दिले गेले १.८० लाख दिले.
- २०१८-१९ ला २.४४ लाख करोड देण्याचे उद्दिष्टये होते व दिले गेले २.५३ लाख दिले.

त्यामध्ये ९.०३ कोटी रूपयांचा लाभ महिलांना झाला. मुद्रा योजनेतील ७४ टक्के फायदा महिलांना मिळाला. अशाप्रकारे सर्वांना मुद्रा योजनेचा फायदा मिळाला.

थोडक्यात सांगायचे तर, 'मुद्रा' योजना म्हणजे अभिनव आधुनिक आर्थिक संरचनेचे इंजिन आहे. जे अनौपचारिक अर्थपुरवठा करणाऱ्या संस्था व इन्फॉर्मल मायक्रो उद्योग यांना एका स्तरावर आणून त्यांना औपचारिक स्वरूप बहाल करणार आहे.

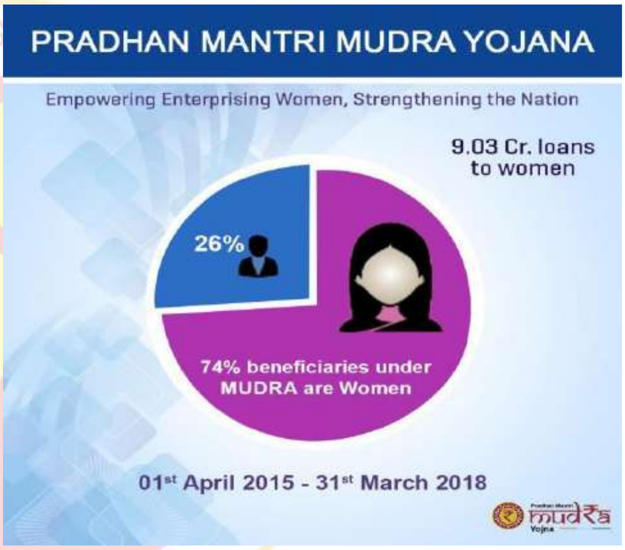

संदर्भ -

- Twitter/@RAJKSINGHINDIA
- Internet
- योजना मासिक
- परिक्रमा मासिक
- वर्तमानपत्रातील लेख - अमित नाचणे

२०२० साली भारत महासत्ता बनविण्यामध्ये युवकांची भूमिका

डॉ.सौ. नलवडे वंदना शिवाजीराव
प्राचार्या,
आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,
सातारा-४१५००१

प्रा.डॉ. मोरे केशव रामभाऊ
सहाय्यक प्राध्यापक,
आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,
सातारा-४१५००१

प्रास्ताविक :-

प्राचीन काळी आपला देश अतिशय सधन असा होता. म्हणे आपल्या देशात सोन्याचा धूर निघत असे. आपल्या देशाची संस्कृती ही संपूर्ण विश्वात श्रेष्ठ संस्कृती आहे. गुरु-शिष्य परंपरा, रुढी, परंपरा, रिती-रिवाज हे अतिशय प्राचीन आहेत. आपल्या देशाचा इतर देशांना हेवा वाटेल अशी स्थिती एके काळी होती. संपूर्ण जगात आपला देश आपले वेगळे अस्तित्व टिकवून होता. परंतु अलीकडच्या काळाचा विचार केला तर आपल्या देशात अनेक समस्या असलेल्या आपल्याला दिसून येतात.

भारतामध्ये प्रामुख्याने बेरोजगारी, दारिद्र्य, दहशतवाद, धार्मिकता, भाषिक वाद, प्रांतवाद, जातीय दंगली, नीतीमूल्यांची घसरण या समस्या आहेत. या समस्या जर आपण पाहिल्या तर माझ्या मनात असा प्रश्न येतो की, आपला देश या समस्यांमुळे जगात महासत्ता होण्याऐवजी अधिकाधिक दुर्बल होत चालला नाही ना? पण मी लगेच माझ्या मनाची समजूत घालतो. नाही! असे मुळीच होणार नाही. कारण आपल्या देशाचे माजी राष्ट्रपती डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांचे २०२० साली 'भारत महासत्ता बनेल' हे स्वप्न त्यांनी पाहिलेले आहे, ते का उगीच पाहिलेले आहे का? हा सुध्दा प्रश्न माझ्या मनात तरळून जातो. 'भारत २०२० साली जगात महासत्ता बनेल' या विधानात काही तरी तथ्य आहे असे मला वाटून जाते व मी विचार करू लागलो. भारत महासत्ता बनेल म्हणजे नक्की काय होईल ? तर भारत देश 'विश्वाचे नेतृत्व' करेल.

आपल्याला जर २०२० साली विश्वाचे नेतृत्व करायचे असेल तर आपली आर्थिक बाजू भक्कम पाहिजे. वैज्ञानिक प्रगती केली पाहिजे. विज्ञान व अध्यात्माची सांगड घातली पाहिजे. हे सर्व करण्यासाठी आपण वेगवेगळ्या अंगांचा, वेगवेगळ्या पैलूंचा विचार केला पाहिजे. आपल्या आर्थिक बाजूंचा जर आपण विचार केला तर आपल्या देशाचे माजी पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग हे जागतिक कीर्तीचे अर्थतज्ज्ञ आहेत. त्यांनी आपल्या देशाची बाजू भक्कम केलेली आहे. विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा ज्या वेळेस विचार करतो त्यावेळेस डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम, डॉ. रघुनाथ माशेलकर, डॉ. वसंत गोवारीकर, डॉ. विजय भटकर, डॉ. जयंत नारळीकर, डॉ. अनिल काकोडकर अशी अनेक नावे आपल्या नजरेसमोर येतात. त्यांनी वैज्ञानिक प्रगती केलेली आहे. आध्यात्मिक वारसा आपणास स्वामी विवेकानंद, योगी अरविंद, संत ज्ञानेश्वर यांच्याकडून मिळालेला आहे. आपल्याला जर विश्व नेतृत्वाची तयारी करायची असेल तर आध्यात्मिक धारा, विज्ञान व तंत्रज्ञान धारा व आर्थिक धारा यांची योग्य सांगड घालावीच लागेल. निश्चय केला तर आपल्या देशातील एक व्यक्ती काय करू शकते याची कल्पना आपणास अजीम प्रेमजी, नारायण मूर्ती, धीरूबाई अंबानी, सुधा मूर्ती यांच्याकडे पाहिल्यानंतर, त्यांचे कर्तृत्व जाणून घेतल्यानंतर नक्कीच येईल.

सध्या आपल्या देशात स्वार्थी प्रवृत्ती अधिक बळावली आहे. माणूस स्वतःच्या स्वार्थासाठी कोणत्याही थराला जाऊ पाहतो आहे. देशातील जी युवा शक्ती आहे ती परकीय शक्तींच्या हातातली बाहुली बनली आहे. त्यामुळे इतर देश भारतामध्ये जी शांतता, एकोप्याची भावना आहे, भारातमध्ये जी समृध्दी आहे त्यास धोका पोहचवण्याचा प्रयत्न करताहेत. देशाची शांतता, ऐक्य धोक्यात आणण्यासाठी आपल्याच देशातील युवा पिढीला आमिष दाखवून त्यांचा वापर करुन घेतला जातोय. देशामध्ये सध्या नैतिक मूल्यांची घसरण झालेली दिसून येत आहे. माणूस माणसापासून परका झाला आहे. जिकडे-तिकडे स्वैराचार बोकाळला आहे. माणुसकी शिल्लक उरलेली नाही. अशा परिस्थितीत जर आपण म्हटले की "बलशाली भारत बनवूया" तर ते कसे शक्य आहे?

आहे. शक्य आहे. कारण २०२० साली आपल्या देशात ३२५ दशलक्ष तरुण असणार आहेत. या ३२५ दशलक्ष तरुणांना जर आपण विधायक वळण लावले, त्यांना योग्य दिशा दिली, त्यांच्यावर चांगले संस्कार केले तर नक्कीच आपला देश 'बलशाली भारत बनेल' यात तिळमात्र शंका नाही. परंतु बलशाली भारत बनविण्यासाठी कुणा एका व्यक्तीचे ते काम नाही. तर त्यासाठी तुम्ही, आम्ही, सर्वांनी समाजाला, युवकांना, समाजातील प्रत्येक घटकाला विधायक वळण व योग्य दिशा देणे गरजेचे आहे.

बलशाली भारत बनविण्यामध्ये युवकांची भूमिका:-

१) **अचूक ध्येय ठरवावे:-**

युवकांनी जर अचूक ध्येय ठरवले तर ते ईप्सित साध्य होण्यास मदत होते. आपल्या समोर ध्येय कोणते आहे? ते साध्य करण्यासाठी आपणास काय करावे लागेल याची स्पष्ट कल्पना युवकांना असावी लागते.

२) **कष्ट करण्याची तयारी :-**

आज युवकांनी प्रत्येक क्षेत्रात कष्ट करण्याची तयारी ठेवली पाहिजे. मी इतके शिक्षण घेतले आहे म्हणून मी हे काम करणार नाही, असे आज म्हणता कामा नये. कोणत्याही कामास कमी न लेखता पडेल ते काम करण्याची तयारी ठेवली पाहिजे. तरच आपला खऱ्या अर्थाने विकास होणार आहे.

३) **सकारात्मक दृष्टिकोन :-**

देशातील युवा पिढीने आपला सकारात्मक दृष्टिकोन ठेवावा. दृष्टिकोन जर योग्य असेल तर त्यांना पावलोपावली अनेक संधी बरोबर ओळखून आणि आवश्यक ती कृती लगेच करुन त्या संधीचे सोने करता यायला हवं.

४) **प्रत्येक गोष्टीचा समग्र दृष्टिकोनातून विचार करणे :-**

प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात अनेक समस्या असतात. कौटुंबिक, व्यावसायिक, मानसिक, आरोग्यविषयक समस्या असतात. या समस्यांचा समग्र दृष्टिकोनातून विचार करुन योग्य तो पर्याय शोधण्याचा प्रयत्न करावा.

५) **चांगल्या सवयी लावून घ्याव्यात :-**

युवा शक्तीला चांगले वळण लावण्यासाठी चांगल्या सवयी अंगिकाराव्यात. वाचन, लेखन, चिंतन, मनन, अभ्यास, व्यायाम, श्रम यासारख्या सवयी जर त्यांना लावल्या तर त्याचा देशासाठी निश्चितच फायदा होईल.

६) **मूल्यांची जपणूक करणे :-**

समाजामध्ये जीवन जगत असताना समाजमान्य असे वर्तन असणे आवश्यक असते. यासाठी प्रामाणिकपणा, श्रमप्रतिष्ठा, राष्ट्रभक्ती, सामंजस्य, सहनशीलता, जिज्ञासा, सौंदर्यदृष्टीचा विकास इ. मूल्यांची जपणूक करावी.

७) **समाजाशी बांधीलकी :-**

युवा पिढीने जर समाजाशी आपला काहीतरी संबंध आहे, समाजाचे आपण काही तरी देणे लागतो आहे अशा भावनेने समाजाशी बांधीलकी बाळगावी. समाजातील अनेक घटकांकडून त्यास प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष मदत होत असते. त्यामुळे समाजाशी बांधीलकी असणे गरजेचे आहे.

८) **स्वतःची बलस्थाने व कमकुवत दुवे शोधावेत :-**

प्रत्येकाची काही ना काही बलस्थाने असतात. ती बलस्थाने शोधून जास्तीत जास्त बलस्थानांचा विकास करण्याचा प्रयत्न करावा. स्वतःचे कमकुवत दुवे कोणते आहेत ते ठरवावे व ते दुवे कसे कमी करता येतील याचा सतत विचार करावा.

९) **जीवनभर शिक्षण घेत रहावे :-**

युवकांनी आयुष्यभर शिक्षण घेतले पाहिजे. सध्याचे युग हे स्पर्धेचे युग आहे. या स्पर्धेच्या युगात आज घेतलेले ज्ञान उद्या उपयोगी पडेलच असे सांगता येत नाही. म्हणून प्रत्येक विषयाचे अद्ययावत ज्ञान सतत घेतले पाहिजे. आपल्याला जी गोष्ट माहीत नाही ती इतरांकडून माहित करुन घेतली पाहिजे. याचाच अर्थ युवकांनी जीवनभर शिक्षण घेत रहावे.

१९४८ च्या तुलनेत २०१९ मध्ये भारताचं चित्र खूप वेगळं आहे. हे चित्र आश्वासक आणि आशादायकही आहे. तथापि या चित्रात खोलवर डोकावून पाहिलं, तर गोष्टी जितक्या बदलल्या आहेत असं आपल्याला वाटतं, तितक्या त्या बदललेल्या नाहीत. १९४८ ची काही आव्हानं आजही देशासमोर उभी आहेत. याशिवाय आणखी काही नवी आव्हानं उभी राहिलेली आहेत.

समाजातील लोकांना आपण सर्वांनी एकतेची जाणीव करुन दिली पाहिजे. समाजातील प्रत्येक घटकाचे प्रबोधन केले पाहिजे. लोकांच्यामध्ये, युवकांच्यामध्ये राष्ट्रीयत्वाची भावना जोपासली पाहिजे. स्वहितापेक्षा, राष्ट्रहीत, समाजहीत महत्त्वाचे आहे हे पटवून दिले पाहिजे. सारासार विचार करण्याची कुवत निर्माण केली पाहिजे. योग्य निर्णय घेण्याची क्षमता निर्माण केली पाहिजे. फक्त समस्याच जास्त आहेत असे म्हणून चालणार नाही तर सक्षम, चारित्र्यसंपन्न, कर्तृत्वसंपन्न, आचारशील असे प्रभावशाली नेतृत्व निर्माण करणे ही जबाबदारी तुम्हा आम्हा सर्वांचीच आहे असे मला वाटते.

प्रत्येकाने स्वतःच्या परीने योगदान दिले तर नक्कीच महासत्ता होणे अवघड जाणार नाही. देश महासत्ता व्हावा ही अपेक्षा सारेच करतात, पण त्यासाठी योग्य दिशेने प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. जगाच्या तुलनेत आपला देश कोठे आहे याचाही विचार आपण केला पाहिजे. चांगले रस्ते, शिक्षणाचा उच्च दर्जा, उत्तम आरोग्य, दळणवळणाची व्यवस्था आणि मोकळेपणाचं वातावरण या पाच बाबी कोणत्याही देशाला महासत्ता बनवण्यासाठी पोषक असतात आणि या घटकातील आपले स्थान खूप खाली आहे. बॉम्ब, रणगाडे व लष्कर आहे म्हणून कोणताही देश महासत्ता होत नाही. तर कल्पना शक्तीला वाव देणारी, विचारांची मुक्त व्यवस्था ज्या देशात असते तो देश महासत्ता बनतो. मला खात्री आहे की, आपला देश संपूर्ण विश्वामध्ये 'महासत्ता' बनेल.

संदर्भ ग्रंथ :-

१. कुबेर गिरीश, महासत्ता होण्यासाठी व्यवस्थेचे सक्षमीकरण आवश्यक. दै. लोकसत्ता, २१ मे २०१७.
२. खटावकर सुरेश, इ.स.२०२० भारत एक जागतिक महासत्ता. भारतीय शिक्षण, ऑक्टोबर-नोव्हेंबर, २००९, पान नं.२६ ते २८.
३. डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम (२००२). माझ्या स्वप्नातील भारत. ए. शिवाथानु पिल्ले, अनुवाद : चंद्रशेखर मुरगुडकर.
४. देशमुख अ.ल., भारत महासत्ता होण्यासाठी शिक्षणाचे नियोजन. भारतीय शिक्षण, ऑक्टोबर-नोव्हेंबर, २००९, पान नं.१९ ते २१.
५. माळी अभिषेक, मागास महासत्ता. २७ एप्रिल २०१६. (maliabhi.blogspot.com)
6. http://maliabhi.blogspot.com/2016/04/blog-post_27.html

भारतातील शिक्षण : मानवाधिकार आणि दृष्टिकोन २०२०

डॉ. श्री. पाटील डी. एम्.
(सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग)
तु.कृ.कोलेकर कला व वाणिज्य महाविद्यालय, नेसरी.
ता. गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर

गोषवारा

सद्य स्थितीमध्ये नव्या अभ्यासक्रमात कनिष्ठ प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण, आरोग्य व शारीरिक शिक्षण आणि कार्यानुभव यासाठी आरोग्यदायी व उत्पादक जीवन कौशल्ये याविषयीचा समावेश करण्यात आला आहे. प्रचलित अभ्यासक्रमात विज्ञानासाठी एकात्म व आंतरशाखीय दृष्टिकोन स्वीकारला आहे. मात्र २००० च्या अभ्यासक्रमात तंत्रज्ञान क्षेत्राची ओळक व्हावी, विज्ञान व तांत्रिक साक्षरतेसाठी विज्ञान व तंत्रज्ञान यांचे एकात्मिकरण करुन या विषयाचे नाव विज्ञान व तंत्रज्ञान असे निश्चित केले आहे. माध्यमिक स्तरावर गणिताचा प्रत्यक्ष जीवनाशी संबंध व प्रात्यक्षिक गणितासाठी उपलब्ध विज्ञान प्रयोगशाळेत गणित कोपरा उपलब्ध करुन देण्याची योजना केली आहे.

वरीष्ठ प्राथमिक स्तरावर व माध्यमिक स्तरावर खेळ, क्रीडास्पर्धा, योगासने, राष्ट्रीय छात्रसेना, बालवीर, वीरबाला, रेडक्रॉस यांचा समावेश शारीरिक व आरोग्य क्षेत्रात करुन याविषयीची व्याप्ती प्रचलित अभ्यासक्रमापेक्षा नव्या अभ्यासक्रमात वाढविण्यात आली आहे. प्रचलित शिक्षणात सामाजिक शास्त्रे याविषयांतर्गत इतिहास, नागरिकशास्त्र, भूगोल व अर्थशास्त्र या विषयाचा समावेश व स्वतंत्रपणे अध्यापन मात्र नव्या अभ्यासक्रमात हे विषय एकात्म विषयाधिष्ठित पद्धतीचा अवलंब करण्याची योजना गटकार्य, प्रकल्प, क्षेत्रीय कार्याला प्राधान्य दिलेले आहे. सद्य शिक्षणात त्रिभाषा सूत्राचा अवलंब केला आहे. मात्र नव्या अभ्यासक्रमात वैकल्पिक विषय म्हणून परकीय भाषा अध्यापनाची सोय केली आहे.

शिक्षणतज्ज्ञांच्या पाहणीवरुन आपल्या देशातील ४०% मुले अद्याप प्राथमिक शिक्षणाच्या प्रांगणात आली नाहीत. युनोस्कोच्या प्रेरणेने सन २००१ मध्ये सर्व राज्याच्या संमतीने सर्व शिक्षा अभियान सुरु केले. या अभियानाद्वारे जे शिक्षणाच्या प्रवाहात आले आहेत त्यांना टिकवून ठेवणे, त्यांचे बदलत्या काळाप्रमाणे गुणवत्ता वाढविणे. जे शिक्षणाच्या प्रवाहात आले नाहित त्यांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे. ज्यांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे शक्य नाही त्यांच्या पर्यंत शिक्षण पोहोचवणे हा या अभियानाचा उदात्त हेतु आहे. यासाठी महात्मा फुले शिक्षण हमी योजना, सेतुशाळा, अंशकालिन शाळा, वस्तिशाळा हे उपक्रम सुरु केले. शालेय पोषण आहार, मध्यान्ह भोजन इ. सुख सुविधा पुरविण्याचे शासन स्तरावर प्रयत्न सुरु आहेत.

उच्च माध्यमिक स्तर व महाविद्यालयीन व्यावसायिक शाखा अभ्यासक्रमाची स्वतंत्र व्यवस्था आहे. त्यात भाषा व सामान्य पायाभूत अभ्यासक्रमाच्या जोडीला स्थानिक गरजा व व्यावसायिक संधी दिलेली आहे. महाविद्यालयीन शिक्षणासोबत कौशल्य विकास प्रशिक्षण व डिजिटल शिक्षण देण्याविषयी सरकार प्रयत्नशील आहे. विद्यार्थ्यांच्या बुद्धिमत्तेचा कस तपासून त्याचा शिक्षणातील कल पाहून त्यांना योग्य स्पर्धा परीक्षेसाठी आवश्यक क्षेत्रातील सर्व ज्ञान महाविद्यालयीन पातळीवर देण्यासाठी त्याची अंमलबजावणी काही ठिकाणी होताना दिसते. विविध तज्ज्ञांची अभ्यासक्रमासाठी निवड करुन विद्यार्थी केंद्रीत शिक्षण पद्धती होणेसाठी, व्यावहारीक व उपयोजीत असे शिक्षण अभ्यासक्रमातून देण्यासाठी सरकार प्रयत्नशील आहे अजून त्यात भर पडणे गरजेचे आहे.

प्रस्तावना-

सर्वांग सुंदर जीवन जगण्याची तयारी म्हणजे शिक्षण, शिक्षण म्हणजे बालकाच्या शरीर, मन व आत्मा या त्रयींमध्ये जे सुप्त, उत्तमत्व आहे त्यांचे संपूर्ण अविष्करण करणे होय. लोकशाहीनिष्ठ शिक्षण म्हणजे लोकांना केवळ साक्षर करणे नव्हे किंवा त्यांना एखाद्या व्यवसायात तरबेज करणे नव्हे, तर त्यापेक्षा अधिक काही आहे. ते मनाचे औदार्य आहे. मानव प्राण्यांविषयी आदर व एकसंघ राहण्याचे कौशल्य, त्यामुळे मानवी हृदयाला सौंदर्य प्राप्त झाले पाहिजे. थोडक्यात शिक्षण म्हणजे व्यक्तिमत्त विकास, सर्वांगीण विकास होय. व्यक्तिच्या जीवनातील इष्ट व टिकाऊ स्वरुपातील वर्तन बदल म्हणजे शिक्षण होय.

शिक्षणाच्या माध्यमातून सर्वांना शिक्षण, समान गुणवत्तेचे शिक्षण, सर्वांना समान संधी, वंचितांना खास प्रोत्साहन याचा समतोल साधून शैक्षणिक धोरण, रचना आणि अभ्यासक्रम याचा आग्रह धरण्याची गरज आहे. हा आग्रह राष्ट्रहिताचा असला पाहिजे. शिक्षण क्षेत्रात मुलभूत स्वरुपाच्या बदलाची गरज असली तरी केवळ या क्षेत्रात बदल घडवून चालणार नाही. मात्र शिक्षण क्षेत्रात सर्वंकष बदल करण्यासाठी विद्यार्थी संघटना, शिक्षक संघटना, पालक संघटना आणि या क्षेत्रातील इतर जबाबदार व्यक्ती यांनी या संबंधीच्या जाणिव जागृतीसाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. खऱ्या अर्थाने देशाचे स्वातंत्र्य, देशाचा विकास यावरच अवलंबून आहे. त्यामुळे जनजागृती व जनसंघर्ष या आधारे शासनास योग्य धोरण आखावयास लावणे हे महत्त्वाचे कर्तव्य आहे. भारतामध्ये शिक्षणाचा मानवाधिकाराचा विकास कसा होत गेला याचा आढावा घेणे गरजेचे आहे.

- **संशोधनाची उद्दिष्टे-**
  १. भारतात शिक्षणाच्या हक्क संरक्षणामध्ये कसा बदल होत गेला हे अभ्यासणे.
  २. शिक्षण हक्क संदर्भात सरकारची भूमिका तपासणे.
  ३. उच्च शिक्षणात समाविष्ट असणारे व्हिजन २०२० मधील तरतुदीचा अभ्यास करणे.
- **संशोधन पद्धती -** प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये भारतातील शिक्षण क्षेत्रामधील मानवाधिकारामध्ये कसा बदल होत गेला याविषयाचा अभ्यास केला आहे. प्रस्तुत शोध निबंध प्रामुख्याने दुय्यम सामुग्रीचा आधार घेण्यात आला आहे. यामध्ये संदर्भ ग्रंथ, नियतकालिके, वर्तमानपत्रे, भारत सरकारची वेब साईट इत्यादीचा वापर केला. प्रस्तुत शोधनिबंध विश्लेषणात्मक पद्धतीने मांडण्यात आलेला आहे.

- **भारतातील शिक्षणाचा हक्क संरक्षण कायदा- १८५४**

भारतीय शिक्षणाच्या इतिहासात १८३३ ते १८५३ या कालखंडाला "इंग्रजीकरणाचा कालखंड" या नावाने ओळखले जाते. लॉर्ड बेटिंगने १८३५ ला मेकॉलेचा जाहिरनामा प्रसिद्ध केला आणि याद्वारे सरकारचे शिक्षणविषयक धोरण स्पष्ट करताना असे म्हटले की, पाश्चात्य शिक्षणाचा

प्रसार करणे हे सरकारचे शैक्षणिक धोरण राहिल. या धोरणाला मूर्त स्वरुप देण्यासाठी नव्याने शिक्षण संस्था स्थापन केल्या. त्यामुळे इंग्रजी शिक्षण देणाऱ्या शाळा व महाविद्यालयाची स्थापना केली. त्यामधून इंग्रजी शिक्षण सुरु झाल्याने देशी शिक्षण पायदळी तुडविले गेले. पाश्चात्य शिक्षणाबद्दल आदर वाढला. त्यामुळे देशाच्या सांस्कृतिकतेला आणि लोकभाषांना कस्पटासमान मानले गेले. लोकांची शिक्षणाबद्दलची नाराजी लक्षात आल्यानंतर इंग्रज सरकारने देशातल्या शिक्षणामधील समस्या काय आहेत व त्यावरती काय उपाय करता येईल यासंदर्भात ब्रिटीश पार्लमेंटने एक समिती स्थापन केली. या समितीने दिलेल्या अहवालाच्या आधारित आपले शैक्षणिक धोरण कंपनीच्या संचालकांनी १८ जुलै १८५४ ला जाहिर केले. कंपनीच्या बोर्ड ऑफ कंट्रोलचा सभापती चार्ल्स वुड हा होता. म्हणून कंपनीचे आज्ञापत्र 'वुडचा खलिता' किंवा 'भारतीय शिक्षणाची सनद' या नावाने ओळखले जाते.

भारतीय शिक्षणातून पाश्चात्त्य ज्ञान अवगत व्हावे. त्यातून फक्त ब्रिटीश कंपनीमध्ये काम करण्यासाठी कारकुन निर्माण व्हावेत. त्याचबरोबर ब्रिटीश कंपनीने निर्माण केलेल्या वस्तुंना मागणी वाढावी व हक्काची बाजारपेठ निर्माण व्हावी. अशा पद्धतीचे शिक्षण भारतीयांना देण्यात यावे. त्यामध्ये असेही नमुद केले आहे की, भारतामध्ये शिक्षणाचा प्रसार करण्याची जबाबदारी कंपनी सरकारची आहे. हे काम अत्यंत पवित्र आहे. तसेच शिक्षण घेणे हा मानवी हक्क आहे. तो हक्क मिळवून देणे म्हणजे एक पुण्यशील काम आहे. शिक्षणाचे संपूर्ण उत्तरदायित्व हे कंपनी सरकारने स्विकारले आहे. या सनदमध्ये अभ्यासक्रम कसा असावा याचा ऊहापोह केलेला आहे. इंग्रजी विषयाप्रमाणे अरबी, फारशी, संस्कृत या भाषांनाही अभ्यासक्रमात स्थान दिलेले आहे. भारतीय लोकांच्या उन्नतीसाठी युरोपातील प्रगत कला कौशल्य, तत्त्वज्ञान आणि वाङ्मय अधिक मानेल आणि 'युरोपीय ज्ञान' संबोधून या ज्ञानाचा प्रसार करण्यावरच भर दिला.

शिक्षणाच्या माध्यमामध्ये ज्यांना इंग्रजी माध्यमामध्ये शिक्षण घ्यावयाचे असेल त्यांनी इंग्रजीमध्ये घ्यावे. व ज्यांना देशी भाषेमध्ये शिक्षण घ्यावयाचे आहे त्यांनी देशी भाषेमध्ये घ्यावे. शिक्षण देण्यासाठी प्रांतीक बोर्ड व शिक्षण समिती ऐवजी लोकशिक्षण विभागाची स्थापना केली. त्याचबरोबर उच्च शिक्षण देण्यासाठी मद्रास, मुंबई, कलकत्ता याठिकाणी विद्यापीठाची स्थापना करण्यात आली.

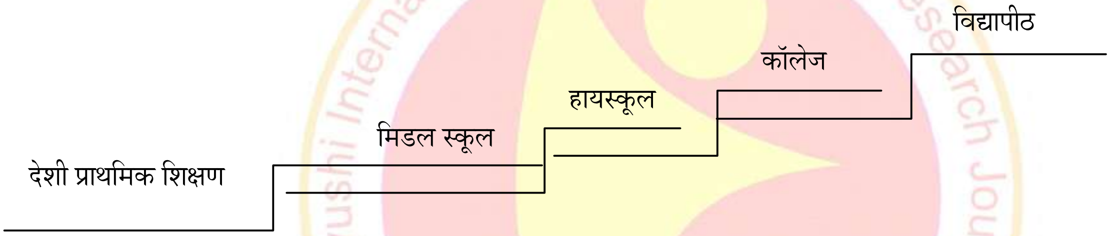

वरील प्रमाणे शिक्षण क्रम ठरविणेत आला.

प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये एका शाळेची स्थापना करेल. तसेच देशी शिक्षणात सुधारणा घडवुन आणाव्यात आणि जे बुद्धिमान विद्यार्थी गरीब आहेत त्यांना शिष्यवृत्तीची सोय करावी. या सनदमध्ये शिक्षणासाठी इतर अनुदानाचीसुद्धा शिफारस केली. त्यामध्ये इमारत अनुदान, शिष्यवृत्ती अनुदान, ग्रंथालय अनुदान, प्रयोगशाळा अनुदान, वेतन अनुदान इ. सर्व खर्चासाठी वेगवेगळे अनुदान द्यावे. शिक्षकांच्या प्रशिक्षणासंबंधी आस्था व जाणीवपूर्वक विचार केला आहे. शिक्षकांच्या प्रशिक्षणासाठी विविध संस्था उभाराव्यात. शिक्षकांना उत्तम पगार द्यावा व शिक्षकी व्यवसाय आकर्षक बनविण्याचा प्रयत्न करावा. भारतामध्ये शाळा व महाविद्यालये स्थापन करावीत. पण त्यामध्ये व्यवसाय शिक्षण दिले जावे. यामध्ये स्त्री शिक्षणाचा विचार मांडलेला आहे. स्त्री शिक्षण देणाऱ्या संस्थांना सहाय्यता अनुदान देण्याची शिफारस केली आहे. त्यामध्ये मुसलमानांच्या शिक्षणाची सुविधा करावी अशा शिफारसी केलेल्या दिसून येतात.

➢ **भारतीय शिक्षण आयोग (हंटर आयोग)- १९८२-१९८३**

भारतीय शिक्षण आयोग हा पहिलाच असा आयोग होता की, ज्याने भारतीयांच्या विविध स्तरावरच्या शिक्षणाचा अत्यंत बारकाईने विचार केला. या आयोगाने प्राथमिक स्तरापासून ते उच्च स्तरापर्यंतच्या शिक्षणाची योजना मांडली. सरकारच्या खांद्याला खांदा भिडवून शिक्षणाचे काम करण्याची संधी मिळाली. सर्व स्तरावरील शिक्षणासाठी सहाय्यता अनुदान देण्याची शिफारस या आयोगाने केली. एतद्देशीय शिक्षणाला उत्तेजन द्यावे, माध्यमिक व महाविद्यालयीन शिक्षणासाठी सहाय्यता अनुदान द्यावे. या आयोगाने मुस्लीम शिक्षण, स्त्री शिक्षण, धार्मिक शिक्षण, डोंगरी अदिवासींचे शिक्षण, प्रौढ शिक्षण, दलितांचे शिक्षण यांचा वेगळा विचर केल्याचे दिसते.

भारतीय विद्यापीठ आयोग सन १९०२ मध्ये नेमण्यात आला. त्या अंतर्गत सिमला शैक्षणिक परिषद घेण्यात आली. पंधरा दिवस चाललेल्या परिषदेमध्ये १५० ठराव मंजूर करण्यात आले. भारतीय विद्यापीठ कायदा १९०४ करण्यात आला.

➢ **सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाच्या कार्यातील नामदार गोखले यांचे योगदान- १९१०-१-१३**

नामदार गोपाळ कृष्ण गोखले यांना महात्मा गांधींचे राजकीय गुरु म्हटले जाते. ते भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेसचे अध्यक्ष होते. इम्पेरिअल लेजिस्लेटिव्ह कौन्सिलचे सभासद असताना १० मार्च १९१० रोजी इंग्रज शासनाला प्राथमिक शिक्षण अनिवार्य करण्याबाबत ठराव पाठविला. यामध्ये त्यांनी प्राथमिक शिक्षणासंदर्भात अनुदान, प्रशासकीय व्यवस्था व अन्य सुविधांविषयी अपेक्षा व्यक्त केल्या. तसेच त्यांनी प्राथमिक शिक्षणाचा कायदा करण्याविषयी आग्रह धरला. इंग्लंड व आयर्लंडमधील कायद्याचा आधार घेऊन त्यांनी प्राथमिक शिक्षणविषयक बिल सादर केले. यासर्वांमुळे इंग्रज सरकारला प्राथमिक शिक्षणाविषयी १९१३ मध्ये शैक्षणिक धोरण ठरवावे लागले.

➢ **कलकत्ता विद्यापीठ आयोग/ सॅडलर आयोग- १९१७**

भारतीय विद्यापीठाचा शैक्षणिक व प्रशासकीय दर्जा उंचावण्यासाठी महत्त्वपूर्ण सूचनांचा स्विकार करुन शासनाने त्याची अंमलबजावणी केली. भारतीय विद्यापीठे ही केवळ परीक्षा घेऊन पदव्या देणारी केंद्रे न राहता ती ज्ञानमंदिरे बनून संशोधनाची केंद्रे व्हावित.

➢ राष्ट्रीय शिक्षणाची चळवळ- १९२० ते १९२२

राष्ट्रीय शिक्षणामुळे भारतीय लोकांमध्ये एक नवीन जागृती झाली. देशप्रेम, देशभक्ती, स्वदेशी आणि स्वावलंबन यासारख्या गुणांचा विकास झपाट्याने झाला. प्रत्येक शाळेमध्ये राष्ट्रगीत गायले जावू लागले. शाळांमधील इंग्रजी राजा-राणीचे फोटो जाऊन त्याठिकाणी भारतीय देशभक्त व क्रांतिकारकांचे फोटो आले. देशभरात राष्ट्रीय शिक्षणाच्या प्राथमिक, माध्यमिक शाळा निघाल्या. इतकेच नव्हे तर उच्च शिक्षणासाठी अनेक महाविद्यालये आणि विद्यापीठे स्थापन झाली.

➢ हरटॉग समितीचा अहवाल- १९२९

या समितीने पूर्वीच्या शिक्षण पद्धतीतील दोष दुर करण्यासाठी उपाय सुचविले. या समितीची दूरदृष्टी व विवेकबुद्धि स्पष्ट होते. यापूर्वी भारतीय शिक्षणाच्या केवळ संस्थात्मक स्वरुपाचा विकास झाला होता. त्यामध्ये गुणात्मक वाढ व्हावी असे समितीने सांगितले.

➢ सप्रू समिती- १९३४

१९३४ च्या शिफारशीनुसार प्राथमिक शिक्षण ५ वर्षे, माध्यमिक शिक्षण ६ वर्षे, पदवीचे शिक्षण ३ वर्षे असा आकृतिबंध तयार करण्यात आला.

➢ ॲक्ट-वूड अहवाल- १९३६-३७

सामान्य शिक्षण व व्यावसायिक शिक्षण या संदर्भात अहवाल सादर केला. औद्योगिक शिक्षणाला ज्याला तंत्रनिकेतन असे म्हटले जाते. त्याचबरोबर वाणिज्य, शेती शाळासुद्धा स्थापन केल्या.

➢ शिक्षणाची वर्धा योजना- १९३७

भारतामधील बहुजनांच्या शिक्षणाची सोय करुन देणारी मुलोद्योगी शिक्षण योजना विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक, मानसिक, भौतिक, अध्यात्मिक विकासाचा एकत्र विचार करणारी योजना असल्याने आपल्या देशासाठी तर ती अतिशय उपयुक्त होती. स्वावलंबी शिक्षणामुळे भावी जिवनात आत्मनिर्भर होण्यासाठी ही योजना फायद्याची होती.

➢ सार्जंट अहवाल- १९४४

सार्जंट अहवाल पुढील ४० वर्षामध्ये असणाऱ्या शैक्षणिक गरजांचा विचार करुन शैक्षणिक सुविधा पुरविल्या जाव्यात असे सुचविले असले तरी त्यामध्ये बरेच दोष आढळले.

➢ राधाकृष्णन् आयोग- १९४८-४९

भारत स्वातंत्र्य झाल्यानंतर या देशात लोकशाही जीवन पद्धती स्विकारली. त्याचप्रमाणे समाजवादी समाजरचनेचा अंगिकार केला. याच्या अनुषंगाने मनुष्यबळ निर्माण होणे गरजेचे वाटू लागले. राष्ट्र जिवनाचा विविधांगी विकास करण्यासाठी आवश्यक मनुष्यबळाची आणि राष्ट्राला सामर्थ्यशाली बनविण्याची जबाबदारी विद्यापीठाने उचलावी. तत्कालीन विद्यापीठीय शिक्षणातील दोष दुर करण्यासाठी आंतर विद्यापीठ शिक्षण मंडळ आणि केंद्रीय शिक्षण सल्लागार मंडळ या संस्थांनी मिळून भारत सरकार समोर एक विद्यापीठ शिक्षण आयोग नेमण्याचा ठराव मांडला. या आयोगाच्या एप्रिल १९५० मध्ये केंद्रीय सल्लागार मंडळाच्या बैठकीमध्ये शिफारशी स्विकारण्यात आल्या. उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रामध्ये जी झपाट्याने प्रगती झाली त्याच्यामागे विद्यापीठ शिक्षण आयोगाच्या शिफारशीची अंमलबजावणी प्रामुख्याने सहाय्यभुत ठरली आहे. यामध्ये सर्वात मोठा लाभ म्हणजे विद्यापीठ अनुदान आयोगाची स्थापना होय. तीन वर्षाचा पदवी अभ्यसक्रम, संशोधनांतर्गत विज्ञान-तंत्रज्ञानांची प्रगती, उच्च शिक्षण आणि संशोधनासाठी भरीव अनुदान, राष्ट्रीय छात्रसेना व राष्ट्रीय सेवा योजना प्रारंभ, गुणवत्ताप्राप्त नवीन शिक्षण संस्थांची स्थापना, जुन्या शिक्षण संस्थांच्या गुणवत्तेमध्ये लक्षणीय वाढ झाली.

➢ माध्यमिक शिक्षण आयोग (मुदलियार आयोग)- १९५२-१९५३

स्वातंत्र्योत्तर काळात माध्यमिक शिक्षणाला जी दिशा प्राप्त झाली आहे त्याचे बरेचसे श्रेय मुदलियार आयोगाला द्यावे लागेल. याद्वारे माध्यमिक शिक्षणाची उद्दिष्टे, अभ्यासक्रम, आकृतिबंध तसेच प्राथमिक व उच्च शिक्षणामधील दुवा म्हणून माध्यमिक शिक्षणाकडे प्रथमच जास्त खोलवर विचार झालेला दिसून येतो. मुदलीयार आयोगाच्या शिफारसीच्या अंमलबजावणीमुळे बहुद्देशीय शाळांचा स्थापना, शालांत परीक्षेच्या अभ्यासक्रमात अनेक वैयक्तिक विषयांची तरतुद, संकलित अभिलेखांची कार्यवाही, अंतर्गत गुणदानाची सुरुवात,अभ्यासक्रमाधारीत कार्यक्रमाला महत्त्व, बाह्य परीक्षेचे दोष दुर करण्याचा प्रयत्न इत्यादि अनेक सुधारणा झाल्या.

➢ कोठारी आयोग-१९६४-१९६६

या आयोगाच्या अहवालाला शिक्षणातील क्रांती किंवा ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून जोरदार स्वागत झाले. शिक्षणाचा नवीन आकृतिबंध, उच्च माध्यमिक शिक्षणाचे व्यावसायिकरण, कार्यानुभव, बुकबँक, द्विस्तरीय अभ्यासक्रम, शिक्षकांचे सुधारित वेतनमान, राष्ट्रीय शिक्षण संस्था, कृषी विद्यापीठाची स्थापना, त्रिभाषा सूत्र, दुर्बलांचे शिक्षण, स्त्री-शिक्षण, शिक्षणाचे राष्ट्रीय धोरण काही संस्थांना स्वायत्ता अशासारख्या काही प्रमुख शिफारसी अंमलात आल्या आहेत. सर्व क्षेत्रांमध्ये शिष्यवृत्तीची वाढ, प्रौढ शिक्षण, शिक्षकांचा दर्जा, विज्ञान शिक्षण आणि संशोधन यासंबंधी केलेल्या शिफारसी अंशतः अंमलात आल्या आहेत. कोठारी आयोगच भारतीय शिक्षण प्रगतीचा मूलाधार असून त्याच्या आधारावरच पुढील सर्व परिवर्तने घडलेली आहेत.

या आयोगाने शिक्षणाच्या सर्व बाबींचा विचार सखोलपणे केला आहे. या आयोगाने सांगितलेली उद्दिष्टे ही राष्ट्रीय विकासास पोषक अशी आहेत. शिक्षणाच्या प्रत्येक स्तरावर गुणात्मक सुधारणेसंदर्भात उपाय सुचविले आहेत.

➢ राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-१९६८

या शैक्षणिक धोरणामुळे भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर राष्ट्रीय विकासाला गती मिळाली. आपण सगळे समान नागरिक आहोत, आपली एक समान संस्कृती आहे. ही भावना विकसित करण्याचे धोरणाचे मुख्य उद्दिष्ट्य होते. या धोरणाची अंमलबजावणी केल्यानंतर सर्व

देशभर व स्तरावर शैक्षणिक सोयी खूप उपलब्ध झाल्या. देशाच्या ग्रामीण भागातील जवळ जवळ ९०% लोकांना एक किलोमिटर अंतरावर शाळा मिळाली. १०+२+३ हा शैक्षणिक आकृतिबंध भरपूर राज्यात सुरु झाला. मुलामुलींना समान अभ्यासक्रम आखला गेला. गणित व विज्ञान हे आवश्यक विषय झाले. कार्यानुभवला स्थान मिळाले. भविष्यातील शिक्षणासाठी १७ मार्गदर्शक तत्त्वांचा विचार करण्यात आला.

➢ **ईश्वरभाई पटेल समिती- १९७७**

या समितीने समाजोपयोगी आणि राष्ट्रीय स्थैर्याचे शिक्षण देण्यावर भर दिला आहे. आपल्या शिफारसीमध्ये स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता तसेच सर्वांना शिक्षणाची समानसंधी देण्यासाठी जात, जमात, धर्म, पंथ, भाषा, वय, लिंग, प्रदेश आणि आर्थिक परिस्थिती याचा विचार न करता बहुजनांपर्यंत शिक्षणाची गंगा नेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

➢ **आदिशेषच्या समिती- १९७८**

या समितीने व्यावसायिक शिक्षणाच्या दृढीकरणासाठी पोषक आणि राष्ट्रविकासाचे एक गतिचक्र स्वरुपामध्ये मांडल्या आहेत. या सर्व शिफारसी स्विकारल्या असत्या तर भारतामध्ये बेरोजगारीचा प्रश्न मिटला असता.

➢ **राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण- १९८६**

या शैक्षणिक धोरणामुळे मनुष्यबळ विकास, राष्ट्रीय शिक्षण पद्धती, समान शिक्षण संरचना, राष्ट्रीय अभ्यासक्रम, पदवी व नोकरी याचे नाते संपुष्टात, नवोदय विद्यालयाची स्थापना, केंद्रसरकारची जबाबदारी वाढविली, शैक्षणिक समानता, कार्यक्षमतेला प्रोत्साहन इ. बाबतीत राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने अतिशय चांगली कामगिरी पार पाडली. राष्ट्राची प्रतिष्ठा, राष्ट्रीय एकात्मता, राष्ट्रीय प्रगती याविषयी समर्पणाची भावना जोपासणे, नैतिक मूल्यांचा विकास करणे, श्रमप्रतिष्ठेविषयी विधायक दृष्टीकोन जोपासणे, व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करणे अशी उद्दिष्टे यामध्ये होती.

➢ **राममूर्ती पुनरवलोकन समिती- १९९०**

या समितीने शिक्षणाची भूमिका, उद्देश आणि मूल्य, संस्कृतीवर आधारित शिक्षण, मूल्यशिक्षण, सामान्यशाळा योजना, शिक्षणातील प्रादेशिक असमतोल दूर करणे, शिक्षणाचे व्यावसायिकरण, मुलीच्या आणि महिलांच्या शिक्षणाला प्रोत्साहन देणे, परीक्षा पद्धतीमध्ये सुधारणा, शिक्षणाचे माध्यम (प्रादेशिक भाषा), शिक्षण योजना आणि व्यवस्थापनाचे विकेंद्रीकरण, समूहशाळा, शिक्षणाचा मूलभूत अधिकार, प्राथमिक व माध्यमिक स्तरावरील गळती रोखणे, शैक्षणिक सांख्यकीय विश्वसनीयता वाढविणे, औपचारिक आणि अनौपचारिक शिक्षण, शाळा आणि ग्रामीण शिक्षण समिती, पौढ शिक्षण, विद्यापीठ अनुदान आयोगाची पुनर्रचना, त्रिभाषा सूत्र, शिक्षणाचा आशय व प्रक्रिया, शिक्षणातील तांत्रिकता, संगणक शिक्षण, शालेय दप्तर कमी करणे, शिक्षक प्रशिक्षण, व्यवस्थापनात शिक्षकांचा सहभाग, स्वयंसेवी संस्थांचा सहभाग, शिक्षणासाठी साधनसामुग्री.

➢ **जनार्दन समिती- १९९२**

या समितीने महिला शिक्षण, अनुसूचित जाती, जमाती आणि शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गाचे शिक्षण, सामान्य शाळा पद्धती, नवोदय विद्यालय, शिशुसंगोपन व शिक्षण, प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण, प्रौढ व निरंतर शिक्षण, माध्यमिक शिक्षण, शिक्षणाचे व्यावसायिकरण, उच्चशिक्षण, शिक्षणाचे व्यस्थापन, शिक्षणासाठी साधनसामुग्री अशा शिफारसी केल्या.

➢ **सर्वांसाठी शिक्षण- डिसेंबर १९९३**

१६ डिसेंबर १९९३ रोजी दिल्लीमध्ये ९ देशांचे एक शिखर संमेलन पार पडले. यामध्ये इ. २००० पर्यंत शक्य तितक्या तातडीने सर्व मुलांसाठी मुलभूत शिक्षण उपलब्ध केले जाईल. या नऊ देशांनी लिंग, वय, उत्पन्न, कुंटुंब, संस्कृती, धर्म, भाषा, भौगोलिकदृष्ट्या होणारे अडथळे दुर करण्याचा संकल्प जाहिर केला.

२ जानेवारी १९९४ रोजी रत्नागिरी येथे भरलेल्या त्रैवार्षिक महाराष्ट्र राज्य प्राथमिक शिक्षण संघाच्या अधिवेशनात प्राथमिक शिक्षकांनी प्रतिज्ञा घेतली. सन २००० पर्यंत महाराष्ट्र शासनाने सर्वासाठी शिक्षणाच्या केलेल्या निर्धाराला आमचा पाठिंबा आहे. १४ वर्षाखालील मुलगा अगर मुलगी शिक्षणापासून वंचित राहणार नाही.

➢ **NCERT निर्मित शालेय शिक्षण राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा- २०००**

सन १९८६ च्या राष्टीय शैक्षणिक धोरणात दर पाच वर्षानी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांच्या कार्यवाहीचे आणि परिणामांचे पुनरावलोकन केले जावे असे नमुद करण्यात आले होते. नव्या पंचवार्षिक योजनेत (१९९७-२००२) शैक्षणिक धोराणाकडे गांभीर्याने पाहावे असे सूचित केले होते. सन १९८८ च्या प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्याचे पुर्नविलोकन न झाल्याने या अभ्यासक्रम आराखड्यास विशेष महत्त्व आहे. जनतेच्या आशा-आकांक्षा, राष्ट्रासमोरील आव्हाने, आपली राज्यघटना व त्यावरील बाबी, जागतिकीकरणामुळे निर्माण झालेल्या समस्या, बदललेले सामाजिक संदर्भ, विज्ञान-तंत्रज्ञान यांत झालेली प्रगती या सर्व बाबींचा विचार करुन या शिक्षणविषयक धोरणात तसेच अभ्यासक्रम आराखड्यात बदल करण्यात आला. यामध्ये सामाजिक व आर्थिक संदर्भ, शालेय शिक्षण रुपरेषा, अभ्यासक्रम विकासाचा ऐतिहासिक आढावा, अभ्यासक्रम संदर्भ, शिक्षण ही आजीवन प्रक्रिया, अग्रणी अभ्यासक्रमाकडे वाटचाल, अभ्यासक्रम विकसन प्रक्रियेशी जवळीकता याबाबी विचारार्थ असल्याचे दिसून येते.

➢ **सर्व शिक्षा अभियान-**

सर्व शिक्षा अभियान म्हणजे प्रत्येक माणसापर्यंत शिक्षण पोहोचवणे होय. ही तर आपल्या देशाची अत्यंत मोठी राष्ट्रीय गरज आहे. कोणत्याही देशाच्या सामाजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक दर्जा त्यादेशात प्राथमिक शिक्षणाचा विस्तार किती झाला यावर ठरतो. प्राथमिक शिक्षणाचे राष्ट्रीय जिवनातील हे महत्त्व म. फुले, क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले, राजर्षी शाहू महाराज, कर्मवीर भाऊराव पाटील, बापुजी साळुंखे आदि समाजसुधारकांची स्वातंत्र्योपूर्व काळापासून विचाराला कृतीची जोड देऊन राज्यकर्त्यांच्या मनावर ठसविण्यासाठी आटोकाट प्रयत्न केले.

शिक्षणतज्ज्ञांच्या पाहणीवरुन आपल्या देशातील ४०% मुले अद्याप प्राथमिक शिक्षणाच्या प्रांगणात आली नाहीत. युनोस्कोच्या प्रेरणेने सन २००१ मध्ये सर्व राज्याच्या संमतीने सर्व शिक्षा अभियान सुरु केले. या अभियानाद्वारे जे शिक्षणाच्या प्रवाहात आले आहेत त्यांना टिकवून ठेवणे, त्यांचे बदलत्या काळाप्रमाणे गुणवत्ता वाढविणे. जे शिक्षणाच्या प्रवाहात आले नाहित त्यांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे. ज्यांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे शक्य नाही त्यांच्या पर्यंत शिक्षण पोहोचवणे हा या अभियानाचा उदात्त हेतु आहे. यासाठी महात्मा फुले शिक्षण हमी योजना, सेतुशाळा, अंशकालिन शाळा, वस्तिशाळा हे उपक्रम सुरु केले. शालेय पोषण आहार, मध्यान्ह भोजन इ. सुख सुविधा पुरविण्याचे शासन स्तरावर प्रयत्न सुरु आहेत.

- **उच्च शिक्षणातील व्हिजन २०२०**

१) विद्यार्थ्यांना शिक्षणात स्वातंत्र्य-

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना आपल्या आवडीनुसार शाखा व त्यातील विषय निवडीचे स्वातंत्र्य पालकांनी द्यावे. इ. १० वी पर्यंतचे शिक्षण हे परीक्षाधार्जीणच असल्याने त्यापुढील शिक्षण हे त्याच्या जीवनाला कलाटणी देणारे असते. त्यामुळे त्याला मॅट्रीकनंतर कोणते शिक्षण घ्यावे याची कल्पना येत नाही. त्यामुळे आपल्या समाजातील इतर आजुबाजुचे घटक कोणते शिक्षण घेत आहेत, आपण कोणते घेतले पाहिजे, आपण घेतलेल्या शिक्षणातून पुढे आपले भविष्य घडणार आहे का असे अनेक प्रश्न निर्माण होतात. पालकही सदर विद्यार्थ्यांने आपल्या आवडीचे शिक्षण घ्यावे अशी बळजबरी करताना दिसतात. त्यामुळे सदर विद्यार्थ्याला पुढील परिस्थितीचे योग्य ज्ञान नसल्यामुळे त्याचा योग्य निर्णय घेण्यामध्ये गोंधळ निर्माण होतो. म्हणून विद्यार्थ्यांना इ. १० वी नंतरच त्याच्या आवडीचे शिक्षण घेण्यास पालकांनी त्याची अभिरुची पाहून योग्य मार्गदर्शन करावे, त्यासाठी त्याला प्रोत्साहन द्यावे.

२) स्वयंसंशोधन व प्रयोग करण्याचे स्वातंत्र्य-

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना पुस्तकी शिक्षण घेण्याबरोबर निसर्गाचे, पर्यावरणाचे शिक्षण तसेच त्यामध्ये प्रयोग करण्याचे, नवनवीन संशोधन करण्याचे स्वातंत्र्य दिले तर त्या विद्यार्थ्यांमध्ये शोधनवृत्ती, निरीक्षण करण्याची क्षमता, विविध ज्ञान आत्मसात करण्याची प्रेरणा निर्माण होईल. त्यातूनच नवीन संशोधक व शास्त्रज्ञ निर्माण होतील. त्यासाठी त्या विद्यार्थ्यांमध्ये सर्जनशीलता व सृजनशीलता वाढविणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांना स्वयंशोधनाचे व प्रयोग करण्याचे स्वातंत्र्य दिले तर त्यांच्यात सर्जनशीलता व सृजनशीलता निर्माण होवू शकते.

३) शिक्षण व राष्ट्रीय एकात्मता-

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना आपल्या मनामध्ये देशाबद्दल आत्मियता निर्माण व्हावी. 'हा देश माझा, देशासाठी मी' म्हणजे देशाचे काही नुकसान झाले तर ते माझेच नुकसान आहे याची जाणीव विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करणारे शिक्षण दिले पाहीजे. या देशामध्ये राहणारे सर्व समाजातील वंश, जात, पंताचे लोक हे माझे बंधु व भगिनी आहेत, यांचे संरक्षण करणे हे माझे परम कर्तव्य समजून काम करावे. अशा पद्धतीचे राष्ट्रीय एकात्माता जागरुक करणारे शिक्षण देणे गरजेचे आहे.

४) पारंपारिक शिक्षणासोबत कौशल्यविकास प्रशिक्षण देणे-

बी.ए., बी. कॉम. व बी. एस्सी. सोबतच विद्यार्थ्यांना भविष्यामध्ये छोटे खानी व्यवसाय सुरु करुन त्यांचा चरितार्थ चालवता येईल यासंबंधीचे प्रशिक्षण महाविद्यालयीन वेळेनंतर विद्यार्थ्यांना देणे. उदा. इलेक्ट्रीशियन, प्लंबिंग, मोटार रिवायडिंग, मोबाईल रिपेरिंग, कार रिपेरिंग, विक्रय कला, सेंट्रींग, गवंडी काम, फरशी काम, संगणक प्रशिक्षण इत्यादी संदर्भात प्रशिक्षण देणे.

त्या त्या भागातील व्यवसायिकांना विनंती करुन आपण या विद्यार्थ्यांना प्रात्यक्षिक करुन दाखवून व विद्यार्थ्यांकडून प्रात्यक्षिक करुन घेवून हे प्रशिक्षण दिले तर माझ्यामते, ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना खरोखरच त्याचा लाभ होईल. भविष्यामध्ये त्यापद्धतीचे ग्रामीण भागामध्ये सुरु करतील.

वरील सुचविलेले जे प्रशिक्षण आहे ते मनुष्य प्राणी जोपर्यंत पृथ्वीतलावर जिवंत आहेत तोपर्यंत ते व्यवसाय बंद पडणार नाहीत.

५) कौशल्य विकास प्रशिक्षणासाठी सरकारकडून प्रोत्साहनपर शिष्यवृत्ती मंजूर करणे-

महाविद्यालयीन शिक्षणाबरोबर कौशल्य विकास प्रशिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची स्वतंत्र यादी करुन त्या विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहनात्मक शिष्यवृत्ती मंजूर करुन त्यांना प्रोत्साहन देण्याचे काम सरकारकडून झाले पाहिजे. तसेच त्या विद्यार्थ्यांना शिक्षणासंदर्भातील महत्त्व समजावून सांगून सदर प्रशिक्षणासाठीची मानसिकता तयार करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी महाविद्यालयातील प्राध्यापक, प्राचार्य यांनी विद्यार्थ्यांना वेळोवेळी उद्‌बोधन करणेसाठी कार्यशाळेचे नियोजन करणे. या नियोजनामध्ये तज्ज्ञ व्यावसायिक, उद्योजक यांचे मार्गदर्शन व अनुभव विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचवणे आवश्यक आहे.

६) स्पर्धा परीक्षेकडे विद्यार्थ्यांचा कल वाढविणे-

ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांमध्ये स्पर्धा परीक्षा ही फार अवघड परीक्षा असते असा गैरसमज निर्माण झाला आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षेमध्ये उत्तीर्ण झालेल्या अधिकाऱ्यांचे मार्गदर्शन महाविद्यालयामध्ये आयोजित करावे. त्यांनी स्पर्धा परीक्षेची तयारी कशी केली, त्यासाठी त्यांना त्यांना कोणकोणत्या अडचणी व समस्या आल्या आणि त्यावर त्यांनी कशी मात करुन यशाचे शिखर कसे संपादन केले याबद्दल विद्यार्थ्यांना अनुभवजन्य मार्गदर्शन केले तर माझ्या मते ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांच्या मनात असणारी स्पर्धा परीक्षेची भिती दूर होवून ते स्पर्धा परीक्षेच्या तयारीसाठी प्रयत्न करतील.

७) शिक्षण परीक्षाधार्जीन न देता व्यवहारी व जिवनोपयोगी होणेविषयी मार्गदर्शन करणे-

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना पारंपारिक शिक्षणामध्ये परीक्षेचा अभ्यास कसा करायचा, परीक्षेमध्ये जास्तीत जास्त गुण कसे मिळविता येतील या शिक्षणापेक्षा आपण समाजाशी कसे वागावे, आपल्या घरातील सदस्यांशी कसे वागावे, आपण समाजाचे काहीतरी देणे लागतो, समाजाने आपल्यावर इष्ट असे संस्कार केले आहेत याची जाणीव विद्यार्थ्यांना शिक्षणातून होणे गरजेचे आहे. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या हक्काची, अधिकाराची, तसेच त्यांच्या मुलभूत कर्तव्यांची जाणीव करुन देणारे शिक्षण देणे आवश्यक आहे.

विद्यार्थ्यांना वाटत असते की, आपल्याकडे कोणाचे लक्ष नाही, आपण कसेही वागलो तरी चालते मात्र यांच्याकडे समाजातील प्रत्येक घटकाचे लक्ष असते. 'जसे मांजराला डोळे झाकून दुध पिताना त्याला वाटते की आपणाकडे कोणाचे लक्ष नाही. मात्र संपूर्ण लोकांचे लक्ष त्या मांजराकडे असते.' तसे सर्व समाजातील घटकांचे लक्ष विद्यार्थ्यांवर असते याचे भान ठेवूनच आपण चांगले वागावे. जेणे करुन समाज कोणत्याही प्रकारची वाईट टिकाटिपणी विद्यार्थ्यांवर करणार नाही.

८) विद्यार्थ्यांनी डिजिटल प्रशिक्षण घेणेविषयी अभिरुची व अभिवृत्ती निर्माण करणे-

ज्या विद्यार्थ्यांना संगणकाचे ज्ञान नाही असा विद्यार्थी हा संगणक निरक्षर असतो असे समजले जाते याची जाणीव विद्यार्थ्यांना असायला हवी. सध्याचे युग हे संगणकाचे, माहिती तंत्रज्ञानाचे व विज्ञानाचे आहे. त्यामध्ये आपण मागे राहिलो तर आत्ताचा काळही आपणास माफ करणार नाही. यापुढे नोकरीसाठी इंटरनेटवर जाहिरात पहावी लागेल, आपणास नोकरीसाठीचा अर्ज हा त्याकंपनीच्या वेबसाईटवर उपलब्ध असतो. तो ऑनलाईन भरणे आवश्यक असतो. काही ठिकाणी सदर नोकरीसंदर्भातील जागेसाठी परीक्षा ह्या ऑनलाईनच असते त्याची फी देखील आपणास इ-पेमेंटद्वारेच करावे लागते, त्या परीक्षेचा निकाल व त्यानंतरची असणारी निवड यादी हीदेखील त्यांच्या वेबसाइडवरुनच घ्यावी लागते. सदर नोकरीसाठी, परीक्षेसाठी आवश्यक असणारी पात्रतेसाठीची कागदपत्रेही स्कॅन करुनच त्यांच्या वेबसाईडवर डाऊनलोड करावयाची असतात. तसेच विविध स्पर्धापरीक्षा, बँकिंग क्षेत्र, सरकारी कार्यातील योजना अशी विविध पद्धतीची माहिती होणेसाठी आपणास संगणकाचे ज्ञान आवश्यक असते. सद्याच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात डिजिटल प्रशिक्षण घेणे गरजेचे असल्याने विद्यार्थ्यांच्यात त्याबद्दल अभिरुची व अभिवृत्ती निर्माण करणे गरजेचे आहे.

➢ **सारांश/निष्कर्ष**

१. सद्य स्थितीमध्ये नव्या अभ्यासक्रमात कनिष्ठ प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण, आरोग्य व शारीरिक शिक्षण आणि कार्यानुभव यासाठी आरोग्यदायी व उत्पादक जीवन कौशल्ये याविषयीचा समावेश करण्यात आला आहे.
२. प्रचलित अभ्यासक्रमात विज्ञानासाठी एकात्म व आंतरशाखीय दृष्टिकोन स्विकारला आहे. मात्र २००० च्या अभ्यासक्रमात तंत्रज्ञान क्षेत्राची ओळक व्हावी, विज्ञान व तांत्रिक साक्षरतेसाठी विज्ञान व तंत्रज्ञान यांचे एकात्मिकरण करुन या विषयाचे नाव विज्ञान व तंत्रज्ञान असे निश्चित केले आहे.
३. माध्यमिक स्तरावर गणिताचा प्रत्यक्ष जीवनाशी संबंध व प्रात्यक्षिक गणितासाठी उपलब्ध विज्ञान प्रयोगशाळेत गणित कोपरा उपलब्ध करुन देण्याची योजना केली आहे.
४. वरीष्ठ प्राथमिक स्तरावर व माध्यमिक स्तरावर खेळ, क्रीडास्पर्धा, योगासने, राष्ट्रीय छात्रसेना, बालवीर, वीरबाला, रेडक्रॉस यांचा समावेश शारीरिक व आरोग्य क्षेत्रात करुन याविषयीची व्याप्ती प्रचलित अभ्यासक्रमापेक्षा नव्या अभ्यासक्रमात वाढविण्यात आली आहे.
५. प्रचलित शिक्षणात सामाजिक शास्त्रे याविषयांतर्गत इतिहास, नागरिकशास्त्र, भूगोल व अर्थशास्त्र या विषयाचा समावेश व स्वतंत्रपणे अध्यापन मात्र नव्या अभ्यासक्रमात हे विषय एकात्म विषयाधिष्ठित पद्धतीचा अवलंब करण्याची योजना गटकार्य, प्रकल्प, क्षेत्रीय कार्याला प्राधान्य दिलेले आहे.
६. सद्य शिक्षणात त्रिभाषा सूत्राचा अवलंब केला आहे. मात्र नव्या अभ्यासक्रमात वैकल्पिक विषय म्हणून परकीय भाषा अध्यापनाची सोय केली आहे.
७. उच्च माध्यमिक स्तर व महाविद्यालयीन व्यावसायिक शाखा अभ्यासक्रमाची स्वतंत्र व्यवस्था आहे. त्यात भाषा व सामान्य पायाभूत अभ्यासक्रमाच्या जोडीला स्थानिक गरजा व व्यावसायिक संधी दिलेली आहे.
८. महाविद्यालयीन शिक्षणासोबत कौशल्य विकास प्रशिक्षण व डिजिटल शिक्षण देण्याविषयी सरकार प्रयत्नशील आहे.
९. विद्यार्थ्यांच्या बुद्धिमत्तेचा कस तपासून त्याचा शिक्षणातील कल पाहून त्यांना योग्य स्पर्धा परीक्षेसाठी आवश्यक क्षेत्रातील सर्व ज्ञान महाविद्यालयीन पातळीवर देण्यासाठी त्याची अंमलबजावणी काही ठिकाणी होताना दिसते.
१०. विविध तज्ज्ञांची अभ्यासक्रमासाठी निवड करुन विद्यार्थी केंद्रीत शिक्षण पद्धती होणेसाठी, व्यावहारीक व उपयोजीत असे शिक्षण अभ्यासक्रमातून देण्यासाठी सरकार प्रयत्नशील आहे अजून त्यात भर पडणे गरजेचे आहे.

संदर्भ सूची-

१. भारतीय शिक्षणाचे बहुजनीकरण- डॉ. आनंद वास्कर, डॉ. पुष्पा वास्कर, नुतन प्रकाशन, पुणे.
२. शिक्षण आणि भारतीय समाज- डॉ. करंदिकर सुरेश, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
३. शालेय शैक्षणिक अधिष्ठान, वीरकर प्रभाकर, वीरकर प्रतिभा (१९९२), नुतन प्रकाशन, पुणे.
४. माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शिक्षणाचा विकास- गटकळ, रंजना, संतोष (२००३), गटकळ प्रकाशन, नाशिक
५. भारतातील शिक्षणाचा विकास- प्रा. देशमुख एल. जी. फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, जुलै २००३
६. प्रबोधन प्रकाशन ज्योती- मे २००६, इचलकरंजी
७. प्रबोधन प्रकाशन ज्योती- जून २००७ इचलकरंजी
8. www.humanrightseducation.com

विकसित, प्रगल्भ, संपन्न भारत-एक चिंतन : उपाय

प्रा. साळवे शर्मिला शहाजी
अधिव्याख्याता
मॉडर्न एज्युकेशनसोसायटीचे
शिक्षणशास्त्र महाविदयाल,विटा

प्रा. तेरदाळे सुलोचना हरिबा
अधिव्याख्याता
मॉडर्न एज्युकेशनसोसायटीचे
शिक्षणशास्त्र महाविदयाल,विटा

भारताचे माजी राष्ट्रपती A.P.J. अब्दुल कलाम यांनी भारताचे स्वप्न २०२० हा विकसित भारताचा आराखडा योजला होता. स्वतंत्र भारताला ७० वर्ष पूर्ण होत आलीतरी भारत जातीयवाद, भ्रष्टाचार , लिंगभेद, दहशतवाद, आर्थिक विषमता, निरक्षरता शहरीकरण, पक्षीय राजकारण अशा कित्येक समस्यांनी ग्रासलेला आहे या समस्येवर तोडगा काढण्यासाठी विकासाची चळवळ ही जनचळवळ बनली पाहिजे. समाजाभिमुख, निपक्ष, निस्वार्थी, धोरणाव्दारे ते शक्य आहे. 'सब का साथ सबका विकास' या उक्ती प्रमाणे कृती केली पाहिजे. ब्रेन ड्रेन टू ब्रेन ग्रेन, प्रशासकीय अधिकारी आपल्या दारी, प्रभावी शैक्षणिक धोरण, संशोधन वृध्दी, या सारख्या उपाययोजना राबवल्या पाहिजेत, यासाठी शासन, समाज, शिक्षक व प्रसारमाध्यमांनी योग्य भूमिका बजावली पाहिजेतरच भारत विकसनशील अवस्थेपासून विकसित अवस्थेत पोहचेल.

भारताचे माजी राष्ट्रपती APJ अब्दुल कलाम नागालँड दौऱ्यावर असताना विदयार्थ्यांशी संवाद साधताना इयत्ता ५ वीच्या एका विदयार्थ्याने त्यांना प्रश्न केला की, मी प्रसन्न, शांततापूर्ण, समृध्दीयुक्त भारतात राहू इच्छितो यासाठी राष्ट्रपती म्हणून तुम्ही काय करू शकता व यासाठी मी काय करावे? हे सांगा. अशाच आशयाचे कित्येक प्रश्न त्यांना विभन्न दौऱ्यात विचारण्यात आले. या प्रश्नांच्या विचारमंथनातून vision २०२० उदयास आले.

२०२० मध्ये भारत महासत्ता बनेल. आज विकसनशिल असणारा भारत विकसित बनेल असे स्वप्न अब्दुल कलाम यांनी पाहिले होते. २०२२ मध्ये भारतीय स्वातंत्र्याची ७५ वर्षे पूर्ण होतील. पण एवढया उमेदीने मिळवलेल्या स्वातंत्र्योत्तर भारताची आज अवस्था काय? जागतिक महासत्ताक बनवण्याचे स्वप्न पाहणाऱ्या भारतील वास्तव काय? याचे खरोखरच विचारमंथन होण खूप गरजेचे आहे.

अब्दुल कलामांच्या मते, भारताचे १९४७ मध्ये पहिले स्वप्न पाहिले स्वप्न पाहिले स्वतंत्र भारताचेः आणि त्याची इच्छित परिपूर्ती झाली. पण तोच स्वतंत्र भारत आज विविध समस्यांनी ग्रासलेला आहे.भारतीय स्वातंत्र्याला ७० वर्ष पूर्ण होत असताना आजही शिक्षण, आरोग्य, मूलभूत गरजा भौतिक सुविधांनी ग्रस्त समाज बघायला मिळतो.आजही आपण विकसनशील राष्ट्रात मोडतो, आजही २६० मिलियन लोक दारिद्रयरेषेखालील जीवन जगतात, ग्रामीण भाग विविध समस्यांनी ग्रस्त आहे.हे सर्व प्रश्न सोडवण्यासाठीव खऱ्या अर्थाने २०२० मध्ये विकसित भारत घेण्यासाठी आपणाला पुढील ५ क्षेत्रावर कार्य करावे लागेल.

१) शिक्षण व आरोग्य
२) भौतिक सुविधांचा विकास
३) माहिती व संप्रेषण
४) औदयोगिक विकास, संशोधन व संरक्षण क्षेत्राचा विकास
५) शेती, अन्नप्रक्रिया व अन्न संरक्षण

विकास राष्ट्राकडून अपेक्षा

- जातीयवाद मुक्त भारत
- गरिबीमुक्त भारत
- भ्रष्ट्राचार मुक्त भारत
- दहशतवाद मुक्त भारत
- संवेदनशील समाजरचना आणारा भारत
- कर्तृत्वसंपन्न युवकांचा भारत
- समृध्द ग्रामीण जीवन असणारा भारत
- संपन्न, सदृढ व साक्षर भारत
- लिंगभेदभाव विरहित भारत
- पक्षीय राजकारण विरहित भारत
- स्वच्छ सुंदर प्रदुषणमुक्त भारत.

प्रगत विकसित भारताकडून वरील अपेक्षा ठेवणचे कारण म्हणजे सध्याचा भारत वरील समस्यांनी ग्रासलेला आहे. जगात दुसऱ्या क्रमांकाची अर्थव्यवस्था म्हणून विरूध्द मिरवणारा भारत अंतर्गत या समस्यांनी पोखरलेला आहे.

❖ विकसित भारताच्या स्वप्न परिपूर्तीचा मागोवा :-

१) **जातीयवाद :-** भारतीय राज्यघटनेनेसमतेचा पुरस्कार केला असला तरी आजही भारतीय समाजातून जातीयतेची कीड समूळ नष्ट झाली नाही. सध्या बहुतेक जातीच्या स्वतःच्या संघटना आहेत. निवडणूकीत लोक आपल्याच जातीच्या उमेदवारास मत देतात.

राजकीय पक्ष जातीच्या आधारावर आपले उमेदवार ठरवतात. निवडून आलेले प्रतिनिधी त्यांना मिळालेल्य अधिकाराचा उपयोग आपल्या जातीच्या हितासाठी करतात.

२) **निरक्षराता :-** २०११ च्या जनगणणेनुसार भारतालीत ६४.८४ टक्के लोकसाक्षर तर ३५.१६ टक्के लोक आजही निरक्षर आहेत. शाळेत जाणाऱ्या मुलांपैकी फक्त ३१ टक्के मुले दहावीचा टप्पा पार करतात. उच्च शिक्षण घेणाऱ्यांची संख्या अतिशय कमी आहे. त्यात मुलींची संख्या आजही नगण्य आहे.

३) **प्रादेशिकतावाद :-** प्रादेशिकतावाद म्हणजे राष्ट्रनिष्ठपेक्षा स्वतःच्या प्रदेशाशी निष्ठा राखणे होय. प्रादेशिक भावनेतून अलगतावाद निर्माण होवू लागला आहे. प्रत्येक राजकीय नेताहा स्वतःच्या प्रदेशाच्या विकासास प्राधान्य देतो. त्यातूनच नदयांच्या पाण्याचे वाटप, धरणाचे बांधकाम, वीजपुरवठा याबाबतीत वाद निर्माण होतात. स्वप्रदेशावर अन्याय झाल्याचे वाटून स्वतंत्र प्रदेशाची / राज्याची मागणी वाढू लागली आहे.

४) **आर्थिक विषमता:-** आज भारतामध्ये आर्थिक विषमता परकोटीला पोहचली आहे. एकीकडे टाटाफआर आशिया बँक ग्लोबल वेल्थच्या अहवालानुसार भारत हा जगातील सहाव्या क्रमांकाचाश्रीमंत देशठरला आहे. तर दुसरीकडे ग्लोबल हंगर इन्डेक्स (GHI) नुसार भारतातील भूकबळींची, कुपोषिनांची संख्या तीव्र वाढली आहे. हे सत्य नाकारता येणार नाही.कारण देशातील ५ टक्के लोकांकडेश्रीमंती टाकवटली आहे तर बऱ्याचशा लोकांना आपल्या मूलभूत गरजा भागवता येत नाहीत.

५) **कुपोषण :** सदृढ , निरोगी भारताचे स्वप्न पाहणाऱ्या भारतामध्ये जगातील एकूण कुपोषित मुलांपैकी ४० टक्के मुले भारत व चीनमध्ये आहेत. भारतात ६ वर्षाहून कमी वयाच्या प्रत्येक १० मुलांमध्ये ४ मुले कुपोषित आहेत.१९ टक्के मुले तर ५१ टक्के महिला ॲनिमिया ग्रस्त आहेत. भारतील १/३ (३३ टक्के) लोकसंख्या उपाशी आहे, भारताचा बालमृत्यूदर दरवर्षी १० लाख आहेतर एकंदरीत ७० टक्के लोकसंख्या कुपोषित आहे असा Global food security indian चा अहवाल आहे. भारताचा भूकबळी निर्देशांक अहवाल Global hunger index) GHI नुसार २०१७ मध्ये भारत १०० व्या स्थानावर होतातो GHI २०१८ मध्ये १०३ व्या स्थानावर घसरला आहे. गंभीर स्तरामध्ये असणारा भारत सध्या तीव्र गंभीर स्थानावर आहे हे प्रगत भारतासाठी खेदाची गोष्ट आहे.आपल्या पेक्षा अविकसित असणारा बांग्लादेश (८६), म्यॉनमार (७७), नेपाळ (७२) व्या स्थानावर आहे.

६) **स्त्री भ्रूण हत्या:-** भारतात जवळपास ५ लाख स्त्री - भ्रूणांची हत्याहोते. प्रामुख्याने गुजरात व उत्तर भारतील राज्यांमध्ये स्त्री बालकांचे प्रमाण झपाटयाने कमी झाले आहे. राष्ट्रीय गुन्हे नोंद मंडळ (NCRB) २०१२ च्या अहवालानुसार सर्वाधिक स्त्रीभ्रूण हत्या झाल्याचे स्पष्ट झाले. पंजाबमध्ये प्रत्येक चौथ्या मुलीची हत्या होते.२०११ च्या जनगणणेनुसार देशातील कितीतरी राज्यात स्त्री- पुरूष प्रमाण राष्ट्रीय पातळीपेक्षा (९४०) कमी आहे. जसे महाराष्ट्र (९२९) उ. प्रदेश(९१२) राजस्थान(९२८) तरहरियाणामध्ये सर्वात कमी (८७९) ही अतिशय चिंतनीय बाब म्हणावी लागेल.

७) **पक्षीय राजकारण :** राष्ट्रकवी सोहनलाल त्रिवेदी आपल्या कवीतेत म्हणालेहेते, " चल पडे जिधर दो डग मग में, चल पडे कोटि पग तुसी ओर, गड गई जिधर भी एक दृष्टी, गड गटा कोटि हगसी ओर" अर्थात ज्या दिशेला गांधीजी दोन पावले टाकून त्या दिशेला कोटयावधी लोक चालू लागत व जिथे गांधीजी पाहत, तिथे कोटयावधी पाहू लागत.

पण आज सत्तेसाठी राजकारण केले जाते.धोरण जनहिताचे की नाही यापेक्षा कोणत्या पक्षाचे यावरून विरोध होतो. कितीतरी चांगली विधेयके एकमता अभावी खोळूंबून पडतात. स्वार्थी राजकारणी फक्त स्वतःचीच पोळी भाजण्यात व्यस्त आहेत. समाजहिताचे कार्य करणारे नेते बोटावर मोजण्या इतकेच आहेत हे चित्र बदलले पाहिजे.

८) **ब्रेन ड्रेन :-** म्हणजेच प्रतिभासंपन्न लोकांचे भौतिक सुविधा, चांगली नोकरी, चांगला पगार, सरकारी उपेक्षेअभावी परदेशी पलायन, उदा.नोबले विजेते डॉ.हरगोविंद खुराणा स्वदेशात स्वदेशात योग्य संधी अभावी संशोधनासाठी इंग्लडला गेले व अमेरिकेचे नागरिकत्व स्विकारले.असे कित्येक प्रतिभासंपन्न लोक दरवर्षी भारतातून परदेशात स्थायिक झाल्याचे दिसतात.

कारण भारतात कितीतरी प्रसिध्द कलाकार, संशोधक उतरत्या वयात उपेक्षित राहित्याची कित्येक उदा.पहावयास मिळतात. जसे प्रसिध्द खेळाडू ध्यानचंद, तसेच विश्वविख्यात गणिततज्ञ डॉ. वशिष्ठ नारायणसिंह यांच्या दुर्देशेशी कोण अपरिचित आहे.

९) **महिलांवरील अत्याचार :** भारतात महिला सर्वात असुरक्षित व धोकादायक वातावरणात राहत असल्याचे**' थॉमस रॅायटर्स फाउंडेशन '** च्या एका अभ्यासाव्दारे स्पष्ट झाले आहे. महिलांच्या अधिकारावर काम करण्याऱ्या ५५० तज्ञांनीहे सर्वेक्षण केले आहे. यामध्ये १९३ देशांमधून महिलांसाठी १० असुरक्षित व धोकादायक देशांची यादीतयार करण्यात आली.यामध्ये प्रथम क्रमांकावर भारत असून अफगाणिस्तान व सिरीया या देशांचा अनुक्रमे दुसरा व तिसरा क्रमांक लागतो.या सर्वेक्षणानुसार महिलांचे लैगिंक शोषण जबरदस्तीने त्यांना वेश्या व्यवसाय प्रवृत्त करण्याचे प्रमाण भारतात जास्त आहे. २००७-२०१६ मध्ये महिलांवरील अत्याचारात ८३ टक्केनी वाढ झाली**'नॅशनल क्राईम ब्युरो '** च्या माहितीनुसार दररोज १०० हून अधिक लैंगिक अत्याचाराच्या तक्रारी दाखल केल्या जातात.

१०) **भ्रष्टाचार :** मागील वर्षाच्या तुलनेत यंदा भ्रष्टाचार कमी करण्याच्या कामगिरीत भारताने काही अंशीसुधारणा केल्याचे दिसत असलेतरी भारताचा क्रमांकचिंताजनकच म्हणावा लागेल 'ट्रान्स्फरन्सी इंटरनॅशनल इंडिया' या संस्थेने 'करप्शन पर्सेप्शन इंडेक्स' (CPI) अर्थात भ्रष्टाचार निर्देशांक जाहिर केलात्यानुसार जगातील १७५ देशांच्या यादीत भारताचा क्रमांक ९४ वरून ८५ वर आला आहे. सर्वात कमी भ्रष्टाचार असलेला देश डेन्मार्क ९२ गुण मिळवून प्रथम क्रमांकावर आहेतर भारताला ३८ गुण मिळाले व ८५ वे स्थान यावरून आपल्याला भ्रष्टाचार रोखण्यासाठी केवढा मोठा पल्ला गाठावयाचा आहे हे स्पष्ट होते.

देशांतर्गत विचार केल्यास 'सीएमएम - इंडिया करप्शन स्टडी' २०१८ च्या अहवालानुसार तमिळनाडू सर्वात भ्रष्ट राज्य तर दुसरे तेलंगना व तिसरे आंध्रप्रदेश आहे. भ्रष्टाचार विरोधात महाराष्ट्र दिल्ली गुजराथ मधील जनता सजग आहे असे अहवालात म्हटले आहे

वरील सर्व अडथळे पार केल्याशिवाय अब्दुल कलामांचे स्वप्न पुर्णत्वास जावू शकत नाही.तरीसुध्दा शासनाने राबवलेले प्रधानमंत्री जनधन योजना, मेक इन इंडिया, स्वच्छ भारत अभियान बेटी बचाओ- बेटी पढाओ, डिजिटल इंडिया हे उपक्रम अतिशय स्तुत्य आहेत.

उपाययोजना

१) **प्रभावी शैक्षणिक धोरण :-** शिक्षणावरील गुंतवणुक वाढवणे, गुणवत्तापूर्ण शिक्षणावर भर, कृतीवर आधारित व व्यावसाय उपयोगी शिक्षण दयावे.

२) **भ्रष्टाचारावर अंकुश:-** पदाधिकारी व राजकारणी यांच्या कामाचा दर्जा तपासण्यासाठी स्वतंत्र मंडळ स्थापन करावे.

३) **पारदर्शी व समाजभिमुख राजकारण :-** स्थानिक स्वराज संस्थापासूनते लोकसभेतील उमेदवारापंत सर्वांना उमेदवारी अर्जाबरोबरच त्यांचा सक्रीय राजकारणातील अंजेठा काय असेलहे जाहिर करणे बंधनकारक करावे.तसे आश्वासन पत्र त्यांच्याकडून घ्यावे.ठर ाविक मर्यादेनंतरत्याची पुर्तता झाली की नाही याची फेरतपासणी करून असमाधानकारक कामगिरीसाठी आगामी निवडणूकीत त्यांना अपात्र ठरवावे.

४) **विदयापीठीय संशोधनाचा दर्जासुधारणे :-** शिक्षण, आरोग्य कृषी विभागातील विविध संशोधनेहाती घेणे. त्यात सुचवलेल्या प्रभावी उपाययोजनांची अंमलबजावणी होण्यासाठी विदयापीठीच स्तरावर एक स्वतंत्र समिती असावी जी शासनाला वरील क्षेत्राची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी उपाययोजना सुचवेल, त्यांचा पाठपुरावा होईल.

५) **प्रशासकिय अधिकारी आपल्या दारी :-** प्रत्येक प्रशासकीय अधिकाऱ्यांनी स्वभागातील समस्या जवळून अभ्यासाव्या व त्या भागाच्या विकासासाठी सर्वोत्तम योगदान दयावे.त्या भागातील समस्या काय?त्यावर तोडगा काय?याचा सातत्याने पाठपुरावा करावा.लोकांसाठी प्रशासनापर्यंत येण्याऐवजी प्रशासनाने लोकापर्यंत यावे.

६) **दरवर्षी एक संकल्प योजना :-** एक व्यक्ती मग ती शिक्षक, विदयार्थी, शिक्षणअधिकारी, डॉक्टर, किंवा अन्य कोणी असोत्याने दरवर्षी विकासाचा एक आराखडातयार करावा जो देशहितासाठीचा असेल. जर शिक्षक असेलतर पुढील १/२ वर्षात माझ्या शाळेत मी काय बदल घडवेन. जिल्हाधिकारी असेलतर आगामी वर्षात माझा जिल्हा कुठवर पोहचवेल.

याशिवाय महिला सबलीकरण, दुष्काळासाठी कायमस्वरूपी उपाययोजना, निर्यात वृध्दी, राष्ट्रीय भावनेचा विकास, संवेदनशील नागरिकांची निर्मीती, धार्मिक सुसंवाद तरूणांसाठी समान व्यासपीठ, लोकशाही प्रिय नागरिकांची निर्मीती, कर्तृत्वसंपन्न युवक निर्मीती इ. उपाययोजना कराव्या लागतील.

विकसिन भारतासाठी पुढील घटकांची भुमिका:-

शासनाची भुमिका	समाजात शांतता व सुव्यवस्था राखणे
	सर्व सामान्यापर्यंत पायाभूत सोयी सुविधांचा पुरवठा
	सरकारी खात्याच्या सेवेची गुणवत्ता वाढवणे
	सहकारी यंत्रणेतसुसुत्रता आणणे.
	त्या त्या क्षेत्रातील स्वायत्तता यंत्रणांना प्रोत्साहन
	आर्थिक पाया मजबूत होण्यासाठी गुंतवणुक योजना
	सार्वजनिक हिताच्या योजनांवर भर

समाजाची भुमिका	समाजातील प्रत्येक घटकाने प्रगतीच्या दिशेने विचार करणे
	स्वतःच्या क्षेत्रातील कामे अचुक व वेळेवर करणे.
	आपापल्या क्षेत्रामध्येसंशोधन , प्रकल्प, योजना राबवणे
	तळागळापर्यंत शिक्षण पोहचवणे

प्रसार माध्यमांची भुमिका	जनमत घडवणे
	वस्तुस्थितीचा वृत्तांत चित्रण
	आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रसार
	घटनेचा विधायक बाजूकडे अधिक लक्ष
	शिक्षणाचे महत्व, आरोग्य सुविधा यांचे प्रसारण

शिक्षक भुमिका	स्वतःचे अदयावत ज्ञान ठेवणे
	विदयार्थ्यांसमोर प्रगत भारताचे चित्र बिंबवणे
	वैज्ञानिक दृष्टीकोन निर्मीती
	चिकित्सक वृत्तीचा विकास
	सुसंस्कृत पिढीची निर्मीती
	सकारात्मक गुणांची रूजवणूक

थोडक्यात, भारताला एक प्रगल्भ, संपन्न देश घडविण्यासाठी विकासासची चळवळ ही जनचळवळ बनायला हवी. सबका साथ सबका विकास या उक्तीप्रमाणे कृती व्हायला हवी. जेंव्हा गरिबातला गरीब मला वाढ गं मायं हे वाक्य सोडून मला एक संधी दया मी माझ्या कर्तृत्वावर पुढे जाईन असा निर्धार करणार नाही, जोपर्यंत तरूण वर्ग मला नोकरी दया ऐवजी मी इतरांना नोकरी देण्यासाठी उदयोजकतेची बीज रूजवणार असा संकल्प करणार नाही, प्रत्येक भारतीय प्रामाणिकतेचा उत्सव साजरा करणार नाही तोपर्यंत विकसित भारतोच स्वप्न हे स्वप्नच राहील.

संदर्भ

१) मानवी हक्क,तुकाराम जाधव, युनिक अकॅडमी प्रकाशन
२) उदयोन्मुख भारतीय समाज शिक्षण व शिक्षक , प्रा.रा.वि. गाजरे, प्रा. ज्योती महंत, नित्यनुतन प्रकाशन
३) समकालीन भारत व शिक्षण - प्रा. आर.आर. माने, व प्रा. व्ही.आर. पालकर, फडके प्रकाशन
४) राष्ट्रीय विकास अहवाल - भारत सरकार
५) महिला व बाल विकास विभाग- भारत सरकार

उच्च शिक्षणातील ई - गव्हर्नन्स

डॉ. शेळके रावसाहेब केराप्पा
सहाय्यक प्राध्यापक
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
श्री मौनी विद्यापीठ, गारगोटी ता. भुदरगड जि. कोल्हापूर
शिवाजी विद्यापीठ,कोल्हापूर

सारांश (Abstract) -

२१ वे शतक हे माहिती तंत्रज्ञानाचे शतक म्हणून ओळखले जात आहे. या शतकाचे आपण सर्वजण साक्षीदार आहोत याचा आपण विशेष आनंद व अभिमान बाळगणे गरजेचे आहे. प्रत्येक शतकाची कालखंडाची काही वैशिष्टये असतात त्याप्रमाणे २१ वे शतक हे तंत्रज्ञानाने युक्त शतक आहे. त्यामुळे या तंत्रज्ञानाचा उपयोग मानवी जीवन अधिक सुखकर होण्यासाठी करणे गरजेचे आहे मानवीजीवन सुखकर होणे म्हणजे काय तर लोकांचे जीवनमान सुधारणे, आरोग्य सुविधा चांगल्या मिळणे, स्वच्छ हवा व शुध्दपाणी मिळणे, चांगले शिक्षण मिळणे एकूणच सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक , राजकीय, न्यायीक इत्यादीबाबतीत समानता आणणे, साक्षरतेचे प्रमाण वाढविणे, गरीबी कमी करणे व सर्वांना चांगल्या दर्जेदार सेवा देणे इत्यादी बाबींसाठी सुशासनाची गरज असते. सुशासन हे गतीमान व पारदर्शक व्हायचे असेल तर नवीन तंत्रज्ञान नवीन कार्यनिती, नवीन पर्यवेक्षण यंत्रणा, मूल्यमापन यंत्रणा यांचा स्वीकार करणे अपरिहार्य असते व ती काळाची गरज सुध्दा असते . उपरोक्त सर्व बाबींचा विचार प्रस्तुत सैद्धांतिक चिंतनपर पेपरमध्ये करत असताना विशेषता भारतातील उच्च शिक्षणातील ई - गव्हर्नन्सचा विचार केला आहे.

कळीचे शब्द (Key words) - ई - गव्हर्नन्स, उच्च शिक्षण, माहिती संप्रेषन तंत्रज्ञान

प्रस्तावना :-

प्रत्येक देश आपली प्रगती करत असताना प्रगती साध्यतेसाठी काही ध्येये नजरेसमोर ठेवून कार्य करत असतो. भारत देशानेही २० वर्षाचे ध्येय ठरविण्यासाठी डॉ. एस. पी. गुप्ता (भारत सरकार, नियोजन आयोग सदस्य) यांच्या अध्यक्षतेखाली जून २००० मध्ये समिती स्थापन केली होती. यामध्ये ३० हून अधिक विविध क्षेत्रातील तज्ज्ञांनी काम केले. त्यांनी अनेक क्षेत्रांचा व समस्यांचा अभ्यास केला. मात्र त्यापैकी रोजगार आणि शिक्षण यासंबंधी मुद्दे उपस्थित केले गेले. त्यामध्ये प्राथमिक शिक्षणापासून उच्च शिक्षणापर्यंत गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचा आग्रह धरला गेला. या दृष्टीने विचार केला असता प्रस्तुत सैद्धांतिक चिंतनपर पेपरमध्ये गेल्या १८-१९ वर्षातील ई - गव्हर्नन्स यामधील विशेषता उच्च शिक्षणाचा विचार केला आहे .

ई- गव्हर्नन्स अर्थ

ई - गव्हर्नन्स म्हणजे Electronic governance or e-governance is the application of information and communication technology (ICT) for delivering government services, exchange of information, communication transactions, integration of various stand-alone systems and services between government-to-citizen (G2C), government-to-business (G2B), government-to-government (G2G), government-to-employees (G2E) as well as back-office processes and interactions within the entire government framework.[1] Through e-governance, government services are made available to citizens in a convenient, efficient, and transparent manner. The three main target groups that can be distinguished in governance concepts are government, citizens, and businesses/interest groups. In e-governance, there are no distinct boundaries

Ref.-https://en.wikipedia.org/wiki/E-governance

E-governance, expands to **electronic governance**, is the integration of **Information and Communication Technology (ICT)**in all the processes, with the aim of enhancing government ability to address the needs of the general public. The basic purpose of e-governance is to simplify processes for all, i.e. government, citizens, businesses, etc. at National, State and local levels

वरील व्याख्यांवरुन ई - गव्हर्नन्स म्हणजे ई - सुशासन होय. शासन सेवा या ग्राहक, नागरिक व्यावसायिक, नोकरदार इत्यादीपर्यंत परिणामकारकपणे भ्रष्टाचार मुक्त व जलदगतीने पोहचविण्यासाठी माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर करणे . म्हणजेच शासनाची सेवा देण्याची क्षमता वृद्धिंगत करणेसाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर करणे होय.

उच्च शिक्षणामध्ये ई- सुशासन वापरण्यासाठीचे क्षेत्रे खालीलप्रमाणे

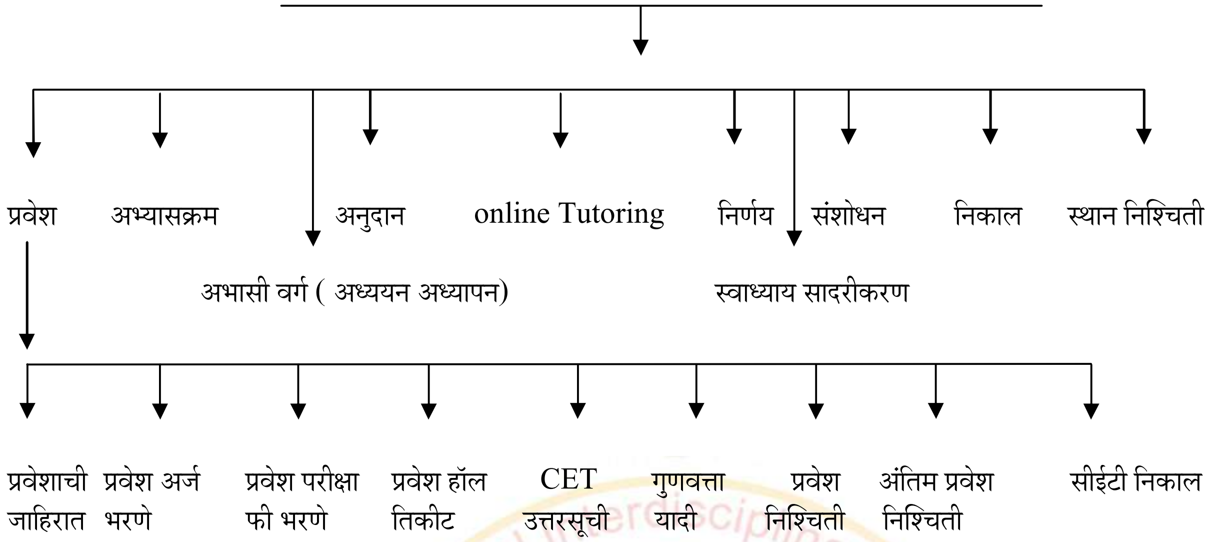

भारतामध्ये १९५१ मध्ये साक्षरतेचे प्रमाण १८% इतके होते ते २००१ मध्ये ६५ % इतके झाले . मात्र व्हिजन २०२० यामध्ये हे प्रमाण १००% इतके व्हावे असा दृष्टिकोन ठेवला होता. तसेच ६ ते १४ वयोगटातील मुलांचे शाळेत दाखल होण्याचे प्रमाण १००% असावे हा दृष्टिकोनही अंगीकारला होता. यादृष्टिकोनातून २०१० मध्ये शिक्षण हक्क कायदा अमंलात आणला आहे.

विशेषता उच्च शिक्षणाचा विचार करता १९५१ मध्ये भारतात सामान्य शिक्षण देणारी महाविद्यालये ही ३७० होती तर व्यावसायिक शिक्षण देणारी महाविद्यालये २०८ होती आणि २७ विद्यापीठे होती. ही संख्या १९८८ मध्ये अनुक्रमे ७१९९, २०७५ आणि २२९ इतकी झाली. संदर्भ-भारत सरकार शिक्षण विभाग . सध्या दिनांक २०. १२. २०१८ रोजी भारतात एकूण

राज्य विद्यापीठे	३९४
स्वायत्त विद्यापीठे	१२५
केंद्रीय विद्यापीठे	४८
खाजगी विद्यापीठे	३२५
एकूण	८९२

८९२ इतकी विद्यापीठे आहेत. त्यामुळे उच्च शिक्षण देणा-या विद्यापीठांच्या संख्येत वाढ झाली आहे. तसेच त्यांच्याशी संलग्न महाविद्यालयांची संख्याही वाढल्याने पर्यायाने विद्यार्थी संख्येत मोठया प्रमाणात वाढ झाली आहे. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण व दर्जेदार शिक्षण देणेसाठी उच्च शिक्षणात ई- शासनाची गरज आहे. उच्च शिक्षण देणा-या संस्थामध्ये विद्यार्थ्यानी प्रवेश घ्यावा. यासाठी सध्या गुणावत्ता हा ऐकमेव निकष आहे. केवळ भारतातीलच नव्हे तर परदेशातील मुले ही भारतात शिक्षण घेत आहेत. त्यामुळे सध्या प्रवेशापासून निकाल व नोकरी (Placement) इथपर्यंतच्या सर्व टप्प्यासांठी ई- गव्हर्नन्स वापरला जात आहे. कदाचित व्हिजन २०२० मधील पूर्णत्वाकडे जाणारा टप्पा म्हणून या क्षेत्राकडे पाहता येईल.

ई- गव्हर्नन्सच्या क्षेत्रानुसार भारतात उच्च शिक्षणात त्याचा वापर कसा केला जात आहे ते खालीलप्रमाणे सांगता येईल.

१) प्रवेश - प्रवेशाची प्रसिध्दी (जाहिरात)

१.१ भारतातील उच्च शिक्षण देणा-या सर्वच संस्थानी स्वतः च्या वेबसाईट विकसित केल्या आहेत. त्यामुळे प्रवेशासंबधीच्या जाहिराती या वेबसाईटवर प्रसिध्द केल्या जातात. तसेच इंटरनेट, टी. व्ही इतर सोशल मिडिया साधने, वृत्तपत्रे मासिके यामधुन या जाहिराती प्रसिध्द केल्या जातात.

१.२ प्रवेश अर्ज भरणे - जाहिरातीतील नमूद केल्याप्रमाणे ऑनलाईन अर्ज हे प्रवेशपूर्व परीक्षेसाठी (CET) भरुन घेतले जातात.

१.३ प्रवेश पूर्व परीक्षेसाठी हॉल टिकिट - यासाठी सुध्दा प्रवेशपूर्व परीक्षेसाठी दिलेल्या सूचनांनुसार परीक्षार्थी विद्यार्थ्याने ते ऑनलाईन स्वरुपात स्वतःचा आयडी - पासवर्ड वापरुन डाऊनलोड करुन घ्यावे ही सूचना दिलेली असते. त्या प्रमाणे डाऊनलोड करुन घेतले जाते.

१.४ प्रवेश परीक्षेसाठीचे शुल्क - प्रवेश पूर्व परीक्षेसाठीचे आवश्यक शुल्क सुध्दा ऑनलाईन स्वरुपात भरुन घेतले जाते.

१.५ प्रवेशपूर्व परीक्षा - (CET)

ऑनलाईन स्वरुपात प्रसिध्द केलेल्या जाहिरातीत नमूद केललेल्या तारखेला सी ई टी परीक्षा ही ऑनलाईन अथवा ऑफलाईन स्वरुपात घेतली जाते.

१.६ प्रवेशपूर्व परीक्षेची उत्तरसूची - जी सीईटी घेतलेली आहे त्याची उत्तरसूची प्रसिध्द केली जाते. त्यावरील हरकती विचारात घेऊन अंतिम निकाल जाहीर केला जातो.

१.७ निकाल - सी ई टी परीक्षांचे निकाल ऑनलाईन स्वरुपात जाहीर केले जातात.

१.८ गुणवत्ता यादी - सी ई टी परीक्षेची गुणवत्ता यादीही ऑनलाईन स्वरुपात प्रसिध्द केली जाते.

१.९ प्रवेश निश्चिती - (Provisional Admission)

शासन नियम , उपलब्ध जागा आरक्षण, विषय इत्यादी बाबी विचारात घेऊन प्रवेश फे-यांनुसार तात्पुरते प्रवेश निश्चित केले जातात.

१.१० अंतिम प्रवेश निश्चिती -

सध्या काही पदव्यांच्या अंतिम प्रवेशाची निश्चिती करण्यासाठी काग़दपत्रांची पडताळणी करणे यासाठी सुध्दा ऑनलाईन प्रक्रिया राबवली जाते आहे. उदा बी. एड . एम. एड, एल. एल. बी इत्यादी अभ्यासक्रमांचे अंतिम प्रवेश निश्चिती www. safalta.org या संकेतस्थळावरुन केली जात आहे.

२) अभ्यासक्रम - सध्या उच्च शिक्षणामध्ये अभ्यासक्रम निवडण्यासाठी घरबसल्या ऑनलाईन स्वरुपात विविध संकेत स्थळावरून माहिती मिळत आहे. तसेच कोर्स कालावधी, त्याची फी, अभ्यासक्रम उपलब्ध असणारी विद्यापीठे , महाविद्यालये त्यांची मूल्यमापन पद्धती अभ्यासक्रम निहाय उपलब्ध संधी इत्यादी सर्व माहिती तंत्रज्ञानानाच्या वापरामुळे घरबसल्या मिळते आहे.

३) अभासी वर्ग सध्या सर्वच अभ्यासक्रमाना अभासी वर्ग नसले तरी ही संकल्पना वापरली जात आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या सोयीच्या वेळी सोयीच्या ठिकाणी या अभासी वर्गामध्ये सहभागी होता येते.

४) ऑनलाईन टयुटोरींग - सध्या face to face विद्यार्थी शिक्षक संपर्काऐवजी ऑनलाईन स्वरुपात संपर्क-संवाद साधला जात आहे एकाच वेळी एकापेक्षा अधिक शिक्षकांकडून ट्यटोरींग करून घेता येते तसेच यासाठी ठिकाणाचे ही बंधन राहिलेले नाही .

५) विद्यापीठे / महाविद्यालये यांचे प्रशासन माहिती संकलन -

शासनास वेळोवेळी सादर करावयाची माहिती यासाठीचा पत्रव्यवहार ई - मेल द्वारे केला जात आहे विशेषता माहिती संकलनासाठी AISHE, MIS इत्यादी माध्यमातून संकलीत करून प्रसिद्ध केली जात आहे.

५.१ अनुदान उच्च शिक्षणामध्ये वेतन संशोधनासाठी अनुदान, विविध योजनाच्या अंलबजावणीसाठी लागणारा निधी UGC, राज्य सरकार, रुसा तसेच इतर प्रायोजित संस्था यांच्याकडून दिली जाणारी अनुदाने ही IFMS ऑनलाईन स्वरुपात देवाण घेवाण केली जात आहे.

५.२ शिष्यवृत्या विद्यार्थ्यांना केंद्रसरकार, राज्य सरकार, बार्टी यांच्याकडून दिल्या जाणा-या विविध शिष्यवृत्या यासाठी पात्र विद्यार्थांकडून अर्ज सादर करणे, अर्जाची छाननी, अर्जामधील त्रुटी पूर्तता, शिष्यवृत्ती अदा करणे इत्यादी सर्व प्रक्रिया या ऑनलाईन स्वरुपात केल्या जात आहेत उदा . महाराष्ट्र राज्यात महाडीबीटी पोर्टलद्वारे चालू वर्षी ही प्रक्रिया राबविली जात आहे.

५.३ वेतन - महाराष्ट्रात वेतन देयके सादरीकरणासाठी एचटीई सेवार्थ प्रणाली वापरली जात आहे.

६) स्वाध्याय - अभ्यासक्रमाचे अध्ययन करत असतानाचे स्वाध्याय (Assienments) ऑनलाईन स्वरुपात सादर केल्या जात आहेत. त्याचे मूल्यमापनही ऑनलाईन करुन गुण / ग्रेड/ क्रेडीट दिले जात आहे.

७) निर्णय - उच्च शिक्षणामध्ये एखादा धोरणात्मक निर्णय घ्यावयाचा असल्यास त्यासंबंधीचा मसुदा संकेत स्थळावर प्रसिद्ध केला जातो. त्यासंबंधी विद्यार्थी, शिक्षक, पालक, नागरीक इत्यादीकडून हरकती अभिप्राय मागवून घेतले जातात व निर्णयांना अंतिम स्वरुप देऊन संकेत स्थळावर प्रसिद्ध केले जातात तसेच ते संबंधीतापर्यंत ई- मेल द्वारे पोहचवले जातात.

८) संशोधन

उच्च शिक्षणामध्ये ई- गव्हर्नन्सचा सर्वाधिक वापर संशोधन क्षेत्रात केला जात आहे अगदी संशोधन विषय निवडी पासून ते संशोधनाची अंतिम प्रसिद्धी पर्यंत सर्व टप्प्यावर ई- गव्हर्नन्सचा उपयोग प्रभावीपणे केला जात आहे.

९) परीक्षा

परीक्षा अर्ज भरणे, परीक्षा फी भरणे, परीक्षेसाठीचे हॉल टिकीट उपलब्ध करणे इत्यादी सर्व परीक्षा पूर्व कामामध्ये ई: गव्हर्नन्सचा उपयोग होतो. तसेच परीक्षेसाठीच्या प्रश्नपत्रिका वितरण यासाठी SRDP चा उपयोग केला जात आहे. तसेच उत्तर पत्रिकांच्या मूल्यमापनासाठी सुद्धा संगणकाधरित प्रणाली विकसीत केलेली आहे. त्यामुळे परीक्षेसंबंधी होणारे गैरप्रकार रोखण्यास मदत झाली आहे.

१०) निकाल

भारतात उच्च शिक्षणामध्ये निकाल जाहीर करण्यासाठी ई- गव्हर्नन्स मोठ्या प्रमाणात वापरले जात आहे. त्यामुळे तात्काळ निकाल विद्यार्थी, पालक यांना पाहता येतो. त्यासंबंधी शंका असल्यास तक्रार देखील करता येते.

११) स्थाननिश्चिती (Placement)

भारतात उच्च शिक्षण घेऊन बाहेर पडणा-या, बाहेर पडलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी नोकरीच्या संधी या अभ्यासक्रमानुसार विद्यापीठे /महाविद्यालये देत आहेत. यासाठी प्रत्येक विद्यापीठ महाविद्यालयामध्ये स्थानानिश्चिती विभाग स्थापन केला आहे. यांच्या मार्फत स्थाननिश्चिती शिबीरांचे आयोजन केले जाते याची माहिती संकेतस्थळावर उपलब्ध करून दिली जाते. तसेच संबंधीत विद्यार्थांना e-mail, sms, विद्यार्थ्यांचे whats app group यावरुन माहिती देऊन स्थाननिश्चिती शिबीरांमध्ये सहभागी होऊन नोकरी प्राप्त करण्याची संधी दिली जात आहे.

१२ सेवांतर्गत / सेवापूर्व प्रशिक्षणे -

भारतात उच्च शिक्षण संस्थामध्ये काम करणा-या कर्मचा-यांसाठी अभ्यासक्रम स्वयंम पोर्टल द्वारे शिक्षक विद्यार्थी कर्मचारी यांचेसाठी अभ्यासक्रम / कोर्स पूर्ण करण्याची ऑनलाईन सुविधा उपलब्ध केली आहे. तसेच स्वयंमचे कोर्स हे सर्वासाठी खुले व मोफत ठेवले आहेत. करु शकत्ता याचा लाभ अधिकाधिक कर्मचारी, प्राध्यापक, विद्यार्थी यांनी करुन घेणे गरजेचे आहे.

समारोप

भारताचे माजी राष्ट्रपती डॉ.ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांनी २०२० मध्ये भारत महासत्ता होईल हे स्वप्न पाहिले होते त्यानुसार सरकारकडून प्रयत्न सुरु आहेत यादृष्टीने भारतीय उच्च शिक्षणामध्ये ई- गव्हर्नन्सचा वापर मोठ्या प्रमाणात होताना दिसतो आहे ई- गव्हर्नन्समुळे उच्च शिक्षणामध्ये गतीमानता आली आहे. तसेच भ्रष्टाचार मुक्त पद्धतीने उच्च शिक्षणाच्या संधी सर्व सामान्यापर्यंत पोहचवल्या जात आहेत. तरीही यामध्ये काही त्रुटी आहेत तसेच याची व्यापकता वाढविणे गरजेचे वाटते मात्र व्हिजन २०२० पूर्ण करण्यासाठी अजूनही उच्च शिक्षणावरील खर्चात वाढ करणे रोजगार उपलब्ध करुन देणे अत्यावश्यक आहे.

संदर्भ

1. http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/pl_vsn2020.pdf
2. https://businessjargons.com/e-governance.html
3. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/e-governance
4. https://en.wikipedia.org/wiki/E-governance
5. https://www.ugc.ac.in/oldpdf/consolidated%20list%20of%20All%20universities.pdf

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com